

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

Historické vědy – obecné dějiny

Disertační práce

Pedagogové ve službách trůnu

Privátní učitelé následníků trůnu Rakousko-Uherska

Educators in the Service of the Throne.

Private Teachers of the Austrian-Hungarian Imperial Heirs

Vedoucí práce: prof. PhDr. Václav Horčíčka, Ph.D.

2015

Kamila Mádrová

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsala samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne

.....
Jméno a příjmení

Bibliografický záznam

Kamila MÁDROVÁ, *Pedagogové ve službách trůnu. Privátní učitelé následníků trůnu Rakousko-Uherska*, Praha, Karlova Univerzita, Filozofická fakulta, Ústav světových dějin 2015, 226 s.

Anotace

Během dlouhé vlády Františka Josefa I. vyrůstali jeho možní následníci. Dva z nich, císařův syn a korunní princ Rudolf a synovec František Ferdinand, ale kvůli své tragické smrti na trůn nikdy neusedli. Prasynovec Františka Josefa I., arcivévoda Karel František Josef, se vlády ujal ve vypjaté situaci během první světové války jako císař Karel I. Pro potenciálního nástupce bylo kromě vojenské výchovy důležité vzdělání v jazycích a předmětech, které měl vládce územně rozlehlého a národnostně rozrůzněného státu ovládat: v historii, právu, ekonomii atd. Práce sleduje životní osudy učitelů, kteří docházeli na dvůr císařské a arcivévodské rodiny. Popisuje, jak vnímali své vznešené svěřence a jaké výhody, ale i těžkosti jim tato „dvorská služba“ přinášela.

Klíčová slova

Rakousko-Uhersko – následníci trůnu – pedagogové – korunní princ Rudolf – František Ferdinand d'Este – Karel I.

Anotation

Several potential successors were growing up during the lengthy reign of Emperor Franz Joseph I. But two of them, the Emperor's own son Crown Prince Rudolph and his nephew Franz Ferdinand, could never ascend to the throne due to their premature deaths. His grandnephew, Archduke Charles Franz Joseph, claimed the throne in the tense times of the First World War. For a would-be successor, not only military education was essential, but also language skills and such subjects as history, law and economy that the future ruler of a vast and ethnically diverse state was expected to have a good command of. This paper focuses on the lives of teachers who attended both the Emperor's and the Archduke's courts.

Keywords

Austria-Hungary – heirs of the throne – educators – crown prince Rudolf – Francis Ferdinand d'Este – Charles I.

Poděkování

Na tomto místě využívám příležitosti poděkovat svým pedagogům z Filozofické fakulty Univerzity Karlovy prof. PhDr. Václavu Horčíčkovi, Ph.D. a prof. PhDr. Janu Županičovi, Ph.D. za odborné vedení. Tato práce mi dala rovněž příležitost poznat významné osobnosti, kterým bych chtěla touto cestou vyjádřit dík za pomoc při hledání a zpřístupnění pramenů a odhalování dosud nepublikovaných skutečností ze života postav této knihy. Děkuji prof. Wladimiru Aichelburgovi, kněžně Anitě von Hohenberg, Dr. Gerhardu Floßmannovi, prof. Ing. Johannu Robertu Papovi, rodině von Degenfeld-Schonburg, Dr. Brigitte Hamannové, Dr. Evě Demmerleové, prof. Mariji Wakounigové, Dr. Thomasi Marku Némethovi, RNDr. Jiřímu Chramostovi a PhDr. Milanu Novákovi. Zvláštní dík patří Mgr. Kristýně Janečkové za podporu při badatelských pobytech.

Tato práce vznikla s podporou grantu Grantové agentury Univerzity Karlovy č. 342211.

Obsah

1	Úvod.....	6
2	Výchova a vyučování korunního prince Rudolfa.....	9
2.1	Antonín Gindely (1829–1892)	21
2.2	Dionysius (Dionys) Wilhelm Grün (1819–1896).....	35
2.3	Hermenegild Jireček (1827–1909).....	49
2.4	Carl Menger (1840–1921).....	62
2.5	Heinrich Zeißberg (1836–1899).....	70
2.6	Josef Zhisman (1820–1894).....	81
3	Výchova a vyučování Františka Ferdinanda d’Este.....	88
3.1	Max Wladimir von Beck (1854–1943)	103
3.2	Ferdinand Čenský (1829–1887).....	108
3.3	Onno Klopp (1822–1903)	121
3.4	Gottfried Marschall (1840–1911)	139
4	Výchova a vyučování arcivévody Karla Františka Josefa.....	143
4.2	Jaroslav Goll (1846–1929).....	164
4.3	Emil Ott (1845–1924)	170
4.4	Joseph Ulbrich (1843–1910)	174
4.5	Ivo Pfaff (1864–1925).....	178
5	Závěr	180
6	Prameny a literatura	183
7	Seznam zkratek	198
8	Resumé.....	199
9	Zusammenfassung.....	201
10	Obrazová příloha.....	203

1 Úvod

Následníci trůnu Rakousko-Uherska měli pohnuté osudy. Korunní princ Rudolf spáchal ve třiceti letech sebevraždu a násilná smrt Františka Ferdinanda d'Este rozpoutala světový konflikt, jenž stál jeho synovce, císaře Karla I., korunu. Tato práce se však vrací do let jejich dětství a dospívání, kdy byli vychováváni ke službě své vlasti – ať už na poli reprezentativním či vojenském.

Výchova a vzdělání výraznou měrou formují osobnost člověka, stejně jako lidé, kteří za nimi stojí. To byl nepochybně také případ habsburských princů. Avšak vynášení soudů o tom, jak ten který učitel vytvořil určitý charakteristický rys svého žáka, by bylo příliš spekulativní. Můžeme se o to pokusit pouze v některých případech srovnáním samostatných písemných projevů, pozdějších plánů a skutků následníků. Jak už samotný název této studie napovídá, předmětem jejího zájmu jsou nejen studijní plány arcivévodů, ale především právě jejich učitelé. Přídomek „privátní“ je zde zcela na místě, protože výuka byla skutečně soukromá. Učitelé byli placeni za to, aby soustředili v určených hodinách veškerou pozornost na společensky vysoce postaveného žáka. Do paláců císařské rodiny buď pravidelně docházeli, nebo díky uvolnění ze svého stálého zaměstnání bydleli s urozenými svěřenci nějaký čas přímo pod jednou střechou.

Práce věnuje pozornost pouze učitelům civilních předmětů, vojenských se dotkne pouze lehce. K tomuto omezení vedl jednak nedostatek pramenů (přesné zprávy z výuky jsou dostupné pouze u korunního prince Rudolfa) a jednak specifičnost těchto předmětů a terminologie. Rovněž i velké množství učitelů z měšťanské vrstvy, jimž byla v této práci věnována podrobnější biografie, muselo projít výběrem. Kritérii pro výběr byl dostatek dostupných pramenů k sepsání životopisu, důležitost vyučovaného předmětu pro budoucí vládu, délka působení učitele u arcivévodů a také ohled na českého čtenáře (například vyučování českého jazyka či českých dějin). Sekundární literatura k jednotlivým pedagogům je představena vždy v úvodu jejich životopisu.

Životopisům učitelů jednotlivých následníků předchází popis celkového konceptu výuky, shrnutí dostupných pramenů a související literatury a stručné představení pedagogů a vychovatelů, o nichž nepojednává samostatná kapitola. Jednotlivé biografie byly sestaveny podle podobného schématu, pokud to ovšem umožňovala výpovědní hodnota pramenů. Nejprve seznamují čtenáře s původem učitele, jeho studiem, prací, vědeckou kariérou a politickým smýšlením. Potom se soustřeďují na hodiny u následníků a na základě paměti či oficiálních zpráv se pokoušejí vystihnout, jaké měl pedagog ze svého žáka dojem. Stejně tak

popisují, jaký předmět, případně předměty byly vyučovány a jaké metody při tom byly užity. Bylo rovněž velmi důležité, jakou odměnu za svoji činnost učitelé dostali a jak se promítla do jejich příští životní dráhy – jak profesní, tak i společenské. Prostor je též věnován otázce, jestli zůstali i po skončení vyučování s arcivévodou v kontaktu a pokud ano, jakého druhu tyto kontakty byly, jak se proměňovaly a jak dlouho trvaly. Vzhledem k tomu, že ke vzdělání arcivévody Karla Františka Josefa není k dispozici žádný oficiální dokument, a proto není dostatek pramenů k lekcím jednotlivých učitelů, byly dostupné informace shrnuty v průvodní kapitole. Biografie v tomto případě líčí pouze životní osudy učitelů.

Popis dětství a výchovy habsburských arcivévodů není většinou obsahem samostatných publikací. Výjimku tvoří například nedávno vydaná práce Sabine Weiss¹ nebo diplomová práce Sophie Kathariny Woeginger.² Výchově se zpravidla jen stručně věnují biografie následníků, a to v úvodních pasážích představujících jejich dětství.

Prameny lze rozdělit na oficiální zprávy a programy výuky, korespondenci, paměti, deníky a tiskové zprávy. U pamětí se musí počítat s určitou mírou subjektivity, danou kontextem, účelem a dobou sepsání, a konfrontovat je s jinými prameny. Některé paměti jsou vydané nebo určené k vydání, jiné sepsané jako doplněk k pozůstalosti, korespondenci a podobně. Deníky, bohužel v soukromém vlastnictví, a proto nepřístupné, jsou citovány v článcích a publikacích.

Svůj výzkum jsem zaměřila na pozůstalosti následníků, tzn. pozůstalosti korunního prince Rudolfa a Františka Ferdinanda d'Este, uložené v Domácím, dvorském a státním archivu (Haus-, Hof- und Staatsarchiv) ve Vídni.³ Kromě toho jsem zohlednila zmínky vztahující se k výchově ve fondech Úřadu nejvyššího hofmistra (Obersthofmeisteramt) a Úřadu nejvyššího dvorního maršálka (Obersthofmarschallamt), deponované v tomtéž archivu, a ve fondu Vojenské kanceláře Jeho Výsosti císaře (Militärkanzlei Seiner Majestät des Kaisers) ve Vojenském archivu (Kriegsarchiv).⁴ Co se týče biografických informací, využila jsem fondy Dvorní šlechtická akta (Hofadelsakten) a Vyučování a kult – Ministerstvo vyučování (Unterricht und Kultus – Unterrichtsministerium) ze Všeobecného správního archivu (Allgemeines Verwaltungsarchiv) a fond Kvalifikační listy (Qualifikationslisten) z Vojenského archivu.

¹ Sabine WEISS, *Zur Herrschaft geboren. Kindheit und Jugend im Haus Habsburg von Kaiser Maximilian bis Kronprinz Rudolf*, Innsbruck – Wien 2008.

² Sophie Katharina WOEGINGER, *Die Erziehung der österreichischen Kaiser*, Diplomarbeit, Universität Wien 1996.

³ HHStA, fond *Selekt Kronprinz Rudolf*. HHStA, fond *Depot Hohenberg*, *Nachlass Franz Ferdinand d'Este*.

⁴ HHStA, *OMeA*. HHStA, *OMaA*. KA, *MKSM*: Dobrozdání generálního pobočníka císaře hraběte Franze von Crenneville a dobrozdání Leopolda hraběte Gondrecourta k otázce výchovy korunního prince Rudolfa.

Podrobnější životopisné údaje a především korespondenci obsahují osobní fondy či sbírky jednotlivých učitelů, pokud jsou dostupné.⁵ Přímí následníkům adresovali korespondenci většinou jejich vychovatelé, učitelé ji směřovali těmto vychovatelům. Mimoto se učitelé o výuce zmiňovali v dopisech osobnostem veřejného života i členům své rodiny. Materiály vypovídající o výuce následníků jsou také součástí fondů Archivu města Plzně, Národního památkového ústavu a soukromých archivů. Jedná se o prameny osobní povahy – podklady pro výuku, vzpomínkové statě. Pro sepsání biografií byly nezbytné též zprávy o jubileích a nekrology v tiskových pramenech.⁶ V tisku bylo reflektováno i samotné studium arcivévodů. O pokrocích korunního prince Rudolfa pravidelně informoval orgán císařského dvora *Wiener Zeitung*. Pražské noviny se zmiňovaly o tamějším pobytu Karla Františka Josefa. Výchova Františka Ferdinanda byla záležitostí jeho úzké rodiny a veřejnosti nebyla prezentována, v tisku lze proto nalézt pouze pozdější vzpomínkové statě. Údaje byly rovněž čerpány a ověřovány v pracích slovníkového a encyklopedického charakteru.⁷ Citace z německých pramenů, pokud nebyly součástí biografií v českém překladu, byly přeloženy autorkou. České texty byly transliterovány.

⁵ NA, fond *Antonín Gindely*; AAV, fond *Hermenegild Jireček*; Wienbibliothek im Rathaus, Handschriften: *Josef Krist*; PNP LA, fond *Ferdinand Čenský*; HHStA, fond *Onno Klopp*; AAV, fond *Jaroslav Goll*; AAV, fond *Emil Ott*; ANM, fond *Albín Bráf*.

⁶ Z nejvýznamnějších novin z českých zemí byly využity *Bohemia*, *Čas*, *Národní listy*, *Osvěta*; z vídeňských novin *Neue Freie Presse*, *Reichpost*, *Wiener Zeitung*.

⁷ K nejdůležitějším patří *Allgemeine Deutsche Biographie*, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*, *Neue Deutsche Biographie*, *Österreichisches Biographisches Lexikon*, *Ottův slovník naučný*, *Slovník naučný*.

2 Výchova a vyučování korunního prince Rudolfa

Pro výchovu a vzdělávání habsburských princů sice nebyly sepsány žádné podrobné normy, obecně je však zakotvuje rodinný statut Habsburků: „Přísluší tedy Nejvyšší hlavě rodiny seznámit se s výchovou všech princů a princezen arcidomu a dohlížet na ni, aby nabyla takového směru, který odpovídá vznešenému postavení a poslání nejvyšších členů rodiny, bez toho aniž by byl způsob výchovy ve vyšší míře omezen, k čemuž by se nejvyšší představitelé rodiny uchýlili ve své otcovské péči, pokud by to vyžadovaly zájmy rodiny nebo státu.“⁸ Náhodnou zmínku přináší žádost tureckého vojenského ataše z roku 1911 o poskytnutí informací o principech výchovy arcivévodů, o jejich učitelích a začlenění příslušníků císařské rodiny do c. a k. armády.⁹ Na tuto žádost odpovědělo říšské ministerstvo války následovně: o vzdělání arcivévodů rozhodovali jejich otcové. Ti zvolili vychovatele, který byl zodpovědný za studijní program a který měl být mladému arcivévodovi neustále k dispozici. Plán vzdělání byl sestavován podle osnov veřejných škol, probíhal částečně soukromě a částečně se jednalo o veřejnou výuku. Zkoušky se konaly vždy po ukončení nějakého stupně či předmětu. Pokud byla látka ještě v rozsahu obecné školy, byli jim přítomni pouze rodiče, od střední školy výše přihlíželi zkoušení navíc soukromí učitelé a profesorské kolegium. Velkou důležitost měla vždy výuka náboženství, kterou vedl dvorní kaplan. Vojenské vzdělání začínalo až po dosažení pokročilejších znalostí v předmětech, které poskytovaly budoucím reprezentantům panující rodiny dostatečný rozhled. Učitelé byli vybíráni ze školních ústavů, vědeckých institucí či z duchovenstva. Po ukončení soukromých lekcí z vojenského oboru byli arcivévodové buď přijati do příslušného ročníku vojenské školy, nebo složili velitelskou zkoušku. Následovalo jmenování poručíky a služba u příslušné zbraně. Podle zprávy pro tureckého ataše byli arcivévodové po ukončení výuky vzdělání v mnoha uměleckých i vědeckých oborech a skvěle připravení na vojenskou kariéru. U vojska zastávali nejvyšší šarže, ovšem v pozici běžných velitelů (příslušelo jim však oslovení „Císařská a královská Výsosti“). Své vzdělání si dále rozšiřovali na vojenské škole, nebo se soukromě specializovali na nějakou zbraň. Při dosažení plnoletosti obdrželi s hodností poručíka i vlastní dvůr v čele

⁸ „Es stehet demnach dem Allerhöchsten Familienoberhaupte zu, von der Erziehung sämtlicher Prinzen und Prinzessinnen des Erzhauses Kenntniß zu nehmen und darüber zu wachen, daß selbe eine der erhabenen Stellung und Bestimmung der höchsten Familienglieder entsprechende Richtung erhalte, ohne daß die Erziehungsweise, welche einzelne höchste Familienhäupter in ihrer väterlichen Fürsorge anzuwenden finden, in höheren Maaße beschränkt werde, als die Familien-Interessen oder das Staats-Interesse erfordern dürften.“ HHStA, fond *OMaA*, Familienstatut, § 24.

⁹ HHStA, fond *OMeA*, r. 1911, kt. 1966, R. 54/4, Zl. 4099: Anfrage des türkischen Militärattachés: btfs. Grundsätze für die Erziehung und Ausbildung der Prinzen des Allerhöchsten Herrscherhauses.

s představeným komory, jenž byl zároveň vojenským důstojníkem, a komorníkem ze služebního personálu. U výchovy korunního prince se bral ohled na to, že se stane vladařem a bude mít i vysokou vojenskou hodnost. Jeho vychovatelem se měl stát vysoce postavený důstojník.

Tato zpráva vznikla pouhých osm let před zánikem monarchie a je na ní patrné, jak se císařská rodina více otevírala veřejnosti. Dokládá to například i částečné vzdělání na veřejných školách, které již předtím absolvoval budoucí císař Karel I. V šedesátých a sedmdesátých letech byla pro korunního prince Rudolfa ještě jediným způsobem vzdělávání domácí výuka.¹⁰

Ihned po narození byl malý syn císaře Františka Josefa I. začleněn z hlediska správy dvora do takzvané dětské komory (Kindskammer) ke své starší sestře Gisele. Vedle chův a kojných byla jejich vychovatelkou šlechtična Charlotte svobodná paní von Welden, vdova po polním zbrojmistru Ludwigovi von Welden. V době Rudolfova narození jí bylo 46 let. Vlastní děti sice neměla, ale dokázala si získat lásku svých císařských svěřenců, kteří jí v dětské řeči vymysleli přezdívku Wowo. K ruce jí byla komorná Leopoldine Nischer, někdejší chůva Františka Josefa, kterou děti nazývaly Nono. Byla to velmi vzdělaná čtyřicetiletá dáma, která mluvila několika jazyky. Mezi kojnými byla i česká dívka z Jihlavy Marianka, zachycená v národním kroji s malým Rudolfem v náručí na portrétu od Franze Kollarze.¹¹ O výchovu potomků svého nejstaršího syna se starala i arcivévodkyně Žofie.¹²

V květnu 1864 napsal generální pobočník císaře hrabě Franz von Crenneville doporučení na generálmajora **Leopolda hraběte Gondrecourta (1816 – 1888)** jako vhodného vychovatele pro korunního prince. Byl to válečný veterán, který se zúčastnil všech rakousko-italských válek i tažení proti Dánsku, pocházel z lotrinského rodu a byl znám svou chladnokrevností v boji. Protože měl Rudolf současně s mužským vychovatelem obdržet i vlastní dvůr, stal se tento voják zároveň jeho nejvyšším hofmistrem. Při náročném úkolu pomáhali Gondrecourtovi ještě dva páni – Joseph Latour von Thurmburg a hrabě Andreas Pálffy ab Erdöd.¹³ Vychovatelé neměli následníka spouštět ani na chvíli z očí, jeden z nich

¹⁰ Z Rudolfových biografů zpracovali nejpodrobněji jeho výchovu Oskar von Mitis a Brigitte Hamannová. Vycházeli přitom z některých pramenů pozůstalosti korunního prince. Oskar von MITIS, *Das Leben des Kronprinzen Rudolf. Mit Briefen und Schriften aus dessen Nachlass*, Leipzig 1928; Brigitte HAMANNOVÁ, *Rudolf Habsburský. Princ rebel*, Praha 2006. Z dalších životopisů byly použity: Viktor BIBL, *Kronprinz Rudolf. Die Tragödie eines sinkenden Reiches*, Leipzig – Budapest 1938; Werner RICHTER, *Kronprinz Rudolf von Österreich*, Zürich – Leipzig 1941; Jean Paul BLED, *Kronprinz Rudolf*, Wien 2006.

¹¹ Fotografie je otištěná v: S. WEISS, *Zur Herrschaft geboren*, s. 274.

¹² S. WEISS, *Zur Herrschaft geboren*, s. 273–274; Friedrich WEISSENSTEINER, *Frauen um Kronprinz Rudolf. Von Kaiserin Elisabeth zu Mary Vetsera*, Wien – München – Zürich 1991, s. 50–78; srov. *Haus-, Hof- und Staatshandbuch des Kaiserthumes Österreich für 1859*, s. 31.

¹³ Srov. *Hofstaatskalender 1865*, s. 38.

měl spát ve vedlejší místnosti při otevřených dveřích, a měli být přítomni i výuce jednotlivých učitelů. Ve zmiňovaném doporučení Crenneville popisuje ideálního vychovatele. Musí mít šlechtický původ a zkušenosti z vojenské administrativy nebo diplomatické kariéry; musí být též v takovém věku, aby dokázal odhadnout povahu lidí a byl rozvážný, na druhou stranu musí na výchovu fyzicky stačit a být schopen doprovázet prince pěšky i koňmo. Jeho charakter má být klidný, ale ne setrvačný a flegmatický. Bezpodmínečně musí ctít habsburský rod a být si vědom důležitosti svého úkolu. Nesmí být volnomyšlenkářem. Svému svěřenci by měl vštěpovat už od raného dětství smysl pro povinnost, štedrost, odolnost a učit ho, jak se má vyvarovat podezírání, ústupnosti a lhostejnosti. Úkolem hlavního vychovatele bylo sestavovat denní plány se souhlasem císaře a vybrat děti z aristokratických rodin, které by s Rudolfem cvičily a hrály si s ním. Také měl vybrat služebný Beckpersonál původem z různých částí monarchie, aby si princ mohl přirozeně procvičovat jazyky. Měl ho také vést v samostatném vystupování, aby při různých příležitostech uměl důstojně reprezentovat panující dynastii.

Ve věku šesti let byl podle Crennevilla Rudolf fyzicky i duševně vyspělejší než jeho vrstevníci. Projevoval se však často nervózně a podrážděně, proto měl vychovatel udržovat jeho fyzický a duševní vývoj v rovnováze. Při tom musel volit zlatou střední cestu – ani zdraví škodlivé utužování, ani zchoulostivění. Na prince měl i nadále dohlížet osobní lékař.

Gondrecourt byl přesvědčený, že se korunní princ musí jako každé dítě naučit poslušnosti, nemá se mu ukázat přílišná přísnost, ale nesmí být ani šetřen. Cílem je samostatnost v myšlení a jednání chlapce, který „má stále slyšet pravdu“. Je lepší, když ukáže i své stinné stránky, jež se mohou napravit, než aby byl pasivní. Za stěžejní pokládá vychovatel vztah následníka k víře, jejíž vyučování se přesto nemá přehánět. Gondrecourt si na závěr svých poznámek vyhradil právo, aby směl do výchovy kromě císařských rodičů zasahovat pouze on sám.¹⁴

Hrabě přistupoval k malému dítěti jako voják. Rudolf byl buzen výstřely z pistole a otužován studenými sprchami a cvičením ve sněhu. V důsledku takového zacházení onemocněl fyzicky a ani jeho psychický stav nebyl uspokojivý, čehož si při pobytu v letním sídle císařské rodiny, lázních Ischlu, všimla jeho matka. Císařovna Alžběta po roce tvrdě výchovy dala císaři takzvané ultimátum, v němž žádala, aby jí byla udělena plná moc k výběru vychovatelů jejích dětí až do jejich plnoletosti a také k rozhodování o jejích vlastních činnostech a místech pobytu.¹⁵

¹⁴ KA, fond *Militärkanzlei Seiner Majestät des Kaisers*, Allgemeine Reihe, 1864, 68–8/1.

¹⁵ B. HAMANNOVÁ, *Rudolf Habsburský*, s. 33.

Gondrecourt byl odvolán a princovou výchovou byl pověřen jeden z pomocných vychovatelů, nadporučík **Joseph Latour von Thurmburg (1820–1903)**. Oficiálně ho ale císař jmenoval vychovatelem až po dalších pěti letech. Latour pocházel z vážené lotrinské úřednické rodiny. Vychovatelův pradědeček Leopold Saint Simon, řečený Latour, odešel společně s Františkem Štěpánem Lotrinským do Vídně. Jeho syn Joseph se stal císařským rádcem a dvorským kontrolorem, oddaným habsburské dynastii. Za francouzské invaze chránil císařský poklad a byl také habsburským prostředníkem na vídeňském kongresu. Za tyto zásluhy byl roku 1828 nobilitován a šlechtický titul byl přenesen i na jeho syna Leopolda, adjunkta u dvorského kontrolního úřadu, a jeho vnuky Josepha a Karla Leopolda.

Oba bratři absolvovali právnická studia na vídeňské univerzitě a oba také nastoupili úřednickou službu. Joseph Latour našel zaměstnání jako správní úředník gubernia ve Štýrském Hradci a později Spojené dvorské kanceláře, ale v roce 1848 z vlasteneckého nadšení dobrovolně narukoval na italskou frontu. Karel Leopold se vypracoval na úředníka ministerstva financí, a jakožto sběratel historických dokumentů byl známý i ve vědeckých kruzích. Joseph pokračoval v úspěšné vojenské kariéře a vyznamenal se na italských bojištích, kde přišel o prostředníček na pravé ruce. Byl postupně povyšován až do hodnosti nadporučíka a obdržel záslužný kříž. Díky přímlově císařova generálního pobočníka Franze von Crennevilla byl přeložen k adjutantskému sboru a roku 1860 jmenován křídelním pobočníkem. V této funkci byl pověřován různými misemi. Doprovázel například císaře do Teplic ke schůzce s králem Vilémem I. nebo na frankfurtský kongres panovníků států Německého spolku v roce 1863. V souvislosti s tímto shromážděním měl splnit ještě jeden významný úkol, a to předat pruskému králi Vilémovi císařovu nótu s přímlovou o uskutečnění reformy Německého spolku. Při šlesvicko-holštýnské válce stál císaři po boku jako válečný zpravodaj. Dostal se také do povědomí císařovně Alžbětě, protože zprostředkoval korespondenci mezi ní a jejím manželem, když se léčila na Madeiře. Díky tomuto úzkému vztahu s císařským párem dostal důvěru pro funkci vychovatele jejich jediného syna. Během čtrnácti let, kdy na Rudolfovu výuku dohlížel či ji vedl, dosáhl šarže podmaršála a obdržel za tyto služby od císaře velkokříž Leopoldova řádu. Ve výslužbě byl jmenován členem panské sněmovny a tajným radou. Rudolfovi nejspíše věnoval veškerý svůj čas, protože z doby výchovy není k dispozici jejich vzájemná korespondence; Latour byl nadto dlouho starým mládencem. Oženil se až ve svých sedmdesáti letech a adoptoval syna své ženy

z prvního manželství. Když roku 1903 vážně onemocněl, císař ho před smrtí navštívil a až do jeho skonu se o jeho zdravotním stavu nechal informovat.¹⁶

U Rudolfova dvora zůstal také hrabě **Andreas Pálffy ab Erdöd**, narozený roku 1839. Pocházel ze staré maďarské šlechty a zúčastnil se bojů na italské frontě v roce 1859. S korunním princem konverzoval a psal si v maďarštině. Měl k němu velmi blízký vztah, v dopisech ho oslovoval „kedves fiu“ (milý chlapče).¹⁷ V roce 1874 přibyli mezi vychovatele další šlechtici. **Maximilian Walterskirchen** svobodný pán zu Wolfsthal se narodil roku 1843 v Prešpurku (Bratislava). Před povoláním k následníkovi sloužil u dragounského pluku a u jízdní eskadrony tělesné gardy. Kromě vojenské kariéry absolvoval i právnická studia. Za to, že „měl dobrý vliv na duševní a morální vývoj“ korunního prince, mu císař udělil Leopoldův řád.¹⁸ U kavalerie sloužil také maďarský hrabě **Wenzel Festetics de Tolna**, narozený roku 1836. Vyznamenal se ve válkách proti Dánsku a Prusku, od roku 1872 byl křídelním pobočníkem císaře.¹⁹

Joseph Latour von Thurmburg vedl o princově studiu velmi podrobnou dokumentaci, která se měla zachovat i pro budoucí generace. Písemnosti týkající se výuky předal ihned po jejím skončení v roce 1877 Domácímu, dvorskému a státnímu archivu ve Vídni. Obsahují podrobné zprávy, které Latour pravidelně zasílal císaři, zprávy učitelů, programy výuky a sešity.²⁰

Výuka korunního prince probíhala po celý rok s výjimkou letních prázdnin trávených většinou v císařské vile v lázních Ischlu, cest, církevních svátků, svátků členů rodiny a jejich narozenin. Občas princ pobýval i v Salcburku či v maďarském Gödöllő. Učitelé docházeli nejčastěji do luxusně zařízených apartmánů korunního prince v Schönbrunnu a Hofburgu – podle toho, kde zrovna jeho dvůr pobýval. Místnosti, které korunní princ obýval v přízemí schönbrunnského zámku, nebyly od jeho smrti prakticky dodnes užívány. Na stěnách jsou zde vymalovány scénérie fantazijních exotických krajin. Jméno korunního prince nesou též zahrady před tímto zámeckým křídlem. Apartmány v Hofburgu však princ jako student neobýval příliš dlouho. Prostory v takzvaném Švýcarském dvoře (Schweizerhof) pro něj byly vyčleněny po smrti císařovny Karoliny Augusty, vdovy po Františkovi I., jež zemřela v roce

¹⁶ Latour von Thurmburg Joseph, in: BLKÖ, Bd. 14, Wien 1865, s. 183–184; Peter BROUCEK, *Latour von Thurmburg Joseph*, in: ÖBL, Bd. 5, Wien 1870, s. 39–40; *†FML. Josef Latour v. Thurmburg*, Neue Freie Presse, 28. 12. 1903, s. 6; FML, *Josef Latour von Thurmburg †*, Reichpost 10, 29. 12. 1903, č. 296, s. 3.

¹⁷ HHStA, fond *Selekt Kronprinz Rudolf*, kt. 19, kor. Andreas Pálffy ab Erdöd; KA, fond *Qualifikationslisten*, Pálffy ab Erdöd, Andreas.

¹⁸ Tamtéž, Walterskirchen zu Wolfsthal, Maximilian.

¹⁹ Tamtéž, Festetics de Tolna, Wenzel.

²⁰ HHStA, fond *Selekt Kronprinz Rudolf*, kt. 1–11. Informace o předání pozůstalosti korunního prince Rudolfa do archivu viz: www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=902 [náhled 31. 3. 2014].

1873. Jejich celková rekonstrukce trvala až do roku 1877, tedy téměř do Rudolfova zplnoletnění a povolání k vojenské službě. Přesto tyto místnosti představovaly pro dospívajícího chlapce prostor k vlastní realizaci. Měl k dispozici pracovnu s malým salonem, ložnici a jídelnu. Vše bylo provedeno ve dřevě, i knihovna a místnost určená pro sbírky, nacházející se proti obytným prostorům. Jídelna sloužila princovi zároveň jako takzvaný Ahnensaal, sál předků, neboť na jejích stěnách visely kopie obrazů nejvýznamnějších habsburských panovníků z císařských sbírek v Belvederu. Následníkovi měly připomínat starobylost a slávu dynastie, ke které náleží.²¹

V průběhu čtrnáct let trvající výuky učitelů stále přibývalo a doba jejich působení se zkracovala.²² O jednotlivých učitelích si Latour nechal podrobně referovat z kompetentních míst, především od ministerstva kultu a vyučování nebo z místodržitelství. Potom se s nimi ještě setkal při osobní audienci a na základě doporučení a svého dojmu žádal císaře o souhlas.

Korunní princ musel nejdříve splnit náplň elementárního vzdělání. Těchto předmětů se ujal školní rada **Moritz Alois Becker (1812–1887)**. Byl to moravský Němec, pocházel ze Starého Města pod Sněžníkem. Na vídeňské univerzitě navštěvoval přednášky z filozofie a pedagogiky a ve studiu prokazoval již od gymnázia skvělé výsledky. Po dostudování se živil jako domácí učitel v rodině Hardtmuth, přičemž se tolik osvědčil, že o jeho služby žádali další šlechtické rody, například Erdödyové, Metternichové nebo Liechtensteinové. V roce 1850 byl jmenován inspektorem obecných a reálných škol v Dolních Rakousích. Měl tak možnost nahlížet do poměrů i na nejmenších vesnických školách. V květnu 1864 byl povolán k audiencím u arcivévodkyně Žofie a Františka Josefa a vzápětí jej tehdejší vychovatel hrabě Gondrecourt pověřil, aby sestavil pro korunního prince studijní plán, posléze upravený Latourem. Docházel k Rudolfovi šestkrát týdně po jedné hodině. Jeho předměty byly němčina, čtení, počítání a vlastivěda. Brzy se začal starat i o základní vzdělání princezny Gisely. Po prvních hodinách ohodnotil charakter šestiletého následníka do svého deníku takto: „Přirozeně vyvinutý, dobře nadaný, živý, roztěkaný v myšlenkách a lehce rozptýlený.“²³ V letech 1866 až 1867 vyučoval Becker korunního prince němčinu, zeměpis a dějepis, další dva roky se pak jeho lekce omezily na německý jazyk a stylistiku. Rudolf na svého učitele ani později nezapomněl, věnoval mu některá svá tištěná díla a poslal mu přání k sedmdesátým narozeninám. Do konce svého života se Becker věnoval aktivitám, které podporovaly poznání

²¹ Ilsebill BARTA (ed.), *Kronprinz Rudolf Lebensspuren, Katalog zur Ausstellung, Möbel des Hofmobiliendepots*, Wien 2008, s. 42–45, 54–57; Eva B. OTTILLINGER – Lieselotte HANZL, *Kaiserliche Interieurs. Die Wohnkultur des Wiener Hofes im 19. Jahrhundert und die Wiener Kunstgewerbereform*, Wien – Köln – Weimar 1997, s. 130.

²² Učební plán je popsán podle Latourových zpráv císaři. HHStA, fond *Selekt Kronprinz Rudolf*, kt. 1, konv. 1.

²³ Helga BECKER, *Moritz Alois Ritter von Becker (1812–1887)*, in: Silvia Petrin (ed.), *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich* 56, 1990, s. 15.

široké rakouské vlasti. Byl u vzniku několika spolků, stal se představeným císařské rodinné knihovny (Familien Fideikommiß-Bibliothek) a inicioval vznik vlastivědných spisů.²⁴ V průběhu lekcí v císařské rodině získal roku 1867 na základě předchozího udělení řádu Železné koruny III. třídy rytířský titul.²⁵ Cvičení v německém jazyce – slohu, rétorice, literatuře – a také v logice převzal po Beckerovi profesor Akademického gymnázia ve Vídni Karl Greistorfer.

Už odmalička se následník učil jazyky. Bylo nezbytné, aby se uměl dorozumět v jazycích monarchie – vedle němčiny maďarsky, česky, případně polsky. Kvůli diplomatickým povinnostem musel umět dobře francouzsky; z klasických jazyků se učil pouze latině, od řečtiny bylo z důvodu nedostatku času upuštěno. Pro konverzaci v cizím jazyce bylo nejjednodušší vybrat personál různých národností. Kromě toho dostal Rudolf soukromé učitele na procvičování gramatiky. Maďarštinu vyučoval bratislavský kanovník a historik **Károly Rimely (1825–1904)**, který vystudoval gymnázia v Ostřihomi a Bratislavě, filozofii v Trnavě a teologii ve Vídni. Od roku 1893 působil ve funkci banskobystrického biskupa – během svého působení se snažil zabráňovat národnostním roztržkám mezi Slováky a Maďary. Za učení Rudolfa a také jeho sestry Gisely byl oceněn rytířským křížem Leopoldova řádu.²⁶ Hodiny češtiny vedl hejtman Heinrich (Jindřich) Spindler.²⁷ Po delší přestávce na něj navázal sekční rada na ministerstvu kultu a vyučování Hermenegild Jireček.²⁸ Polštinu se sice Rudolf začal učit s úředníkem kabinetní kanceláře Alexandrem von Hillenbrandem, brzy se mu ale začala plést s češtinou, proto byla její výuka odložena a už nikdy nebyla obnovena. Francouzštinu poslouchal nejprve od vychovatelky své sestry Gisely Madame Alix de Surirey de St. Rémy, později mu byl přidělen učitel Eugène Duchéne. V cizích jazycích se vyučovaly také předměty typické pro tu kterou zemi monarchie – české dějiny, maďarské dějiny či maďarské právo. Výklad mezinárodního práva probíhal ve francouzštině.

Latinu bylo rozumné propojit s dějepisem, v rámci něhož se četli římské klasiky, a státovědou, jejíž základ tvořilo římské právo. Nadto musel být učitel takto důležitých předmětů národnostně nestranný, katolicky orientovaný a loajální k dynastii.²⁹ Pedagogem,

²⁴ Tamtéž, s. 1–22.

²⁵ AVA, fond *Hofadelsakten*, Moritz Alois Becker, Ritterstand, 31. 10. 1867.

²⁶ E. GIANONE, *Rimely Károly*, in: ÖBL, Bd. 9, 1885, s. 166–167; *Rimely Károly*, in: Slovenský biografický slovník: od roku 833 do roku 1900, Martin 1992, s. 93.

²⁷ O Spindlerovi pojednává kapitola věnovaná Hermenegildu Jirečkovi.

²⁸ K H. Jirečkovi viz samostatnou kapitolu.

²⁹ K výběru učitele dějepisu srov. podrobné pojednání v kapitolách věnovaných Antonínu Gindelymu, Heinrichu Zeißbergovi a Josefu Zhismanovi.

který skloubil nejen tyto vlastnosti, ale i znalost všech jmenovaných oborů, byl profesor vídeňské univerzity Joseph Zhisman.³⁰

Podle tradic císařské rodiny byla pro chlapcův duševní vývoj zcela zásadní náboženská nauka. Ujal se jí dvorní kaplan **Laurenz Mayer (1828-1912)**, který byl zároveň zpovědníkem císařské rodiny.³¹ Rudolf však prý byl při náboženských úkonech velmi neklidný. Večerní modlitbu odříkával příliš potichu a polykal slova, což ovšem mohla způsobit únava ze dne přeplněného povinnostmi. Naopak při zpytování svědomí bral text příliš vážně a plakal při něm. Latour se ho snažil opravovat a usměrňovat, na druhé straně mu však náboženství neznechutit. V dopise se obracel na císaře, aby si o této otázce se svým synem v soukromí promluvil. Rudolf si prý také občas vymýšlel. Ne že by přímo lhal, jak poznamenává Latour, ale říkal něco jiného, než si doopravdy myslel, a míval satirické poznámky. V těchto případech na něj musel vychovatel dokonce zvýšit hlas. Přesto o něm s láskou poznamenal, že má šlechetné srdce, rychlý úsudek a neobyčejně přesný odhad na lidi.³²

V roce 1870 Latour začal uskutečňovat změnu učební látky z nižšího gymnázia na vyšší, proto vyčlenil jednotlivé obory, vedené specialisty.³³ Korunní princ si oblíbil zejména přírodní vědy, se kterými ho seznamoval od úplného začátku výuky tehdejší učitel vyšší reálné školy ve vídeňské městské části Schottenfeldu **Joseph Krist (1830–1899)**. Tento moravský rodák vystudoval matematicko-fyzikální studia na vídeňské univerzitě, vystřídal několik profesur na středoškolských ústavech, vydával odborná díla a v letech 1871 až 1886 vedl dvorní fyzikální kabinet. Již nemocný dožil ve Štýrském Hradci. Roku 1866 přijal hodiny u korunního prince Rudolfa a o rok později i u jeho sestry Gisely – učil je aritmetiku, geometrii a fyziku. Později u něj Rudolf absolvoval i základy vědeckých disciplín – botaniky, zoologie a mineralogie.

Joseph Krist se v roce 1891 rozhodl věnovat svoji korespondenci s korunním princem knihovně vídeňské obce. Část z ní poskytl k vydání *Neue Freie Presse* těsně po Rudolfově smrti jako milou vzpomínku na něj. Jako odměnu za učení korunního prince obdržel řád Železné koruny III. třídy, což mu jeho žák s radostí oznámil v dopise z prosince 1875. Připojil děkovná slova: „Nikdy nezapomenu na tyto hodiny a stále na Vás budu myslet ve vděčné vzpomínce, když jste mě nejdříve učil poznávat matematiku a geometrii a v hodinách přírodovědy jste ve mně probudil smysl a lásku k těmto vědám. Za to druhé Vám budu stále

³⁰ Zhismanovi se věnuje samostatná kapitola.

³¹ LOIDL, *Laurenz Mayer*, in: ÖBL, Bd. 5, 1972, s. 437.

³² HHStA, fond *Selekt Kronprinz Rudolf*, kt. 1, konv. 1, Wien, 15. 12. 1868, fol. 103 – 111.

³³ Tamtéž, Entwurf einer Studieneintheilung für Sr. k. k. Hoheit dem durchl. Kronprinzen Erzherzog Rudolf für die Jahre 1870 bis incl. 1877, fol. 171–183.

vděčný, protože jste mi jako první zajistil náhled do přírody a vzbudil ve mně radost a chuť k vědě, která nejen zušlechťuje a objasňuje, ale také poskytuje stálé zaměstnání v přírodě a v knihách a pozorováním přírody vytváří lásku k ní a radost z ní, což je velké dobro. Mezi mými tak různorodými studii jsou přírodní vědy stále klidným bodem a odpočinkem, a tím mi zůstanou po celý život, a vždy, když se jimi budu zabývat, budu na Vás myslet ve vděčné vzpomínce. Buďte ujištěn, že najdete ve svém vděčném žákovi pravého přítele.“³⁴ Krist k samotným dopisům připojil ještě krátkou upomínku na společné chvíle s korunním princem na balkoně vily v Ischlu. Rudolf tehdy pod dojmem výhledu ve slunečném letním ránu prohlásil: „Podívejte se přece, pane profesore, jak úžasně krásná je příroda a jak mnoho je těch, kteří pro ni nemají smysl.“³⁵

Protože korunní princ jevil o přírodní vědy opravdu zájem, což nemohl jeho vychovatel ponechat bez povšimnutí, převzal u něj lekce z tohoto oboru opravdový odborník, profesor vídeňské techniky **Ferdinand von Hochstetter (1829–1884)**.³⁶ Už jeho otec, evangelický farář z Esslingenu ve Württembersku, se náruživě zabýval botanikou a mineralogií. Ferdinand sice začal studovat teologii, brzy u něj ale převládla láska k přírodovědným oborům. Promoval na univerzitě v Tübingenu. Rakouský geolog Wilhelm Haidinger jej získal pro práci v Říšském ústavu geologickém (Geologische Reichsanstalt), v rámci něhož pak prováděl výzkumy na Šumavě, Smrčinách (Fichtelgebirge) a v okolí Karlových Varů. Okruh jeho odborné působnosti se postupně rozšiřoval – byl mineralogem, petrografem, geologem, paleontologem, vulkanologem, geografem, antropologem, etnografem a paleoantropologem. V roce 1856 se habilitoval na vídeňské univerzitě, v nadcházejících třech letech se zúčastnil výzkumné cesty kolem světa na fregatě Novara. Dva roky po svém návratu byl jmenován profesorem pro mineralogii a geologii na C. k. polytechnickém institutu, dnešní Technické univerzitě ve Vídni. Podnícen svými výzkumnými cestami, které vedly i do jižní a východní Evropy, se začal věnovat geografii. Svou činností a publikacemi si zasloužil prezidentství Geografické společnosti, stal se členem patnácti geografických společností po celé Evropě a Císařské akademie věd ve Vídni a byl jmenován intendantem vídeňského Přírodovědného muzea. V roce 1884, půl roku před smrtí, ho František Josef I. odměnil Leopoldovým řádem, na jehož základě jej povýšil do rytířského

³⁴ Gödöllő, 11. 12. 1875, in: Joseph KRIST, *Kronprinz Rudolf und sein Lehrer*, zvl. otisk z Neue Freie Presse, 11. 2. 1889, s. 3.

³⁵ Wienbibliothek im Rathaus, fond *Teilnachlass Josef Krist*, Mittheilungen.

³⁶ *Hochstetter Ferdinand von*, in: BLKÖ, Bd. 9, Wien 1863, s. 74–78; Othmar KÜHN, *Ferdinand Ritter von Hochstetter*, in: NDB, Bd. 9, München 1972, s. 291–292; red., *Hochstetter Ferdinand von*, in: ÖBL, Bd. 2, Wien 1959, s. 345; Hans LEITMEIER, *Ferdinand von Hochstetter. Naturforscher, Weltreisender und Organisator*, in: Fritz Knoll (ed.), *Österreichische Naturforscher, Ärzte und Techniker*, Wien 1957.

stavu.³⁷ Není bez zajímavosti, že Hochstetter zastával teorii darwinismu. K přírodovědným oborům patřila rovněž geografie, kterou korunnímu princovi vykládal pražský profesor Dionys Grün.³⁸

Stěžejním předmětem, jak již bylo výše řečeno, byl dějepis. Na Zhismanův výklad navazoval vídeňský profesor Heinrich Zeißberg a profesori „národní“ – Čech Antonín Gindely a Maďar **Jácint (Hyazint) Rónay (1814–1889)**. Tohoto kněze doporučil císařovně Alžbětě pro výuku Rudolfa a Marie Valerie hrabě Gyula Andrassy. Rónay vstoupil v sedmnácti letech do benediktinského řádu v Pannonhalmě. Aprobatoval se nedaleko odtud, v Raabu, aby mohl vyučovat filozofii na tamějším řádovém lyceu, a v roce 1842 dosáhl doktorského titulu z filozofie na pešťské univerzitě. Během revoluce 1848–1849 byl činný jako polní kaplan v honvédu (domobraně), a proto musel emigrovat do Anglie. Živil se zde jako soukromý učitel, učil i děti jiného významného maďarského emigranta Lájose Kossutha, a vstoupil do zednářské lóže. Díky císařské amnestii se mohl roku 1866 vrátit do vlasti. Vybrat Jácinta Rónaye jako učitele dějepisu pro císařské děti bylo poněkud zvláštním rozhodnutím, když uvážíme, že měl revoluční minulost. Na druhou stranu i jiní učitelé platili za liberály a geograf Dionys Grün byl za svůj podíl v revoluci dokonce potrestán. Když byl Rónay povolán ke korunnímu princovi, opustil řád a započal svoji kariéru jako světský kněz. Nejprve se stal bratislavským velkopřevorem a roku 1873 biskupem ve Skadaru. Na říšské radě zastupoval liberální stranu. Byl autorem nejen mnoha článků, ale i rozsáhlejších děl, jejichž témata byla v jeho době kontroverzní. Stejně jako Ferdinand von Hochstetter byl totiž zastáncem teorie Charlese Darwina a obdivovatelem Josefa II.³⁹

Státník měl mít povědomost o fungování svého státu, a proto byla ve studijním programu korunního prince Rudolfa i právnická studia. Národní hospodářství a statistiku převzal významný rakouský ekonom Carl Menger.⁴⁰ S právní filozofií, právní historií a římským právem seznamoval následníka profesor **Adolf Exner (1841–1894)**. Pražský rodák, syn profesora pražské univerzity Franze Exnera absolvoval gymnaziální a vysokoškolská právnická studia ve Vídni, kde se i habilitoval a získal profesuru pro římské právo; předtím působil na univerzitě v Curychu. Opakovaně byl zvolen rektorem univerzity ve Vídni a jmenován členem panské sněmovny říšské rady.⁴¹

³⁷ Nobilitován byl již württemberským králem. AVA, fond *Hofadelsakten*, Ferdinand Hochstetter, Ritterstand, 26. 1. 1884.

³⁸ O Grünovi pojednává samostatná kapitola.

³⁹ *Rónay Hyacinth*, in: BLKÖ, Bd. 26, Wien 1874, s. 330–331; K. BENDA, *Rónay Jácint János*, in: ÖBL, Bd. 9, Wien 1986, s. 235–236.

⁴⁰ O Mengerovi je pojednáno v samostatné kapitole.

⁴¹ Red., *Exner Adolf*, in: ÖBL, Bd. 1, Wien 1956, s. 274; s. a., *Professor Dr. Adolf Exner †*, Wiener Zeitung, 11. 9. 1894, č. 208, s. 4; AVA, fond *Unterricht Allgemein*, Univ. Wien, Jus., sign. 4, kt. 609.

Základy občanského, obchodního a směnečného práva probíral s následníkem profesor **Gustav von Keller (1816–1889)**. I on pocházel z českých zemí, totiž z Opavy. Byl praktickým právníkem (jeho nejvyšší dosaženou funkcí byl post senátního prezidenta vídeňského nejvyššího soudu), ale i profesorem na vídeňské univerzitě a orientální akademii. O jeho významu svědčí i to, že byl přizván k tvorbě italského občanského zákoníku. Za jeho úspěchy v oblasti práva mu byl udělen řád Železné koruny III. třídy a následně rytířský titul, za výuku Rudolfa Leopoldův řád.⁴²

Výklad státního a mezinárodního práva a také diplomacie korunní princ poslouchal v přednáškách profesora **Leopolda von Neumanna (1811–1888)**. Rodák z Haliče, studoval práva ve Lvově a Vídni, poté suploval přirozené právo a statistiku na Tereziánské vojenské akademii (Theresianische Militärakademie). Od roku 1849 přednášel mezinárodní právo na univerzitě ve Vídni. Byl členem panské sněmovny říšské rady i delegací. Na základě udělení řádu Železné koruny II. třídy byl povýšen do šlechtického stavu s titulem svobodného pána.⁴³ Zvláštní hodiny pak patřily maďarskému právu, které učil státní sekretář Johann Bartos von Szigeth.

S vojenskými předměty seznamovali korunního prince důstojníci. Jízdu na koni cvičil s nejvyšším podkoním hrabětem Carlem Ludwigem von Grünem a nejvyšším pojezdým Matthäusem Niedermeyerem. Nadporučíkovi (poté plukovníkovi) Carlu Wagnerovi byla svěřena nauka o terénu, zbraních a organizaci vojska, plukovníkovi Alfonsi von Grünewaldovi infanterie, nadporučíkovi Wilhelmu Rösslerovi opevňování, majorovi (poté podplukovníkovi) Antonu Krausovi reglement⁴⁴ a služba v poli, hejtmanu Hugovi Kerchnawemu ženijní služba, generálovu Wilhelmu von Reinländerovi taktika a strategie, majorovi Ottovi svobodnému pánu Gemmingenovi kavalerie, plukovníkovi Franzu Weikardovi vojenská administrativa a korvetnímu kapitánu Juliovi von Jolyemu studium válečného námořnictva. Princ musel už od dětství trénovat svou fyzickou obratnost a sílu. O to se starali učitel tělocviku Richard Kümmel a učitel šermu Carl Preschel. Hodiny tance absolvoval s dvorním tancmistrem Johannem Raabem.

Vzdělání mělo v následníkovi rozvinout také cit pro estetické. Dějiny umění mu přednášel **August Wilhelm Ambros (1816–1876)**, státní návladní v Praze, profesor hudební teorie na Karlo-Ferdinandově univerzitě a skladatel v jedné osobě. I malíři, pod jejichž

⁴² Red., *Keller Gustav von*, in: ÖBL, Bd. 3, Wien 1963, s. 287; *Wiener Zeitung*, 30. 12. 1889, č. 299, s. 2; AVA, fond *Unterricht Allgemein*, Univ. Wien, Jus., sign. 4, kt. 611; AVA, fond *Hofadelsakten*, Gustav Keller, Ritterstand, 20. 1. 1868.

⁴³ B. BÖCK, *Neumann Leopold Frh. von*, in: ÖBL, Bd. 7, Wien 1976, s. 94; *Senatspräsident Dr. Ritter von Keller †*, *Wiener Zeitung*, 10. 12. 1888, č. 283, s. 3; AVA, fond *Unterricht Allgemein*, Univ. Wien, Jus., sign. 4, kt. 612; AVA, *Hofadelsakten*, Leopold Neumann, Freiherrstand, 6. 11. 1880.

⁴⁴ Vojenské předpisy a nařízení.

dohledem se Rudolf učil kreslit, byli původem ze zemí Koruny české – Jan Novopacký (1821–1908) a Josef Zelený (1824–1886).

Součástí vzdělání arcivévodů byly i vzdělávací cesty. Svou širokou mnohonárodnostní vlast Rudolf poznával už za dob svých studií, po jejich skončení si mohl dovolit vyjet do ciziny. Do svých dvaceti let tak navštívil v doprovodu svého oblíbeného učitele Carla Mengera Švýcarsko a Anglii,⁴⁵ jel také do Berlína a Mnichova. O tři roky později podnikl svoji vysněnou „Orientreise“ a zápisky z ní publikoval.⁴⁶

Korunní princ byl jakožto syn císaře „státním dítětem“. Jeho studia byla nejen pečlivě plánována, ale dbalo se také na to, aby informace o jeho vynikajících výsledcích sledovala veřejnost. Podrobný popis průběhu jeho zkoušek se pravidelně objevoval na stránkách tiskového orgánu dvora *Wiener Zeitung*. Jejich průběh je vyličen poměrně věcně. Redaktor představil čtenářům zkušební komisi a skladbu otázek. Princ odpovídal zřejmě bez písemné přípravy na šířeji vymezené téma, a to faktograficky nebo srovnáním určitých jevů. Zpočátku učitelé zkoušeli více předmětů v rámci jednoho dne, společně potom měli posoudit princovy pokroky. Později zkoušku vedl vždy učitel daného předmětu – o případných dotazech ostatních členů kolegia se zprávy nezmiňují. Neopomíjejí však vyzdvihnout Rudolfovy znalosti a pohotovost. Není pochyb o tom, že Rudolf byl velmi inteligentní a na svůj věk duševně vyspělý, o čemž svědčí prameny osobní povahy sepsané jeho učiteli a vychovateli, které jsou analyzovány v této a následujících kapitolách. Protože však zkoušení řídil konkrétní učitel, lze předpokládat, že následníka na položené otázky pečlivě připravil.

Poslední zpráva vychovatele Josepha Latoura von Thurmburg císaři nese datum 8. července 1877, 26. stejného měsíce skládal slib do císařových rukou nový Rudolfův dvůr v čele s hofmistrem hrabětem Karlem von Bombelles.⁴⁷ Již bývalému vychovateli korunního prince vyjádřil František Josef uznání a udělil mu za jeho služby Leopoldův řád.⁴⁸ Roku 1878 Rudolf započal svoji vojenskou službu. Jako místo prvního působení mladého plukovníka byla vybrána Praha.

⁴⁵ O cestách pojednáno v kapitole „Carl Menger“.

⁴⁶ RUDOLF Kronprinz von Österreich, *Eine Orientreise*, Wien 1884; Týž, *Eine Orientreise: vom Jahre 1881*, Wien 1885.

⁴⁷ *Wiener Zeitung*, 27. 7. 1877, č. 170, s. 2.

⁴⁸ Tamtéž, s. 1.

2.1 Antonín Gindely (1829–1892)

Antonín Gindely⁴⁹ se narodil 3. září 1829 v Praze jako syn truhláře Josefa Gindelyho a pokojské Veroniky Vílové. Rodina měla kosmopolitní ráz, protože otec, potomek švábských vinařů, kteří se usídlili v 18. století v Uhrách, ovládal vedle němčiny také maďarštinu a latinu. Matka přiblížila Antonína spíše českému prostředí, naopak jeho bratři se přihlásili později k německé národnosti a žili mimo české země.

Během univerzitních studií Gindelyho ovlivnily přednášky z obecných dějin Karla Johanna Vietze, německého profesora z Olomouce, který mu vštípil zejména metodologické základy.⁵⁰ Další významnou osobností, jež podnítila mladého historika k vědecké práci, byl profesor z Mnichova Konstantin von Höfler.⁵¹ Dokonce ještě před absolvováním učitelské zkoušky začal Gindely působit na středních školách, nejprve na malostranském gymnáziu a poté na C. k. české reálné škole, kde vyučoval v češtině i němčině kromě dějepisu a zeměpisu také matematiku a německý jazyk a literaturu. V roce 1853 se mu naskytla příležitost suplovat přednášky z filozofie a dějin pro budoucí učitele při právnické fakultě olomoucké univerzity, kterou ale po jejím zrušení roku 1855 opustil.⁵² Po dovození, vyplněné studijní cestou, se vrátil jako profesor na českou reálku. V této době začal být pedagog Gindely činný i jako vědec. Výzkum dějin jednoty bratrské a jejích představitelů pro něj

⁴⁹ Jako první hodnotil Antonína Gindelyho objektivně, tedy podle jeho vědeckých zásluh a ne podle diskuse o jeho národnostním původu, Josef Pekař. Gindelyho podrobný životopis monograficky zpracoval Kamil Krofta v roce 1915, tedy v době přehodnocení české historiografie s ohledem na její obrozeneckou tradici. Kamil KROFTA, *Antonín Gindely*, Praha 1915. Srov. Jiří ŠTAIF, *Antonín Gindely a František Palacký*, AUC. Philosophica et historica 3, Studia historica XXXIX, 1993, s. 44–45. V citovaném periodiku bylo ke stoletému výročí úmrtí Antonína Gindelyho publikováno několik příspěvků od předních českých a rakouských odborníků (Jiří Štaif, Josef Polišenský, Richard Georg Plaschka, Jan Havránek, Josef Kollmann), vymezujících Gindelyho jako historika, ale především se zamýšlejících nad jeho národnostní identitou. Dále o Gindelym například Josef KOLLMANN, *Antonín Gindely, historik a archivář (1829–1892). 130 let Archivu země České*, Archivní časopis 42, 1992, č. 4, s. 193–208 (tato studie v němčině viz: Týž, *Antonín Gindely, Historiker und Archivar*, AUC. Philosophica et historica 3, Studia historica XXXIX, 1993, s. 23–41); Richard Georg PLASCHKA, *Von Palacký bis Pekař. Wissenschaft und Nationalbewußtsein bei den Tschechen*, Graz – Köln 1935, s. 35–44.

⁵⁰ **Karl Johann Vietz** (1798–1872) byl národnostně tolerantní historik, upřímný katolík a ctitel antických ideálů. Neprováděl sice samostatné historické bádání, zpracoval ale do samostatné příručky poznatky z historické metodologie a pomocných věd historických. K. KROFTA, *Antonín Gindely*, s. 7–8. Srov. Josef POLIŠENSKÝ, *Moravské počátky historika Antonína Gindelyho*, AUPO, Facultas Philosophica, Historica 31, 2002, s. 203–207.

⁵¹ **Konstantin von Höfler** (1788–1859) byl v roce 1851 vzhledem ke svému konzervativnímu a silně katolickému smýšlení povolán na pražskou univerzitu ministrem Lvem Leopoldem Thunem v souvislosti s jeho školskými reformami. Předtím působil jako profesor na univerzitě v Mnichově, odkud byl propuštěn kvůli svým protestům proti odvolání ultramontánního ministra vnitra Karla von Abela. Poté pracoval jako archivář v Bamberku. Byl zastáncem křesťanského univerzalistického pojetí dějin, zejména středověkých, a v tomto smyslu vedl s Palackým polemiku o dějinách husitství. Zřejmě stál za Gindelyho zájmem o jednotu bratrskou, která stála v úplných počátcích vědecké práce tehdy mladého historika. K. KROFTA, *Antonín Gindely*, s. 148–149. Srov. Jiří ŠTAIF, *Historici, dějiny a společnost. Historiografie v českých zemích od Palackého a jeho předchůdců po Gollovu školu 1790–1900, část I.*, Praha 1997, s. 156–160.

⁵² Filozofická fakulta byla rozpuštěna již na podzim roku 1851 pro nedostatek posluchačů; způsobený přičleněním filozofické přípravy do učebního plánu gymnázií.

znamenal nejen navázání užšího styku s pražskými vědeckými kruhy, ale i možnost první badatelské cesty po Evropě, jež předznamenala jeho budoucí výzkum českých zemí, reflektovaných však nově v celoevropském kontextu. Vynesl mu také pozornost tehdejších předních humanitních vědců ze zemí Koruny české – Václava Vladivoje Tomka,⁵³ bratří Jirečků, Petra Chlumeckého, ale především Františka Palackého, s nímž navázal velice přátelský kontakt. Podnícen možností univerzitní kariéry rozšířil své studium na dějiny českého povstání a třicetileté války, kterou chápal taktéž jako celoevropský konflikt. Ke shromáždění materiálu mu dopomohla velká cesta po evropských archivech uskutečněná s podporou ministerstva kultu a vyučování mezi lety 1860 až 1861. Vytvořil při ní cenné opisy pramenů, ze kterých čerpal při psaní svých pozdějších historických prací.⁵⁴ Navštívil Mnichov, Bernburk⁵⁵, Brusel, Haag, Paříž či Drážďany, největší poklad však pro něj znamenalo bádání ve španělském státním archivu v Simancas, do nějž byl Gindelymu umožněn přístup jako vůbec prvnímu Čechovi. V osmdesátých letech započal též archivní výzkum v nedávno veřejně zpřístupněných vatikánských archivech a podnítil v nich soustavné bádání k českým dějinám.

Po návratu z cest musel Gindely přemýšlet o zajištění své existence. Po nezdařeném pokusu o dosažení univerzitní profesury v Praze nebo získání místa zemského archiváře se mu naskytla příležitost pracovat jako knihovník u Jiřího Kristiána knížete z Lobkowicz,⁵⁶ u nějž setrval až do své smrti. Konečně v roce 1862 povolil zemský výbor na podnět Františka Palackého zřízení Českého zemského archivu, jehož archivář by pokračoval v sepisování

⁵³ Gindely bývá s Tomkem jako dalším možným pokračovatelem v Palackého *Dějínách* často srovnáván. Tomek, kterého si zpočátku vybral a přímo k této práci vychovával samotný František Palacký, přešel myšlenkově od moderního liberálního pojmání českých dějin pod vlivem politických poměrů v padesátých letech k politickému katolicismu. Naopak Gindely přecházel od uvědomělého katolicství k náboženské toleranci a k sympatiím ke konstitučnímu liberalismu a rakouskému vlastenectví. Srov. František KUTNAR – Jaroslav MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepiscetví*, Praha 2009, s. 294.

⁵⁴ Z jeho nejvýznamnějších děl: *Geschichte der böhmischen Brüder*, 2 Bd., Prag 1857, 1858; *Rudolf II. und seine Zeit*, 2 Bd., Prag 1863, 1865; *Geschichte des dreissigjährigen Krieges*, Prag 1869–1880; *Geschichte des böhmischen Aufstandes*, Prag 1869–1878.

⁵⁵ Dnes v Sasku-Anhaltsku.

⁵⁶ **Jiří Kristián kníže Lobkowicz** (1835–1908), český šlechtic z hořínsko-mělnické větve Lobkowiczů, zástupce konzervativního velkostatku. Působil jako představitel samosprávy, mezi lety 1883–1907 zastával funkci nejvyššího maršálka Království českého, roku 1873 byl zvolen do poslanecké sněmovny a v letech 1883–1907 byl členem panské sněmovny říšské rady. Lobkowicz byl přesvědčeným českým zemským patriotem a odmítal veškeré projevy vypjatého nacionalismu. Vychovávan byl důsledně v obou zemských jazycích – češtině a němčině. Ve stejném duchu působil i na svoje děti, především syny Jiřího, Bedřicha a Jana. Srov. Milan HLAVÁČKA, *Zlatý věk české samosprávy*, Praha 2006, s. 154–163; Týž, *Sketch of a Political Biography of Prince Jiří Kristián Lobkowicz*, in: Michal Svatoš – Luboš Velek – Alice Velková (edd.), *Magister Noster. Sborník statí věnovaných in memoriam prof. PhDr. Janu Havránkovi, CSc.*, Praha 2005, s. 343–351; Týž, *Dětství, dospívání a rodinná strategie v korespondenci dětí knížete Jiřímu Kristiánu Lobkowicovi*, in: *Porta bohemia. Sborník historických prací* 2, Litoměřice 2003, s. 7–15

Dějiny národu českého. Palacký navrhoval na tento post právě Antonína Gindelyho.⁵⁷ Koncepce archivu byla založena na shromažďování jednak originálních písemností (korunní archiv, část desk zemských, katastry) a jednak opisů materiálů k českým dějinám (především mladším, tedy od 16. století) z domácích i zahraničních archivů jako podklad k sepsání historie českých zemí. Jádrem tedy tvořila činnost sběratelská a také vydavatelská, čímž archiv představoval významný posun v chápání ochrany archivních památek.⁵⁸

Ve stejném roce byl Gindely rovněž jmenován mimořádným profesorem rakouských dějin na pražské univerzitě a roku 1879 byl zvolen děkanem filozofické fakulty. Přednášel německy i česky rakouské dějiny 17. a 18. století, nejnovější dějiny do revolučního roku 1848 a také evropské dějiny nebo problematiku jednoty bratrské. Vedl i cvičení z historie a geografie. Podporoval nastupující generaci převážně českých docentů, ale svoji historickou školu, budovanou na praktických seminárních cvičeních, nikdy nevytvořil. Nepříznivou skutečnost v Gindelyho profesorské kariéře znamenalo rozdělení pražské univerzity v roce 1882 a okolnosti, které je provázely. O dva roky dříve sice podepsal memorandum českých profesorů a docentů adresované ministerstvu kultu a vyučování, v němž se ohrazovali proti německé majoritě na univerzitě, když však došlo k jejímu rozštěpení, přihlásil se k přednáškám na její německé části.⁵⁹ Na druhé straně němečtí profesori považovali Gindelyho vzhledem k jeho profesnímu zaměření za českého vědce a mnoho z nich se podepsalo pod petici, která proti němu byla sepsána.⁶⁰ Přesto na německé univerzitě setrval až do své smrti. Gindely, stojící mezi národnostními proudy, byl v průběhu svého života často napadán – z české strany za svoji kritickou interpretaci českého stavovského povstání a

⁵⁷ Gindely přislíbil Palackému zpracovat české dějiny od roku 1526, ale až poté, co dokončí práci na českém povstání a dějinách třicetileté války. Roli národního historiografa však do konce svého života nestačil naplnit také proto, že dal přednost účelu historického poznání před účelem vytváření národního sebevědomí a nikdy neodtrhával české dějiny od dějin rakouských. V průběhu sedmdesátých let 19. století začal na dějinách 16. století pracovat historik Antonín Rezek. Srov. K. KROFTA, *Antonín Gindely*, s. 152 a 174–180.

⁵⁸ *Monumenta historica Bohemiae, Sněmy české od l. 1526 po naši dobu, Archiv český*.

⁵⁹ Jako kontroverzního historika prezentovaly Antonína Gindelyho české veřejnosti Národní listy. Už roku 1869, kdy vyšel první svazek jeho *Českého povstání*, se pozastavují nad jeho špatnou češtinou a viní ho z neznalosti českého státního a ústavního práva. Národní listy 9, 21. 5. 1869, č. 139, s. 2; V roce 1882 ho hodnotí velmi nevybíravě: „Neboť kdo takovou měrou poznal lichost tužeb českého národa v posledním jeho boji za samostatnost, kdo tak nepokrytě bičuje bídný ten stav padajícího českého státu a s veškerými sympatiemi svými stojí na straně německých jeho protivníkův, - ten nemůže co člověk poctivý vyučovati na české universitě mládež o národních velečinech kmene toho, nýbrž musí důsledně národu svému říci: Jdeš-li ty v pravo, já jdu v levo.“ Národní listy 22, 23. 5. 1882, č. 141, s. 1.

⁶⁰ Němečtí profesori odůvodňovali věc takto: „Obávají se, že když zde setrvá profesor, který cítí s českou národní stranou a nikdy se zcela nevymaní a ani se nemůže vymanit z jejího vlivu, vzklíčí nový rozkol, a zvláště němečtí profesori se musí ohradit proti tomu, kdyby měla vedle čistě české fakulty vzniknout nová utrakvistická fakulta, o jejíž rozvoj se zřejmě již usiluje.“ Nevyčítají Gindelymu pouze podepsání manifestu českých profesorů, pohoršují se i nad tím, že chce z Rakouska vytvořit jakési evropské Švýcarsko s rovným právem pro všechny národy, což dokazuje jejich jednostranný německý nacionalismus. Gindely se v dopise proděkanovi bránil slovy: „[...] stále jsem byl v první řadě Rakušanem a jsem jím i nadále.“ AUK, fond *Profesorské kolegium, Filozofická fakulta, 1849–1881*, osobní spis Antonín Gindely, No. 254, No. 755.

za nenaplnění odkazu národního historiografa Františka Palackého, z německé například právě za svoje přihlášení k německé univerzitě, ačkoli byl vnímán jako český historik. Tak se odborná tematika posouvala nezávisle na svém aktérovi čím dál více do politické roviny. Uprostřed těchto národnostně zabarvených polemik vyčerpaný Gindely 24. října 1892 ve čtyřiašedesáti letech umírá.

Pokud mluvíme o Antonínu Gindelym jako o učiteli dějin korunního prince, je nutné si ještě blíže představit jeho politické názory a angažovanost ve veřejném životě. Historik byl oddán katolické víře a myšlence rakouského vlastenectví, stojícího nad všemi národnostními bouřemi.⁶¹ Z tohoto důvodu se stal adeptem na post šéfredaktora tiskového orgánu rakouské konzervativní šlechty *Vaterland*. Založení Strany konzervativního velkostatku započalo v 60. letech 19. století schůzkami předních velkostatkářů, jmenovitě Jindřicha hraběte Clam-Martinice, Karla hraběte Wolkensteina, Huga knížete Salma, Egberta hraběte Belcrediho, Josefa knížete Colloreda, Jiřího svobodného pána Walterskirchena a dalších. Právě Clam-Martinic Gindelyho na doporučení jeho přítele Petra rytíře Chlumeckého, ředitele Moravského stavovského zemského archivu, oslovil v otázce vedení redakce listu. Gindelyho postoj k této věci byl velmi rozporuplný. Neztotožňoval se, stejně jako Chlumecký, s názory konzervativní šlechty; ta se měla podle jeho mínění smířit s výdobytky revoluční doby, vzdát se své výlučnosti a tak vstoupit do veřejného života. Na druhou stranu si pohrával s myšlenkou, že by prostřednictvím vedení redakce byl schopen názory šlechty ovlivňovat a využít tyto poznatky i pro své historické bádání. Posílil ho v tom rozhovor s Clam-Martinicem, který ho ubezpečoval o splnění druhé podstatné části programu strany. Šlechta v něm sice slibovala naprostou věrnost panovníkovi, zároveň však deklarovala plán na stavovskou zemskou federalizaci, na jejímž základě měl být brán ohled na různost národností na úrovni správy, zákonodárství a školství.⁶² Gindely se ale přece jen obával, že zemské ústavy znemožní vytvoření společného rakouského státního vědomí. Velmi váhal,

⁶¹ Brigitte Hamannová představuje Gindelyho termínem „Altösterreicher“ – „Starorakušan“, tedy „nadanárodně smýšlející Rakušan“. Vidí v něm vzor člověka, který vrozenou tolerancí (z národnostně smíšené rodiny) dokázal pohlížet na nacionální bouře nestranně. Nabízí tak alternativní pohled na řešení ustavičných menšinových konfliktů ve střední Evropě. Brigitte HAMANN, *Anton Gindely – ein altösterreichisches Schicksal*, in: Erhard Busek – Gerald Stourzh (edd.), *Nationale Vielfalt und gemeinsames Erbe in Mitteleuropa*, Wien – München 1990, s. 27–37. Robert Luft nazývá Gindelyho „národnostním ultrakvistou“ („der nationale Ultraquist“), který nikdy nezapřel své mnohonárodnostní kořeny. Robert LUFT, *Nationale Ultraquisten in Böhmen. Zur Problematik „nationaler Zwischenstellungen“ am Ende des 19. Jahrhunderts*, in: Maurice Codé – Jacques de Rider – Françoise Mayer (edd.), *Allemands, Juifs et Tchèques à Prague. Deutsche, Juden und Tschechen in Prag 1890-1924. Actes du colloque international de Montpellier, 8-10 décembre 1994*, Montpellier 1996, s. 42-43. Diskuse ohledně Gindelyho národní příslušnosti zaznívaly také v jeho nekrolozích. Srov. Richard Georg PLASCHKA, *Zum hundertsten Todestag Anton Gindelys. Ein Historiker im nationalen Widerstreit*, AUC, Philosophica et historica 3, Studia historica XXXIX, 1993, s. 80.

⁶² Gindely navrhoval národnostní rovnost i v redakci *Vaterlandu*, který měl být podle něj vydáván nejméně v němčině, češtině a maďarštině.

jestli má dát této nabídce přednost před svou vědeckou prací, ale po poradě s ministrem školství Lvem Leopoldem Thunem a historikem Josephem Alexandrem Helfertem⁶³ tak neučinil. Podle svých slov ani nebyl na vstup do politického dění, což by redaktorská práce znamenala, dostatečně připraven.⁶⁴ Přesto zůstal přesvědčen, že svojí historickou prací může daleko více a fundovaněji poukazovat na současné poměry než svojí účastí v praktické politice.

Už na počátku šedesátých let se ovšem Gindely k myšlenkám na politickou aktivitu nepřímou vrátil.⁶⁵ Založením „strany středu“ (Mittelpartei), jinak nazvané stranou „státní“ či „zprostředkovací“ chtěl překlenout propast mezi krajními federalisty a centralisty. Neměla vzniknout z podnětu vlády – na jejím založení se naopak měli podílet stejně smýšlející rakouští patrioti, Češi i Němci. Ve svých úvahách se přiblížil programu „klubu neutrálnů“ na českém sněmu a jeho představitelům Adolfu Mariu Pinkasovi a Leopoldu rytíři Hasnerovi, spolupráci s nimi ale nenavázal a blízký poměr k české šlechtě, která přislíbila podporovat vydavatelské podniky českého zemského archivu, prakticky znemožnil samostatnou stranu založit.⁶⁶

V letech 1865–1866 byl Gindely v souvislosti s jednáními o změně vnitřních poměrů v Rakousku jako tehdejší český zemský archivář požádán, aby vypracoval dobrozdání k otázkám souvisejícím s možnou českou korunovací Františka Josefa I. Nutně se v něm dotkl i státoprávních otázek, tedy úpravy vztahů mezi představiteli českých zemí a říší, respektive panovníkem. Gindely uvažoval o plynulém přechodu staré stavovské doby do nové tím, že by nahradil držitele dědičných úřadů faktickými nositeli úřadů v Čechách (místodržitel, zemský maršálek, prezident vrchního zemského soudu) a zástupci významných korporací (sněm, univerzita, hlavní město, obchodní komory). Tito by vytvořili takzvaný korunovační sněm, který by byl posléze přetvořen na sněm generální – to znamená, že by zastupoval všechny země České koruny. Tímto pojetím se shodoval s programem státoprávní šlechty a jejím již jmenovaným představitelem Jindřichem Clam-Martinicem.⁶⁷

⁶³ **Joseph Alexander Helfert** (1820–1910) byl historik a politik rakouské konzervativní orientace. Jako vysoký úředník na ministerstvu kultu a vyučování za ministrování Lva Leopolda Thuna vystupoval v padesátých letech proti federalistickému konceptu Františka Palackého. Byl pro pozvolný kulturní rozvoj obou národností v českých zemích, přičemž společenské vztahy měly být určovány konzervativními nositeli rakouské státní myšlenky – byrokracií, inteligencí a představiteli starých elit z řad kléru a šlechty. J. ŠTAIF, *Historici, dějiny a společnost*, s. 103–104.

⁶⁴ Více o okolnostech vzniku a programu *Vaterlandu* viz Antonín OKÁČ, *Rakouský problém a list Vaterland 1860–1871*, I. díl, Brno 1870, s. 165–275. Program šlechtické strany a jejího listu viz tamtéž, II. díl, s. 90–95. Srov. K. KROFTA, *Antonín Gindely*, s. 48–53.

⁶⁵ Svůj úmysl sděloval v korespondenci Chlumeckému. Viz tamtéž, s. 228–234.

⁶⁶ Srov. Otto URBAN, *Česká společnost 1848–1918*, Praha 1982, s. 147–165.

⁶⁷ Kamil KROFTA, *Gindely o českém právu korunovačním r. 1866*, Český časopis historický 23, 1917, č. 1–2, s. 139–156.

Cestu Antonína Gindelyho ke dvoru jistě předznamenalo celé jeho dosavadní veřejné působení. Vychovatel následníka trůnu si o možném kandidátovi pro české dějiny nechal referovat ze strany českého místodržitelství.⁶⁸ Viceprezident místodržitelství Wenzel Rieger von Riegershofen se jednoznačně vyslovil právě pro Gindelyho. Ve svém doporučení ho popisuje jako třiačtyřicetiletého vědce, zemského archiváře, knihovníka knížete Lobkowicze a profesora rakouských dějin pražské univerzity, který žije ve spořádaných rodinných poměrech. Dále zdůrazňuje, že přednáší v německém i českém jazyce, počítá se k české národnosti a jak při bádání, tak při výuce si počíná objektivně a snaží se vždy vystihnout historickou pravdu. Překvapivě nechává stranou skutečnost, že byl Gindely autorem populárních dějepisných učebnic. Nicméně i to mohlo při jeho výběru hrát podstatnou roli.

Podle Gindelyho učebnic se v Rakousko-Uhersku učilo od roku 1869 až do počátku 20. století; jejich původně německý text byl posléze přeložen do češtiny. Šlo o *Dějepis pro školy obecné a měšťanské* a *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních*. V prvním případě se jednalo o učebnici vyhovující novým osnovám dějepisu, které vstoupily v platnost roku 1874. Podle nich měl být probírán všeobecný dějepis s důrazem na dějiny zemí habsburské monarchie. Gindely v nich vypravuje mravoučné příběhy jednotlivých panovníků, zejména habsburských, kteří se měli stát vzorem pro svoji statečnost, vzdělání, vzorný rodinný život a lidumilnost. Zdůrazňuje také rozdíly mezi Slovany a Germány. Osobnosti, důležité pro českou historii, pečlivě vybíral a případně stavěl je samé i jejich vlastnosti do kontrastu (Přemysl Otakar II. X Rudolf Habsburský; husité jako dobří válečníci X jako fanatici). Jako na vzorné období pohlížel na vládu Leopolda II. a Marie Terezie, proti kterým postavil kritiku Josefa II. Gindely se též jako autor distancoval od revoluce a vyzdvihl státní zájem a buržoazní stát. Jeho učebnice pro střední školy se svým pojetím od učebnic autorů sepsaných v téže době⁶⁹ výrazně lišily a přibližovaly se více univerzitním přednáškám. Líčení politických událostí bylo velmi podrobné a popisné, nechyběly odkazy na historickou literaturu, zejména Rankeho a Palackého. Autor nezapomínal ani na dějiny vzdělanosti a kultury českých zemí, zdůrazňoval důležitost národní literatury (Dobrovský, Šafařík, Čelakovský, Erben, Mácha, Neruda a další).⁷⁰ Odsuzoval metternichovský absolutismus i revoluční dobu, naopak velmi vyzdvihoval současné panování Františka Josefa I., který se podle něj snažil o jednotné a národnostně spravedlivé Rakousko.⁷¹

⁶⁸ HHStA, fond *Selekt Kronprinz Rudolf*, kt. 1, konv. 2, Böhmisches Geschichte, zpráva Rieger von Riegershofen, Prag, 9. 6. 1872, fol. 83–84.

⁶⁹ Autory těchto učebnic byli Václav Vladivoj Tomek, Jan Lepař, Josef Sokol a Gustav Adolf Lindner.

⁷⁰ V tomto lze vidět podobnosti s programem výuky korunního prince. Srov. níže.

⁷¹ Jana KOVAŘÍKOVÁ, *Učebnice dějepisu jako nástroj formování českého historického povědomí ve druhé polovině 19. století*, AUC, Philosophica et Historica 5, Studia Historica XV, 1976, s. 71–94.

Rieger von Riegershofen ve svém dobrozdání zmiňuje ještě dva Gindelyho výroky (Äußerung), které ho přiblížily „dvorskému“ úkolu, ale na druhé straně by ho naprosto znepřátelily s celým spektrem české společnosti, proto se domnívám, že je nepronесl veřejně.⁷² Prvním z nich je, že „lituje omylu hrabat Lva Thuna a Jindřicha Clam-Martinice“, čímž zřejmě naráží na jejich plán vydávání politického deníku *Vaterland* a jejich programové prohlášení, v němž odmítají konstituční a centralistické zřízení monarchie ve prospěch její stavovské a zemské federalizace. Ve druhém vyjádření se dotýká postoje k historickému dílu Františka Palackého. „[...] teprve po jeho smrti dojde k tomu, že budou všechny skutečnosti v jeho českých Dějinách osvětleny“. Je patrné, že se v koncepci dějin s Františkem Palackým čím dál víc rozcházel. Gindelyho evropanství bylo sice atraktivní pro trůn, obrátilo však proti němu ostře českou, a to nejen odbornou veřejnost, jak již bylo zmíněno výše.

Překážkou pro okamžitý odjezd do Vídně se stala oční choroba, kvůli níž byl Gindely v roce 1869 uvolněn z výuky. Rieger von Riegershofen proto informoval Latoura i o možných alternativách,⁷³ které je ale podle jeho slov v českých zemích velmi nesnadné sehnat, protože historici znalí českého jazyka smýšlejí nacionálně a následují koncept Palackého, který „zfalšoval českou historii“. Jako uspokojivé Gindelyho náhradníky nejprve určil právního historika Huga Tomana, působícího předtím na gymnáziích v Brně a Olomouci, a středoškolského profesora a školního inspektora Jana Lepaře,⁷⁴ ale od obou nakonec ustoupil pro jejich přílišnou národnostní radikálnost.

Působení Antonína Gindelyho jako učitele korunního prince Rudolfa lze rekonstruovat z několika pramenů. Předně je k dispozici Gindelyho učební plán a závěrečná zpráva o vyučování, dále také Latourův komentář k závěrečné zprávě. Zcela osobní historikův pohled je možné vyčíst z Gindelyho korespondence – jednak s představitelem české šlechty Jiřím Kristiánem z Lobkowicz, u nějž zastával místo knihovníka, a jednak s jeho předchůdcem v sepisování českých dějin, Františkem Palackým. Obsah sdělení těmito reprezentantům dvou politických proudů v českých zemích, ke kterým měl historik navíc osobní vztah, poskytují čtenáři bezprostřední Gindelyho reakce na korunního prince a jeho okolí a také jeho touhu změnit skrze působení na následníka poměry v monarchii. Lze z nich přesto vytušit nelehké postavení „Velkorakušana“.

Gindely původně koncipoval přednášky v německém jazyce, čemuž odpovídal také rozsah přednášené látky. Korunní princ se měl seznámit s historií všech současných

⁷² Rieger von Riegershofen doslova píše, že výroky pronесl „aus Anlaß der hiesigen Oppositionswirren“, tedy z pohnutky zdejších opozičních nepokojů.

⁷³ HHStA, fond *Selekt Kronprinz Rudolf*, kt. 1, konv. 2, Böhmische Sprache und Geschichte. Rieger von Riegershofen, Prag, 20. 6. 1872, fol. 85–88.

⁷⁴ Lepař byl rovněž autorem středoškolských učebnic.

i historických zemí České koruny – Čech, Moravy, Slezska i obojí Lužice, a to od roku 1526. Časově se měl výklad zastavit v roce 1847, revoluční a porevoluční dobu zařadil Gindely již pod současnou politickou problematiku. Nemělo však zůstat pouze u chronologického výkladu dějin. Svoje místo zabírala paralelní srovnání osudů českých zemí s ostatními částmi monarchie a též zdůraznění úzkého, téměř čtyři století trvajících spojení habsburské dynastie s českým trůnem. Gindely šel ale ještě dál. Následník měl znát i politické události, kulturně-politický a sociální (stavovský systém) vývoj českého státu. Stranou neměla samozřejmě zůstat pro 19. století zásadní národnostní otázka. Gindely měl v úmyslu vyložit podíl českého a německého národa ve vědě, kultuře, umění a veřejném životě. Nebyl ale pouhým učitelem, nýbrž historikem, který uvítal, že může následníkovi představit také výsledky své dlouhodobé badatelské práce.

Rudolf byl v gymnaziálním věku, ale jeho učitel českých dějin s ním měl ambicióznější plány. Nejdříve zamýšlel použít tytéž přednášky, jaké měl připravené pro posluchače na pražské univerzitě. Avšak vzhledem k princovým nedostatečným jazykovým, ale i věcným znalostem z práva, správy a financí od toho upustil. Vykládaná látka však přesto měla větší hloubku než obsah Gindelyho středoškolských učebnic. Následník měl pochopit věci v souvislostech a velmi podstatná byla právě národnostní a sociální problematika.⁷⁵ Svoje představy Gindely shrnul několika slovy: „Mým úmyslem je poskytnout Jeho císařské Výsosti živý, po všech stránkách pilně vytvořený a úplný obraz vývoje Čech a s nimi spojených zemí, výsledek, založený nejen na různých spisech, které o těchto zemích vyšly, ale i na mém dlouholetém výzkumu.“⁷⁶

Ve srovnání s učebním plánem přináší zajímavé informace Gindelyho závěrečná zpráva. Jak již bylo výše zmíněno, Latour chtěl na základě předchozího císařova souhlasu spojit výuku dějepisnou s jazykovou. Předpokládal přitom, že Rudolf již má dobré základy češtiny z dětství od hejtmana Heinricha Spindlera. Když se ale Gindely v březnu 1873 s korunním princem poprvé osobně setkal, byl Rudolf podle jeho slov schopen jen základní konverzace. Původní koncepce výuky tak vzala za své. Přednášky probíhaly nejprve

⁷⁵ Jiří Štaif neměl při popisu výuky k dispozici ani Gindelyho program přednášek, ani závěrečnou zprávu, pokusil se ji tedy zrekonstruovat na základě obsahu historikových středoškolských učebnic a univerzitních přednášek. Štaif uvádí, že Gindely musel výklad přizpůsobit věku studenta, a vycházet proto z plánu svých učebnic. Při srovnání s materiály z Rudolfovy pozůstalosti je však patrné, že jde o zjednodušené závěry. Gindelyho přednášky nebyly zřejmě ani tolik věcné a suché, jak Štaif odvozuje z naturelu historika. Rudolf měl totiž tendenci do výkladu často zasahovat a otevírat diskusi, jak se dozvídáme ze svědectví jeho učitele. Zájem korunního prince, který se ovšem netýkal pouze českých dějin, nýbrž státoprávní látky obecně, vzbudil v Gindelym nepochybně naději, že bude moci budoucího vladaře ovlivnit v jeho postoji ke slovanským národům, zvláště k Čechům. O to samé se aktivně snažil i u princova okolí. Srov. J. ŠTAIF, *Antonín Gindely*, s. 51–52.

⁷⁶ HHStA, fond *Selekt Kronprinz Rudolf*, kt. 1, konv. 2, *Böhmische Geschichte. Programm über die Vorlesungen in der böhmischen Geschichte*, fol. 97–98.

dvojazyčně česko-německy, po třech měsících byl už korunní princ schopen vnímat češtinu poslechem i vyjádřit se v ní. K velkému pokroku mu v tak krátké době pomohl nepochybně jeho jazykový talent i vůle pro splnění požadavků, které na něj byly kladeny. Přednášené slovo si pro lepší zapamatování současně také zapisoval.

Kvůli počátečnímu jazykovému handicapu stihl Gindely dojít jen k roku 1792, správní a právní dějiny pouze zběžně načrtl, kulturní vývoj musel zůstat stranou. Nicméně princ u zkoušky uspěl velice dobře. V závěrečné zprávě Gindely podtrhl nejen jeho znalost látky, ale také projev v češtině a schopnost samostatně se vyjadřovat a neužívat jen naučené fráze.

Historik nechtěl ve zprávě informovat výlučně o svém působení, snažil se naopak navrhnout Rudolfovu vychovateli možné pokračování ve výuce moderních dějin a českého jazyka. Podotýká, že znalost posledních sta let vývoje podunajské monarchie je pro budoucího vladaře naprosto zásadní. Avšak vzhledem k citlivosti látky by přednášky z prvního oboru neměly být svěřeny jednomu člověku, ale dvěma až třem učitelům různé národnosti i různých názorových proudů. Korunní princ by si mohl jejich výklady porovnat, co nejvíce se tak přiblížit každodenní realitě, která v monarchii panuje, a vytvořit si na tomto základě vlastní stanovisko. Jako učitele češtiny Gindely doporučil Hermenegilda Jirečka, toho času sekčního radu na ministerstvu kultu a vyučování. Jireček měl přitom seznámit následníka také s českou literaturou a s českými právními a správními termíny.

Gindelyho poznámky Latour tlumočil císaři, především rozebral prohloubení Rudolfovy znalosti češtiny. Vychovatel připouští, že korunní princ zaznamenal v průběhu Gindelyho lekcí v tomto jazyce znatelné pokroky a že zvládnutí jednoho slovanského jazyka je pro budoucího rakousko-uherského vladaře nezbytností. Pochybuje však, že se v možném vyhrazeném časovém prostoru dokáže češtině plynně naučit. A navíc vystupuje do popředí i politická otázka. Byla čeština opravdu nejdůležitější ze slovanských jazyků monarchie? Mohla zůstat stranou například polština nebo některý z jihoslovanských jazyků? Latour vychází z informací od slovanských rodilých mluvčích a pochybuje, že se jeho svěřenec bude schopen naučit více slovanským jazykům – jejich vzájemná podobnost je totiž pro německého mluvčího jen zdánlivá.⁷⁷

Názory a postoje Gindelyho a Latoura jsou naprosto pochopitelné a představují dva různé pohledy na politický dosah následníkovy vzdělání. Zatímco Gindely viděl (jak si dále ukážeme i v jeho korespondenci) princovu znalost češtiny a českých reálií jako zásadní věc

⁷⁷ Tamtéž, *Böhmische Geschichte. Vorlage der Schlußbericht über der S. k. Hoheit dem Kronprinzen in der böhmischen Geschichte und in der Kunstgeschichte erteilten Unterricht*, fol. 114–117.

pro budoucnost českého vyrovnání,⁷⁸ vychovatel myslel spíše prakticky na to, jaký objem látky je schopen jeho chovanec vstřebat a jaké reakce může výběr předmětů vyvolat u jednotlivých národů.

Nyní si představíme, co znamenalo vyučování korunního prince přímo pro Antonína Gindelyho. Jeho postřehy a úvahy se odrážejí nejlépe ve vzájemné korespondenci s Jiřím Kristiánem z Lobkowicz⁷⁹ a Františkem Palackým. Gindely jako historik velkorakouského smýšlení se na představitele staré české šlechty a staročeků obrací jako na důvěrníky v otázce svých představ o směřování české politiky. Gindelyho sdělení oběma mužům jsou téměř totožná, pro Lobkowicze ho však zpracoval do zvláštního rozsáhlého elaborátu. Z jeho pera se dozvídáme, jaký měl z korunního prince celkový dojem, jaké u něj vyzoroval vlastnosti, sympatie či antipatie. Dále píše o celkové koncepci princova vzdělání, čím do něj sám přispěl, ale též o Rudolfově okolí.

Když se Gindely o úkolu, jímž měl být pověřen, prostřednictvím českého místodržitelství dozvěděl, konečné schválení bylo ještě v jednání, a proto se setkal v březnu 1873 ve Vídni s Latourem i s Rudolfem osobně. V dopise Lobkowiczovi uvažuje o tom, co by jeho dvorská služba mohla přinést. „Věřím, že díky příležitosti, která mi byla dána, budu moci princovi vštípit správný pohled na české poměry.“⁸⁰

Z korespondence vyplývá, že svěřený úkol vyučovat následníka trůnu stále více chápal jako misi pro budoucnost národů českých zemí. Prostřednictvím svých zápisků sděluje Lobkowiczovi: „[...] nemám v co doufat, nebo čeho se obávat, přesto bych měl nárok

⁷⁸ K zamyšlení vede důraz, který Gindely kladl na to, aby korunní princ ovládal český jazyk. Ve zprávě Latourově odůvodňuje věc takto: „Nic jiného by nevyvolalo pro Jeho královskou Výsost u slovanských národů větší účast, než kdyby se rozšířila zpráva, že mluví výborně jedním ze slovanských jazyků. [...] Aby se češtinu zcela naučil a byl připravený na všechna politická jednání a na žádosti poddaných, kteří se dostaví k audienci, týkající se záležitostí veřejného a soukromého charakteru, aby našel správný výraz [...]“. Tamtéž. Unterthänigster Bericht über den Unterricht in der böhmischen Geschichte bei Sr. kaiserlichen Hoheit dem durchlauchtigsten Kronprinzen, fol. 103–110. Přesto Gindely viděl jako sjednocující jazyk němčinu, což naznačil v programu své chystané politické strany. Svoje počiny směrem k veřejnosti (odborné práce) psal převážně v němčině a v sedmdesátých letech vedl přednášky na univerzitě též výhradně německy; i jeho domácnost získala tehdy spíše německý charakter. Političti představitelé českých zemí a česká inteligence byly rovněž německé či dvojazyčné. Komu by tedy byla princova důkladná znalost českého jazyka směřována? Srov. Jan HAVRÁNEK, *Anton Gindely, ein Historiker, der zwischen zwei Nationen stand*, AUC, Philosophica et historica 3, Studia historica XXXIX, 1993, s. 106–107. Možná Gindelyho k tomuto stanovisku vedla obecná myšlenka, že skrze jazyk se lze přiblížit národu. Srov. jeho výrok směřovaný Lobkowiczovi: „Pokud se naučí [Rudolf, pozn. aut.] jednomu ze slovanských jazyků rozumět a také jím částečně mluvit, nebude ho stát tolik námahy být ke Slovanům spravedlivý.“ Zámek Mělník, Lobkowiczský archiv, fond *Rodinný archiv Lobkowiczové Mělník, písemná pozůstalost Jiřího Kristiána z Lobkowicz*, kor. Antonín Gindely, *Meine Erfahrungen beim Unterricht des Kronprinzen*.

⁷⁹ Na korespondenci Gindelyho s Jiřím Kristiánem z Lobkowicz upozorňuje Milada Polišínská. Lobkowiczský archiv byl ze Státního oblastního archivu v Litoměřicích, pob. Žitenice v roce 2010 předán do správy Lobkowiczských sbírek, o. p. s. Zmíněná korespondence je uložena na zámku Mělník. Polišínská chybně uvádí jako Gindelym doporučeného učitele češtiny Josefa Jirečka místo Hermenegilda Jirečka. Milada POLIŠENSKÁ, *Neznámá korespondence Antonína Gindelyho*, Archivní časopis 32, 1982, č. 3, s. 155–160.

⁸⁰ Zámek Mělník, Lobkowiczský archiv, fond *Rodinný archiv Lobkowiczové Mělník, písemná pozůstalost Jiřího Kristiána z Lobkowicz*, kor. Antonín Gindely, Wien, 29. 3. 1873.

na poděkování od milionů, kdybych v rakouském vladaři vzbudil skutečné rakouské cítění.“⁸¹ Snažil se proto se svými postřehy seznámit osobnosti, které považoval za možné vlivné hybatele české politiky, tedy právě Jiřího Kristiána z Lobkowicz a Františka Palackého. Prezentovat průběh výuky před veřejností se však obával. O tom svědčí také poznámka k zápiskům adresovaným Lobkowiczovi: „Dovoluji si k zaslání připojit prosbu, kdybyste chtěl dát o tom povědomost nejvýše dvěma nebo třem nejbližším přátelům příslušníkům Vašeho stavu, aby to bylo chováno v tajnosti. Kdyby byl zveřejněn obsah, pak by šlo o mé zdejší postavení a byla by ztracena možnost na něm něco zlepšit.“⁸²

V dopisech historik podrobně líčí svůj dojem z prince a jeho okolí. Rudolfa popisuje jako ostýchavého chlapce dobrého srdce a jemných mravů. Vychovatel Gindelyho hned zpočátku upozornil, že má důsledně dodržovat své postavení učitele, to znamená, že měl od následníka vyžadovat pozornost a poslušnost. Rudolf nebyl podle Gindelyho v žádném případě rozmazlený chlapec, kterému by jeho okolí stále lichotilo; byl obklopen společností svých adjutantů, budících sice laskavý dojem, projevujících se však jen málo aktivně. Jejich protikladem byl prý princův vychovatel Joseph Latour von Thurmburg, jevící se jako sebevědomý a vzdělaný člověk. Ten upozornil učitele i na vlastnosti korunního prince, které podle svého soudu pokládal za „zlozvyky“. Rudolf při přednáškách často ztrácel pozornost a měl tendenci se pouštět se svými učiteli do diskusí, v nichž poněkud odbíhal od tématu. Gindely viděl příčinu této nepozornosti v celém učebním plánu. V době, kdy ho vyučoval, bylo korunnímu princovi patnáct let, což odpovídalo věku studenta vyššího gymnázia.⁸³ Plán se ovšem osnov pro gymnázia nedržel. Naopak, následník byl zatěžován množstvím předmětů, které ale nikdy nestihl probrat do dostatečné hloubky, a proto mnohé znalosti, jako například z latiny ale i z češtiny, rychle zapomínal a musel si je obnovovat. Navíc neměl čas na dostatečné samostudium. Profesor na toto téma promluvil i s Latourem. Pokud si měl princ osvojit češtinu na vyšší úrovni a také si ji zafixovat, bylo nezbytné, aby v její výuce pokračoval. Proto rovněž doporučoval, aby byly v českém jazyce probírány vedle české historie i české právní dějiny, což také umožní lépe si osvojit danou terminologii.

Gindelyho zarazila u prince ještě jedna věc, a to byl jeho vztah k náboženství a katolické církvi. Setkal se u něho s velice liberálními až radikálními názory. Rudolf například chtěl, aby byl církvi zabaven majetek. Historik hledá původ následnickových

⁸¹ Tamtéž, *Meine Erfahrungen beim Unterricht des Kronprinzen*.

⁸² Tamtéž, *Wien*, 15. 1. 1874.

⁸³ Minimální věk pro přijetí studenta na gymnázium byl podle Bonitz - Exnerovy reformy devět let. Studium bylo tehdy osmileté, nižší stupeň, tzn. čtyři roky mohl student proto absolvovat již ve třinácti letech. Srov. Kateřina ŘEZNÍČKOVÁ, *Študenti a kantoři za starého Rakouska. České střední školy v letech 1867–1918*, Praha 2007, s. 35.

myšlenek a spekuluje v tomto směru o vlivu Rudolfova učitele obecných dějin Josepha Zhismana, jehož stěžejními body při historickém výkladu byly konfesijní stanovisko a oddělení církve od státu. Podle Gindelyho se Zhisman nedrží věcného výkladu dějin, ale srovnává historické etapy se současností a zbytečně polemizuje, což je vzhledem k jeho pedagogickému úkolu na škodu.⁸⁴

Působení Antonína Gindelyho na vídeňském dvoře bylo ukončeno zkouškou, která se konala 27. května 1874 v přítomnosti vídeňského světícího biskupa Johanna Rudolfa Kutschkera a dalších odborníků zvolených speciálně pro zkoušku v českém jazyce – Rudolf měl zároveň obstát ještě ve znalostech z dějin umění. Byli to profesor slovanské teologie na vídeňské univerzitě Fran Miklošič (Franz Xaver Ritter von Miklosich), archivář Dvorského, domácího a státního archivu Joseph von Fiedler a ředitel vídeňského reálného gymnázia Anton Fleischmann. Z dalších Rudolfových učitelů byli přítomni Wilhelm Rößler, Heinrich Zeißberg a Dionys Grün. Zkoušení přihlížel císař s Rudolfovým vychovatelem a adjutanty. Gindely do této významné události vkládal velké naděje, i co se týče možnosti dalšího princova vzdělání pro „českou věc“, a několik dní před jejím konáním napsal Palackému: „Na konci měsíce května má být totiž odbývána skouška z české historie v českém jazyku, císař bude přítomen a při té příležitosti jemu další cvičení princovo v češtině položím na srdce. Jestli v tom ohledu jakéhosi cíle dobudu, uvidím, možná, že když skouška velmi dobře dopadne. Rozumí se samo sebou, že se před výsledkem této skoušky víc strachuju, nežli po celý svůj život z nějaké vlastní.“⁸⁵

Během hodinového prostoru odpovídal korunní princ na otázky týkající se Velkomoravské říše, přijetí křesťanství a politického postavení panovníka českých zemí, přičemž zvláštní pozornost věnoval vládě Přemysla Otakara II., Lucemburkům, husitskému hnutí a státním poměrům za Ferdinanda I., Maxmiliána II., Rudolfa II., Matyáše a Ferdinanda II.⁸⁶ Pro českého profesora znamenal výsledek velké zadostiučinění a naději v budoucího mocnáře. „Vše to marné jest, jestli z toho jiné, žádoucí ovoce nevyroste, a však doufám na takové v budoucnosti. Korunní princ ve svém mládí ponaučení dostal, kterého nikdo [sic! – zřejmě: nikdy, pozn. aut.] nezapomene.“⁸⁷

Nastínili jsme, jaké naděje vkládal Gindely do budoucího vladaře. Zbývá shrnout, co přinesla krátká kariéra u dvora jemu osobně. Lobkowiczovi i Palackému nadšeně sděloval, že

⁸⁴ Zámek Mělník, Lobkowiczský archiv, fond *Rodinný archiv Lobkowiczové Mělník, písemná pozůstalost Jiřího Kristiána z Lobkowicz*, kor. Antonín Gindely, *Meine Erfahrungen beim Unterricht des Kronprinzen*.

⁸⁵ PNP LA, fond *František Palacký*, kor. Antonín Gindely, Vídeň, 11. 4. 1874.

⁸⁶ *Wiener Zeitung*, 29. 5. 1874, č. 121, s. 3.

⁸⁷ PNP LA, fond *František Palacký*, kor. Antonín Gindely, Vídeň, 31. 5. 1874. Cit. dle Jiří ŠTAIF, *Antonín Gindely a František Palacký*, AUC. Philosophica et historica 3, *Studia historica* XXXIX, 1993, s. 69.

samotný princ mu předal císařovo vyznamenání za výuku, řád Železné koruny III. třídy. Na rozdíl od jiných ale nepožádal o povýšení do šlechtického stavu: „Moje vyučování u korunního prince od doby skoušky se ukončilo, dnes jsem byl k němu do Schönbrunnu telegraficky povolán a on s tisícerymi [sic!, pozn. aut.] díky za moje namáhání při vyučování odevzdal mně v jménu otce svého řád zlaté [sic!, pozn. aut.] koruny třetí třídy. Nemusím Vašnosti ubezpečovati, že mně na řádech nic nezáleží a že moje prosté jméno nikterak nějakým šlechtickým titulem zdobiti nechci, ale uvádím Vám to opět za důkaz, jakého uznání mé vyučování došlo. Jiní učitelové, kteří podobně řády vyznamenání byli, museli na to tři neb čtyři týhodny čekat, v mém pádu císař se v ten samý den rozhodnul.“⁸⁸

Gindely jistě doufal, že i nadále zůstane s korunním princem v kontaktu, že ho princ v jeho myšlenkách národní tolerance pochopí a bude moci monarchii přislíbit v tomto smyslu lepší budoucnost. Ještě k Vánocům 1874 mu následník poslal svoji podepsanou podobiznu, což historika velmi potěšilo, a obratem proto princovi věnoval druhý svazek *Dějiny českého povstání*.⁸⁹ V žádném případě se ale nedá hovořit o tom, že by Gindely patřil k blízkému okruhu princových nešlechtických známých.⁹⁰ Při Rudolfově pobytu v Praze roku 1880, když zde vykonával vojenskou službu, k sobě Gindelyho ještě srdečně pozval. O šest let později mu zúčastněně děkoval za zaslání publikace o Valdštejnovi. V napjaté situaci, kdy se v důsledku bulharské krize schylovalo k válce s Ruskem, pak Gindely žádal Rudolfa o audienci, aby mohl působit jako válečný zpravodaj u jeho vojenského velitelství. Nedočkal se však ani dotyčné funkce, ani audience.

Chtěl se pod vlivem nepříznivých vyhlídek na své univerzitní působení uchýlit zpět ke „dvorské službě“? Obsah dopisu adresovaného jeho příteli Ludvíkovi knížeti Windischgrätzovi by tomu nasvědčoval. Armáda stále zůstávala prvkem sjednocujícím všechny národy monarchie, bojujícím za svoji širší vlast, podobně jako císařský dvůr.⁹¹ Kolem roku 1888, kdy zmíněnou žádost ke korunnímu princovi podával, bylo Gindelyho veřejné působení již opravdu velice otřesené.

Gindely se však s odkazem korunního prince v životě setkal ještě jednou. Podílel se totiž příspěvkem „Stručné dějiny české v l. 1612–1648“ na souborném díle *Die*

⁸⁸ Tamtéž. Cit. dle tamtéž, s. 68–69.

⁸⁹ Zámek Mělník, Lobkowiczský archiv, fond *Rodinný archiv Lobkowiczové Mělník, písemná pozůstalost Jiřího Kristiána z Lobkowicz*, kor. Antonín Gindely, Prag, 31. 12. 1874.

⁹⁰ Srov. Josef POLIŠENSKÝ, *Anton Gindely und die böhmische Geschichtswissenschaft*, AUC, Philosophica et historica 3, Studia historica XXXIX, 1993, s. 17–18.

⁹¹ Gindely se zasazoval, stejně jako ve válce s Itálií roku 1859, za silnou a jednotnou monarchii, která je schopna porazit vnějšího nepřítele. Srov. R. G. PLASCHKA, *Zum hundertsten Todestag*, s. 82–84.

österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, které Rudolf inicioval. Daný svazek vyšel bohužel až po princově smrti.⁹²

Z Rudolfových písemných prací a korespondence lze nepřímou odvozovat, jestli mohlo vyučování Antonína Gindelyho nebo jím doporučeného Hermenegilda Jirečka ovlivnit jeho náhled na slovanské národy a konkrétně na vyostřenou národnostní situaci v českých zemích. Pokusil se o to Rudolfův životopisec Oskar von Mitis.⁹³ V archivovědově raném písemném projevu *Die Lage Wiens und unsere Zukunft* (Postavení Vídně a naše budoucnost),⁹⁴ koncipovaném jako slohová práce v rámci zeměpisné výuky, se objevuje herderovská myšlenka, že slovanským národům patří budoucnost, ovšem skrze působení německé vzdělanosti. Musíme však zdůraznit, že korunní princ tu má na mysli spíše jihoslovanskou otázku, rodící se společně s pronikáním monarchie na Balkánský poloostrov. Tento názor u něj rezonoval ještě v prvních letech pražského pobytu, kdy sepsal *Entwurf zu einer Flugschrift über die Slawen in der Monarchie* (Návrh letáku o Slovanech v monarchii, 1880).⁹⁵ Během vojenské služby v českých zemích v letech 1878 až 1883 byl také přímým svědkem pražských poměrů. Jeho nejprve optimistická vyjádření směrem k české loajálnosti vystřídal pod vlivem chuchelských událostí 1881 a rozdělení pražské univerzity 1882 výpady proti nacionalistickým projevům. Postupně se tak vzdával ideální naděje na zklidnění vyhrocených vztahů prostřednictvím společných liberálních zásad a kulturního dědictví. Tento princův myšlenkový vývoj, týkající se možnosti tolerantního soužití českého a německého národa, došel bohužel tragického naplnění právě v Gindelyho životě.

Od roku 1979 uděluje Institut pro podunajský prostor a střední Evropu (Institut für den Donauraum und Mitteleuropa) Cenu Antonína Gindelyho (Anton Gindely-Preis), jejíž nositelé se snaží o naplnění smíru mezi národy této oblasti. Je určena těm, kteří se svým vědeckým dílem zasazují o přeshraniční historické, kulturní, národnostní i konfesijní porozumění.⁹⁶

⁹² *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, Bd. 2, Wien 1896. Gindely byl vyzván historikem Heinrichem Zeißbergem a korunní princeznou Stephanií 27. 12. 1890. K. KROFTA, *Antonín Gindely*, s. 129.

⁹³ Oskar von MITIS, *Korunní princ Rudolf a český národ*, in: Alois Hajn – Josef Chmelař (ed.), *Zahraniční politika*, Praha 1925, s. 571–589.

⁹⁴ „Die Lage Wiens und unsere Zukunft“, in: Brigitte HAMANN (ed.), *Kronprinz Rudolf: „Majestät, ich warne Sie...“ Geheime und private Schriften*, München – Zürich 1998, s. 415–418.

⁹⁵ „Entwurf zu einer Flugschrift über die Slawen in der Monarchie“, in: Tamtéž, s. 53–54.

⁹⁶ Dostupné z: www.idm.at/projekte/projektfoerderung/anton_gindely_preis/Anton-GindelyPreis--a321.html [náhled 31. 3. 2014].

2.2 Dionysius (Dionys) Wilhelm Grün (1819–1896)

Původ Dionyse W. Grüna byl prostý.⁹⁷ Narodil se 18. ledna 1819 do rodiny Leopolda Grüna, drobného židovského obchodníka z moravského Přerova, a Barbary Horovitzové. Jeho otec chtěl mít ze svého syna zemědělce, proto ho poslal po dosažení základního vzdělání na německé škole za příbuznými do Uher, aby ho naučili praxi. Dionys však proti vůli svého otce, který ho následně odmítl finančně podporovat, odešel v devatenácti letech na evangelické lyceum do Prešpurku. Z učitelů ho zde ovlivnil především německý protestantský filozof Tobias Gottfried Schröer, známý pod pseudonymem Christian Oeser, který se svým dílem snažil být mezinárodnostním a mezikonfesijním prostředníkem v předbřeznových Uhrách.⁹⁸

Po úspěšném absolvování lycea v roce 1844 studoval Grün z vlastních skromných prostředků na univerzitě v Praze filozofii a historii. Mohl zde navštěvovat přednášky historika

⁹⁷ Formou časopiseckých příspěvků byly zpracovány dva životopisy Dionyse Grüna, které se snaží jeho osobnost a působení kriticky zhodnotit. Prvním z nich je článek Karla Adalberta Sedlmeyera (1903–1988), který dostal pro tento počin stipendium od mnichovského Collegia Carolina: Karl Adalbert SEDLMAYER, *Wilhelm Dionys Ritter von Grün. Geograph an der Prager Universität, sein Leben und Wirken*, in: Karl Bosl (ed.), *Bohemia. Jahrbuch des Collegium Carolinum*, Bd. 11, München 1970, s. 388–417. Rodák z Českých Budějovic měl nepochybně k osobnosti Dionyse Grüna blízko. Po geografických studiích v Praze, Vídni, Bratislavě a Mnichově se habilitoval na pražské univerzitě, kde působil později, stejně jako jeho předchůdce, ve funkci vedoucího Zeměpisného ústavu, a to až do roku 1942. Po válce se již nemohl do Budějovic vrátit. Avšak i přesto, že žil v německém Brannenburgu a přednášel na univerzitách v Dillingenu a Řezně, geografii českých zemí se věnovat nepřestal. *Sudetendeutsche Zeitung*, 1993, č. 28, s. 8. Viz Jan MAREŠ, *Karl Adalbert Sedlmeyer*, Kohoutí kříž, Jihočeská vědecká knihovna 2001–2011, dostupné z www.kohoutikriz.org/data/w_sedlm.php [náhled 31. 3. 2014]. Sedlmeyer v článku chybně uvádí některé informace o Rudolfovcích učitelích. Například Hyazintha Rónaye jmenuje jako učitele maďarštiny namísto maďarských dějin, místo učitele češtiny Hermenegilda Jirečka udává jeho synovce Konstantina Josefa Jirečka. Druhým autorem je prof. Vlastislav Häufler, dlouholetý vedoucí Katedry ekonomické a regionální geografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy. Zabýval se společenskovo-ekonomickou stránkou geografie a jejími dějinami na Univerzitě Karlově. Stať sepsal ke stopadesátému výročí Grünova narození: Vlastislav HÄUFLER, *Dionys W. Grün (k 150. výročí narození prvního profesora geografie na Univerzitě Karlově)*, AUC, Geographica 2, 1969, s. 33–41). Grünovi se věnuje také ve své práci *Dějiny geografie na Univerzitě Karlově 1348–1967*, Praha 1967. O Häuflerovi: Leoš JELEČEK, *Vlastislav Häufler zemřel*, Historická geografie 25, Praha 1986, s. 405–406. Životopisné údaje Dionyse Grüna lze získat též z nekrologů a biografických slovníků: Eduard STUMMER, *Dionys v. Grün*, in: Bericht über das XXII. Vereinsjahr 1895/96, Wien 1897, s. VI–X; Wilhelm WOLKENHAUER, *Grün, Dionysius von*, in: Anton Bettelheim (ed.), *Biographisches Jahrbuch und deutscher Nekrolog*, II. Bd., Berlin 1898, s. 437–438; Viktor HANTZSCH, *Grün, Dionys Ritter von*, in: ADB, Bd. 49, Leipzig 1904, s. 581–583; *Grün, Dionys Ritter von*, in: DBE, Bd. 4, München – Leipzig 1996, s. 210; *Grün, Dionys, Ritter von*, in: Große jüdische National-Biographie, Bd. 2, Chernivtsi 1927, s. 531–532; *Grün, Dionys von*, in: ÖBL, Bd. 2, Wien 1957, s. 86. Mezi takzvanou židovskou šlechtou zařazuje Grüna Jan Županič. Jan ŽUPANIČ, *Židovská šlechta podunajské monarchie*, Praha 2012, s. 297–298. Informace z těchto zdrojů lze porovnat s životopisem, který Grün sepsal za účelem žádosti o nobilitaci. AVA, *Hofadelsakten*, Dionys Wilhelm Grün, Ritterstand, 24. 4. 1875.

⁹⁸ **Tobias Gottfried Schröer**, zvaný Christian Oeser (1791–1850), syn vazače knih z Dolní Lužice, narozený v Prešpurku. Po studiích na tamějším alumněu a univerzitě v Halle působil mezi lety 1817 až 1850 na evangelickém gymnáziu právě ve svém rodišti. Ve svých literárních, výchovných a dramatických spisech kritizoval (často pod pseudonymem) metternichovský absolutismus předbřeznové doby a také národnostní a konfesijní intoleranci v Uhrách. Je významným zástupcem německé kultury mimo německy mluvící země. Krátce před svou smrtí byl vyzván ministrem Lvem Leopoldem Thunem ke spolupráci na školských reformách. E. STREITFELD, *Schröer, Tobias Gottfried*, in: BLKÖ, Bd. 11, Wien 1864, s. 240–241, Franz BRÜMMER, *Schröer, Tobias Gottfried*, in: ADB, Bd. 32, Leipzig 1891, s. 551–553.

a geografa Karla Johanna Vietze⁹⁹ stejně jako Antonín Gindely. Po dvou letech byl ale nucen tuto univerzitu kvůli nedostatku finančních prostředků opustit.

Poté Grün přijal na rok zaměstnání jako domácí učitel v rodině židovského bankéře Bernharda Guttmanna v Drážďanech. V bankéřově domě navázal známosti s osobnostmi tamějšího uměleckého a politického života. Byli mezi nimi například manželé Clara a Robert Schumannovi, básník, spisovatel, novinář a mluvčí mladoněmeckého hnutí Karl Gutzkow nebo rakouský politik a publicista, rovněž židovského vyznání, zastávce židovských liberálů v monarchii, Ignaz Kuranda. Právě Gutzkow přiměl Grüna k samostatným literárním a žurnalistickým počínům.

Revoluční bouře roku 1849, v němž povstání zasáhlo i Drážďany, jej donutily přesídlit do Berlína. V hlavním městě Pruského království se živil psaním novinových článků a dal se zde také zapsat na univerzitu, na níž poslouchal mimo jiné přednášky meteorologa Heinricha Wilhelma Doveho a geografa Karla Rittera, kteří ho nasměrovali k jeho budoucí učitelské dráze. Tehdy podnikl i poznávací cestu po Německu. V Berlíně dospěl mladý geograf k životnímu obratu. Zatímco se v domě berlínského bankéře Paula Mendelsohna-Bartholdyho (bratra slavného skladatele) utvrzoval v tom, že se bude nadále angažovat jako spisovatel a novinář, jeho příznivec Anton Prokesch von Osten, tehdy rakouský vyslanec v Berlíně, se ho snažil od tohoto rozhodnutí odradit. Na jeho radu a s vyhlídkou na dobré zaměstnání ve státních službách konvertoval ještě v Berlíně ke katolické víře a odjel do hlavního města habsburské monarchie.¹⁰⁰ Ve Vídni ho bohužel dostihly následky jeho berlínského žurnalistického působení. Byl zatčen a vyšetřován z publikování několika článků o revoluci v Uhrách, kromě toho mu bylo vytýkáno, že si neopatřil na cestu do Německa pas.

Po vyřešení nepříjemného incidentu se díky přimluvě známých vrátil na čas do Prahy,¹⁰¹ kde se zúčastnil univerzitních přednášek historika Konstantina Höflera a filozofa Johanna Heinricha Löweho.¹⁰² Chtěl se původně habilitovat na docenta geografie, tuto

⁹⁹ **Karl Johann Vietz** (1798–1872) vyučoval kromě historie i geografii, přičemž své přednášky orientoval na vzdělání středoškolských profesorů. Přednášel fyzickou a politickou geografii Rakouského císařství a Evropy. Ke geografii se stavěl jako k samostatné vědě, v jeho přednáškách byl též patrný vliv Karla Rittera. Vlastislav HÁUFLER, *Dějiny geografie na Univerzitě Karlově 1348–1967*, Praha 1967, s. 69–70. Srov. kapitola „Antonín Gindely (1829–1892)“.

¹⁰⁰ Srov. Tomáš PĚKNÝ, *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, Praha 2001, s. 119–128.

¹⁰¹ Je také možné, že mu byla Vídeň z důvodu vyšetřování na čas zapovězena. Sám tuto svou palčivou životní etapu ve svém životopise, sepsaném za účelem nobilitace, přechází. Zmiňuje pouze gymnaziální studia, pobyt v Berlíně, kde ovšem opět udává pouze studijní důvody, poznávací cestu po Německu a poté až pražská studia v letech 1852 až 1853. Dále navazuje popisem svého středoškolského působení. Srov. AVA, *Hofadelsakten*, Dionys Wilhelm Grün, Ritterstand, 24. 4. 1875.

¹⁰² **Johann Heinrich Löwe** (1808–1892) se narodil v Praze; nejprve se živil jako právník u kriminálního soudu, poté se na popud svého strýce Johanna Emanuela Veitha a přítele Antona Günthera začal věnovat filozofii, kterou vyučoval díky přimluvě tehdejšího salcburského biskupa a pozdějšího pražského arcibiskupa Bedřicha Schwarzenberga na salcburském lyceu a alumneu. V roce 1851 se stal s přispěním Schwarzenbergů profesorem

myšlenku ovšem opustil kvůli nedostatku finančních prostředků. Na Höflerovu radu složil zkoušky na gymnaziálního profesora s aprobací pro dějepis, které mu nabídly stabilní místo do budoucnosti. Grün si cenil navázání známosti s pražským arcibiskupem a kardinálem Bedřichem Schwarzenbergem, jež mu zprostředkoval profesor Löwe.¹⁰³ Kardinál prý velmi vyzdvihoval Grünovo řečnické nadání a doporučoval mu studium na Collegium Germanicum v Římě. Grün si však již zvolil dráhu středoškolského profesora. Po suplenství, které odbýval jedním semestrem na pražském staroměstském gymnáziu a druhým na Akademickém gymnáziu ve Vídni, přijal roku 1855 místo na arcibiskupském gymnáziu v Levoči, o dva roky později začal učit historii a geografii právě na prestižním Akademickém gymnáziu ve Vídni. Během téměř dvacetiletého působení na této škole začal též publikovat. Kromě odborných prací sloužících jako příručky pro budoucí učitele geografie, které byly později zohledňovány při jeho přijetí za profesora na pražské univerzitě,¹⁰⁴ zveřejnil básnickou sbírku *Lerchengrüsse* (Skřivánčí pozdravy), již v prvním vydání věnoval císařovně Alžbětě, ve druhém korunárnímu princovi Rudolfovi a princezně Stefánii při příležitosti jejich zasnoubení. Roku 1862 se zúčastnil cesty do Paříže, sponzorované ministerstvem kultu a vyučování, při níž studoval zdejší výuku na středních školách a přípravu budoucích učitelů. Během dovolené v zimním semestru 1871/1872 navštívil z důvodu poznání tamějších vědeckých pracovišť univerzity v Lipsku a Jeně.

V roce 1871 se sešlo na filozofické fakultě pražské univerzity profesorské kolegium, které mělo navrhnout kandidáta pro nově zřizovanou stolicí geografie. Zeměpis byl tehdy (zvláště na vysokých školách) ještě stále marginalizován zejména v rámci pomocných věd historických.¹⁰⁵ Již se však vůči nim začínal metodologicky vymezovat jako samostatná disciplína. Ačkoli v německém prostředí byla samostatná ordinatura geografie zřízena už v první čtvrtině 19. století (Karl Ritter se stal řádným profesorem geografie na berlínské univerzitě roku 1825), rakouská monarchie si na ni počkala až do roku 1851 zásluhou Friedricha Simonyho ve Vídni. Další stolice v monarchii vznikaly (nejprve jako extraordinatury) v sedmdesátých letech. Nicméně ministerstvo kultu a vyučování vysílalo

filozofie na filozofické fakultě pražské univerzity. Byl však odvolán a do této funkce se vrátil až roku 1858; v letech 1863-1864 zastával na této univerzitě rektorský post. Politicky patřil ke katolickému liberalismu a na českém zemském sněmu prosazoval zavedení českého a německého jazyka jako povinných předmětů na všech zemských gymnáziích. WINTER, *Löwe, Johann Heinrich*, in: ÖBL, Bd. 5, Wien 1971, s. 288.

¹⁰³ K. A. SEDLMEYER, *Wilhelm Dionys Ritter von Grün*, s. 393.

¹⁰⁴ Dionys GRÜN, *Geographie: Leitfaden für die erste Stufe erkundlichen Unterrichtes*, Wien 1866; TÝŽ, *Geographie. Länder- und Völkerkunde*, Wien 1871.

¹⁰⁵ Společná aproba dějepisu a zeměpisu byla u středoškolských profesorů běžná. Také Grün vyučoval na Akademickém gymnáziu ve Vídni oba předměty. Srov. například Wilhelm WOLKENHAUER, *Grün, Dionys von*, in: Anton Bettelheim (ed.), *Biographisches Jahrbuch und Deutscher Nekrolog*, II. Bd., Berlin 1898, s. 437–438.

na zahraniční (středoškolské i vysokoškolské) ústavy také středoškolské profesory zeměpisu, aby získali metodologické zkušenosti, což byl i Grünův případ. Mnoho z nich později získalo docenturu.¹⁰⁶ Na filozofické fakultě pražské univerzity byla výuka geografie zajišťována historiky (například K. J. Vietz) nebo přírodovědci. V roce 1856 se zde sice habilitoval jako specialista první docent geografie Jan Palacký, v letech 1866 až 1879 však nepřednášel.

Výbor pražských vysokoškolských pedagogů, složený z historiků Konstantina von Höflera a V. V. Tomka a přírodovědce Karla Hornsteina, se shodl na jménu Dionyse Grüna. Velkou roli přitom určitě hrálo jeho přátelství s Höflerem, trvající už od Grünova dlouhodobějšího pražského pobytu v letech 1852 až 1853. V roce 1872 však pro Grüna byla vyhlídka místa soukromého učitele následníka trůnu lákavější než začínající univerzitní kariéra, z níž byl proto uvolněn. Přednášet začal až od roku 1875. S ohledem na Höflerovu předchozí podporu následníkovu učitele poněkud zvláště vyznívá, že tento profesor jmenoval v dopise, kterým informoval ministerstvo kultu a vyučování o rozhodnutí akademické komise ve prospěch Dionyse Grüna, i Johanna Sebastiana Gerstera, profesora z bernské kantonní školy, rovněž autora geografické příručky. Ministerstvo však respektovalo závěry celé komise.¹⁰⁷

Grünovo jmenování řádným profesorem roku 1876 se neobešlo bez komplikací. Byl jmenován spíše z úřední vůle (na doporučení ministra kultu a vyučování Karla von Stremayra) než z vůle profesorského kolegia. Stejně jako při Grünově ustanovení mimořádným profesorem byl zvolen tříčlenný výbor, ovšem v jiném složení.¹⁰⁸ V roce 1871 se všichni členové vyslovili pro Grünovo jmenování, a to nikoli mimořádným, ale dokonce rovnou řádným profesorem geografie. V roce 1876 se však pro Grüna vyslovil pouze český (!) historik Antonín Gindely; oba němečtí profesori, mineralog Viktor Leopold rytíř von Zepharovich a fyzik Ernst Mach byli proti. Jejich mínění potvrdilo poměrem čtrnácti ku jedenácti hlasům i celé kolegium. Jako důvody uváděli především nedostatečnou Grünovu vědeckou kvalifikaci při srovnání s úrovní geografie na jiných univerzitách a kompilativní podobu jeho prací, i když oceňovali jeho zásluhy jako středoškolského profesora a autora

¹⁰⁶ Walter LUDWIG, *Die Geographie an der Deutschen Universität in Prag seit der Begründung des geographischen Lehrstuhles. Geographisches Institut* (Neue Folge 15.), Praha 1934, s. 6–8. Grün svůj pobyt ve Francii využil i při výuce korunního prince. Protože měl možnost v zemi půl roku zůstat a poznávat ji, zvolil ji pro svého svěřence jako typický příklad evropského státu. Srov. HHStA, *Selekt Kronprinz Rudolf*, kt. 1, konv. 2, Geschichte, Geographie, Kunstgeschichte, Unterthänigster Bericht über den geographischen Unterricht bei Sr. kaiserlichen Hoheit dem durchlauchtigsten Herren Erzherzoge Kronprinz Rudolph von 1. November des J. 1872 bis zum 12. December des J. 1873, erstattet von Dionys Grün, k. k. Professor, fol. 482–486.

¹⁰⁷ K. A. SEDLMEYER, *Wilhelm Dionys Ritter von Grün*, s. 389.

¹⁰⁸ Na změnu členů výboru upozorňoval z hlediska jejich možné zaujatosti Grünův obhájce Johann Heinrich Löwe. AVA, fond *Unterricht Allgemein*, Univ. Prag, Phil., sign. 5, kt. 1217. GRÜN: Separatvotum Dr. Heinrich Löwe.

učebnic.¹⁰⁹ Nabízí se zde otázka, co vedlo pražské profesory za poměrně krátkou dobu pěti let ke změně názoru. Grünův životopisec Karl Adalbert Sedlmeyer označuje jejich postoj nevybíravě za „intričky“.¹¹⁰ Záviděli mu snad oblíbenost u dvora a rychlý kariérní postup? K otázce zaujatosti profesorů lze konstatovat následující: V roce 1871 byla katedra geografie v Praze teprve zřizována. Jmenování jejího vedoucího řádným profesorem mohlo pozvednout její prestiž, Grün však předtím na univerzitě nepřednášel. Úvodní Grünova přednáška „Die Geographie als selbstständige Wissenschaft“ (Geografie jako samostatná věda) byla pro neodbornost a patetičnost kritizována i německou odbornou veřejností,¹¹¹ na což se Zepharovich s Machem odvolávají. I přes zmíněnou kritiku kvůli nadměrné patetickosti jazyka a příliš obecným závěrům vytyčil Grünův referát hlavní poslání geografie. Podotkl, že je i přes své poměrně pozdní odborné zakotvení velmi starou vědou, a zdůraznil její společenskovední i přírodovědný charakter.¹¹² Hlavním předmětem sporu mezi pražskými profesory tedy bylo, jestli mají dát při posuzování přednost Grünově dlouhé učitelské praxi, nebo jeho nedostatečně odborným projevům.¹¹³

Výuka korunního prince však podpořila Grünovy kompetence pro ordinaturu u ministerstva. Stremayr zdůrazňuje, že profesorův pobyt ve společnosti následníka nijak neomezil jeho nastupující univerzitní dráhu. S odvoláním na přípis Ferdinanda von Hochstettera, prezidenta Geografické společnosti, dokazuje, že Grün vyplnil svůj pobyt ve Vídni pilnou přípravou na přednášky nejen pro prince, ale i pro pozdější univerzitní studenty, a vůbec využil čas k dalšímu sebevzdělávání.¹¹⁴

Grün setrval na pražské univerzitě až do roku 1885, kdy ze zdravotních důvodů odešel na odpočinek. Přednášel pro české i německé studenty (ale pouze německy) regionální geografii, hydrografii, orografii a dějiny geografie, také fyzickou a matematickou geografii a geografii Rakousko-Uherska. Zřizování katedry nebylo pro nového profesora snadnou záležitostí. Záviselo na něm zajištění prostorů pro přednášení, které byly zpočátku opravdu

¹⁰⁹ Například dílo *Geographie. Länder- und Völkerkunde* posuzují takto: „[...] tak se jeví níže podepsaným ‚Geographie. Länder und Völkerkunde‘, kterou Grün sepsal, jako kompilační práce bez vědeckého dosahu.“ Tamtéž: Bericht der Professoren D. v. Zepharovich, D. Mach.

¹¹⁰ K. A. SEDLMEYER, *Wilhelm Dionys Ritter von Grün*, s. 406.

¹¹¹ *Jenauer Literaturzeitung*, 2. Bd., 1875, s. 542; *Literarisches Centralblatt für Deutschland*, 1876, č. 3, s. 76–77; *Göttingische gelehrte Anzeigen*, 2. Bd., 1875, s. 1247–1248.

¹¹² Dionys GRÜN, *Die Geographie als selbstständige Wissenschaft*, Prag 1875.

¹¹³ Podle Häuflera nebyl Grün nejlepším kandidátem na profesuru. Při srovnání se zakladateli kateder geografie na jiných středoevropských univerzitách nedosahoval takové odborné kvalifikace. Jeho přednosti se projevíly spíše v pedagogické a metodologické rovině. Srov. V. HÄUFLER, *Dionys W. Grün*, s. 39–40.

¹¹⁴ AVA, fond *Unterricht Allgemein*, Univ. Prag, Phil., sign. 5, kt. 1217. GRÜN: Allerunterthänigster Vortrag des treuehorsamsten Minister für Cultus und Unterricht Carl von Stremayr wegen der Ernennung des außerordentlichen Professors der Geographie an der Universität in Prag Dionys Ritter von Grün zum ordentlichen Professor dieses Faches. Srov. tamtéž: Separatvotum des Prof. von Höfler in Sachen des Prof. Ritt. von Grün.

velmi stísněné,¹¹⁵ a zbudování celého geografického kabinetu s potřebnými učebními materiály a pomůckami. Grünovi se však podařilo vytvořit svému oboru na pražské univerzitě dobré zázemí se sídlem v bývalém Buquoyském paláci na Ovocném trhu, kde katedra nakonec setrvala až do roku 1942. Navíc sám shromáždil rozsáhlou knihovnu, kterou ale odkázal, pravděpodobně kvůli neshodám s pražskými profesory, Spolku geografů ve Vídni. Velký zlom pro budoucnost vysokoškolské geografie v Praze znamenal rozdělení univerzity v roce 1882. V Grünovi a jeho kabinetu, kde mu od roku 1883 asistoval docent Ferdinand Löwl, našla její německá pokračovatelka důstojný předpoklad pro další rozvoj katedry, česká si ji musela v čele s Janem Palackým nově vytvořit.

I přesto, že Dionys Grün vyučoval korunního prince, přistupoval k němu dvůr jako ke státnímu zaměstnanci. On ale podle všeho spoléhal na své někdejší dvorské zásluhy, což můžeme pozorovat v jeho žádosti o rentu. Z Grünovy supliky se dozvídáme, že požadoval její zvýšení z 2200 zlatých na 2400 zlatých s odvoláním na to, že byl už v roce 1871 profesory navržen na řádného profesora, ale ministerstvo ho tehdy jmenovalo pouze profesorem mimořádným.¹¹⁶ Ministerstvo financí jeho žádosti nevyhovělo¹¹⁷ a ministerstvo kultu a vyučování mu přiznalo pouze nižší částku, kterou císař potvrdil. Český místodržící Karl svobodný pán von Kraus se o Grünovi vyjádřil v tom smyslu, že sice mezi univerzitními profesory zvláště nevyniká, ale vzhledem k jeho veřejnému působení a ocenění řádem Železné koruny III. třídy i šlechtickým stavem by mu měl být přiznán titul vládního rady (Regierungsrat).¹¹⁸ Tomuto připsu již vyhověno bylo.¹¹⁹

Grün zůstal činný i v penzi. V roce 1891 se zúčastnil v doprovodu své dcery Sofie a ve společnosti kolegů z české univerzity Jana Palackého a Jindřicha Metelky 5. Mezinárodního geografického kongresu v Bernu a roku 1895 podnikl ještě cestu do Španělska. Dne 26. února následujícího roku ve věku sedmasedmdesáti let umírá v Praze, pohřben je ale ve Vídni.

Pokud pročítáme podrobné Latourovy zprávy, jejichž prostřednictvím informoval císaře o pokrocích jeho syna, nezaznívá na Grünovu adresu jediné kritické slovo (které se však nevyhnulo například Josephu Zhismanovi, předchozímu učiteli zeměpisu korunního

¹¹⁵ Zpočátku se přednášelo v Klementinu, poté v bývalém klášteře u sv. Michala v Melantrichově ulici nebo takzvaném Broscheho domě v Jindřišské ulici.

¹¹⁶ Tamtéž: Unterthänigste Bitte des Universitätsprofessor Dionys R. v. Grün aus Prag um gnädige Versetzung in den bleibenden Ruhestand.

¹¹⁷ Tamtéž: Rozhodnutí ministerstva financí.

¹¹⁸ Tamtéž: Zpráva českého místodržícího Karla svob. p. von Kraus.

¹¹⁹ Tamtéž: Allerunterthänigster Vortrag des treuehorsamsten Ministers für Cultus und Unterricht, Dr. Paul Gautsch von Frankenthurn, wegen Versetzung des ordentlichen Professors der Geographie an der Universität mit deutscher Vortragssprache in Prag, Dionys Ritter von Grün, in den bleibenden Ruhestand und Verleihung des Titels eines Regierungsrathes an denselben.

prince).¹²⁰ Grün je popisován následujícími slovy: „plný rozumu a vědění, vpravdě systematický, schopný učitel.“¹²¹ Na jiném místě se dočítáme: „velmi schopný ve svém předmětu, seriózní a přísný.“¹²² Přesto, či snad právě proto překvapuje, že Rudolfovi životopisci věnovali této osobnosti ve svých publikacích velmi málo pozornosti.¹²³

V době, kdy začal Grün s výukou následníka, mu bylo již padesát tři let. Díky pamětem Charlotte Herderové, dcery pedagoga a filozofa Otto Willmanna, s jehož rodinou se Grün v Praze přátelil, máme k dispozici živý popis stárnoucího geografa. „Jeho vzhled, zvláště v pozdějších letech, byl vzhledem důstojného patriarchy: stříbrošedé lokny rámovaly jeho holé temeno, bílý lesknoucí se vous mu splýval na prsa, z obličeje, zbrázděného vráskami, hleděly dvě hluboko vložené, výrazné oči. Byl mu vlastní příjemný, tichý jazyk, který stále krácel v koturnách¹²⁴ a při nejmenším podnětu vystoupal do patosu. Hrál stále tutéž roli: roli krále Leara před poznáním svého osudového šílenství.“¹²⁵

V pramenech z pozůstalosti korunního prince nelze dohledat, kdo konkrétně Grüna doporučil. Po ukončení Zhismanovy zeměpisné výuky se Latour rozhodl ve výuce této disciplíny i nadále pokračovat, ale podrobněji a na vědecké úrovni s dotací dvou hodin týdně po dobu dvou let. Přitom zvažoval, zda má být zeměpisné vzdělání orientováno spíše na vojenskou geografii a jestli je možno sehnat pro tuto oblast kompetentního vojenského učitele.¹²⁶ Vhodné kandidáty zjišťoval prostřednictvím korespondence s ministerstvem kultury a vyučování. Navrhováni byli profesor Tereziánské vojenské akademie ve Vídeňském Novém Městě plukovník Lonklar, učitel geografie na Vojenském kolegiu v Sankt Pölten nadporučík Anton Preu zu Coburg, dále autor vojenských taktických příruček major Joseph Rechberger von Rechcron, důstojník generálního štábu Bernhard von Wahlkampf nebo učitel geografie na Technické vojenské akademii ve Vídni William Götting.¹²⁷ Grünovo jméno se objevuje

¹²⁰ Zhismanova výuka se sice Latourovi zdála dostatečně kvalifikovaná a rozsáhlá, ale na druhé straně až příliš „suchá“. HHStA, fond *Selekt Kronprinz Rudolf*, Kt. 1, konv. 1, 15. 12. 1868, fol. 103–111.

¹²¹ Tamtéž, September 1872, fol. 255–258.

¹²² Tamtéž, 11. 10. 1872, fol. 259–260.

¹²³ Srov. K. A. SEDLMEYER, *Wilhelm Dionys Ritter von Grün*, s. 394. Pro srovnání uvádím první Rudolfův životopis z pera Oskara von Mitise a nejnovější od historičky Brigitte Hamannové. Mitis uvádí v souvislosti s Grünem jeho výrok, který prince kriticky posuzoval jako muže „s odporem být ovládán a veden“. O. von MITIS, *Das Leben des Kronprinzen Rudolf*, s. 19. Hamannová ho posuzuje jako národnostně tolerantního, ale později „zapřisáhlého stoupence německého nacionalismu“ a zdůrazňuje, že do let jeho výuky patří Rudolfova stať „Situační Vídň a naše budoucnost“, jejíž základní myšlenkou je silné rakouské vlastenectví a kulturní úloha Němců vůči slovanským národům. Viz níže. B. HAMANNOVÁ, *Rudolf Habsburský*, s. 72–73.

¹²⁴ Divadelní střevíce; kráčet v koturnách znamená v přeneseném významu řečnit s patosem, strojeně.

¹²⁵ Charlotte HERDER, *...schaut durch ein farbiges Glas auf die aschfarbene Welt. Kindheit und Jugend im alten Prag*, Freiburg 1954, s. 57.

¹²⁶ HHStA, fond *Selekt Kronprinz Rudolf*, kt. 1, konv. 1, Entwurf einer Studieneintheilung für Sr. k. k. Hoheit dem durchl. Kronprinzen Erzherzog Rudolf für die Jahre 1870 bis incl. 1877. 28. 3. 1870, fol. 171–183.

¹²⁷ Tamtéž, *Geschichte, Geographie, Kunstgeschichte*, kor. Ambrozy, Wien, 4. 5. 1872, fol. 380–381; kor. Gutmann, Wien, 21. 5. 1872; fol. 382–383.

poprvé v dubnu 1872 v Latourově korespondenci s ministrem spravedlnosti Juliem Antonem von Glaser a později také s ministrem kultu a vyučování Karlem von Stremayrem. Nejedná se však o doporučení, nýbrž o uvolnění profesora geografie z vysokoškolské výuky.¹²⁸

Po osobním setkání s následníkovým vychovatelem a konzultaci s Rudolfovy učiteli příbuzných předmětů, především historikem Heinrichem von Zeißenbergem, začal Grün sestavovat učební plán.¹²⁹ Stejně jako svá díla, i své představy o žádoucích vědomostech budoucího panovníka psal téměř beletristickým stylem na základě myšlenek dvou svých odborných vzorů, Alexandra von Humboldta a Karla Rittera. V úvodu v podstatě přejímá úvahu ze své knihy *Länder- und Völkerkunde*, proto ji zde uvádím v následující citaci: „Tím, že [geografie, pozn. aut.] otevírá před jeho [lidským, pozn. aut.] duchem obraz zákonitého života, vidí se člověk dychtící po vzdělání při jejím studiu nejen obohacený o zkušenosti a živě podnícený ke stálému myšlení a srovnávání, ale i neomylně přiveden na cestu krásného poznání: že příroda Země ovládá celý vývoj našeho pokolení; že různé jí vytvořené zemské prostory jsou předurčené ke stejnému počtu různých kulturních sídel našeho pokolení, a jak postupuje současný kulturní vývoj, je jí neustále ovlivňován a určován; jedním slovem, vidí se přiveden k tomu, aby nahlížel na Zemi jako na výchovný dům celého lidského pokolení a na zemské prostory také jako na výchovné místnosti, v nichž žijí jednotlivé národní kmeny.“¹³⁰ Jak již předjímá citát, geografie byla pro Grüna vědou velice praktickou, která vznikla doslova na základě praktických dějinných potřeb. Její vývoj není spojený pouze s matematikou, podle níž se vytvářejí přesné mapy, ale i s historií. Geografie zaznamenala v letech Grünovy a Rudolfovy současnosti prudký rozvoj spojený s válečnou taktikou, rozkvětem obchodu a dopravy a v neposlední řadě s průzkumnými vědeckými expedicemi. Proto se chtěl učitel vyvarovat suchého líčení schematismů a dat, výklad měl být vždy založen na praktických příkladech. Učební látku přitom pojímal antropologicky a etnograficky – zaměřil se na popis vývoje člověka a lidských dějin z hlediska jejich úzkého sepětí s přírodními podmínkami, které utvářely různé lidské kultury. Na základě těchto kritérií přecházel ke státovědě.

Jednotlivé státy hodlal představit z několika pohledů. Nejprve načrtnul jejich geografickou polohu, přičemž vyzdvihl zejména roli státních hranic v otázce míru a války. Poté se soustředil na přírodní podmínky a klimatické poměry, které utvářejí hospodářskou charakteristiku státu, na vztah regionů a celého státního teritoria a také na kolonie. Poté představil obyvatelstvo, odlišnost etnik a národů a zabýval se též otázkou podřízenosti

¹²⁸ Tamtéž, kor. Glaser, Wien, 5. 4. 1872, fol. 390–391; kor. Stremayr, Wien, 5. 9. 1872, fol. 425–426.

¹²⁹ Tamtéž, kor. Grün, Rokitznitz, 14. 8. 1872, fol. 394–395; s. I., 21. 9. 1872; fol. 447–448.

¹³⁰ Cit. dle: K. A. SEDLMEYER, *Wilhelm Dionys Ritter von Grün*, s. 408.

a nadvlády jednotlivých skupin obyvatel nad druhými. V dalším bodu se obrátil k záležitostem státní formy, tedy formám monarchií a republik, opět jako k důsledku historického vývoje. Zmínil rovněž dělbu státní moci, centrální vládu a regionální samosprávu. Kulturu Grün dělí na materiální, duchovní a zvykovou. Tu první ztělesňují zemědělství, lesnictví, těžba, průmysl, obchod, doprava a oběh peněz, druhou církev, náboženství, věda, vyučování a umění a poslední lidová kultura, svátky, ale také spolky a nadace.

S ohledem na své poslání charakterizuje profesor, co je v zeměpisném poznání podstatné pro budoucího vladaře, dalo by se říci „zeměpisnou gramotnost“: „Na čem záleží u budoucího vladaře, to je svobodný, po všech stránkách otevřený pohled, lehce se orientující rozum, cvičením vypěstované rozpoznávání souvislostí, ve všech formách získaná jistota při hledání problému v jemu předloženém tématu, v tom je chápána samotná podstata, takřikající idea této úlohy.“¹³¹

Korunní princ se při vyučování musel seznámit s konkrétními pomůckami, mapami, odbornou literaturou a cestopisy, měl i aktivně pozorovat své okolí, terén, dopravu, průmyslové závody, instituce. Grün slíbil respektovat Rudolfova přání a brát mimo vytyčenou látku ohled na to, co ho více zajímá.

V dodatku ke svému učebnímu plánu se profesor zamýšlí nad třemi okolnostmi, které činí výuku následníka trůnu specifickou ve srovnání s výukou na veřejných školských ústavech. Předně se jednalo o vyučování privátní, které se vyznačovalo velkou výhodou osobního přístupu učitele k jednomu konkrétnímu žákovi. Může se tak řídit přáním žáka, například zůstat déle u států, které vzbudily žákův zájem, a vůbec nemusí při hodině tolik pospíchat. Grün byl velkým kritikem nedostatečné hodinové dotace zeměpisu na středních školách, což zdůrazňuje i v předmluvě své práce: „Na rakouských gymnáziích je pro zeměpisně-dějepisnou výuku vyhrazen prostor tří hodin týdně. Kdo má zkušenost s tím, jaký čas je potřeba k živé výměně myšlenek s žákem byť jen k jednomu zeměpisnému nebo historickému předmětu, obzvláště tehdy, když má vedle zprostředkování věcných znalostí před očima i disciplínu ducha mladého začátečníka, cítí zoufalou nedostatečnost vymezeného času pro takový předmět, který nespočívá v obsahově prázdných formulacích, ale v hodnotných a živých faktorech, které se dotýkají každodenního zájmu člověka.“¹³²

¹³¹ HHStA, fond *Selekt Kronprinz Rudolf*, kt. 1, konv. 2, Geschichte, Geographie, Kunstgeschichte, Programm des geographischen Unterrichtes für Seine kaiserliche Hoheit den durchlauchtigsten Herren Erzherzog und Kronprinz Rudolph, 28. 9. 1872, fol. 449–456.

¹³² Cit. dle: K. A. SEDLMEYER, *Wilhelm Dionys Ritter von Grün*, s. 408.

Ve druhém bodě pojednává o srovnávací metodě, které se užívalo při výuce státovědy. Žák si buď nejprve osvojí informace o své vlasti, které posléze aplikuje při charakteristice cizích států, nebo naopak nejprve shromáždí vědomosti o cizině, které mu poslouží k poznání vlasti. Na středních školách byla vzhledem k věku žáků běžná spíše druhá metoda, protože mladí lidé obdobně poznávají nejprve své schopnosti skrze schopnosti druhých. V privátním vyučování je ale po dohodě možná výjimka.

Nejdůležitějším prvkem ve vztahu učitele a žáka je však podle Grüna vzájemná důvěra. Učitel by měl nechat žáka mluvit, vést ho k samostatnosti, podporovat ho v růstu jeho sebevědomí a spoléhání na vlastní úsudek.¹³³

Co se týče Grünova osobního mínění o korunním princí, sděloval ho Latourovi s naprostou otevřeností v průběžné zprávě, kterou sepsal po roce vyučování, a přihlásil se k němu i v závěrečné zprávě. „Už když započaly všechny ty okouzující momenty, které spočívaly v situaci samotné, jmenovitě v kouzlu osobnosti Jeho císařské Výsosti, jímž si opravdu získává lidi, musel ponížený služebník [Grün, pozn. aut.] konstatovat jako nepopíratelný fakt, že v osobě jeho urozeného žáka se za přetrvávajícím vnějším zdáním dětskosti skrývá náskok ve vývoji duševních schopností a sil a dokonce v zacházení s věcmi a lidmi. Toto přesvědčení bylo poníženému služebníkovu vnucováno už ve způsobu, jakým se sám stával objektem pozorování svého žáka, který dokázal naslouchat s takovou pozorností a s takovým viditelným zalíbením, že s pomocí svého učitele postupně, jednu po druhé, stlačoval klávesy na celé intelektuální a morální klaviatuře, aby slyšel, jestli ho jsou vůbec schopné oslovit, a rozpoznal, pro který z těch tónů, jež ho oslovily, bude způsobilý? V tomto umění musí – to je zde třeba otevřeně konstatovat – učitel svému urozenému žákovi přiznat už od počátku větší virtuozitu.“¹³⁴

Princ byl podle svého učitele výborným posluchačem, učil se jak vizuálně, tak poslechově a pro učení měl vyložené nadšení. Přesto si ale Grün nemohl nepovšimnout také negativních vlastností svého svěřence. Sdílel vychovateli, že Rudolf má sklon vytvářet si úsudek dříve, než plně ovládne látku. To je podle Grüna nebezpečné jednak vzhledem k následníkovu věku a jednak vzhledem k povaze přírodních disciplín, které vyžadují alespoň zpočátku respekt k daným, exaktním skutečnostem. Uvedl dva faktory, které podle jeho názoru brání princí v plném poznávání: „Za prvé je to ona stoupající nestálost ducha vznikající v tomto věku z neobyčejného a mnohostranného kontaktu se skutečným světem

¹³³ HHStA, fond *Selekt Kronprinz Rudolf*, kt. 1, konv. 2, Geschichte, Geographie, Kunstgeschichte, Nachtrag zum Lehr-Programm des Professors Grün, 27. 10. 1872, fol. 459–462.

¹³⁴ Tamtéž, Unterthänigster Bericht über den geographischen Unterricht bei Sr. kaiserlichen Hoheit dem durchlauchtigsten Herren Erzherzoge Kronprinz Rudolph von 1. November des J. 1872 bis zum 12. December des J. 1873, erstattet von Dionys Grün, k. k. Professor, 14. 12. 1873, fol. 481–486.

a životem, která chce pozorovat a vyzkoušet každou jednotlivost ve všech jejích možných vztazích, a tím se lehce v této přehnané šíři ztratí; za druhé instinkt Jeho císařské Výsosti sám vládnout a odpor k tomu, aby byl ovládán a veden.“¹³⁵ Zdálo by se, že zvláště ve druhém bodě zaznívá proti povaze korunního prince kritika, Grün však svoji myšlenku dále rozvádí. Někdo by možná spatřoval v takovém vyjádření zdání „lichotky“ (Schmeichelei), učitel ale viděl v korunním princovi předzvěst vladařského talentu: „[...] Jeho císařská Výsost byla nejen zrozena k vládnutí, zdá se, že mu byl vladařský talent vrozen.“¹³⁶ Jako se sochař staví k mramoru nebo jako zachází jezdec s koněm, tak si Grün připadal v přítomnosti svého žáka jako jeho poddaný. Profesor na jednu stranu vítal, že se princ zřejmě často odklání od probírané látky, protože jej mohl cvičit v řečnickém umění a užívání gestikulace, na druhou stranu tyto odbočky vedly k nerovnoměrnosti probírané látky a zatlačovaly návyky k povinnosti.

Profesor nezapomněl poznamenat, jaká témata prince nejvíce zaujala. Soustředil se podle všeho na konkrétní praktické fungování veřejného života. Zajímalo ho, jak statistika zachycuje hospodářské vztahy v praxi, jak její poznatky vedou k tvorbě zákonů a jak se z těchto původně geografických odvětví stávají nové vědecké disciplíny – politická ekonomie a národní ekonomie.

Při výkladu byla zmíněna také sociální otázka. Grün ji Rudolfovi vysvětloval jako přirozený historický vývoj, který má kořeny v industrializaci a v odpoutání se lidí od půdy. V současnosti se ale podle něj nebezpečně vyhrocuje a nese s sebou výrazné riziko.

Zkouška korunního prince z geografie proběhla společně s dějepisnou 7. listopadu 1874.¹³⁷ Oba předměty zabraly tři hodiny času. Nejprve Rudolf vyložil statistická data týkající se územní velikosti a počtu i hustoty obyvatel evropských států, která byla posléze srovnána s údaji o velkých mimoevropských centrech, Číně a Indii. Poté princ vysvětloval populační poměry v monarchii na základě vlastnoručně navržené mapy hustoty obyvatel. Následovala výkladová část zkoušky, kdy následník popisoval Evropu z etnografického hlediska – románskou, germánskou a slovanskou část. Na základě popisu půdy, vodstva a polohy charakterizoval světové postavení Rakousko-Uherska. Zkoušení se pak soustředilo na líčení významu Dunaje a jeho přítoků a systému alpských komunikací, které byly princem přímo zakreslovány na nástěnnou mapu. Forma nákresů umožnila nahlédnout mezi metody výuky, jež Grün užíval při soukromých lekcích. Zkoušku zakončila debata o vztahu monarchie k moři a světovému obchodu a zvláště o geografickém postavení Terstu. Jako při každé

¹³⁵ Tamtéž.

¹³⁶ Tamtéž.

¹³⁷ *Wiener Zeitung*, 10. 11. 1874, č. 258, s. 565–566.

následníkově zkoušce byl přítomen jeho vychovatel a pobočníci a také někteří z Rudolfových současných učitelů, jmenovitě Károly Rimely, Laurenz Mayer, Ferdinand von Hochstetter, Wilhelm von Reinländer, Carl Wagner a Karl Greistorfer. Z osobností veřejného života se zúčastnili biskup Johann Rudolf Kutschker, historik Alfred von Arneth a ředitel Tereziánské vojenské akademie Alexander von Pawlowski.

O Grünově vlivu na korunního prince můžeme opravdu pouze spekulovat. Protože je geografie věda velmi dynamická a její samostudium v podstatě nikdy nekončí, podnítil Grün pro potřeby svého urozeného žáka založení mapové galerie. Měla mu sloužit nejen ke studiu, ale také k rychlému vyhledání potřebných informací.¹³⁸ Ovlivnil Rudolfovu lásku k cestování? Jisté je, že se nestal účastníkem žádné z pozdějších studijních cest následníka, stejně tak neexistuje důkaz, jestli byl vůbec princem k účasti přizván.¹³⁹ Nepřispěl ani do princova podniku *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*. Stál snad za Rudolfovým rozhodnutím stát se protektorem Geografické společnosti, jejímž byl profesor dlouholetým členem? Grün sám nenapsal žádné paměti. Dostupná literatura o něm se v otázce jeho postavení u vídeňského dvora různí. Profesor Vlastislav Häufler, dlouholetý vedoucí Katedry ekonomické a regionální geografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, soudí, že výuka korunního prince znamenala pro Grüna mimořádný úspěch a podpořila i jeho jmenování řádným profesorem zeměpisu na pražské univerzitě v roce 1876. Domnívá se dokonce, že „nebýt tragického konce Rudolfova, byl by ovšem sklízel mnohem větší vděk“.¹⁴⁰ Zcela jiného názoru je německý geograf profesor Karl Adalbert Sedlmeyer, který naráží na polemiku profesorů při volbě Grüna za řádného profesora geografie na pražské univerzitě. Dále rozvádí spekulaci zakládající se na ústním svědectví Käthe Wagenerové, sestry Charlotte Herderové, autorky zmíněných pamětí, v nichž se pojednává i o Grünově rodině. Profesor prý kritizoval články korunního prince a mohl se dokonce dostat s císařskou rodinou do konfliktu.¹⁴¹

Grün snad podnítil prince k myšlenkám, které jsou načrtnuty v zeměpisném pojednání *Die Lage Wien und unsere Zukunft*, datovaném k roku 1875. Arcivévoda sepsal tuto práci opravdu v rámci zeměpisného vyučování, Grün dokonce vynáší její smysl pro originalitu

¹³⁸ Srov. HHStA, fond *Selekt Kronprinz Rudolf*, kt. 1, konv. 2, Geschichte, Geographie, Kunstgeschichte, Schlussbericht über den geographischen Unterricht bei Seiner kaiserl. Hoheit, dem durchlauchtigsten Herrn Erzherzoge, Kronprinz Rudolph, 15. 1. 1875, fol. 501–503.

¹³⁹ Rudolf podnikal svoje cesty v doprovodu národohospodáře Carla Mengera, zoologa Alfreda Brehma, ornitologa Eugena von Homeyera nebo svého švagra Leopolda Bavorského; při cestě do Orientu byl kromě jiných přítomen i hofburgský farář a jeho bývalý učitel náboženství Laurenz Mayer.

¹⁴⁰ V. HÄUFLER, *Dionys W. Grün*, s. 36. Rudolf ale zemřel až roku 1889, to je v době, kdy byl Grün už na penzi.

¹⁴¹ K. A. SEDLMEYER, *Wilhelm Dionys Ritter von Grün*, s. 411.

a nové pohledy.¹⁴² Je ale pravděpodobné, že při psaní práce měli na Rudolfa vliv i jiní učitelé, například Antonín Gindely,¹⁴³ Brigitte Hamannová udává i patrné ovlivnění filozofií Adolfa Fischhofa.¹⁴⁴ Hlavní ideou statě je představa Vídně jakožto geografického a kulturního centra Rakousko-Uherska. Setkávají se zde národy celé monarchie, město je vlastně její zmenšeninou. Monarchie není německým státem, mezi národy však vyniká německý element, jenž má kultivovat živel východní – Slovary, Maďary a také židy. Němci jsou tedy jakýmsi moderními Římany, kteří mají velký národ, jako jsou Slované, vzdělat a mírovými prostředky ovládnout. Princ při tom myslí na Slovary jižní, kteří by se mohli dostat pod vliv Ruska; ti severní si podle jeho názoru dokáží vybudovat vlastní kulturu, plynoucí z jejich mírumilovného charakteru. Tato nová role má rakouské Němce přesvědčit o vlastní výjimečnosti a odklonit je od touhy spojit se s Německým císařstvím, kultivovaným, ale rozporů sužovaným státem. Podunajská monarchie by se mohla díky svému novému civilizačnímu poslání stát důstojnou protiváhou Německa a nakonec snad i způsobit jeho rozpad. Celým svým charakterem by vůbec mohla zabránit hegemonii jednoho evropského státu nad ostatními, neboť Němci jsou národem vzdělanosti a ne svárů, jako byli Římané.¹⁴⁵

Zbývá načrtnout otázku, jaký měla dvorská výuka dopad na Dionyse Grüna jako vědce a člověka. Jistě si polepšil především ve společenském žebříčku. Ihned po skončení výuky byl dekorován řádem Železné koruny III. třídy¹⁴⁶ a nedlouho nato mu byl díky řádu na základě takzvaného systematizovaného šlechtictví¹⁴⁷ udělen dědičný šlechtický titul rytíře.¹⁴⁸ Dionys Grün určitě nebyl velkým vědcem své doby, stal se ale nepochybně zapáleným učitelem. Ani profesori pražské univerzity, kteří hlasovali proti jeho ordinatuře, mu neupírali dlouholetou praxi středoškolského profesora a autorství učebních materiálů. Byl především praktikem, učil

¹⁴² Srov. HHStA, fond *Selekt Kronprinz Rudolf*, kt. 1, konv. 2, Geschichte, Geographie, Kunstgeschichte, Schlussbericht über den geographischen Unterricht bei Seiner kaiserl. Hoheit, dem durchlauchtigsten Herrn Erzherzoge, Kronprinz Rudolph, 15. 1. 1875, fol. 501–504.

¹⁴³ Viz kapitola „Antonín Gindely (1829–1892)“.

¹⁴⁴ **Adolf Fischhof** (1816–1893) byl rakouský lékař, politik a spisovatel židovského původu. Prosazoval federalizaci monarchie na principu korunních zemí, přičemž převládající německý živel státu neměl být založen na jeho zvláštních privilegiích, nýbrž na základě jeho kulturního poslání. Robert A. KANN, *Fischhof, Adolf*, NDB, Bd. 5, München 1961, s. 214–215. Srov. B. HAMANNOVÁ, *Rudolf Habsburský*, s. 73.

¹⁴⁵ *Die Lage Wiens und unsere Zukunft*, in: B. HAMANN (ed.), *Kronprinz Rudolf: „Mäjestät, ich warne Sie...“*, s. 415–418.

¹⁴⁶ 9. 11. 1874.

¹⁴⁷ Šlechtictví bylo Grünovi na jeho žádost uděleno administrativní cestou na základě předchozího zisku řádu Železné koruny III. třídy. Srov. Jan ŽUPANIČ, *Nová šlechta Rakouského císařství*, Praha 2006, s. 119–123.

¹⁴⁸ 24. 4. 1875. AVA, *Hofadelsakten*, Dionys Wilhelm Grün, Ritterstand, 24. 4. 1875; Grünova nobilitace spadá do období boomu v udílení šlechtických titulů v habsburské monarchii šedesátých a sedmdesátých let 19. století, souvisejícím s rozmachem liberalismu. Mezi významnými a nobilitovanými židy nalezneme představitele průmyslových a bankovních rodů, armádní důstojníky, ale také významný podíl zejména vídeňské inteligence. Grün patřil mezi konvertované židy, křest přijal dávno před svou nobilitací. Svůj židovský původ ani konverzi sám ve svých životopisech v rámci žádosti o nobilitaci nebo o rentu nikde neuvádí, zmínky o něm se objevují až v jeho nekrolozích. Srov. J. ŽUPANIČ, *Židovská šlechta*, s. 45–54.

své žáky používat mapy, příručky a další geografické pomůcky, které po celý svůj život shromažďoval. Z poznámek k přednáškám pro korunního prince a z jeho písemných projevů lze vycítit jistou patetičnost, daleko bližší spisovatelům krásné literatury než exaktnímu vědci. I když pocházel z českých zemí, nikdy se s tamějšími vědeckými kruhy docela nesžil. Učení korunního prince v žádném případě nebral jako jakousi agitaci ve prospěch země, z níž pocházel, avšak nepochybně se Rudolfovi snažil vštípit lásku ke své disciplíně, bez níž by se podle jeho názoru budoucí vladař nemohl obejít. Šlechtický titul musel proto chápat jako své osobní vyznamenání, zejména když vezmeme v úvahu, z jak chudých poměrů pocházel. Jeho osobnost je zajímavá též z pohledu společenských poměrů Rakousko-Uherska. Nejprve chudý mladý žid, který se rozhodl zúročit své studijní nadání, dokonce vehnaný do víru revoluce, poté konvertita, stoupající postupně díky své oddanosti císařské rodině na společenském žebříčku, a naposledy vídeňský gymnaziální profesor, který způsobil kvůli své osobě na pražské univerzitě názorový rozkol. I přes všechny kontroverze, jež jeho osobu provázejí, patří Grünovi v dějinách vzdělanosti podunajské monarchie nezanedbatelné místo.

2.3 Hermenegild Jireček (1827–1909)

Učitel češtiny korunního prince nebyl vzděláním filolog, nýbrž právní historik.¹⁴⁹ Rodným městem Hermenegilda Jirečka, jež se stalo i místem jeho posledního odpočinku, je Vysoké Mýto ve východních Čechách. Narodil se 13. dubna 1827 do rodiny kováře Josefa Jirečka, který se staral též o menší hospodářství; matka pocházela z bohatého poštmistrovského rodu.

Střední vzdělání započal (stejně jako jeho bratr Josef, významný český historik a v roce 1871 ministr kultu a vyučování) na piaristickém gymnáziu v Litomyšli a dokončil jej na Akademickém gymnáziu v Praze, jehož tehdejším ředitelem byl Josef Jungmann. V letech 1845 až 1846 navštěvoval historické přednášky na filozofické fakultě pražské univerzity, v letech 1846 až 1850 studoval na fakultě právnické. Během studií se stýkal díky svým literárním pokusům, uveřejňovaným v *Květech*, *České včele* či *Poutníku*, s českými intelektuály – Karlem Jaromírem Erbenem, Karlem Vladislavem Zapem, Jakubem Malým, Václavem Bolemlírem Nebeským a dalšími.

Při literárních večerech se setkal také s Karlem Havlíčkem Borovským, se kterým od roku 1846 spolupracoval. O tři roky později se stal spolu se svým bratrem redaktorem Havlíčkových *Národních novin*, než byly roku 1850 zakázány. Poté se Hermenegild Jireček odebral do Vídně, aby zde pokračoval v novinářské činnosti v literární příloze „Vesna“ konzervativního *Vídeňského deníku*, v jehož redakčním výboru zasedali kromě Josefa Jirečka také Joseph Alexandr Helfert nebo dvorní rada dr. Antonín Beck, otec pozdějšího ministerského předsedy a učitele právních věd Františka Ferdinanda d'Este Maxe Wladimira von Becka.¹⁵⁰ Ve Vesně uveřejňoval Jireček svoje beletristické práce a pokoušel se prosadit i jako autor divadelních her. Jeho veselohra *Tajemné psaní* byla uvedena v hlavním městě monarchie v divadle Na Vídeňce za účasti vídeňských Čechů. *Vídeňský deník* vycházel pouze do roku 1853, vedle něho přispíval literát Jireček i do *Slovanských novin* a literární přílohy *Světozoru*. Začal se naplno věnovat také historické práci v člancích pro *Časopis českého muzea* a spolu s bratrem Josefem založil *Rozpravy z oboru historie, filologie a literatury*. Po celý svůj vědecky aktivní život publikoval v *Památkách*, *Světozoru*, *Právníku* a dalších periodikách.

¹⁴⁹ Nejpodrobnější životopis představují příspěvky: Karel KADLEC, *Hermenegild Jireček. K padesátiletí literární činnosti jeho*, Osvěta 26, 1896, č. 8, s. 669–684; Josef PÁTA (ed.), *Vzájemná korespondence J. Konstantina Jirečka a Hermenegilda Jirečka*, Praha 1947, s. 22–43. Úvod k inventáři pozůstalosti Josefa Jirečka, vyšlý též tiskem: Marek ĎURČANSKÝ, *Hermenegild Jireček (*1827 – †1909). Úvod k inventáři osobního fondu*, in: Hana Barvíková (ed.), *Archivní přehled*, Praha 2004 (Práce Archivu AV ČR, Řada D, sv. 1), s. 35–49.

¹⁵⁰ Více o Vídeňském deníku viz: Jan RATAJ, *Úloha Vídeňského deníku v české publicistice a společnosti na počátku padesátých let 19. stol.*, Literární archiv, Památník národního písemnictví, 17/18, 1988, s. 67–124.

Ve Vídni započal Jireček i svoji úřednickou kariéru na ministerstvu kultu a vyučování. Roku 1856 zde byl jmenován konceptním adjunktem; poté, co agenda přešla na státní ministerstvo, jej přidělili českému zemskému politickému referátu. V roce 1868 byl na obnoveném ministerstvu kultu a vyučování jmenován ministerským sekretářem a v roce 1871 sekčním radou. Pracoval postupně v mnoha referátech ministerstva, též na postu zástupce v centrální statistické komisi a ředitele ministerské kanceláře. Roku 1884 přestoupil, zřejmě kvůli neshodám s představeným, do školních knihoskladů, kde se o další tři roky později stal centrálním ředitelem. V ministerských službách byl velmi uznáván, především díky svým znalostem slovanských jazyků. Setrval v nich až do své penze, do níž odešel v roce 1894.

Během svého života byl členem mnoha domácích i mezinárodních vědeckých institucí, z nichž jmenujme Královskou českou společnost nauk, Moskevskou archeologickou společnost, Jihoslovanskou akademii věd a umění v Záhřebu, Císařskou akademii věd ve Vídni, Carskou Petrohradskou akademii věd a Českou akademii věd a umění. Obdržel francouzský titul „Officier de l’instruction publique“ za funkci komisaře při výstavě veřejného vyučování v Paříži a rakouskou zlatou pamětní medaili „litteris et artibus“; jeho díla byla přijata do císařské rodinné knihovny. I na penzi se věnoval vědecké činnosti – nejprve v Praze, podzim života pak trávil ve své vysokomýtské vile. Zemřel na konci roku 1909 ve věku dvaosmdesáti let.

Vzhledem k Jirečkovým zásluhám na poli historie českých zemí je možné jeho jméno zařadit vedle Šafaříka, Palackého nebo Tomka. Také na základě svého právnického vzdělání se zaměřil na výzkum národního práva a právních institucí. Mezi jeho nejvýznamnější počiny patří jak díla teoretická, tak pramenné edice. *Slovanské právo v Čechách a na Moravě* podává výklad českého práva a právních institucí na pozadí politického, hospodářského a kulturního vývoje až po dobu předhusitskou. *Codex iuris bohemicus* obsáhl ve dvaceti svazcích nejvýznamnější právní knihy a soubory českého veřejného a soukromého práva až do Obnoveného zřízení zemského. Na některých z těchto edic spolupracoval s bratrem Josefem. Ve *Svodu zákonů slovanských* představil Hermenegild Jireček nejdůležitější ruské, polské, české a jihoslovanské právní památky, které opatřil výkladovým slovníkem, nazvaným *Prove*. Základem historického poznání národního práva byla pro Jirečka představa tohoto práva jako národní osobitosti, jak lze usoudit i z názvů jeho publikací. Proto si, i když nesprávně, bral za základní ideu konfrontaci slovanského a germánského práva. Toto pojetí podporoval také bezvýhradnou vírou v pravost Rukopisů královédvorského a zelenohorského. Taková stanoviska však vedla k odporu německých profesorů práva na pražské univerzitě

ke jmenování Jirečka profesorem rakouských právních dějin. V závěru života sepsal životopisy významných českých právníků do 19. století. Za zmínku stojí také jeho návrh v České akademii věd a umění z roku 1897 na založení Historického atlasu.¹⁵¹

Doba, po kterou měl Jireček korunního prince vyučovat, by k osvojení cizího jazyka jistě nestačila. Od malička, mezi léty 1862 až 1869, Rudolfa s češtinou seznamoval již několikrát zmiňovaný major **Heinrich Spindler (1822–1890)**,¹⁵² který byl také po dva a půl roku jeho učitelem elementárních předmětů. Spindler, narozený roku 1822 v obci Rokle u Kadaně, byl synem nadporučíka Johanna (Jana) Spindlera. Na pražské univerzitě absolvoval filozofická, právně-politická a pedagogická studia. V roce 1859 dobrovolně narukoval do italského tažení. Po válce působil v centrálním vojenském účetním departmentu ministerstva války, ale už roku 1862 byl přidělen ke službě u korunního prince Rudolfa. Kromě svého učitelského úkolu působil od konce studií až do smrti korunního prince v jeho sekretariátu.¹⁵³ Za zásluhy v dosavadní vojenské službě a u následníka trůnu mu byl udělen v roce 1870 řád Železné koruny III. třídy, který téměř okamžitě následoval rytířský titul.¹⁵⁴

Ze zachovaných Spindlerových zpráv z výuky pro rok 1868 se dozvídáme, že část výuky tvořilo objasnění gramatiky, skloňování, časování a procvičování jazykových jevů. Následovalo čtení textů, například z knížek *Cesta světem: naším maličkým k zábavě i poučení* nebo *Obrazy z přírody*.¹⁵⁵ K písemnému překladu do češtiny sloužily příběhy od německého autora dětských knih Christopha von Schmidta a *Geschichten für meine Söhne* Augusta von Kotzebue. Ústně princ překládal vojenské povely a řeč vojáků.¹⁵⁶

Rudolf si mohl své znalosti češtiny ověřit při cestách do českých zemí. První uskutečnil ve dnech 30. června až 22. července 1871, tedy mezi Spindlerovou a Gindelyho výukou. Navštívil při ní města a panství české vysoké šlechty – Brno, Roudnici, Litoměřice, Ústí nad Labem, Děčín, Kladruby, Rumburk, Frýdlant, Turnov, Liberec, Prahu, Beroun, Rokycany, Hořovice, Plzeň, Karlštejn, Nepomuk, Strakonice, Prachatice, Český Krumlov, České Budějovice, Vyšší Brod, Rožmberk, Třeboň a další.¹⁵⁷ Další dvě cesty podnikl během Jirečkova působení a se svým učitelem se o nich také živě bavil. Návštěva Čech z 3. až 8. července 1876 měla symbolický význam, protože jako následník trůnu přijel uctít padlé z bojišť z roku 1866. Podle Jirečkova popisu přitom rozmlouval s obyvateli blízkých vesnic.

¹⁵¹ F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny*, s. 327–330.

¹⁵² *Heinrich Ritter von Spindler*, in: BLKÖ, Bd. 36, Wien 1878, s. 170–171.

¹⁵³ Srov. *Hof- und Staatshandbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für 1878–1889*.

¹⁵⁴ AVA, fond *Hofadelsakten*, Heinrich Spindler, Ritterstand, 6. 12. 1870.

¹⁵⁵ Zřejmě myšleno: Karel STARÝ, *Obrazy z přírody*, 3 sv., Praha 1862–1864.

¹⁵⁶ HHStA, fond *Selekt Kronprinz Rudolf*, kt. 1, konv. 2, Böhmische Sprache und Geschichte, zprávy Spindlera, fol. 75–82.

¹⁵⁷ Srov. zprávy o cestě korunního prince ve *Wiener Zeitung* od 5. 7. do 28. 7. 1871.

Na zpáteční cestě ze severních Čech se krátce zastavil v Praze.¹⁵⁸ Následujícího roku se vypravil na hon k Schwarzenbergům do Třeboně, kde hovořil česky nejen s oběma majiteli panství, ale též s českými myslivci.¹⁵⁹

Na jakém základě byl ale uznáván český právní historik a státní úředník vybrán za učitele češtiny? Pro objasnění důvodů tohoto rozhodnutí se musíme vrátit do roku 1874, kdy u korunního prince končil svou výuku českých dějin Antonín Gindely. Jak již víme z Gindelyho závěrečné zprávy, nepovažoval svoje působení na vídeňském dvoře za zcela dokončené.¹⁶⁰ Nejenže dovedl výklad dějin pouze do roku 1792, ale byl kvůli nedostatku času nucen omezit se pouze na politické události. Stranou tak zůstala původně plánovaná česká kultura, literatura, ale i právní kontext dějinných událostí českých zemí. Gindely bratry Jirečky osobně znal a jejich rodiny se pravidelně setkávaly, o čemž svědčí i častá vzájemná korespondence.¹⁶¹ Gindely se o učitelském úkolu dalšího českého vědce zmínil i svému dlouholetému podporovateli a mecenáši české kultury Jiřímu Kristiánovi z Lobkowicz, jak můžeme vyčíst z Jirečkova listu adresovanému šlechtici z 6. února 1875.¹⁶²

Jireček byl podle Gindelyho nejvhodnějším kandidátem na tuto funkci: „Ovládá český jazyk ve všech směrech mistrovským způsobem, vydobyl si jméno částečně prostřednictvím výborných filologických prací, částečně prostřednictvím vynikajících spisů z oblasti právních dějin, sepsaných v českém jazyce. Toho je důkazem, že ho, vedle jiných učených společností, i Císařská akademie věd ve Vídni při svém volebním zasedání v tomto roce zvolila za svého dopisujícího člena. [...] Není teprve potřeba ujištění, že jsem dr. Hermenegilda Jirečka poznal jako loajálního a upřímného, všeho politického dění se stranícího Rakušana, proto nemám žádnou výhradu k jeho doporučení.“¹⁶³

Je zajímavé srovnat představy a plány vyučování českého jazyka, jak o nich referují v různých časových odstupech Gindely, Latour a Jireček. Ve své závěrečné zprávě, datované k 4. červnu 1874, uvádí Gindely nejprve potřebu osvojit si češtinu jako jeden z moderních slovanských jazyků s již zavedenou odbornou terminologií, jehož ovládnutím by si princ jako budoucí vladař zaručil úctu slovanských národů. Rozsah výuky směřuje do příštích čtyř až pěti let. V prvním roce se má Rudolf četbou historických a beletristických textů seznámit

¹⁵⁸ Srov. zprávy o cestě korunního prince ve *Wiener Zeitung* od 3. 7. do 10. 7. 1871.

¹⁵⁹ Srov. zprávy o cestě korunního prince ve *Wiener Zeitung* 30. 3. a od 4. 4. do 7. 4. 1872.

¹⁶⁰ Viz kapitolu „Antonín Gindely (1829–1892)“.

¹⁶¹ Srov. fondy: NA, fond *Antonín Gindely*; AAV, fond *Hermenegild Jireček*; PNP LA, fond *Josef Jireček*.

¹⁶² Zámek Mělník, Lobkowiczský archiv, fond *Rodinný archiv Lobkowiczové Mělník, písemná pozůstalost Jiřího Kristiána z Lobkowicz*, kor. Hermenegild Jireček (zařazená pod korespondenci Gindely), 6. 2. 1875.

¹⁶³ HHStA, fond *Selekt Kronprinz Rudolf*, kt. 1, konv. 2, *Böhmische Sprache und Geschichte. Unterthänigster Bericht über den Unterricht in der böhmischen Geschichte bei Sr. kaiserlichen Hoheit dem durchlauchtigsten Kronprinzen*, fol. 108, 110.

s českou literaturou, ve druhém roce, i díky Jirečkovým znalostem a kompetencím, s rakouským a českým státním právem (v konfrontaci s právněhistorickými přednáškami v němčině) a ve třetím roce obdobně se správní terminologií. Obsah přednášek ve čtvrtém a eventuálně pátém roce nechává Gindely otevřený, považuje však výuku češtiny po tak dlouhou dobu za nevyhnutelně nutnou.¹⁶⁴

Latour v referencích císaři poznamenává, že další výuka češtiny, podobně jako maďarštiny, je přípustná jednu hodinu týdně po dobu tří let. Doporučuje ale pouze konverzaci a četbu za účelem seznámení s vybranými literárními díly. Právní a správní přednášky by podle jeho názoru nebyly pro prince únosné.¹⁶⁵

20. října 1874 napsal Gindely Latourovi pozměněný návrh, zřejmě též po konzultaci s Jirečkem, jenž svůj program podal o den dříve. Gindely rozdělil časovou dotaci výuky po hodině týdně do pouhých dvou následujících let. V prvním roce měl princ čerpat slovní zásobu předčítáním knih s přírodovědným nebo historickým obsahem, ať už beletrie nebo poezie. „Mluvení je žádoucím cvičením, ale čtení nutným slovním bohatstvím, to samé představuje stavba kostí pro zbytek těla.“¹⁶⁶ Ve druhém roce si měl princ osvojit českou terminologii – nepíše už o teorii – státního práva a správy, kterou by uplatnil ve styku s poddanými, například v případě jejich žádostí a proseb. Zdrojem pro slovní zásobu mají být v tomto případě články z českých odborných časopisů prosté politických témat. Gindely se také vzdává myšlenky na výuku české literatury. Podle jeho pozměněného návrhu by nebylo možné včlenit literaturu mezi konverzační a gramatická cvičení, ale bylo by pro ni třeba samostatné dotace hodin, která vzhledem k vytíženosti korunního prince nepřipadala v úvahu. Činí také poznámku k samotnému procesu výuky a vychází při tom z vlastní zkušenosti. Jireček chtěl podle Gindelyho sloučit přednášky a cvičení do jedné vyhrazené hodiny, cvičení by spočívalo především v diktátu. Gindely měl s tímto postupem špatné zkušenosti. Při diktátu korunní princ postupoval příliš pomalu a celková efektivita byla nízká. Když však byl Rudolfovi ponechán čas k samostatnému vyjádření písemnou formou o přednášené látce, vedlo to nejen k rychlejšímu tempu, ale i k hlubšímu zapamatování. Totéž doporučuje i Jirečkovi.

Něco málo o Gindelyho představě vypovídá i jeho dopis Jirečkovi z 14. prosince 1874. „Vaše zpráva, že jste konečně přijat za učitele češtiny při korunním princí mne velmi mile dotkla [sic!, pozn. aut.], jelikož tím se dosáhlo, na čem jsem pracoval a nyní nadejde jest, že

¹⁶⁴ Tamtéž.

¹⁶⁵ Tamtéž, Vorlage der Schlußberichte über den S. k. Hoheit dem Kronprinzen in der böhmischen Geschichte und in der Kunstgeschichte ertheilten Unterricht, fol. 114–117.

¹⁶⁶ Tamtéž, Promemoria über den S. k. H. dem durchlauchtigsten Kronprinzen zu ertheilenden Unterricht in der böhmischen Sprache, fol. 121.

korunní princ dostatečnou známost v češtině si získá.“¹⁶⁷ Doporučuje svému nástupci, aby kladl důraz hlavně na praktickou stránku, aby s princem o všem mluvil, aby mu četl ze svého *Veselého čtení*¹⁶⁸ i jiných knih a poté si nechal vyprávět o obsahu přečteného. Zmiňuje se také o možnosti zvláštního studia právních věd jednu hodinu týdně. Tento jeho návrh však nebyl uskutečněn.

Samotný Jirečkův plán počítá také se dvěma lety. Protože bude tomuto předmětu vyhrazena pouze hodina týdně, musí být podle budoucího Rudolfova učitele využita co nejefektivněji. Vyučování má být proto zaměřeno spíš na praktické použití jazyka – na správné vyjadřování bez gramatických chyb, správnou výslovnost a přízvuk – než na teoretické výklady. Předmětem prvního roku výuky měla být především konverzace o každodenních tématech a o znalostech, které korunní princ získal v průběhu svého předchozího studia, například z geografie, topografie, historie a přírodopisu. Ve druhém roce si měl osvojit výrazy z práva a správy pro běžný kontakt s poddanými, jak ve svém plánu zdůraznil i Gindely. Oproti Gindelymu chtěl Jireček seznámit Rudolfa paralelně k hlavní linii s českou literaturou, neboť „znalosti literatury tvoří právě důležitou součást moderního vzdělání a působí velmi podnětně“.¹⁶⁹ V každém případě se chtěl vyvarovat otázek nacionálního a politického charakteru. Jako prostředky k dobrému osvojení si jazyka vidí rozmluvu s oboustranným kladením otázek, hlasité čtení, psaní a překlad. Ke čtení Jireček doporučuje jednoduchá vyprávění, básničky i divadelní hru a též čítanky užívané na středních školách. Stranou neměla zůstat ani lidová píseň. Na konci každého měsíce chtěl učitel češtiny podávat vychovateli zprávu o princových pokrocích. Prostor pro vyjádření ponechává i korunnímu princovi, který má na konci každého měsíce sdělit, jak na něj vyučování působí. Zda Jireček i Rudolf průběžné reflexe opravdu psali, nelze dokázat, protože se ani od jednoho z nich v Rudolfově pozůstalosti nedochovaly.¹⁷⁰

Velkou výpovědní hodnotu má Jirečkův vzpomínkový článek na lekce u následníka trůnu nazvaný *České učení korunního prince Rudolfa (1875–1877)*. *Rozpomínky Hermenegilda Jirečka*, který vyšel v *Osvětě* roku 1906. I když někdejší následníkův učitel vycházel ze zápisků, které si dělal po každé hodině, byla cesta k sepsání velmi komplikovaná.

¹⁶⁷ AAV, fond Hermenegild Jireček, kor. Antonín Gindely, 14. 12. 1874.

¹⁶⁸ Hermenegild JIREČEK (pod pseudonymem Voksa z Plesu), *Veselé čtení z českých spisů starověkých a novověkých*, Olomouc 1860. Srov. Marek ŽURČANSKÝ, *Hermenegild Jireček jako učitel korunního prince Rudolfa*, in: *Marginalia Historica*, sv. 2, Sborník prací Katedry dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy, Praha 1997, s. 154, pozn. 6. Kniha obsahuje úryvky z Palečka, Mastičkáře, Rukopisů aj.

¹⁶⁹ HHStA, fond *Selekt Kronprinz Rudolf*, kt. 1, konv. 2, Böhmische Sprache und Geschichte, Programm für den fortgesetzten Unterricht Sr. kais. Hoheit des durchlauchtigsten Kronprinzen Rudolf in der böhmischen Sprache, fol. 119.

¹⁷⁰ Přítomny jsou pouze Jirečkovy zprávy z 1. srpna 1875 a z 15. října 1876.

Můžeme ji sledovat v korespondenci Jirečka s redaktorem časopisu Václavem Vlčkem. Není pochyb o tom, že revue, kombinující aktuální, zábavné a poučné čtení a hlásící se k právům Českého království a slovanské vzájemnosti, bylo vhodným médiem k uveřejnění Jirečkových vzpomínek. Iniciativa vyšla od Václava Vlčka ve velice smutném čase, krátce po úmrtí korunního prince. Článek měl být proto tichou upomínkou na jeho dětství. Nelze opomenout, že již v roce 1886 sepsal do *Osvěty* svoje postřehy z vyučování učitel češtiny Františka Ferdinanda d'Este Ferdinand Čenský, a ve stejném čase jako Jirečka oslovil Vlček i Antonína Gindelyho, který své vyprávění ale již nestačil sepsat.

Redaktor hleděl na historickou hodnotu takto sepsaných a uveřejněných pamětí: „Ráčil jste zesnulému korunnímu princí Rudolfovi přednášeti českou řeč a literaturu a býti s panem prof. Gindelym z jeho českých vychovatelů. Nyní má to nejen obecnou zajímavost, nýbrž pro nás Čechy i skutečnou důležitost, jak se následník trůnu českými dějinami a českým jazykem obíral. I dovoluji sobě vznést k Vašnosti snažnou prosbu, abyste ráčil napsati upomínku na vznešeného nebožtíka z těch dob, když býval také Vaším žákem. Každý detail o něm ze skutečnosti zachycený a uveřejněný bude nyní míti váhu historickou.“¹⁷¹ Z Vlčkových řádek lze však tušit i komerční využití příspěvku: „Němci a Maďaři budou toho míti hojnost – ať také my aspoň něco máme!“¹⁷² Vlček požadoval po Jirečkovi nejen sepsání obsahu hodin a výuky – za atraktivní považoval i představení dvorského života a také princovy osobnosti.¹⁷³ Upomínky k sepsání statí přicházely od redaktora až do roku 1890, ale Jireček práci kvůli pracovní vytíženosti stále odkládal, neurčitý příslib dal o šest let později, kdy v *Osvětě* vyšel článek Karla Kadlece k padesátiletému jubileu jeho literární činnosti.¹⁷⁴ K Vlčkově nabídce se vrátil sám až roku 1905, kdy se již na penzi definitivně přestěhoval do Vysokého Mýta a začal sestavovat i svoje *Rozpomínky z mládí*. Dokončení se ale stále protahovalo jak kvůli Jirečkovu zdravotnímu stavu, tak i kvůli důkladnosti, se kterou k úkolu přistupoval: „Material se stále množí; čím více píšu, tím hojněji přibývá látky. Ani jsem neměl ponětí, co toho všeho bude. A přece musím nejprve všechn materiál míti zpracovaný, nežli budu moci přikročiti ke konečnému koncipování. Nevím sám, jak to celé dopadne. Musím být se své strany přísným soudcem a i Vy musíte pak souditi přísně. Stať bude obšírná, s množstvím detaillu, ale čtenář bude ji muset míti celou najednou před sebou, ne v pokračování. Obraz musí účinkovat svým celkem.“¹⁷⁵

¹⁷¹ AAV, fond *Hermenegild Jireček*, kor. Václav Vlček, Vlček Jirečkovi, Vinohrady, 4. 2. 1889.

¹⁷² Tamtéž.

¹⁷³ Tamtéž, Vlček Jirečkovi, Vinohrady, 19. 3. 1889.

¹⁷⁴ Tamtéž, Jireček Vlčkovi, s. 1., 8. 7. 1896.

¹⁷⁵ Tamtéž, Jireček Vlčkovi, Vysoké Mýto, 10. 1. 1906.

Jireček vyličil učení velmi podrobně. Zpočátku popsal, jak bylo s ním jako s učitelem ze strany dvora jednáno, a též zhruba shrnul postup princovy výchovy a jmenoval některé jeho předchozí učitele, i ty, s nimiž měl možnost se u Rudolfa setkávat osobně. První rok vypisuje hodinu po hodině, v dalších zdůrazňuje jen zajímavé momenty. Nakonec podává svoje osobní postřehy k Rudolfově osobnosti, zájmům, způsobu vyjadřování.

Než byl tehdejší sekční rada na ministerstvu kultu a vyučování definitivně přijat za učitele českého jazyka korunního prince, proběhlo několik audiencí. První se uskutečnila v polovině října 1874, kdy byl povolán k princovu vychovateli, hraběti Latouroví. Ten Jirečkovi sdělil, že vyučování bude probíhat dva roky a podle toho se má sestavit příslušný učební program.¹⁷⁶ Dne 27. listopadu se konala druhá schůzka s Latourem, na níž bylo upraveno trvání výuky na tři roky po jedné hodině týdně. Již po zahájení hodin, 28. ledna 1875 si Jirečka povolal rovněž císař, aby ho ujistil o své důvěře v jeho učitelské schopnosti. K Jirečkovi tehdy pronesl: „Hled'te jen, aby princ dobře česky mluvil. Záleží mi na tom velice.“¹⁷⁷ Učitel císaře ujistil, že se bude soustředit především na praktickou stránku věci.

Nejdůležitější z audiencí bylo však samotné představení korunnímu princovi. Jirečkova charakteristika Rudolfa, s nímž se poprvé setkal ve věku šestnácti let, se podobá jeho popisu od Antonína Gindelyho, ale i jiných učitelů: „Shledal jsem jinocha vysoké, štíhlé postavy [...], v těle sice útlého, ale tuhé, pohledu nad míru přívětivého, jenž mi po česku projevil své potěšení, že se bude se mnou cvičiti v jazyku českém. Hlas jeho byl jemný, trochu povýšený.“¹⁷⁸ K princovi měl Jireček podle Latourových pokynů přistupovat přímo, neměl ho oslovovat ani Císařská Výsost, nýbrž prostě Vy či Vašnosti.

Historik poznával Rudolfovu povahu v průběhu učení stále hlouběji. „Korunní princ, ač byl ještě dosti mlád, dával na jevo velikou bystrost rozumu a veliký zájem o věci a otázky mnohostranné.“¹⁷⁹ S radostí konstatuje, že si princ uvědomoval důležitost svého postavení a svého budoucího panovnického úkolu. Proto také smýšlel vlastenecky a přes vědomí zajištění prospěchu jednotlivých národů monarchie upřednostňoval zájmy celku. Často se také vyjadřoval k vážným politickým domácím i zahraničním otázkám a jejich sdělování považoval za věc osobní důvěry. Měl velmi upřímnou povahu. „Mínění přímé a rozhodně pronesené bylo mu milejší než slova vyhýbavá nebo neurčitá, byť se i sám nesrovnával s tím,

¹⁷⁶ Zmíněn výše. Část programu cituje Jireček v českém překladu i ve vzpomínkách.

¹⁷⁷ Jirečkův český překlad císařovy výpovědi. Hermenegild JIREČEK, *České učení korunního prince Rudolfa (1875–1877). Rozpomínky Hermenegilda Jirečka*, Osvěta 36, 1906, č. 4, s. 315.

¹⁷⁸ Tamtéž.

¹⁷⁹ TÝŽ, *České učení korunního prince Rudolfa (1875–1877). Rozpomínky Hermenegilda Jirečka*, Osvěta 36, 1906, č. 5, s. 390.

co se proneslo. Také říkal, že příroda jest nejpravdivější; co ona skýtá a hlásá, tomu že se musí věřit, to že jest pravda.¹⁸⁰

Jireček dále živě referuje o Rudolfových střídavých citových rozpoleženích i o jeho smyslu pro humor. Dobře o tom vypovídají následující ukázky: „Pamatoval jsem si dobře, že princ v hodinách toho roku [1877, pozn. aut.] býval velmi hovorný, že dobře mluvil a mnoho že velmi hbitě hovořil po celý čas. Také bylo pozorovati, že v měsíci lednu a květnu byl poněkud zemdlený, tichý a jako zesmutnělý, ale že se z toho vždy zase probral.“¹⁸¹ „Věděl, že se Čechům smějí, že mají ploské nosy, i řekl: ‚A já mám také takový‘ a položil dlaň na nos.“¹⁸²

Během výuky zaznamenává Jireček dvě schůzky s vychovatelem korunního prince. První proběhla 27. dubna 1875, druhá na počátku ledna 1876. Příjemně ho překvapila vlídnost, s níž jej Latour přijal, starost o urozeného svěřence, ale i zájem na spokojenosti Jirečka jako princova učitele. Na adresu korunního prince měl Jireček jen ta nejlepší vyjádření, která mimochodem prostupují celý jeho příspěvek. Kromě velkého množství vědomostí, které Rudolf vstřebal už za svých předchozích studií, oceňuje i jeho bystrost, samostatnost a vtip.

Jak si historik předsevzal a jak mu doporučovali i Gindely s Latourem, jádro hodin tvořila konverzace, nejprve podporovaná četbou, v posledním roce již téměř výhradní. Ke čtení vybral některé z tehdy užívaných středoškolských čítanek – *Anthologii z literatury české* svého bratra Josefa, Gollovu *Anthologii české lyriky* či *Vojenskou čítanku* Ferdinanda Čenského. Z poezie zvolil například básně Karla Jaromíra Erbena, které byly princovi podle jeho vlastních slov velmi blízké, či *Rokoko*, satirickou idylu Havlíčkova současníka Jana Pravoslava Koubka z roku 1847, v níž starý polesný prodchnutý vlasteneckým duchem vyzvedává ve svém štědrovečerním vzpomínání ctnosti minulé doby oproti nepříkladné současnosti. Od Jana Erazima Vocela, českého básníka a archeologa, vyhledal Rudolfův učitel historickou báseň *Písně králové Alžběty* (Elišky Přemyslovny) z epického cyklu *Přemyslovci*, od významného autora učebnic češtiny a didaktického básníka Karla Aloise Vinařického četl princ *Časy roku*. Kromě básní byla předčítána i próza. Vedle Karoliny Světlé (*Na úsvitě*) a Boženy Němcové (*Dobrý člověk*) předložil Jireček i svoji historickou novelu z časů českého stavovského povstání *Lisovčik*. Stranou nebyly ponechány ani původní české vyprávěcí prameny jako výběr z českých kronik Františka Palackého, nazvaný *Staré letopisy české*, *Kronika Bartoše písaře* a *Cestopis Vratislava z Mitrovic*. Pro odlehčení posloužily

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 392.

¹⁸¹ Tamtéž, s. 387.

¹⁸² Tamtéž, s. 393.

Palečkovy příhody a též vděčná česká přísloví a lidové písně. Jireček neopomenul ani zpěvy, které mají dodnes pro Čechy silný vlastenecký význam – *Kde domov můj* a *Kdož jsú boží bojovníci*. Jak již předeslal v programu, místo ve výuce zaujímala rovněž díla s topografickým, geografickým, etnografickým a historickým zaměřením, ze kterých upřednostnil Zapovu *Česko-moravskou kroniku*, Vocelův *Pravěk země české*, svoje *Slovanské právo* a *Vlastenecký slovník historický* Jakuba Malého. S princem se zastavil i u českého překladu *Iliady*, kterou jeho svěřenec ovšem charakterizoval jako „čtení dlouhochvilné“ (nudné).

Mluvení a diskusi miloval Rudolf ze všeho nejvíc. „Pustil se sám do hovoru, i mluvili jsme čtvrt hodiny, při čemž bylo pozorovati, že živý čilý rozhovor prince těší a baví.“¹⁸³ Konverzační témata byla dosti volná. Týkala se zeměpisu, historie, statistiky, přírodních věd, literatury, umění, práva a správy, průmyslu, popřípadě jazykovědy.¹⁸⁴ Většinou buď vyplynula z četby, momentální situace a princova zájmu, nebo Jireček pamatoval na významné události, vážící se k datu hodiny. Tak pojal 28. září jako dobrou příležitost k výkladu osobnosti sv. Václava a české státnosti, přičemž ukázal Rudolfovi pečeti zemského soudu a pražské univerzity. Jindy přešla rozmluva od stavby Rudolfiny k objasňování topografie – český název Rakouska, význam místních pojmenování pro vojenskou strategii. Už na počátku lekcí mluvil podle Jirečka korunní princ dobře a se správnou výslovností, často mu ale chyběly vhodné výrazy. Rozuměl bez problémů, ale v pravopisu zaznamenával učitel mnohem větší nedostatky. Na konci výuky už konverzace opravdu zcela převažovala.¹⁸⁵

Rudolf měl podle vyprávění cit pro lingvistiku a z vlastního zájmu si při různých příležitostech srovnával slovíčka. Z Vocelova *Pravěku země české* „četl názvy národům indoevropským společné“.¹⁸⁶ Text císařské hymny přečetl ve všech jazycích monarchie a z textů si vyhledával pojmenování pro císaře a císařovnu. Neschvaloval také výhradnost purismu v češtině a souhlasně přitakal Jirečkově poznámce, že znalost němčiny je sice nezbytná k dosažení váženého postavení, nikdo však k ní nemá být násilně nucen. Jiná debata byla zas vedena o divadelních ochotnících, zpěváckých spolcích a Sokolu.

¹⁸³ Tamtéž, s. 318.

¹⁸⁴ Podle Jirečkových zpráv Latouroví. HHStA, fond *Selekt Kronprinz Rudolf*, kt. 1, konv. 2, Böhmisches Sprache und Geschichte, Relation über den Fortgang des böhmischen Sprachunterrichts bei Seiner kaiserlichen Hoheit, dem durchlauchtigsten Herrn Erzherzog, Kronprinz Rudolf. Schluß- und Hauptbericht über den Unterricht in der böhmischen Sprache bei Sr. kais. Hoheit dem durchlauchtigsten Herrn Erzherzog Kronprinz Rudolf.

¹⁸⁵ Tamtéž, Relation über den böhmischen Sprachunterricht bei Sr. kais. Hoheit dem durchlauchtigsten Herrn Erzherzog Kronprinz Rudolf im ersten Semester des Jahres 1875. Relation über den Fortgang des böhmischen Sprachunterrichts bei Seiner kaiserlichen Hoheit, dem durchlauchtigsten Herrn Erzherzog, Kronprinz Rudolf. Schluß- und Hauptbericht über den Unterricht in der böhmischen Sprache bei Sr. kais. Hoheit dem durchlauchtigsten Herrn Erzherzog Kronprinz Rudolf.

¹⁸⁶ H. JIREČEK, *České učení korunního prince Rudolfa*, č. 4, s. 319.

Poslední jmenovanou metodou Jirečkovy výuky byl písemný překlad německých vět do češtiny. Nejednalo se o konverzační obraty, ale spíše věty odborného rázu z oblasti geografie, historie či literatury.

Mnohokrát se projevila princova účast a srdečnost, když se svého učitele ptal na jeho práci na ministerstvu, jeho bratra a rodinu, často si vzpomněl i na Antonína Gindelyho. „O paní Gindelyho věděl, že jsouc Němkyně dobře se naučila česky.“¹⁸⁷ A o svém bývalém učiteli se vyjádřil, že „on jeden z předních historiků“.¹⁸⁸ Když zemřel v roce 1876 František Palacký, pamatoval na něj Rudolf jako na velkého muže a slavného historika. Jireček rád vzpomínal na společná setkání se svým žákem a ostatními učiteli. Kromě audience při příležitosti blahopřání k princovu svátku se konaly jednou za čas společné hostiny. Rudolf při nich rozmlouval chvilku s každým učitelem zvlášť, poté pokračovala celá pánská společnost v hovoru při kávě, jednou jim Rudolf ukazoval dva vypreparované orly, které sám ulovil a hrála se společenská hra *à la guerre*.

Hermenegild Jireček patřil mezi Rudolfovy poslední učitele a strávil s ním s přestávkami dva a půl roku. Vynechání hodin mělo různé příčiny. Kromě doby letních prázdnin jezdil princ na menší cesty, vojenská cvičení, lov, občas též onemocněl. Výuka byla ukončena velmi náhle. Dne 7. června 1877 bylo všem učitelům oznámeno, že lekce jsou definitivně skončeny. Jireček se pak dostavil k soukromé audienci, na které mu Rudolfův vychovatel za jeho služby poděkoval a princ mu jménem císaře udělil řád Železné koruny III. třídy. O několik dní později mu osobně poděkoval i František Josef. Zvláštní zkouška z českého jazyka se nekonala, učitel musel však v závěrečné zprávě poreferovat o dosažených znalostech korunního prince v českém jazyce. Konečná slova své zprávy přetlumočil v češtině do svého vzpomínkového pojednání. „[...] JCVst jest s to české texty – knihy a akta – bez nesnází čísti a jim rozuměti, ústní oslovení dobře chápati a ihned také příslušnou odpověď dáti, výslovnost že je při čtení nahlas i při mluvení stejně dobrá a že co JVst proneše, tomu od každého česky znajícího dobře bude rozuměno. I ve psaní že se JVst dosti vyzná. JVst za svého pobytu v Čechách že měl hojně příležitosti, aby česky mluvil, čímž znalost té řeči osvědčil. Že pak JVst i po delších, až čtvrtletních přestávkách lehko po česku se vyjadřoval, to že dává záruku, že tu řeč ani na budoucno nezapomene, čímž bohdá vyhověno Nejv. přání z počátku vyslovenému.“¹⁸⁹

Na základě systematizovaného šlechtictví byl ještě téhož roku udělen Hermenegildu Jirečkovi šlechtický titul rytíř, k němuž připojil přídomek „ze Samokovu“. Lze v něm tušit

¹⁸⁷ Tamtéž, s. 318.

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 322.

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 388.

Jirečkův původ, protože byl synem kováře, který se svými zásluhami „sám ukoval“. Jeho životní cesta je reprezentována také „znakem ukazujícím v horním zlatém poli rakouského dvojhlavého orla a v dolním červeném poli tři stříbrných kladiv. Helmy ozdobeny jsou jedním křídlem orlím a českým lvem dvojocasým, vzhůru se pnoucím. Naznačeno tím české vyučování v císařském domě, původ obdařeného ze stavu kovářského a získání této pocty vlastním přičiněním dle známého světového přísloví ‚Každý jest svého štěstí kůjce‘.“¹⁹⁰

Jirečkova pozůstalost nabízí pohled na to, jak na dvorský pedagogický úkol pohlížela jeho úzká rodina. Zmínky o učení se objevují v korespondenci Hermenegilda Jirečka s jeho bratry, již zmíněným Josefem a Emanuelem, praktikujícím zvěrolékařem, ale hlavně s jeho tchánem Františkem Vokounem (Wokaunem), bývalým vysokomýtským okresním hejtmanem. Ve vzájemné korespondenci bratrů Jirečků lze o korunním princovi najít jen několik řádků,¹⁹¹ z nichž je přesto patrné, že svěřený úkol byl pro Jirečka společensky důležitý. Dne 4. prosince 1874 píše Josef Jireček, který dále nazývá následníka „Augustem“, bratrovi: „Novina o Tvém učít. [korunního prince, pozn. aut.] vyšla v Pokroku, vypravoval sem to Palackému a Gindelikovi [Antonínu Gindelymu, pozn. aut.], a tu se toho kdos ujal, anebo že to přijali z listů vídeňských.“¹⁹²

Nejvíce však záleželo na Jirečkových zásluhách jeho tchánovi.¹⁹³ Podle něj šlo o klíčový bod v zeťově kariéře: „Myslím na tebe vždy, když má nastat vznešená hodina, Hermíne, že setrváš v učení svého předmětu praktický a milý; není jednoduché si pevně udržet své postavení; proto moje radost a moje obava.“¹⁹⁴ Na jiném místě uvažuje o politickém dosahu výuky: „Tvoje hodiny u vznešeného pána mě tolik zaměstnávají, jako bych měl být sám jeho učitelem. V noci mě napadlo, jestli by nebylo dobré, nechat přeložit stávající trůní řeč do češtiny.“¹⁹⁵ Nejvíce ale Hermenegilda ujišťuje v jeho zásluhách a zároveň svými slovy podporuje, když mu jeho zeť předtím v dopise popsal převzetí řádu Železné koruny: „Tvoje volba byla vynikajícím uznáním, [...] proto také tobě a pro tebe udělené vyznamenání – trvání tvé činnosti a nevynucené vytrvání vznešeného pána vedle Latourova chování je nejzářivější důkaz tvého působení a počínání.“¹⁹⁶ Vokoun Jirečka upozorňuje na vhodnost zvolené látky a neustále v dopisech opakuje, že žádné čtení není nad konverzaci o běžných tématech, o denních událostech, ale ne o politice. Sledoval také

¹⁹⁰ K. KADLEC, *Hermenegild Jireček*, s. 678.

¹⁹¹ AAV, fond *Hermenegild Jireček*, kor. Josef Jireček, Josef Jireček Hermenegildovi Jirečkovi, s. I., 4. 12. 1874; s. I., 31. 1. 1876; s. I., 17. 6. 1877; Hermenegild Jireček Emanuelovi Jirečkovi, 27. 5. 1875.

¹⁹² Tamtéž, kor. Josef Jireček, Josef Jireček Hermenegildu Jirečkovi, s. I., 4. 12. 1874.

¹⁹³ V pozůstalosti Hermenegilda Jirečka jsou k dispozici pouze fotokopie Vokounových listů.

¹⁹⁴ Tamtéž, kor. František Vokoun, Vokoun Jirečkovi, Böhmisch Leipa, 15. 1. 1875.

¹⁹⁵ Tamtéž, Vokoun Jirečkovi, Böhmisch Leipa, 23. 2. 1875.

¹⁹⁶ Tamtéž, Vokoun Jirečkovi, s. I., 20. 6. 1877.

pravidelně noviny a odkazoval na princovy lovecké výpravy, výlety nebo vojenská cvičení. Rudolfovy lovecké a vojenské úspěchy nebyly podle něj pouze vhodným tématem pro konverzaci, ale i společenskou nutností. Jireček měl o nich vědět a principi k nim gratulovat. Důležitým předmětem byla česká kultura. Vokoun litoval toho, že jeho zeť nemohl, zřejmě kvůli přítomnosti adjutanta při výuce, zpívat české písně. Soustředit se měl i na současné dění, správu, soudy a diplomacii, což už byla Gindelyho myšlenka.

Nekrology a články k jubileu Hermenegilda Jirečka vzpomínají na jeho dvorské zásluhy jen částečně.¹⁹⁷ Většina z nich sleduje jen jeho profesní a vědecké stopy. Výjimkou jsou příspěvky Karla Kadlece, první vydaný v *Osvětě* roku 1906, pojednávající o padesátiletém výročí Jirečkovy literární činnosti,¹⁹⁸ druhý sepsaný po Jirečkově skonu v *Almanachu České akademie*.¹⁹⁹ O vzpomínkách učitele na slavného žáka se zmiňuje i článek z pera Františka V. Vykoukala, jenž vyšel opět v *Osvětě* roku 1910.²⁰⁰

Hermenegild Jireček si však svého působení u korunního prince Rudolfa velmi vážil. Svědčí o tom i skutečnost, že se na jeho smutečním oznámení mezi všemi jeho hodnostmi na historikovo vlastní přání objevilo také „český ondy učitel Jeho císařské Výsosti dědičného prince arciknížete Rudolfa“.²⁰¹

¹⁹⁷ Například Karel KADLEC, *Hermenegild Jireček. Pohrobní vzpomínka*, Právník 49, 1910, č. 4, s. 91–94; Josef PEKAŘ, *Hermenegild Jireček*, Český časopis historický 16, 1910, č. 1, s. 114–116; Josef KARÁSEK, *Hermenegild Jireček*, Moravská orlice 48, 1910, č. 11, s. 5–6 a 1910, č. 12, s. 15–16; V. V. Š., *Za Hermenegildem Jirečkem*, Osvěta lidu, 15, 1910, č. 1, s. 10; K. V. H., *Dr. Hermenegild Jireček*, Zvon 10, 1910, č. 14, s. 222–223; F. SIEGEL, *Hermenegild Jireček (1827–1909)*, Archiv für slavische Philologie, Bd. 31, 1910, s. 635–639.

¹⁹⁸ K. KADLEC, *Hermenegild Jireček*, s. 669–684.

¹⁹⁹ Týž, *Hermenegild Jireček*, Almanach České akademie 21, 1911, s. 106–123.

²⁰⁰ František V. VYKOUKAL, *Hermenegild Jireček rytíř ze Samokova*, Osvěta 15, 1910, č. 2, s. 161–163.

²⁰¹ Tamtéž, s. 163.

2.4 Carl Menger (1840–1921)

Zatímco jiní učitelé o šlechtický titul usilovali, Carl Menger²⁰² ho odmítal. Pocházel z německé rodiny, jejíž jedna část se v průběhu třicetileté války usadila ve východním cípu Čech, na Chebsku, a druhá v polské Haliči. Tam se narodil už Carlův děd. Otec Anton Menger působil jako advokát v Novém Sadci (Nowy Sącz, Neusandez), kde se 23. února 1840 narodil budoucí ekonom Carl. Matka Carolina byla dcerou významného obchodníka česko-německého původu Josepha Gerzabka. Tato rodina přišla do Haliče na počátku 17. století z Vysokého Mýta. Po sňatku Anton Menger pracoval jako justiciář na statku svého tchána, později si založil vlastní soukromou obchodní kancelář. Užíval také zmíněné prosté šlechtictví (Edler von) a přídomek „von Wolfensgrün“. Není ale známo, zda tento titul získal přímo on nebo některý z jeho předků a z jakého důvodu byl udělen. Anton však záhy zemřel a Carolina se musela postarat o rozvětvenou rodinu a zejména o studia svých tří synů zcela sama. Carlův starší bratr Max se stal odborníkem v oblasti hospodářského a finančního práva a byl zvolen za pokrokový klub (Fortschrittsklub), tedy klub spojené německé levice, postupně do slezského zemského sněmu, říšské rady a vídeňské městské rady. Jako politik platil za experta v rozpočtových, daňových a živnostenských otázkách a znalce národnostních problémů v Rakousko-Uhersku. Byl činný také jako advokát.²⁰³ Nejmladší z bratrů Anton byl uznávaným profesorem občanského práva na vídeňské univerzitě. Ačkoli nebyl členem žádné politické strany, proslavil se svými sociálněpolitickými spisy, z nichž nejvýznamnější byly *Právo na plný výsledek práce*, *Právo na existenci* a *Právo na práci*. Hledal v nich odpovědi na krizové důsledky příliš liberální politiky, která se prosazovala od poloviny 19. století a snažil se popsat cestu k sociální spravedlnosti, přitom se však dostával do ideových konfliktů s marxisty.²⁰⁴

Podle vlastního svědectví se projevila láska Carla Mengera k hospodářským vědám už tehdy, když jako malý chlapec pobýval na statcích svého dědečka Gerzabka. Už zde se seznamoval s díly velkých ekonomů své doby, mezi nimiž nechyběli Charles Louis de Montesquieu nebo Adam Smith. Vysokoškolská studia práva a státovědy absolvoval na vídeňské a pražské univerzitě mezi lety 1859 až 1863. Poté krátce pracoval ve Lvově jako

²⁰² Životopis Carla Mengera byl sestaven dle Margarete BOOS, *Die Wissenschaftstheorie Carl Mengers. Biographische und ideengeschichtliche Zusammenhänge*, Wien – Köln – Graz 1986; Karl MILFORD, *Carl Menger (1840–1921)*, in: Heinz D. Kurz (ed.), *Klassiker des ökonomischen Denkens. Von Adam Smith bis Alfred Marshall*, München 2008, s. 306–325; H. ABELE, *Menger (von Wolfensgrün) Karl*, in: ÖBL, Bd. VI, Wien 1974, s. 221–222; Erich W. STREISSLER, *Menger, Carl*, in: NDB, Bd. 17, München 1994, s. 72–74; AVA, fond *Unterricht Allgemein*, Univ. Wien, Jus., sign. 4, kt. 612.

²⁰³ Helmut SLAPNICKA, *Menger (von Wolfensgrün) Max*, in: ÖBL, Bd. VI, Wien 1974, s. 222.

²⁰⁴ H. HÖRNER, *Menger (von Wolfensgrün) Anton*, in: ÖBL, Bd. VI, Wien 1974, s. 220–221.

redaktor a působil též jako koncipient v několika vídeňských advokátních kancelářích. Promocí na univerzitě v Krakově získal titul doktora práv. Své schopnosti využíval nadále jako redaktor prestižních vídeňských novin, stál u zrodu *Neuer Wiener Tagblatt*, německého liberálního deníku (do kterého později anonymně psal i korunní princ Rudolf) a hojně přispíval do dalších liberálně laděných novin *Neue Freie Presse*. Dobré živobytí mu zajistilo rovněž místo v prezidiu ministerské rady, kde pracoval jako tajemník redakční kanceláře úředního listu *Wiener Zeitung*.

Po čas své žurnalistické činnosti studoval národohospodářská díla převážně německých autorů a na základě vlastních kritických poznatků k jejich pracím začal vytvářet vlastní ekonomickou teorii. V roce 1871 vydal své stěžejní dílo *Základy národohospodářské nauky* (*Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*), kterým se habilitoval pro obor národního hospodářství na právnické a státovědecké fakultě vídeňské univerzity. O dva roky později byl na této fakultě jmenován mimořádným profesorem. Tehdy odmítl nabídky univerzit v Karlsruhe, Basileji a Curychu, svědčící o postupujícím povědomí o jeho jméně a vědecké koncepci, která rozpoutala takzvaný boj o metodu, tedy jak zkoumat hospodářské jevy. Tento střet s německými teoretiky dal vzniknout takzvané rakouské škole, jak ji začali posměšně označovat. Carl Menger je dnes uváděn jako její zakladatel, na nějž navázala celá řada slavných ekonomů, především Eugen von Böhm-Bawerk a Friedrich von Wieser. V roce 1879 byla pod Mengerovou domovskou fakultou zřízena samostatná katedra politické ekonomie, jež byla obsazena právě jím jakožto řádným profesorem pro státovědu.

Pro Mengerovo veřejné působení v Rakousku byl významný rok 1892, kdy byl jmenován jedním z členů komise pověřené reformou rakouského měnového systému při přechodu na zlatý standard. Na základě zkušenosti z této účasti se začal hlouběji zabývat problematikou měnové a daňové politiky a teorií peněz. Za zmínku stojí také Mengerův podíl na reformě právnických studií, provedené v roce 1893. Ministerstvo školství vzalo i přes protest některých odborníků v potaz jeho návrh, který předpokládal zejména pro budoucí správní úředníky větší důraz na výuku národního hospodářství a finančnictví vedle dříve naprosto převažujícího historického výkladu práva.²⁰⁵ Sám byl podle svědectví současníků výborným učitelem, který se neváhal věnovat talentovaným studentům. Dbal na věcnost a přesnost vyjadřování.²⁰⁶ Když zahájil svoje profesorské působení, byla jeho osobnost již všeobecně uznávána a oceňována. Byl jmenován dvorním radou a stal se doživotním členem panské sněmovny říšské rady. V roce 1903 byl na vlastní žádost kvůli neurastenii

²⁰⁵ Margarete BOOS, *Die Wissenschaftstheorie Carl Mengers. Biographische und ideengeschichtliche Zusammenhänge*, Wien – Köln – Graz 1986, s. 59–60.

²⁰⁶ Tamtéž, s. 99–100.

penzionován. Již v pokročilejším věku měl syna Karla, významného matematika, který v roce 1938 emigroval do Spojených států, kde dnes žijí jeho potomci. Carl Menger zemřel 26. února 1921.

Nová ekonomická teorie Carla Mengera dala vzniknout celému myšlenkovému směru. Neoklasický směr německé školy, který Mengerovu učení předcházela, předpokládala znalost cílů a prostředků a redukoval ekonomický proces na řešení technických problémů s ním spojených. Ekonomický proces je podle této teorie omezen objektivními jevy nebo materiálními faktory vnějšího světa; také výroba je vnějším jevem. Naopak rakouská škola staví proti hmotným předmětům do středu zájmu člověka, jeho mínění a jednání. Všechny statky, komodity a bohatství jsou pak prvky tohoto jednání, ekonomická omezení určují pouze znalosti člověka – podnikatele, výroba je duševní fenomén. Celá nová teorie Carla Mengera je založena na člověku, na něhož nahlíží jako na tvořivého jedince a protagonistu všech sociálních procesů a událostí. Jedná se tedy o teorii subjektivismu. Německá klasická škola je škola historická, to znamená, že se zabývá pouze historickým vývojem ekonomických jevů. Menger však obhajoval realisticko-empirickou metodu, tedy takovou, co zkoumá a porovnává ekonomické jevy, zjišťuje, co mají společného, co je pro ně typické, a vytváří tak exaktní ekonomické zákony.

Menger navazoval na tradice španělské scholastické školy ze Salamanky, jež působila v 15. a 16. století a vyzdvihovala důležitost konkurence a soutěžení, které pohánějí trh a tím i rozvoj celé společnosti. Tím se opět vymezil proti neoklasikům, prosazujícím zavádění monopolů a dokonalé konkurence. Dalším důležitým prvkem převzatým Mengerem od scholastiků je princip časové preference. Podle něj je cena současných statků za stejných okolností vždy vyšší než statků budoucích. Přelomovou teorií zavedl ekonom také definicí ekonomických statků různých řádů, která se orientuje na postupné plnění stádií vedoucích k dosažení subjektivního cíle. Jinými slovy, statek vyššího řádu je člověkem přeměňován postupně na statek prvního řádu, který jediný může být teprve užít k uspokojení jeho potřeb. Menger se ve svém díle uvedl také ekonomickou teorií vzniku sociálních institucí, to znamená těch, které jsou pro život člověka ve společnosti nejdůležitější – lingvistické, ekonomické, legální a morální instituce. Podle něj nevznikly z vědomé společné vůle, ale spíše spontánně na základě sociálních interakcí.²⁰⁷

Mengerovy ekonomické principy lze rozdělit do několika kategorií. Důležitým pojmem je, jak již bylo řečeno, subjektivismus. Avšak způsob, jakým člověk uspokojuje své potřeby, záleží nejen na jeho poznání a myšlenkách, ale také na závislosti na vnějším světě.

²⁰⁷ J. Huerta de Soto, *Rakouská škola. Tržní řád a podnikatelská tvořivost*, Praha 2010, s. 1–54.

Jedinec sám o sobě není iniciativní, vláda ho má proto pozitivně pobízet a posilovat. Na druhou stranu byrokracie nesmí zabráňovat pokroku. Zásahy státu jsou přípustné jen v některých nutných případech v zemědělství, jako je zabránění šíření moru dobytka, napadení vinné révy, rozšíření kůrovce či odlesňování, protože v zemědělství intenzivněji působí externí vlivy. Dále se má stát starat o výstavbu veřejných staveb, tedy budování silnic, železnic, ale například i škol. A v neposlední řadě se má soustředit i na ochranu dělníků proti jejich zaměstnavatelům, například regulací denní pracovní doby na maximálně patnáct hodin při těžké práci, a zaopatření státních zaměstnanců za jejich výkony i investici do nabytého vzdělání.

Menger patřil k zastáncům takzvané marginalistické teorie, která opět klade důraz na individuum a zabývá se pojmem mezní užitečnosti. Pokud je člověk uspokojen nějakým zbožím nebo službou, poptávka po nich klesá. Proto se tento ekonomický směr orientuje na poptávku, na rozdíl od klasické německé školy, která preferuje zájem o nabídku. Z toho vyplývá i takzvaná teorie hodnoty, čili že hodnota statku je čistě subjektivní pohled jedince, který nejprve uspokojuje životně důležité potřeby a pak teprve potřeby zvyšující jeho blahobyt.

Do Mengerova myšlenkového díla náleží také teorie směny a teorie peněz. Směna slouží člověku k dosažení vyššího subjektivního uspokojení, je to tedy výměna nižších hodnot za vyšší. Peníze vznikly podle Mengera přirozeným během věcí jako produkt lidského hospodaření. Odsunuly naturálie, aby byla výroba a směna hospodárnější.²⁰⁸

Výuka Carla Mengera u korunního prince Rudolfa trvala téměř po celý rok 1876 a byla rozdělena do dvou částí.²⁰⁹ Prvního půl roku probíral národní hospodářství a finanční vědu, další půlrok statistiku. Když profesor dostal možnost vyučovat korunního prince, byl ještě velmi mladým vědcem, neboť mu bylo pouhých třicet šest let. Už byl ale známý díky své zdařilé habilitaci a také byl jediným ekonomem rakouského původu, který působil na vídeňské univerzitě. Ostatní byli Němci. Jeho ekonomické teorie snad znal i Rudolfův vychovatel, který svěřoval péči o následníka trůnu sice „černožlutým“, ale ne příliš konzervativním učencům. Kurzy byly velmi intenzivní (dvě hodiny každý den) a celkově překročily hodinovou dotaci pro tuto látku na univerzitě. Proto zbyl čas na opakování, písemné práce a praktické příklady, názornou výuku s pomocí statistických grafů, podkladů

²⁰⁸ K. MILFORD, *Carl Menger*, s. 306–325.

²⁰⁹ O průběhu a metodách výuky referoval Menger vychovateli Latourovi. HHStA, *Selekt Kronprinz Rudolf*, kt. 2, konv. 3, Programm für den Unterricht in der politischen Ökonomie und Statistik; Bericht über den Unterricht Sr. k. u. k. Hoheit, des durchlauchtigsten Herrn Kronprinzen, Erzherzog Rudolph in der politischen Oekonomie; Bericht über den Unterricht Sr. k. u. k. Hoheit, des durchlauchtigsten Kronprinzen, Erzherzog Rudolf in der allgemeinen europäischen und oesterr. ungar. Statistik, fol. 35–42, 63–67, 88–93.

z ministerstva obchodu a zemědělství a statistických map. Cílem bylo získat přehled ve vyučovaných předmětech, aby si Rudolf v budoucnu mohl v konkrétní situaci vytvořit rychlý úsudek, a věděl, jaké publikace otevřít. Menger pokládal za důležité upozornit jej na dva hlavní směry v ekonomii – liberální a ochranářský.

Lekce připomínaly spíše semináře než přednášky. Rudolf se na ně nemusel zvlášť připravovat, protože už měl základy z právních předmětů. Nejdříve Menger vyložil nejdůležitější pojmy a definice, poté následovala diskuse, při níž si korunní princ vytvořil či upevnil svůj názor. Na základě této diskuse pak sepisoval pojednání na probíraná témata, která Menger opravoval. Zachovalo se jich celkem sedmáct sešitů.²¹⁰ Témata seminářů byla obecně následující: úkol a podstata statistiky, postavení evropských států a jejich vládnoucích dynastií, personální a reálné unie a bezpečnostní vztahy mezi státy, rozloha, počet obyvatel, hustota obyvatel, národy, náboženství a sídla, zemědělství, lesnictví a těžba, průmysl, obchod a doprava, školství, církev, ústavy států a obcí a státní správa. Od toho se odvíjely i náměty Rudolfových písemných prací.²¹¹

Na Rudolfových pojednáních lze pozorovat, z jakých autorů Menger vycházel. Základ představovaly myšlenky anglického ekonoma Adama Smithe (1723–1790), autora knihy *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (*Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*). Jejím hlavním tématem je existence neviditelné ruky trhu – teorie spontánního řádu se svobodou, konkurencí a dělbou práce. Druhým byl představitel německé klasické liberální školy Karl Heinrich Rau (1792–1870), spojený s univerzitami v Erlangenu a Heidelbergu. Byl mimo jiné vychovatelem velkovévody Friedricha Bádenského a liberálním členem bádenského parlamentu. Ve svém stěžejním díle *Lehrbuch der politischen Ökonomie* (*Učebnice politické ekonomie*) skloubil učení kameralistů a liberálních směrů, přicházejících z Anglie a Francie. Byl přesvědčen o možnosti odvozování obecných hospodářských zákonů díky praktickému pozorování.²¹² Na druhou stranu Menger čerpal i z představitel klasické německé historické školy Wilhelma Roschera, působícího na lipské univerzitě.²¹³

²¹⁰ Tamtéž, kt. 11.

²¹¹ Cvičení na základní pojmy teoretické národní ekonomie; O životaschopnosti malých závodů oproti konkurenci továrního průmyslu. Příspěvek k učení o rozdělení práce a o strojích; O původu peněz a mincí; Má stát zasáhnout proti hospodářským snahám občanů a v rámci jakých hranic to má učinit?; O stavu papírových peněz (bankovek a státovek) v Rakousko-Uhersku a prostředky, jak je reformovat; Podle jakých zásad má stát odměňovat úředníky a sluhy? Příspěvek k nauce o pracovních platech; Na čem závisí výše úroku, který musí stát schválit svým věřitelům při přijetí nové půjčky. K nauce o kapitálovém dluhu; O příčinách růstu příjmů z pozemků a půdy při zvyšující se kultivaci? K nauce o pozemkové rentě; O opatřeních, která jsou učiněna ze strany vlády v časech zdražování zrna a hladomorů; K nauce o cenách; O výhodách a nevýhodách přímých a nepřímých daní.

²¹² Volker HENTSCHEL, *Rau, Carl Daniel Heinrich*, in: NDB, Bd. 21, München 2003, s. 193.

²¹³ Heinz KURZ, *Roscher, Wilhelm Georg Friedrich*, in: NDB, Bd. 22, München 2005, s. 39–41.

Pro představu o vykládané látce, kterou Rudolf včlenil do svých statí, uvádím několik ukázek:

„Kromě dělby práce přispívá nadšení, s nímž se pracuje, k navýšení kvantity, a tím k zlevnění produktů. Proto je možné každou pobídku dělníka k větší činnosti pokládat za zisk pro národní hospodářství.“²¹⁴

„Moderní stát má chránit zájmy majetných tříd (velkostatkářů, vlastníků nemovitostí, továrníků, obchodníků, kapitalistů atd.) proti neproveditelným projektům socialistů a komunistů; na druhou stranu se vláda ale nesmí uzavírat proti skutečně existující bídě části nemajetných tříd a má se snažit vynaložit vše na to, aby pozdvihla pracující třídy a zmírnila jejich bídu tam, kde je na denním pořádku.“²¹⁵

„Jako nevýhoda, nejen dělby práce, ale i zavádění strojů, byla mnohokrát jmenována okolnost, že kvůli výše jmenovaným opatřením bude velký počet dělníků bez obživy. Zpočátku je ovšem pravda, že kvůli výše jmenovaným hlediskům budou bez obživy. Proti tomu lze však namítnout, 1. že spousta dělníků je schopna chopit se nové činnosti; 2. že prostřednictvím výše zmíněných levných výrobních metod budou produkty levnější, a v důsledku toho budou více kupovány. Když ale budou více kupovány, tak se také musí více vyrábět, takže fabriky zas musí přijmout nové dělníky, a sice tak, že ti dělníci, co ztratili práci, budou pomalu zase schopni práci najít.“²¹⁶

„Státní služba v čemkoli pro jakoukoli oblast je povinnost pro jednotlivé členy státu; je to čest a vyznamenání, neboť vědomí sloužit vlasti a tím učinit mnoho dobrého, svoje síly věnovat obecnému blahu, je šlechetný, pěkný pocit, a proto jsou nositelé této idey vyznamenáni před jinými svým sociálním postavením, a pracují jen pro své vlastní zájmy.“²¹⁷

Zkoušky z právních předmětů, v rámci nichž byly ověřovány znalosti korunního prince i z Mengerova předmětu, totiž národního hospodářství, se konaly 20. června 1876 v Schönbrunnu. Pozváni byli význační hosté: první prezident Nejvyššího soudního a kasačního dvora Anton von Schmerling, guvernér rakouské Národní banky Joseph von Pipitz, prezident senátu Správního soudu Julius Fierlinger, generální prokurátor u Nejvyššího soudního a kasačního dvora Eduard von Liszt, ředitel Tereziánské akademie ve Vídni (Öffentliche Stiftung der Theresianischen Akademie in Wien) Alexander von Pawlowski, následovali Rudofovi bývalí i současní učitelé Johann Barthos, Joseph Zhisman, Gustav Keller a Carl Menger. Tradičně byli přítomni členové Rudolfova dvora: vychovatel hrabě

²¹⁴ Erich W. STREISSLER – Monika STREISSLER (edd.), *Carl Menger's Lectures to Crown Prince Rudolf of Austria*, Aldershot 1994, s. 40.

²¹⁵ Tamtéž, s. 50.

²¹⁶ Tamtéž, s. 56.

²¹⁷ Tamtéž, s. 154.

Joseph Latour, hrabě Andreas Pálffy, hrabě Wenzel Festetics, svobodný pán Maximilian Walterskirchen a Heinrich von Spindler, přidělený k císařovu dvoru.

O tématech národního hospodářství mluvil korunní princ asi hodinu. Nejdříve podal přehled o jednotlivých disciplínách této vědy a odpovídal na otázky teoretického rázu, které se v podstatě shodovaly s obsahem jeho sešitů. Podle *Wiener Zeitung* uspěl Rudolf při zkoušce výborně a prokázal dobrou orientaci v příslušných zákonech. Císař pak projevil Carlu Mengerovi a jeho kolegovi Gustavu Kellerovi za učení svého syna výraz nejvyšší spokojenosti a uznání.²¹⁸ Oběma se také dostalo odměny v podobě vyznamenání. Dne 17. prosince 1876 byl Kellerovi udělen rytířský kříž Leopoldova řádu a Mengerovi řád Železné koruny III. třídy.²¹⁹

Menger se stal také Rudolfovým průvodcem na studijních cestách po průmyslových centrech v monarchii i v zahraničí. V roce 1877 společně navštívili slezské panství arcivévody Albrechta. Z cesty napsal Rudolf s Mengerovými připomínkami krátký článek, anonymně otisknutý ve *Wiener Zeitung*. Ačkoli je článek velmi pozitivní a vlastenecký, arcivévoda Albrecht ho kvůli Mengerovým liberálním postojům neschvaloval. Dokonce v něm nacházel socialistické myšlenky. Svůj příspěvek končí jeho autoři slovy: „Snažili jsme se rozvinout před svými čtenáři v krátkém nárysu obraz velkolepých domén arcivévody Albrechta, které náleží k ‚těšínské komoře‘, samozřejmě bez toho, abychom chtěli vznést nárok na úplnost vyličení. Chtěli jsme jen odkázat na jeden ze znamenitých hospodářských organismů naší vlasti, který při detailním pozorování určitě zanechá v každém odborníkovi jak vroucný, tak i potěšitelný dojem.“²²⁰

Jiná cesta na území českých zemí vedla do Karviné, na statky hraběte Larische, aby se korunní princ seznámil s agrikulturou a zemědělským průmyslem. Ze zahraničních destinací bylo vybráno Švýcarsko, kde se měl následník obeznámit s tamější produkcí hodin a hodinek, ale především vlast Adama Smitha, Velká Británie. Rudolf zde s Carlem Mengerem a rakousko-uherským obchodním konzulem Karlem von Scherzerem obešel významné banky, doky a průmyslové závody v Bradfordu, Liverpoolu a Sheffieldu, přičemž se setkal i s místními průmyslníky. Sám Menger byl ohromen těmito takzvanými „selfmademany“, podnikateli, kteří se vypracovali vlastní pílí s určitým množstvím rizika.

I po skončení profesorových lekcí pokračovala spolupráce Mengera s korunním princem v literární a žurnalistické oblasti. Mengerovi je připisováno spoluautorství například

²¹⁸ *Wiener Zeitung*, 22. 6. 1876, č. 141, s. 2.

²¹⁹ *Wiener Zeitung*, 20. 12. 1876, č. 290, s. 1.

²²⁰ Celý článek: *Die erzherzoglich Albert'schen Domainen in Schlesien*, *Wiener Zeitung*, 4. 11. 1877, č. 253, s. 4–5. Vydán: Brigitte HAMANN (ed.), „*Majestät, ich warne Sie...*“ *Geheime und politische Schriften*, München – Zürich 1998, s. 431–437.

na Rudolfově anonymním pamfletu, otištěném v Mnichově – *Der österreichische Adel und sein constitutioneller Beruf* (*Rakouská šlechta a její konstituční povolání*). Tento pamflet kritizuje pod pozitivním dojmem z anglické podnikavé šlechty pasivní šlechtu rakouskou a hlavně mladé šlechtice, kteří si nepřipouští zodpovědnost za svoji angažovanost ve veřejném životě.²²¹ Profesor také později zprostředkoval Rudolfovi kontakt s redaktorem liberálních novin *Neuer Wiener Tagblatt* Moritzem Szepsem, do nichž korunní princ psal i nadále své anonymní příspěvky. Menger nemohl chybět ani mezi autory díla korunního prince *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, v němž byl odpovědný za části týkající se národního hospodářství.

Rakouská škola profesora Carla Mengera je svými myšlenkami a pojmy stále živá; dnes na ni navazují angličtí a američtí ekonomové. Lze tedy konstatovat, že korunní princ obdržel opravdu moderní ekonomické vzdělání, víru v liberalismus a v technický a průmyslový pokrok, o kterých doufal, že je postupně prosadí i ve všech oblastech veřejného života své vlasti. Za zmínku také stojí, že Menger Rudolfa učil v době hospodářské krize, započaté krachem na vídeňské burze roku 1873 a způsobené neřízenou „gründerskou horečkou“. Nastalé období deprese bylo řešeno ochranářstvím, podle Carla Mengera však spíše bylo nutné najít ztracenou rovnováhu a nové investice, které svým učením podporoval.

²²¹ *Der österreichische Adel und sein constitutioneller Beruf. Mahnruf an die aristokratische Jugend. Von einem Österreicher*, München 1878. Vydán: Tamtéž, s. 19–52.

2.5 Heinrich Zeiřberg (1836–1899)

Heinrich Zeiřberg²²² se narodil 8. řervence 1836 ve Vídni do měřřanské rodiny. Jeho otec Franz Zeiřberg, vlastník domu v Leopoldstadtu, záhy zemřel. Poručníkem mladého Heinricha se stal Adolf Hermann, vedoucí účetní u Ferdinandovy severní dráhy. Po absolvování základního a gymnaziálního vzdělání na vídeňských školách nastoupil Heinrich roku 1857 na vídeňskou univerzitu, kde studoval historii a filologii. K jeho učitelům patřili Joseph Aschbach,²²³ Albert Jäger²²⁴ a Theodor von Sichel.²²⁵ Poslední dva jmenovaní se v roce 1854 podíleli na založení Ústavu pro rakouský dějezpýt (Institut für Österreichische Geschichtsforschung), jehož hlavním úkolem se vedle vyškolování středoškolských pedagogů pro dějiny Rakouska, archivářů, knihovníků a muzejníků staly také výzkum a vzdělávání na poli pomocných věd historických. V letech 1891 až 1896 zde vykonával funkci ředitele právě Heinrich Zeiřberg. Ústav dodnes působí na vídeňské univerzitě v podstatě ve své původní koncepci.

V roce 1862 Zeiřberg ukončil studium na této univerzitě a následujícího roku se zde habilitoval jako docent pro historii. Při svém bádání se soustředil na osobu salcburského biskupa Arna, jednoho z rádců Karla Velikého. Protože toho času byl počet docentů na vídeňské univerzitě naplněn, byl řerstvý absolvent přidělen jako suplent všeobecných a rakouských dějin na univerzitu v haličském Lvově.

Pobyt v polském prostředí ho přiměl ke studiu polštiny a s ním i tamějších dějin, zejména jejich křesťanských počátků a polské středověké historiografie. Dotkl se ale i některých dílčích témat, například zpracování struktury posluchačstva na krakovské

²²² Životopisné informace Heinricha Zeiřberga jsem řerpala z: Gertraut BAUER, *Heinrich von Zeiřberg. Lebensweg und Lebenswerk*, Dissertation, Universität Wien, 1951; dále pak z AVA, fond *Unterricht Allgemein* (1848–1940) a níže uvedených nekrologů.

²²³ **Joseph Aschbach** (1801–1882), německý historik původem z Höchst am Main, absolvent heidelberské univerzity. Působil jako gymnaziální profesor ve Frankfurtu nad Mohanem a jako profesor pro historii na univerzitách ve Vídni a v Bonnu. Byl také členem Rakouské akademie věd. Zabýval se především dějinami stěhování národů, napsal rovněž publikaci o historii vídeňské univerzity. Red., *Aschbach Joseph von*, in: ÖBL, Bd. 1, Wien 1957, s. 32.

²²⁴ **Albert Jäger** (1801–1891) pocházel z Tyrol. Po absolvování františkánského gymnázia v Bozenu vstoupil do benediktinského řádu, poté studoval teologii v Brixenu. Řád ho povolal na post profesora meránského benediktinského gymnázia, kde se mohl věnovat bádání o tyrolských dějinách. Působil jako profesor obecných a rakouských dějin na univerzitách v Innsbrucku a ve Vídni. Stal se prvním ředitelem Ústavu pro rakouský dějezpýt. Red., *Jäger Albert P.*, in: ÖBL, Bd. 3, 1965, s. 53–54.

²²⁵ **Theodor von Sichel** (1826–1908) se narodil v pruské protestantské rodině. Vystudoval teologii na univerzitě v Halle a historii a filologii na berlínské univerzitě, poté navštěvoval pařížskou École nationale des Chartes (Národní školu listin), na níž se věnoval výzkumu vztahů italského rodu Sforzů k Francii. Tato práce ho přivedla do kontaktu s vídeňskými historiky a roku 1857 se stal jak profesorem vídeňské univerzity, tak členem Ústavu pro rakouský dějezpýt. V tomto ústavu zastával po Jägerovi také ředitelský post. Byl odborníkem v oblasti pomocných věd historických. W. STELZER, *Sichel (Friedrich Adolf) Theodor von*, in: ÖBL, Bd. 12, 2005, s. 223–224.

univerzitě na základě její nejstarší dochované matriční knihy. Roku 1865 se dočkal jmenování řádným profesorem a zároveň mu bylo svěřeno vedení historického semináře. Po porážce Rakouska v prusko-rakouské válce a nástupu rakousko-uherského dualismu se Lvovská univerzita postupně polonizovala, což vedlo i k Zeißbergovu přeložení na univerzitu v Innsbrucku.

Roku 1871 se v Innsbrucku uprázdnila katedra obecných dějin, na níž začal na základě svých pedagogických i vědeckých výsledků na Lvovské univerzitě Heinrich Zeißberg působit. „Jmenovaný se během svého pobytu ve Lvově vyvaroval všeho politického počínání a při výkonu svého učitelského zaměstnání získal taktním, laskavým přístupem a vstřícným chováním lásku a oddanost svých žáků, stejně jako všeobecnou pozornost a uznání.“²²⁶

Již měsíc po svém zvolení, v dubnu 1871, podnítil Zeißberg společně s čerstvě jmenovaným profesorem rakouských dějin na univerzitě v Innsbrucku Alfonsem Huberem zřízení filologicko-historického semináře po vzoru vídeňské univerzity. Ministerstvo kultu a vyučování jejich žádosti záhy vyhovělo. Jak napovídá název tohoto semináře, neprobíhaly zde pouze přednášky – Zeißberg se soustředil rovněž na praktická cvičení spočívající ve čtení středověkých historických textů. Důležitost rozboru originálních textů pro historické bádání rozvíjel už při svém dřívějším působení ve Lvově. Protože innsbruckská univerzita, stejně jako univerzita Lvovská, byla především regionální institucí, změnil Zeißberg podle přístupných pramenů i témata svého bádání. Dále se zabýval církevní problematikou, jmenovitě dílčími dějinami brixenského biskupství a cisterciáckého kláštera v tyrolském Stamu. Avšak už po třech semestrech výuky v hlavním městě Tyrol byl přeložen do hlavního města celé monarchie, do Vídně.

Kariéru profesora v jeho rodném městě Zeißbergovi umožnilo penzionování jeho někdejších učitelů Josepha Aschbacha a Alberta Jägera. Ministerstvo kultu a vyučování se nejprve rozhodlo pro obsazení profesorských postů zahraničními historiky – Maxem Büdingerem z Curychu a Wilhelmem Wattenbachem z Heidelbergu. Wattenbach však nabízenou funkci odmítl, aby později působil na berlínské univerzitě; Büdinger naopak profesuru všeobecných dějin přijal. Jako profesor rakouských dějin ministerské komisi nejvíce vyhovoval Heinrich Zeißberg. Obě nové pedagogické síly se na zdejší instituci prosadily i přesto, že historické katedry byly obsazeny Ottokarem Lorenzem, toho času vedoucím historického semináře vyučujícím rakouské dějiny a dějiny novověku, a Theodorem von Sickelem, novým ředitelem Ústavu pro rakouský dějezpyt. Bezprostřední

²²⁶ AVA, fond *Unterricht Allgemein*, Univ. Wien, Phil., sign. 4, kt. 682, ZEISSBERG: Zl. 9779, cit. dle G. BAUER, *Heinrich von Zeißberg*, s. 23–24.

příčinou byl nárůst počtu posluchačů spolu s povinností historických přednášek pro studenty práv. Původně se dokonce počítalo se společným jmenováním Büdingera, Wattenbacha i Zeiřberga. Důvodem k obsazení třetího místa se stalo i přání, aby byl vedle cizích historiků jmenován též domácí odborník. V Zeiřbergův prospěch ministr Glaser udává: „Zeiřberg se výborně osvědčil na svém učitelském postu [...], stejně tak si vydobyl věhlas mnohými svými pracemi, které se většinou týkají dějin středověku, proto mohu se vší rozhodností vyslovit přesvědčení, že tento sice ještě mladý, ale nyní již chvalně známý učenec ve všech směrech vyhoví požadavkům, jež jsou na něj kladeny, a prokáže vídeňské univerzitě nejlepší službu.“²²⁷

Zeiřberg neměl na vídeňské univerzitě pouze dějepisné přednášky – od roku 1876 vedl také historický seminář a od roku 1874 se podílel na chodu Ústavu pro rakouský dějezpýt, který postupně přejímal už za vedení Theodora von Sickela, pracujícího od roku 1881 v Rakouském historickém ústavu v Římě. Významné byly jeho přednášky k středověké pramenovědě dědičných habsburských zemí a zemí Koruny české. Ve svém semináři zdůrazňoval nutnost založit historické poznání na předchozím detailním seznámení s prameny a jejich kritice. U Sickela postupně převážil zájem o vědecký ústav v Římě nad činností pro dějepisný ústav na vídeňské univerzitě, a proto doporučil Zeiřberga za svého nástupce. Ten se tak stal, jak bylo zmíněno výše, třetím ředitelem tohoto ústavu.²²⁸

Od poloviny sedmdesátých let se Zeiřberg začal intenzivně zabývat i materiály z Domáciho, dvorského a státního archivu a Archivu říšského ministerstva války k novějším dějinám podunajské monarchie, když mu Císařská akademie věd svěřila zpracování pramenů k postoji císařské politiky za francouzské revoluce.²²⁹ Navazoval tak na započatou práci Alfreda von Vivenota. V několika studiích se pak zvláště zaměřil na osobnost arcivévody Karla, vítěze proti Napoleonovi v bitvě u Aspern.

Dne 19. září 1891 podepsal císař Zeiřbergovo jmenování dvorním radou. V návrhu prezidia ministerstva kultu a vyučování zaznívá vedle dlouholetého univerzitního působení a členství ve vědeckých institucích také jeho zásluha jako učitele korunního prince Rudolfa a to, že se po následníkově smrti ujal redakce jeho etnografického díla *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*. Na díle se podílel také autorsky. Pro první svazek sestavil historický přehled rakouských dějin od vzniku rakouského vévodství po rok 1848.

²²⁷ AVA, fond *Unterricht Allgemein*, Univ. Wien, Phil., sign. 4, kt. 682, ZEISSBERG: Zl. 9779, 9. 8. 1872.

²²⁸ Alphons LHOTSKY, *Geschichte des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Bd. 17, Graz - Köln 1954, s. 212-218.

²²⁹ Heinrich ZEISSBERG, *Quellen zur Geschichte der Politik Oesterreichs während der französischen Revolutionskriege (1793–1797)*, 3 Bände (= Quellen zur Geschichte der deutschen Kaiserpolitik Oesterreichs, Band 3–5), Wien 1882, 1885 und 1890.

Ze závěrečných řádků vyplývá hluboká oddanost a láska k monarchii jeho dnů: „Na místo Rakouska vstoupila do koncertu evropských států rakousko-uherská monarchie jako harmonické spojení dvojího blaha, protože nikdo, jehož prospěch spočívá mnohem více ve vzájemném souladu a jednomyslné spolupráci, nechce tento spojený svazek uvolnit nebo pevněji utáhnout, pamětliv vznešeného hesla: Viribus unitis!“²³⁰

Na sklonku svého života, roku 1896, přijal ještě uvolněné místo ředitele Dvorské knihovny. Kvůli počínajícím zdravotním problémům ale postupně omezoval svou univerzitní činnost. Nejprve předal vedení Ústavu pro rakouský dějezpýt dalšímu ze Sickelových žáků Engelbertu Mühlbacherovi, v dalším roce se po prodělaném infarktu vzdal i univerzitních přednášek. V jeho žádosti o penzionování nezaznívá jediné slovo o zásluhách na vzdělání korunního prince,²³¹ naopak v ní velmi zúčastněně popisuje svoje vysokoškolské působení: „Za ta dlouhá léta se pro mě stalo akademické povolání srdeční záležitostí, zvláště v každé fázi své úřední kariéry jsem se ze strany ministerstva prokazatelně těšil mnohým shovívavým oceněním své činnosti a obšťastňující důvěry a stále více jsem potřeboval přívětivost svých akademických kolegů, tak jako povzbuzující kontakt s mými mladými akademickými přáteli, kterým jsem mohl být nejenom učitelem, ale často i přítelem a rádcem.“²³²

Zeißberg zemřel na selhání srdce dne 27. května 1899, uprostřed vědecké práce. Jeho vzhled a charakter nám nabízejí nekrology, sestavené jeho žáky a přáteli. „Když začínal svá univerzitní studia,“ píše Oswald Redlich, „vzbudil, jak později vyprávěl Albert Jäger, brzy jeho pozornost mladý student se svěžím obličejem a zrzavě blondatými vlasy, který se, když nikdo něco nevěděl, skromně přihlásil o slovo.“²³³ V pokročilejším věku si ho pamatoval Anton Schlossar jako „přátelského muže s mírně hledícíma očima a bílým knírkem a licousy.“²³⁴ Engelbert Mühlbacher uzavírá vzpomínku na svého učitele slovy: „Zeissberg byl nenáročná, skromná povaha téměř bázlivé laskavosti, čestný charakter, jehož váhavost nikdy nezlomila jeho přesvědčení. Jako učenec a vědec s nejobsáhlejšími a na detail zaměřenými vědomostmi podpořil velmi svými pracemi znalost a poznání rakouské historie

²³⁰ Týž, *Geschichtliche Übersicht*, in: Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, Bd. 1, s. 256; srov. dle G. BAUER, *Heinrich von Zeißberg*, s. 70–73.

²³¹ Srov. například žádost o penzionování Dionyse Grüna. Viz kapitolu „Dionysius (Dionys) Wilhelm Grün (1819–1896)“.

²³² AVA, fond *Unterricht Allgemein*, Univ. Wien, Phil., sign. 4, kt. 682, ZEISSBERG: Zl. 31362, 17. 12. 1896.

²³³ Oswald REDLICH, *Zeissberg, Heinrich Ritter von*, in: Anton Bettelheim (ed.), *Biographisches Jahrbuch und deutscher Nekrolog*, Bd. 4, 1900, Berlin 1902, s. 317. Oswald Redlich působil od roku 1893 jako profesor na Ústavu pro rakouský dějezpýt, jehož byl mezi lety 1926–1929 přednostou.

²³⁴ Anton SCHLOSSAR, *Heinrich R. v. Zeißberg (Ein Gedenkblatt)*, Neue Freie Presse, 25. 7. 1899, s. 4. Anton Schlossar – ředitel univerzitní knihovny v Grazu, vydavatel kulturněhistorických publikací.

v širokém záběru i v jednotlivých částech, jako člověk si u všech zajistil láskyplnou vzpomínku.“²³⁵

Na základě udělení řádu Železné koruny III. třídy byl Zeißberg 20. března 1875 povýšen do rytířského stavu. V životopisu přiloženém k žádosti o nobilitaci zdůrazňuje vedle univerzitní kariéry svoje členství ve vědeckých institucích. Byl korespondujícím členem Císařské akademie věd ve Vídni, Akademie věd v Krakově a Spolku pro historii a staré dějiny Slezska ve Vratislavi, členem Centrální komise pro výzkum a zachování stavitelských památek a nositelem medaile pro umění a vědu.²³⁶

K výběru učitele obecných a rakouských dějin přistoupil Rudolfův vychovatel Joseph Latour už v roce 1867. Jeho volbu nepovažoval za snadnou záležitost. Ve zprávě císaři popsal kritéria, která by měl tento člověk splňovat. V každém případě to měl být odborník ve svém předmětu, který ale do výkladu příliš nevnáší svůj osobní postoj. Přitom by však neměl následníka učit pouze faktům. Naopak, pod jeho vedením se měl Rudolf nejen dějiny naučit, ale i pochopit, jak se z dějin poučit. Dalším předpokladem budoucího učitele bylo jeho dynastické smýšlení a celorakouské vlastenecké cítění. Rakousko-Uhersko by měl vylicít jako silný, samostatný a celistvý stát, přitom ale nemá být ve svém výkladu nijak servilní. Protože se v průběhu výuky dotkne také tématu reformace, je důležité, aby byl katolíkem, ovšem v žádném případě netolerantním nebo ultramontánním.

Latour udává i konkrétní jména mužů, kteří by se mohli důležitého úkolu ujmout. V úvahu připadali profesori vídeňské univerzity, ani jeden z nich však předpoklady, které Rudolfův vychovatel vytyčil, nesplňoval. Profesor právních dějin a církevního práva Georg Phillips, dříve vyučující na mnichovské univerzitě, byl známý jako ultramontán, Theodor Sickel byl zase protestant. Velmi negativně se Latour císaři vyjadřuje o Ottokaru Lorenzovi, který prý nevychází dobře se studenty. Posledního kandidáta Josepha Aschbacha blíže nehodnotí, ale zřejmě kvůli vysokému věku ho také odmítá. Vychovatel také zvažoval oslovit historika Alfreda von Arnetha, jenž sestavil osnovu dějepisného učení korunního prince, podotýká však, že nemá pedagogické zkušenosti. Nakonec doporučuje tři odborníky. Profesora historie na univerzitě ve Štýrském Hradci Adama Wolfa, Heinricha Zeißberga, toho času profesora Lvovské univerzity, a Josepha Zhismana. Výuka dějepisu byla rozdělena mezi

²³⁵ Engelbert MÜHLBACHER, *Heinrich R. v. Zeissberg*, in: Týž (ed.), *Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, Bd. 21, Innsbruck 1900, s. 208. Engelbert Mühlbacher byl roku 1881 jmenován mimořádným profesorem historie a pomocných věd historických na vídeňské univerzitě. Mezi lety 1886 až 1903 byl přednostou Ústavu pro rakouský dějezpýt.

²³⁶ AVA, fond *Hofadelsakten*, Heinrich Zeißberg, Ritterstand, 20. 3. 1875.

dva posledně jmenované.²³⁷ V srpnu roku 1872, kdy měl dějepisnou výuku po Zhismanovi převzít jiný učitel, si Latour o Zeißbergovi opět nechal referovat od ministra kultu a vyučování Karla von Stremayra, který vhodnou volbu v osobě tohoto historika potvrdil.²³⁸

Heinrich Zeißberg sepsal pro vychovatele korunního prince podrobný učební program. V úvodu naznačuje své pojetí historie a její úkol. Shoduje se při tom s Latourovými představami, které vychovatel načrtnul již v roce 1867. Pro Zeißberga není historie pouhé líčení skutečností, důležité jsou její vnitřní souvislosti, které vypovídají o vývoji člověka i celé společnosti. Žák by měl vnímat vztahy mezi historickými událostmi, které probíhaly současně, ale i následky, které tyto události vyvolávají. Podstatou je, aby se snažil o tendencích historického vývoje sám přemýšlet. Historické události nejsou nahodilé, naopak se podle Zeißberga řídí určitými velkými neměnnými zákony, které vedou k postupnému pokroku, vítězství lepšího nad dobrým. „Hlavní účelem dějepisného vyučování,“ pokračuje historik, je „probuzení historického smyslu. [...] Historický smysl se kromě toho formuje mnohem více správným a tudíž oprávněným posouzením všech jevů historického života. Učí především respektu před minulostí, jehož prostřednictvím se snaží odůvodnit, proč poměřuje každou dobu podle ceněného mravního nazírání světa a proč, i kdyby to bylo provázáno nejšlechetnějším úmyslem, neklade měřítko současnosti na vzdálené doby a země.“²³⁹

Zeißbergova výuka dějepisu měla být pestrá a založená na příkladech. Podle programu se sice měla držet gymnaziálních osnov, zároveň však profesor plánoval i zařazení látky ze svých univerzitních přednášek. S přírodními vědami se měl dějepis protnout pouze nepatrně. Výklad se vyhýbal vzniku Země a biologickému vývoji člověka a začal až u starověkých civilizací Asie, Afriky a Evropy. Co se týče geografie, měl se soustředit jen na geografii politickou, to znamená změny hranic států v důsledku historického vývoje, nikoli na vysvětlování přírodních podmínek. Vzdělání korunního prince ve světových a rakouských dějinách hodlal Zeißberg zakončit revolučním rokem 1848. Události, které následovaly, vnímal jako časově příliš blízké a pramenně neprobádané. Rakouskou historii zařadil jednak do historie světové, aby následník lépe chápal jejich provázanost, jednak jí chtěl věnovat jednu samostatnou hodinu týdně.

Neméně zajímavý je náhled do historikovy metodiky vyučování. Látku rozdělil na hlavní linii, která bude předmětem přednášek, a na opakování obsahu probraného učiva při princově samostudiu. K tomu mu měla sloužit vhodně vybraná gymnaziální učebnice a čas

²³⁷ HHStA, fond *Selekt Kronprinz Rudolf*, kt. 1, konv. 1, Latourův návrh na rozdělení předmětů a výběr učitelů, 19. 12. 1867, fol. 37–42.

²³⁸ Tamtéž, Reference Grün, Zeißberg. Srpen 1872, fol. 253–254.

²³⁹ Srov. tamtéž, kt. 1, konv. 2, *Geschichte, Geographie, Kunstgeschichte*, Program výuky Heinricha Zeißberga, 10. 9. 1872, fol. 437–442.

od času i doplňková literatura. Nakonec padla volba na práci německého historika Georga Webera *Lehrbuch der Weltgeschichte mit besonderer Rücksicht auf Cultur, Literatur und Religionswesen* (Učebnice světových dějin se zvláštním přihlédnutím ke kultuře, literatuře a náboženství). Weber působil dlouhá léta jako učitel na vyšší škole v Heidelbergu a z těchto jeho pedagogických zkušeností vyšlo několik učebnic světových dějin, které byly díky svému historicko-popularizačnímu pojetí a kulturnímu rozměru překládány do dalších evropských jazyků a hojně využívány jako učební materiál i za hranicemi německy mluvících zemí.²⁴⁰

To, co nový učitel korunního prince v náplni svých hodin nechtěl v žádném případě vynechat, byla samostatná práce jeho svěřence. Z přednášek si neměl odnášet jen sešity plné výpisků, ale měl se pokusit v malém časovém odstupu interpretovat látku ze svého pohledu. Historie byla pro Rudolfa zvláště významným předmětem z toho důvodu, že se měl stát v budoucnu vladařem. Profesor se proto rozhodl prohloubit princovy znalosti právních dějin a státovědy a vyzdvihával důležitost doby co nejbližší jejich současnosti a geografického prostoru jejich vlasti. Nezapomínal ani na vývoj národů monarchie v kulturním, literárním a uměleckém rozměru.

Po prvním roce přednášek sepsal Zeiřberg pro Rudolfova vychovatele první průběžnou zprávu. Za tuto dobu stačil probrat etapu orientálních starověkých států a antické Řecko a Řím do vlády juliánské dynastie. Probrání antiky přičítal velký význam, Řecku hlavně v oblasti umění, Římu navíc i v položení základů moderního práva. Protože je umění věci názorného výkladu, použil učební tabule s kresbami a fotografie nejznámějších památek (Athény, Řím, Pompeje).

Vyučování následníka trůnu Zeiřberg viděl jako specifickou záležitost v tom, že jde o výuku individuální, která může ihned reagovat na žákovy podněty. A Rudolf byl velmi vděčným posluchačem. „Kromě osvícených principů, které jsou všeobecně základem vzdělání Jeho Milosti, neulehčuje učitelovu činnost v takové míře nic jiného než živý zájem, který Jeho Císařská Výsost předmětu věnuje, a laskavá dobromyslnost, ve které Jeho Milost přistupuje k záměrům vyučování.“²⁴¹ Korunní princ evidentně nezklamal Zeiřbergovo očekávání. Zpočátku sice podle učitelova popisu pojímal látku spíše dogmaticky, posléze si ale na základě vyložených faktů začal vytvářet své názory a často kladl otázky i úplně mimo rámec přednášek. Profesor se mu snažil všechny zodpovědět, považoval však za nutné zasadit je vždy do vhodného kontextu.

²⁴⁰ Srov. LORENTZEN, *Weber, Georg*, in: ADB, Bd. 32, Leipzig 1896, s. 299–302.

²⁴¹ Srov. HHStA, fond *Selekt Kronprinz Rudolf*, kt. 1, konv. 2, *Geschichte, Geographie, Kunstgeschichte, Bericht über den Unterricht in der Geschichte*, 10. 12. 1873, fol. 473–480.

Druhý rok vyučování měl pro formování názorů budoucího vladaře také velkou důležitost. Zeiřberg zařadil do svého programu dějiny středověku, v nichž vystupuje do popředí otázka dějinné role křesťanství a církve, její význam na poli kultury a zásluhy o uchování dědictví antického Říma. Zaměřil se na boj církve o vyrovnání se světskou mocí a vrchol jejího vlivu v období křížových výprav. Význam doby reformace na přelomu středověku a novověku líčil stejně jako předchozí látku na praktických příkladech vynálezů, které mají význam i pro současný život. Knihtisk měl vliv na vytváření veřejného mínění, gregoriánský kalendář na měření času podle dosavadního úzu, vynález stříelného prachu zase na zánik rytířství a přechod k „modernímu“ způsobu boje. Poté přešel k popisu dosahu nástupu absolutismu v Evropě. Centralizace moci znamenala přenesení zodpovědnosti správy země na stát a panovníka, ale též vzrůst významu dvora a hlavních měst, v nichž dvůr sídlil. Nebezpečí turecké expanze pomohlo nejen myšlenke evropské mocenské rovnováhy, ale podnítilo i větší soudržnost zemí habsburské monarchie, která je spojena s osudy panující dynastie. I proto tvoří Rakousko-Uhersko přirozený kulturní most mezi východem a západem.

Během třetího roku dějepisných přednášek přišly na řadu moderní dějiny, na něž ovšem s ohledem na jejich komplikovanost zbylo Zeiřbergovi málo času. Proto se soustředil více na vnitřní a zahraniční politiku velmocí – pro budoucího panovníka podstatnější problematiku, než byly válečné události. Pro Velkou francouzskou revoluci doporučil učitel samostudium díla Leopolda Rankeho.²⁴² Sám přednesl vládu Marie Terezie, Josefa II., předrevoluční léta a revoluční rok v jednotlivých státech. Zvláštní pozornost věnoval východní otázce. Čím více se události blížily současnosti, vyvaroval se Zeiřberg jejich posuzování a soustředil se více na jejich objektivní vyličení. V závěrečné zprávě se profesor opět zastavuje u princova vnímání látky. Jeho pozornost se postupně začala více upínat k probíraným tématům a svými otázkami z nich méně vybočoval. Nejvíce se zajímal o nové a nejnovější dějiny, líčení historie Rakouska a habsburské dynastie, stejně tak jako Francie a Anglie, které přinesly moderní společnosti fenomény konstitucionalismu a parlamentarismu.

Dějepisná zkouška se konala poněkud nezvykle už po druhém roce výuky společně se zkouškou zeměpisnou, vedenou Dionysem Grünem, 7. listopadu 1874. Soustředila se na popis nejdůležitějších okamžiků světové a rakouské historie. Nejprve korunní princ uvedl přehled kulturních národů světa. Poté se zaměřil na řeckou civilizaci a na to, jak se její výdobytky rozšířily díky tažením Alexandra Makedonského i mezi jiné národy. Následovala

²⁴² Leopold von RANKE, *Ursprung und Beginn der Revolutionskriege 1791 und 1792*, Leipzig 1875; Rankeho pojetí historické vědy bylo Zeiřbergovi evidentně blízké. V úvodu, který sepsal k princovu dějepisnému vyučování, se objevují některé z Rankeho principů: objektivní pohled na dějiny či odvozování obecných principů z jednotlivostí. Srov. například Helmut BERDING, *Leopold von Ranke*, in: Hans-Ulrich WEHLER (ed.), *Deutsche Historiker*, Bd. 1, Göttingen 1973, s. 7–24.

charakteristika cesty antického Říma k jeho velmocenskému postavení a rozporů mezi jeho vládci – Mariem a Sullou, Pompeiem a Caesarem. Dalším tématem byla Zeißbergem vyzdvihovaná úloha křesťanství pro vznik nových barbarských germánských států. Z nich byla pozornost upřena na franskou říši, vládu Karla Velikého a skrze jeho osobu objasněnou ideu středověkého impéria. Diskutovalo se rovněž o bojích o investituru v časech císaře Jindřicha IV. Závěrečným tématem zkoušky byl vzestup hraběte Rudolfa Habsburského a jeho rodu až do ovládnutí Tyrol.²⁴³

Pro představu o obsahu Zeißberových přednášek z rakouských dějin srovnáme témata, o kterých se historik buď přímo zmiňuje ve své zprávě, nebo která byla probírána u zkoušky, s úryvky jeho dějepisného přehledu pro *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*. Prvním tématem budou počátky habsburského rodu. Rudolfa Habsburského Zeißberg líčí jako předobraz panovníka se všemi ctnostmi, které v jeho rodu přetrvávají až do současnosti. „Jeho zbožná mysl, jeho moudrost a ovládání, jeho láska ke spravedlnosti, jeho poctivé rytířství i sama jeho mnohotvárná osobnost se staly dědictvím jeho domu.“²⁴⁴ Klíčovou otázkou byl způsob zisku rakouských zemí, a tudíž střet s českým králem Přemyslem Otakarem II., zvoleným tamní šlechtou za rakouského vévodu. Podle Zeißbergova výkladu cítil Rudolf na jednu stranu jako svoji povinnost vrátit zcizená léna za doby interregna zpět k Říši, na druhou stranu udělil tyto země v léno svým synům. Tento krok promýšlel už od zisku říšské koruny, aby se vyrovnal moci kurfiřtů Svaté říše římské. „Myšlenka, je [rakouské země, pozn. aut.] poskytnout svým synům se jevila tím bližší, když jejich navrácení k říši odůvodňovalo pro něj [Rudolfa, pozn. aut.] a pro jeho dům zároveň morální nárok.“²⁴⁵ Osobnost zakladatele rodu tedy historik vykresluje ve dvou rovinách. Rudolf dosáhl svého historického postavení skvělými panovnickými vlastnostmi, zisk babenberského dědictví však pro něj zároveň byl zásadním cílem, který mu toto postavení mohl zaručit, a proto byl připraven se vypořádat se všemi protivníky.

Za druhé jsem zvolila období tureckých válek a zejména jejich nejdůležitější moment – obléhání Vídně. Zeißberg bere za vzor jiného habsburského panovníka – Leopolda I., zbožného a po míru toužícího vládce, který měl být knězem. Do protikladu k němu staví francouzského krále Ludvíka XIV., jenž vedl proti císaři loupežné války (Rauberkriege). Obléhání Vídně je klíčovou událostí v rakouských dějinách hned z několika důvodů. Zatímco intrikářskému Ludvíkovi XIV. nevyšel jeho plán na ovládnutí Říše a nestal se obráncem

²⁴³ *Wiener Zeitung*, 10. 11. 1874, č. 258, s. 565–566.

²⁴⁴ Heinrich ZEISSBERG, *Geschichtliche Übersicht*, in: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, Bd. 1, s. 37. Vykreslování osobnostních archetypů je běžné v učebnicích té doby. Srov. například učebnice Antonína Gindelyho, viz kapitola Antonín Gindely (1829–1892).

²⁴⁵ Tamtéž, s. 39.

křesťanstva, „Rakousku se teď naproti tomu otevřela nová, zářná budoucnost“.²⁴⁶ Hrdinný boj před Vídní vedl také k usmíření s maďarskými magnáty, kteří se za respektování svých svobod zavázali přijmout habsburského panovníka. Navíc válka proti Turkům svedla dohromady rod habsburský a lotrinský (v osobě vévody Karla Lotrinského, bojujícího v císařských službách), které nyní ztělesňuje současný panovník František Josef I. „Zvláštní řízení osudu, že muž, který k tomuto rozhodnutí [vítězství před Vídní, pozn. aut.] zvláště přispěl, byl onen vévoda lotrinský, jehož rod se měl již brzy spojit s rodem habsburským.“²⁴⁷

Jako přelomovou dobu pro formování integrace zemí habsburské monarchie i nastoupení cesty změny středověkých správních poměrů k byrokratickému absolutismu vidí Zeiřberg panování Marie Terezie a jejího syna Josefa II., jejichž reformy se odrážejí v principech správy moderního Rakousko-Uherska. Zásadními změnami prošla zejména západní část monarchie, ať už se jednalo o vojenskou správu související s pruským útokem, sjednocení české a rakouské kanceláře, sestavení nového katastru pro efektivnější výběr daní, zrušení nevolnictví či počátek oddělení církve od státu. V Uhrách nastoupila postupná cesta k dualismu. V líčení této doby ustupuje Zeiřberg od pouhého popisu archetypů představitelů habsburského rodu jako v předchozích případech a snaží se osobnosti hodnotit objektivně a kriticky.

Do roku 1876 je datována polemika týkající se císaře Josefa II., kterou vedl korunní princ Rudolf s arcivévodou Albrechtem, synem arcivévody Karla, vítěze od Aspern, ztělesňujícím na vídeňském dvoře konzervativní kurz. Nabízí se srovnání Zeiřberova výkladu s myšlenkami jeho svěřence.²⁴⁸ Brigitte Hamannová bere v potaz především vliv učitele dějin uherských zemí Hyazintha Rónaye. Zatímco Albrecht poukazuje na to, že se Josef stal díky svým reformám idolem pro nespokojence a novátory a zpochybnil tak nedotknutelnost panovníka „z Boží milosti“, Rudolf ho popsal jako člověka, který „se stal korunovaným obhájcem nové doby a jejích hybných idejí a tím i etickou postavou, která si získala nesmrtelné zásluhy o lidstvo [...]“.²⁴⁹ Hamannová při analýze textu upozorňuje na Rudolfovu kritiku týkající se Josefova nepřátelského vystupování vůči Maďarům, kterou přičítá právě

²⁴⁶ Tamtéž, s. 130.

²⁴⁷ Tamtéž, s. 129–130.

²⁴⁸ Pro ohlas Zeiřbergovy výuky u korunního prince svědčí po srovnání s historikovým programem i úvod Rudolfova pojednání, v němž se rozepisuje o významu historického smyslu: „Vlastní pole pro světové dějiny je přesná znalost jednotlivých epoch, velkých myšlenek, které je ovládají, filozofický směr, který byl následován, a výtobytky v jakékoli oblasti duchovního i materiálního života, jež se rozmnožují od epochy k epoše a vytvářejí vlastní nekončící pokrok, hlavní princip historického vývoje lidskosti.“ Člověkem, který byl schopen udat směr tomuto principu, byl podle Rudolfa i Josef II. Kronprinz Rudolf, Diskussion mit Erzherzog Albrecht über Kaiser Joseph II., in: B. HAMANN (ed.), *Kronprinz Rudolf: „Majestät, ich warne Sie...“*, s. 243.

²⁴⁹ Diskussion mit Erzherzog Albrecht über Kaiser Joseph II., cit. dle B. HAMANNOVÁ, *Rudolf Habsburský*, s. 67.

působení Rónayho. Nebyla to však jediná princova výtka. Josef podle něj trpěl nemocemi a nervozitou, proto svoje reformy prováděl s nepřiměřenou rychlostí a nerespektoval ani staré zemské právo. Zeißberg se více zamýšlí jak nad Josefovými pozitivními, tak i unáhlenými rozhodnutími a vyčítá mu daleko menší smysl pro přirozený historický vývoj, než měla Marie Terezie. Kladné stanovisko však v jeho úvahách převažuje a neliší se tolik od Rudolfova. Citujme například tento jeho výrok: „Josef byl revoluční povaha, která mohla zaznamenat pouze úspěchy, pokud by našla pro svoje nevyčerpatelné vření, které vhněla do státního života, citlivou půdu.“ Jeho tragika však spočívala v tom, že „navzdory mnoha pokrokovým podnětům zvnějšku to nebyl její [Josefovy povahy, pozn. aut.] případ. Jeho myšlenky našly odezvu pouze v omezeném kruhu vzdělaných mužů.“²⁵⁰

V předchozích odstavcích bylo nastíněno historické vzdělání korunního prince. Studium dějin však v lidském životě nikdy nekončí a ani korunní princ neměl podle svého učitele tento předmět po excelentně složené zkoušce a ukončení pravidelných lekcí opustit. Zeißberg byl nejen výborným historikem, který měl smysl pro prameny, ale také vnímavým učitelem, soustředícím se na praktické příklady a na vztahy mezi minulostí a současností. V závěru svých referencí píše Rudolfovu vychovateli: „K onomu nepřenosnému vlastnictví se počítá zkušenost, kterou nabýváme proto, aby náležela skutečně nám samým, z toho vyplývá samo sebou, že zprostředkovací práce učitele končí tam, kde ji ve všech směrech následuje škola života.“²⁵¹

²⁵⁰ Heinrich ZEISSBERG, *Geschichtliche Übersicht*, in: Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, Bd. 1, s. 206.

²⁵¹ Srov. HHStA, fond *Selekt Kronprinz Rudolf*, kt. 1, konv. 2, Geschichte, Geographie, Kunstgeschichte, Schlussbericht über der S. k. Hoheit dem Kronprinzen ertheilten Unterricht in der Geschichte, 31. 12. 1875, fol. 495–508.

2.6 Josef Zhisman (1820–1894)

Učitelé korunního prince svým původem cíleně odráželi národnostní strukturu říše, které měl jednou vládnout. Potvrzoval to i výběr Slovincce Josepha Zhismana,²⁵² který se narodil 18. února 1820 v Lublani v rodině učitele hlavní školy Josepha Zhismana.²⁵³ Matka Elisabeth brzy ovdověla a zůstala sama s početnou rodinou. Ze Zhismanových pěti sourozenců se proslavil jeho bratr Anton, který emigroval do Ameriky a stal se známým geografem.²⁵⁴ Po absolvování lublaňského gymnázia a lycea se Joseph Zhisman rozhodl pro studium ve Vídni. Protože ztratil otce v pouhých čtrnácti letech a jeho rodina finančně strádala, musel cestu do hlavního města monarchie ujit pěšky. Ani živobytí ve Vídni pro něj nebylo jednoduché, proto si při studiu práv vydělával vychovatelstvím. Mimo práv se zabýval také historií, filologií a přírodovědnými otázkami a učil se orientální jazyky. Přes veškerou snahu a přimluvy se mu však nepodařilo získat místo ani na gymnáziu, ani na konzulátech, a proto byl vděčný za možnost stát se vychovatelem pozdějšího bukovinského politika a zemského prezidenta Felixe Pina svobodného pána von Friedenthal. Svoje finanční poměry se rozhodl zlepšit sňatkem s vdovou Babettou Gradelovou, která byla o šestnáct let starší. Znovu začal studovat na filozofické fakultě, kde se aproboval pro gymnaziální předměty – klasickou filologii, dějepis a zeměpis. Díky tomu obdržel suplentské místo na gymnáziu v Terstu, kde měl na starosti i ústavní knihovnu. Jeho zájem se čím dál více obracel k pravoslavnému prostoru, proto se také angažoval pro výstavbu knihovny při teologické fakultě v bukovinských Černovicích.

V roce 1863 byl přeložen na prestižní gymnázium při Tereziánské akademii ve Vídni, kde vyučoval latinu, řečtinu, zeměpis a dějepis. Začal publikovat odborné práce, čímž vzbudil zájem ministerstva kultu a vyučování, které ho požádalo o recenze zeměpisných a dějepisných gymnaziálních učebnic. Jednou z jeho prvních prací byl životopis kardinála Basileia Bessariona, byzantského teologa a humanisty 15. století, při jehož sepsování se musel

²⁵² Zhisman je německý přepis slovinského příjmení Čižman, slovinsky tedy Josip Čižman. Německá podoba jména se objevuje v české a odborné literatuře a překladech (např. B. Hamannová, J. Županič)

²⁵³ Zhismanovy životopisné údaje byly čerpány z: Thomas Mark NĚMETH, *Joseph Zhisman (1820–1894) und die Orthodoxie in der Donaumonarchie*, Freistadt 2012; *Zhisman, Joseph*, in: BLKÖ, Bd. 59, Wien 1890, s. 361–363; AVA, fond *Unterricht Allgemein*, Univ. Wien, Jus., sign. 4, kt. 615.

²⁵⁴ **Anton Zhisman** (1821–1874) se zpočátku potýkal se stejným osudem jako jeho o rok starší bratr Joseph. Po gymnáziu v Lublani vystudoval rovněž právnická studia ve Vídni a přivydělával si jako vychovatel. Dostal tak místo v rodině amerického vyslance při vídeňském dvoře Stilese, který ho učinil svým sekretářem. V roce 1849 následoval Stilese do Ameriky, kde mu pomohl se sepsáním jeho práce *Austria in 1848 and 1849*. Procestoval pak Spojené státy i Kanadu a z této cesty vydal množství geografických, etnografických a historických studií. V roce 1856 se vrátil do Evropy a přijal profesorské místo na námořní a obchodní akademii v Terstu. Pro zvýšení svého vzdělání podnikl ještě cesty po západoevropských státech, Rusku, Malé Asii, Palestině, Sýrii a Egyptě. *Zhisman, Anton*, in: BLKÖ, Bd. 59, Wien 1890, s. 359–361.

podrobně seznámit s právním řádem pravoslavné církve, pasážemi z římského a byzantského práva a díly církevních otců a kanonistů. Již v roce 1858 vydal rozsáhlejší dílo, jehož tématem byla jednání o jednotě východní a římské církve.²⁵⁵ I když jej katolická strana přijala, setkala se zřejmě z politických důvodů s kritikou protestantů. Velký ohlas sklidila i v zahraničí Zhismanova publikace o manželském právu v orientální církvi, vydaná roku 1864.²⁵⁶ Ministerstvo kultu a vyučování se rozhodlo pověřit jej vypracováním pojednání o majetkovém právu pravoslavné církve a o jejích synodách a episkopálních úřadech. Výzkum podpořil také černovický biskup Eugen Hacman, Zhisman si tedy mohl dovolit studovat literaturu a prameny například v Mnichově, Oxfordu, Paříži a Benátkách. Sám později podporoval černovickou univerzitu, založenou v roce 1875, podílel se na přípravě jejích studijních plánů a obstarával materiály. Z vyučování na gymnáziu byl pro tuto dobu uvolněn, už se na ně ovšem nevrátil. V roce 1867 přešel na vídeňskou univerzitu jako mimořádný profesor církevního práva na právnické fakultě. Ministr Schmerling mu doporučil vykládat právo pravoslavné církve s ohledem na politické poměry v monarchii, tedy postavení státu a vladaře v byzantském církevním právu. Vysokým počtem členů orientálních církví v Rakousko-Uhersku Zhisman odůvodňoval zřízení samostatné katedry práva orientální církve (Lehrstuhl für orientalisches Kirchenrecht). Ta byla důležitá i pro právní vzdělání pravoslavných kněží. Současně s katedrou podporoval i zavedení pravoslavného církevního práva jako studijního oboru na právnické fakultě vídeňské univerzity. V roce 1870 se stal zkušebním komisařem pro kanonické právo a následujícího roku, kdy též končily jeho přednášky u následníka trůnu, získal řádnou profesuru. Dosáhl i vyšších univerzitních hodností. V akademickém roce 1876/1877 byl zvolen děkanem právnické fakulty, 1886/1887 se stal rektorem vídeňské univerzity. Po okupaci Bosny a Hercegoviny Rakousko-Uherskem navrhl statuta pro seminář zřízený v Sarajevu a jednací řád pro orientální konzistoř sarajevského arcibiskupa a metropolity.

Zhismanovy univerzitní přednášky byly hojně navštěvované, a to nejen studenty, ale i veřejností v čele s teology a právníky. Nekrolog ve vídeňských novinách *Neues Wiener Tagblatt* udává, že Zhisman měl skvělou paměť a pohotově odpovídal na všechny kladené otázky a citoval příslušné prameny. Navíc byl výborným řečníkem. Kromě přednášek vypisoval také semináře, které byly praktickým cvičením v aplikaci církevního práva. Vyzdvihoval důležitost církevního práva vůbec pro všeobecné právní a kulturní dějiny, ale kritizoval výpady církve proti vědě a byl zastáncem toho, že kvalita vědce se nemá posuzovat

²⁵⁵ Joseph ZHISMAN, *Die Unionsverhandlungen zwischen der orientalischen und der römischen Kirche seit dem Anfange des XV. Jahrhunderts bis zum Concil von Ferrara*, Wien 1858.

²⁵⁶ Týž, *Das Eherecht der orientalischen Kirche*, Wien 1864.

podle jeho náboženského vyznání. I v oblasti církevního práva podle něj musí spolupracovat laický právník s duchovním teologem.²⁵⁷

Profesor byl i aktivním podporovatelem studentů; přijal záštitu nad dvěma studentskými nadacemi – Lucas Knaffl'sche Stiftung a Mayzen'sche Universitätsstiftung. Obě podporovaly katolické studenty slovinské národnosti z Kraňska, Chorvatska, Slavonska, Korutan a jižního Štýrska. Svým mecenášstvím se však neomezil pouze na vysokoškolské studenty. Spolupracoval s C. k. vídeňským výchovným ústavem pro nevidomé (Wiener k. k. Blinden-Erziehungsinstitut) a v rámci něj se staral o vzdělání slepých slovinských dětí z Kraňska a Štýrska. Po odchodu z univerzity byl již emeritní profesor Zhisman pověřen vedením Fideikomisní knihovny domu habsbursko-lotrinského (Fideikommis-Bibliothek des Hauses Habsburg-Lothringen),²⁵⁸ v níž zůstal až do své smrti. Stojí za zmínku, že za jeho ředitelování přešel do této knihovny rovněž výběr sbírek korunního prince.

Když se Rudolfův vychovatel Joseph Latour von Thurmburg sháněl po učiteli gymnaziálních předmětů – latiny, dějepisu a zeměpisu, představoval Zhisman ideálního kandidáta. Takto o něm referoval ředitel Tereziána: „Ve věku 40–50 let, narozený v Lublani, doktor filozofie, dříve gymnaziální profesor v Terstu, potom na Tereziánské akademii, už rok profesor práv na vídeňské univerzitě, obzvlášť kvalifikovaný pro obor latina, řečtina, dějepis a zeměpis, výborný díky své vyučovací metodě. Protože má rozsáhlé znalosti ve všech vědeckých oblastech, umí slovanský, italský, francouzský a anglický jazyk, kromě toho obohatil svoje vědomosti cestami po Německu, Itálii, Francii a Anglii, sám dosáhl schopnosti učinit suché studium starých jazyků přitažlivějším a inspirujícím na nižších stupních přidáním oživujících momentů z jiných příbuzných disciplín a jazykově srovnávacích narážek. Jako praktický pedagog, jímž se prokázal být během svého více než patnáctiletého působení ve veřejném učitelském úřadě, věděl, jak vůči chlapcům a jinochům zaujmout a udržet správný učební tón. Jeho charakter je neposkvrněný, jeho vzezření příjemné a jeho postoje čestné. Není málo rakouských učitelů se stejnou, nebo vyšší odborností, ale takového, který by se Zhismanovi ve výše popsané učební metodě vyrovnal, nejsem s to jmenovat.“²⁵⁹ Následovaly i reference sekčního šéfa na ministerstvu školství Adolfa svobodného pána von Kriegs-Au, se kterým se profesor ještě před audiencí u Latoura osobně setkal.

V roce 1867, kdy Zhisman začal korunního prince vyučovat, bylo Rudolfovi devět let. Setrval u něj až do roku 1874, o rok později se pak znovu setkali při hodinách církevního práva. Protože byl objem vykládané látky velký a Zhisman musel být často v princově

²⁵⁷ *Neues Wiener Tagblatt*, 5. 9. 1894, s. 3–4.

²⁵⁸ Tato knihovna byla v roce 1921 sloučena s Národní knihovnou (Nationalbibliothek).

²⁵⁹ HHStA, fond *Selekt Kronprinz Rudolf*, kt. 1, konv. 1, fol. 43–46.

přítomnosti, byl z univerzitních přednášek po dva semestry (akademický rok 1869/1870) omluven. V dějepisu obsáhl celou látku, od starověku až po rok 1848.

Kriegs-Au před začátkem přednášek Zhismana poučil, jakým směrem se má výklad ubírat. Z předběžného pohovoru si profesor do svého deníku poznamenal: „Přejí si [...] liberální přístup; o všem se má říkat pravda, nic se nemá přikrášlovat nebo zamlčovat.“²⁶⁰ Císař vyžadoval v učení svého syna přesnost a neodbočování. Po audienci u něj si Zhisman zapsal: „Jeho Veličenstvo si přeje detailní studium latinských spisovatelů; přesné porozumění; žádné hraní; vyžaduje přesně postupovat; ten chlapec bere mnoho věcí na lehkou váhu.“²⁶¹

Zhisman zvolil pro vyučování takovou metodu, aby svého císařského žáka zaujal. Snažil se propojit všechny vyučované předměty, témata přizpůsoboval Rudolfovu věku a stupni vzdělání. V látce navázal na Beckerovy výklady. Dějepis vykládal na pozadí zeměpisu, o který jevil princ zřetelný zájem. Historii konkrétní země vždy uvedl jejími geografickými poměry a při hodinách nikdy nesměl chybět atlas či nástěnné mapy. Pro nové dějiny se nedržel žádných učebnic,²⁶² raději prezentoval učivo podle svého uvážení a žákova tempa. Korunní princ si během jeho výkladu dělal sám zápisky do sešitu, a to pouze nejdůležitější a využitelná chronologická a genealogická data, stejně jako klíčové pojmy, a pak mu zpětně o probraném učivu ústně referoval; vybraná témata zpracoval ale také písemně. Rudolf sám nebo jeho učitel vytvářeli pro lepší přehled rovněž chronologické a genealogické tabulky. Zhisman podotýkal, že tato metoda se používá i za hranicemi monarchie, v Anglii, Americe či Německu. On sám ji zkoušel ve svých hodinách na gymnáziu v Terstu a na gymnáziu při Tereziánské akademii. Vlastní úsudek hodnotil pozitivněji než mechanicky naučené fráze.²⁶³

Učení neprobíhalo pouze od stolu. Zhisman často bral následníka na procházky do schönbrunnského parku, kde jim společníky dělaly sochy vytesané ve druhé polovině 18. století Christianem Beyerem, znázorňující postavy z antické mytologie a historie. Podle nápisů na podstavcích soch se Rudolf učil latinsky, díky příběhům a událostem, jejichž aktéry byly tyto vytesané postavy, se seznamoval s historií. Profesor si s radostí do deníku poznamenal, že princ „nyní prý opouští všechny jako staré přátele“.²⁶⁴

²⁶⁰ Cit. dle: B. HAMANNOVÁ, *Rudolf Habsburský*, s. 61.

²⁶¹ Cit. dle: Thomas Mark NÉMETH, *Josef von Zhisman (1820–1894) und die Orthodoxie in der Donaumonarchie*, Freistadt 2012, s. 36.

²⁶² Pro starší dějiny využíval učebnice Antonína Gindelyho, Ottokara Lorenze a Jánose Mailátha. Pro zeměpis zvolil učebnice Hermannu Adalberta Daniela a Vincenze F. Kluna.

²⁶³ HHStA, *Selekt Kronprinz Rudolf*, kt. 1, konv. 2, Geschichte, Geographie, Kunstgeschichte, Grundzüge über das bei dem geographisch-historischen Unterrichte einhaltende Verfahren, fol. 354–357.

²⁶⁴ Cit. dle: B. HAMANNOVÁ, *Rudolf Habsburský*, s. 62.

Z jeho deníku je také patrná náklonnost k malému chlapci. Nazýval ho „křehkou alpskou květinou“, a i když byl na jeho úspěchy hrdý, litoval ho, že je v tak mladém věku zatěžován obrovským množstvím vědomostí. Oceňoval Rudolfovu vysokou inteligenci, ale obával se o jeho budoucí vývoj. Ostře kritizoval osoby z princova okolí a tvrdý způsob, jakým s ním zacházejí. Jeho negativnímu posouzení nešel ani Joseph Latour von Thurmburg. Všichni si prý vynucují Rudolfovy dobré výkony hrozbami a chybí jim pedagogický cit.

Ve výuce zeměpisu profesor obsáhl matematickou, fyzickou i politickou geografii. „Jeho císařská Výsost prokázala pro geografické studium velký zájem a ten zůstal až do jeho konce nezměněn. Nadto působila povzbudivě šťastná paměť na místa a jména, dobrý pozorovací smysl a schopnost zužitkovat nabyté geografické představy při studiu.²⁶⁵ Zhisman seznámil Rudolfa s nejnovější literaturou a s příručkami, které mu rychle poslouží pro orientaci v nějakém konkrétním a naléhavém problému – v historii, národním hospodářství, válečnictví a státní vědě. V geografii rakousko-uherské monarchie se učení koncentrovalo na její etnografii a statistiku. U každé korunní země Předlitavska byla vyličena její materiální a duchovní kultura, uvedena statistická data, popřípadě zprávy obchodních komor. U zemí Zalitavska jmenoval Zhisman jak německou, tak i maďarskou terminologii. Pro lepší zapamatování látky se prince vždy na začátku každé hodiny tázal na látku z hodiny předchozí. Takovéto zkoušení přitom dávalo také podněty k diskusi. Korunní princ měl dovoleno kdykoli učitelovu řeč přerušit a zeptat se na nějaký problém, související s geografii. Výklad byl vždy provázen bezprostřední demonstrací na mapě nebo výkresy na tabuli. Navíc se Rudolf učil sám mapy kreslit.²⁶⁶

Nejen zeměpis, ale i dějepis byl Rudolfovým oblíbeným předmětem. V závěrečné zprávě pedagog nešetří chválou. „Naděje, které byly vysloveny na začátku tohoto vyučování v dobrozdání ze 14. dubna 1868, jsou, když vezmou do úvahy všechny měsíce, které ho podporovaly, nebo ho brzdily, nejen naplněny, ale v mnoha ohledech překročeny. Žádný spravedlivý posuzovatel nenabyde názor, bez ohledu na to, že je Její císařské Výsosti teprve 14 let, že zde byl vzbuzen zájem o historii a dosaženo průlomu; že historická láska k pravdě je vzbuzena a že je vstřípen smysl pro nezávislé zacházení s dějinami v souladu s prameny a bez předsudků a že mladá duše získala dostatek historických představ.“²⁶⁷ V následujících řádcích závěrečné zprávy profesor vyzdvihuje princovu výbornou paměť a rychlý úsudek,

²⁶⁵ HHStA, *Selekt Kronprinz Rudolf*, kt. 1, konv. 2, Geschichte, Geographie, Kunstgeschichte, Schlussbericht über den Seiner kaiserlichen Hoheit dem Kronprinz Rudolf seit dem 29. April 1869 bis zum 12. April 1872 ertheilten geographischen Unterricht, fol. 409.

²⁶⁶ Tamtéž, fol. 408–411.

²⁶⁷ Tamtéž, Geschichte, Geographie, Kunstgeschichte, Schlussbericht über den Seiner kaiserlichen Hoheit, dem Kronprinzen Rudolf seit dem 18. Februar 1868 bis zum 7. September 1872 ertheilten historischen Unterricht, fol. 430.

kteřé mu pomohly v osvojení historických vztahů. Zároveň Rudolfa obeznámil s literaturou a prameny ke každému tématu a vysvětlil mu i úlohu pomocných věd historických. Došlo též na politické otázky, které Zhisman směřoval vždy do dvou vedoucích idejí táhnoucích se celými dějinami – konstitučního státního zřídění a oddělení státní moci od církevní. Ať už to byly ústavy řeckých států Athén a Sparty, boje mezi patricijí a plebejci v Římě, anglická Magna charta libertatum a vůbec vývoj ústavnosti nebo náboženské války a revoluce. Dotazy na podobné problémy byly vždy diskutovány, ne pouze vyloženy.²⁶⁸

Brigitte Hamannová ve své knize věnovala pozornost Zhismanovým sympatiím k revolučním myšlenkám a liberalismu. Nejvíce se projevíly v ocenění role francouzského krále Ludvíka Filipa, který byl jako občanský král povolán z vůle lidu a ne z vůle Boží, jak hlásala císařská ideologie, se kterou se plně ztotožnil i Rudolfův bratranec František Ferdinand d'Este. Je pravděpodobné, že Zhisman zakořenil v princí také přezíravost vůči aristokracii a kléru, kterou posílili další učitelé, například Carl Menger. Jistě v něm rozvinul lásku k vědě a vzdělání a sympatie k občanské společnosti.²⁶⁹

Zkoušek z dějepisu, zeměpisu a latiny pod Zhismanovým vedením podstoupil korunní princ několik v rámci pravidelného každoročního zkoušení v jarních měsících, které mělo císaři a v podstatě celé veřejnosti dokázat pokroky malého následníka v učení. Ve všech případech vyzdvihuje tisk Rudolfovu připravenost. „Odpovědi byly předneseny s jistotou a jasným způsobem vyjádření a poskytly ten nejspokojivější důkaz jak šťastného nadání korunního prince, tak také důkladnosti vědění, odpovídajících pokroků od loňské zkoušky a živého nadšení, se kterým Jeho císařská Výsost studia plní.“²⁷⁰ „Jeho Jasnost korunní princ si zachoval během celé zkoušky největší koncentraci a čilost ducha, odpověděl na mnoho otázek vyžadujících úsudek a paměť a dal ten nejspokojivější důkaz, jak znamenitě využil čas a poskytnuté vyučování.“²⁷¹ „Neprokázal se pouze více materiálních znalostí, více než odpovídající současnému věku [prince, pozn. aut.], které Jeho císařská Výsost v jasném způsobu vyjadřování znamenitě vyložila, ale zároveň vyšla najevo ona samostatnost v úsudku a názorech, která poskytla důkaz o správném úsilí, s nímž se Jeho Jasnost korunní princ sám snaží zpracovat školní výuku.“²⁷²

Zhisman se za svého života dočkal několika vyznamenání. Roku 1865 mu byla propůjčena Zlatá medaile za umění a vědu a roku 1881 obdržel hodnost dvorního rady. Nejvyšší ocenění však dostal za výuku korunního prince. Dne 31. března 1871 mu byl udělen

²⁶⁸ Tamtéž, fol. 430–434.

²⁶⁹ Cit. dle: B. HAMANNOVÁ, *Rudolf Habsburský*, s. 62–63.

²⁷⁰ Zkouška 8. a 9. 4. 1870: *Wiener Zeitung*, 12. 4. 1870, č. 83, s. 3.

²⁷¹ Zkouška 28. a 29. 3. 1871: *Wiener Zeitung*, 31. 3. 1871, č. 86, s. 4.

²⁷² Zkouška 15. a 16. 4. 1872, *Wiener Zeitung*, 18. 4. 1872, č. 88, s. 3.

řád Železné koruny III. třídy,²⁷³ na jehož základě jej císař roku 1879 povýšil do rytířského stavu.²⁷⁴ V roce 1871 se však dostal do sporu s katolickou církví, protože podpořil německého katolického teologa Ignaze von Döllingera v odmítnutí dogmatu o neomylnosti papeže. To vedlo k jeho pranýřování konzervativními listy *Vaterland* a *Presse*, které ho označovaly za pravoslavného konvertitu a svobodného zednáře, a proto za naprosto nevyhovujícího učitele následníka trůnu. Liberální deník *Neues Wiener Tagblatt* Zhismana naopak podpořil a vyvracel neoprávněná nařčení.²⁷⁵

Emeritní profesor vídeňské univerzity zemřel v sedmašedesáti letech. Jeho smrt byla náhlá a s nadsázkou by se dalo říct, že symbolická. Byl raněn mozkovou mrtvicí při procházce po schönbrunnském parku pět let po sebevraždě svého vznešeného žáka, kterého zde učil poznávat dějiny.²⁷⁶

²⁷³ *Wiener Zeitung*, 4. 4. 1871, č. 89, s. 1.

²⁷⁴ AVA, fond *Hofadelsakten*, Joseph Zhisman, Ritterstand, 28. 6. 1879. Zajímavé je, že v přiloženém životopisu učení u korunního prince neuvádí.

²⁷⁵ Thomas Mark NÉMETH, *Josef von Zhisman (1820–1894) und die Orthodoxie in der Donaumonarchie*, Freistadt 2012, s. 42–43.

²⁷⁶ *Wiener Zeitung*, 5. 9. 1894, č. 204, s. 2.

3 Výchova a vyučování Františka Ferdinanda d'Este

O vzdělanosti arcivévody a následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este se v jeho biografiích²⁷⁷ objevuje několik neustále se opakujících mýtů, které jsou dávány do souvislosti s jeho připraveností a plány na převzetí trůnu po císaři Františku Josefovi I. Výchově se tyto práce věnují jen málo a výklad se většinou omezuje pouze na učitele dějepisu Onno Kloppa a učitele náboženství Gottfrieda Marschalla, jejichž protikladné názory jsou stavěny do ostrého kontrastu – na jedné straně Kloppův klerikalismus a konzervatismus, na straně druhé Marschallova otevřenost a tolerance. Některé publikace zmiňují ještě třetí osobu, učitele státovědy Maxe Wladimira von Becka, který jako ministerský předseda prosadil v roce 1907 zavedení všeobecného hlasovacího práva pro muže. Co se týče Beckova vlivu na arcivévodovo smýšlení, dostává se mu pozitivního hodnocení, a to i přesto, že se jejich vztah v budoucnu velmi vyhroutil. Často jsou zmiňováni arcivévodovi vychovatelé v čele s hrabětem Ferdinandem von Degenfeldem, ostatní učitelé však zůstávají v pozadí. Je to pochopitelné i z toho důvodu, že se nejednalo o příliš známé osobnosti veřejného života a v mnoha případech je velmi složité získat o nich životopisné informace.

Je překvapující, že autoři biografií se mnohdy snaží vystihnout charakter Františka Ferdinanda v jeho dětství, ale činí tak bez jakýchkoli důkazů a odkazů na prameny, nebo prameny interpretují podle svého subjektivního pohledu. Arcivévoda je jednou popisován jako nesmělé, tiché dítě v protikladu k bratru Ottovi, jindy jako zlobivý a roztěkaný chlapec, který se nedokázal na učení soustředit a raději běhal venku. Pověstný je arcivévodův antitalent na jazyky, který se dává do souvislosti s jeho špatným postavením mezi maďarskými husary při službě v Šoproni v letech 1890–1892, protože neuměl jejich rodnou řeč a nerozuměl jim. Z neznalosti jazyka tak prý vyplynul jeho špatný vztah k Maďarům vůbec. Tvrzení o neznalosti jazyků upevnilo svědectví arcivévodova osobního lékaře Victora

²⁷⁷ Theodor von SOSNOSKY, *Franz Ferdinand. Der Erzherzog-Thronfolger. Ein Lebensbild*, München – Berlin 1929; Wilhelm GRANNER, *Franz Ferdinand, seine Entwicklung und seine politischen Ideen*, Dissertation, Universität Wien 1942; Georg FRANZ, *Erzherzog Franz Ferdinand und die Pläne zur Reform der Habsburger Monarchie*, Brünn – München – Wien 1943; Rudolf KISZLING, *Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este. Leben, Pläne und Wirken am Schicksalsweg der Donaumonarchie*, Graz – Köln 1953; Emil FRANZEL, *Franz Ferdinand d'Este. Leitbild einer konservativen Revolution*, Wien – München 1964; Friedrich WEISSENSTEINER, *Franz Ferdinand. Der verhinderte Herrscher. Zum 70. Jahrestag von Sarajewo*, Wien 1983; Wladimir AICHELBURG, *Erzherzog Franz Ferdinand und Artstetten*, Wien 1993; Wladimir AICHELBURG, *Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este: 1863 – 1914*, 3 Bd., Horn 2014; Jiří PERNES, *Život plný nepřátel aneb dramatický život a tragická smrt následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este*, Praha 1994; Jan GALANDAUER, *František Ferdinand d'Este: následník trůnu*, Praha - Litomyšl 2000; Alma HANNIG, *Franz Ferdinand. Die Biographie*, Wien 2013. K dispozici jsou práce, které se zabývají politikou Františka Ferdinanda d'Este, ale úplně vynechávají jeho výchovu. Leopold von CHLUMECKY, *Erzherzog Franz Ferdinands Wirken und Wollen*, Berlin 1929; Robert A. KANN, *Erzherzog Franz Ferdinand Studien*, Wien 1976.

Eisenmengera, který ve svých pamětech tvrdí, že Františku Ferdinandovi scházelo nadání nejen na jazyky, z nichž si dokázal osvojit jen francouzštinu, a to ještě nedokonale, ale i na matematiku. Navíc tvrdí, že mu scházela i dostatečná vůle k učení. Arcivévoda si prý sám byl svého nedostatečného vzdělání vědom: „Od rána do noci, hodinu po hodině, jedno přes druhé, sotvaže jsme se směli jednou za dvě hodiny projít poslušně ruku v ruce s vychovatelem. Tak přišlo na to, že jsme se všechno učili a vůbec nic pořádného nevíme.“²⁷⁸ Na druhou stranu Eisenmenger oceňuje, že měl arcivévoda v dospělosti smysl pro umění, i když laický, a že se živě zajímal o politiku a hodně četl, hlavně politická díla, noviny, knihy o hradech, zámcích, zahradách, lovu a přírodě. V beletrii dával přednost modernější německé a francouzské literatuře. Navíc měl podle něj dobrou náboženskou výchovu, protože i přes své upřímné katolické vyznání byl vždy tolerantní k jiným náboženstvím.²⁷⁹

Pro objektivní posouzení výchovy a vzdělání Františka Ferdinanda d'Este nejlépe poslouží prameny osobní povahy, paměti, korespondence a deníky. Zásadní význam má nevydaný rukopis historika Eugena d'Albona, který se na počátku devadesátých let 19. století rozhodl zachytit výchovu předpokládaného budoucího císaře, protože v té době byl František Ferdinand po svém otci Karlu Ludvíkovi pretendentem trůnu. D'Albon se rozhodl oslovit bývalého vychovatele arcivévody hraběte Degenfelda a žijící učitele, aby zachytili několika slovy svoje vzpomínky na dobu, kdy Františka Ferdinanda vyučovali. Krátce však pojednal i o těch učitelích, kteří v době vzniku jeho spisu již nebyli naživu. Tento rukopis se ale nikdy nedočkal vydání, i když to měl v úmyslu jak František Ferdinand, tak Karel Ludvík. Vysvětlení nabízí novinový článek datovaný v dubnu 1892 z blíže nespecifikovaných novin, nacházející se v pozůstalosti Onno Kloppa. Uvádí komentář „z Berlína“, přičemž není zcela jasné, jestli jde o nějaké oficiální stanovisko berlínské vlády či dvora, nebo pouze poznámku tisku. Komentář hodnotí spis jako propagandistický prostředek, který má s odkazem na dostatečnou výchovu Františka Ferdinanda potvrdit jeho schopnost obstát jako císař. Dále ale také uvádí jméno Onno Kloppa jakožto historika, který se snaží očernit Prusko.²⁸⁰ Vzpomínky učitelů jsou spíše pozitivní, u některých více subjektivní, osobní, u jiných zas objektivní. Nejsou ale bezvýhradně kladné, občas najdeme i výtky.²⁸¹

²⁷⁸ Victor EISENMENGER, *Erzherzog Franz Ferdinand. Seinem Andenken gewidmet von seinem Leibarzt*, Zürich – Leipzig – Wien 1930, s. 140.

²⁷⁹ Tamtéž, s. 138–141.

²⁸⁰ HHStA, fond *Onno Klopp*, kt. 5, sign. B10 – Erzherzoge Franz Ferdinand und Otto.

²⁸¹ Eugen d'ALBON, *Erzherzog Franz Ferdinand von Oesterreich-Este. Authentische Mittheilungen über das Studienleben des Erzherzogs. Angeregt und mit höchster Genehmigung herausgegeben von Eugen Baron d'Albon*, 1892. Privataarchiv Prof. Johann Robert Pap.

Charakter paměti má také vzpomínkový článek učitele českého jazyka Ferdinanda Čenského, psaný pro český časopis *Osvěta*.²⁸² Z korespondence lze využít dopisy Ferdinanda von Degenfelda²⁸³ a Gottfrieda Marschalla²⁸⁴ Františku Ferdinandovi a Ferdinanda von Degenfelda Onno Kloppovi²⁸⁵ a Ferdinandu Čenskému.²⁸⁶ Deníky, jmenovitě arcivévody Karla Ludvíka a Maxe Wladimira von Becka, nejsou bohužel přístupné fyzicky, protože se nacházejí v soukromých archivech.²⁸⁷ Výtahy z nich ale uvádí literatura.²⁸⁸

Arcivévoda Karel Ludvík, mladší bratr Františka Josefa, si byl vědom důležitosti kvalitního vzdělání pro své děti. Matka prvních čtyř Marie Annunciata, princezna Neapolsko-Sicilská, zemřela v osmadvaceti letech na tuberkulózu, když bylo jejímu nejstaršímu synovi, Františku Ferdinandovi, pouhých osm let. Jeho vlastními sourozenci byli arcivévodové Otto²⁸⁹ a Ferdinand Karel²⁹⁰ a arcivévodkyně Markéta.²⁹¹ Karel Ludvík se po smrti jejich matky oženil s Marií Terezií Portugalskou, s níž měl ještě dcery Marii Annunciatu²⁹² a Alžbětu.²⁹³

O výchovu Karla Ludvíka a jeho sourozenců se živě zajímala jeho matka arcivévodkyně Žofie. Do šesti let se o ně starala chůva, od šesti let vychovatel, který dohlížel na pevný denní režim. Po dosažení základního vzdělání se kladl důraz na dějepisné, zeměpisné a přírodovědné znalosti, jazyky – kromě rodné němčiny na maďarštinu, češtinu, francouzštinu, italštinu, angličtinu, řečtinu a latinu, pohybová cvičení, ale i hudbu a malířství. Později přibýly filozofie, státověda, právo, národní hospodářství a nezbytné vojenské vzdělání.²⁹⁴

Podobné schéma platilo i pro potomky Karla Ludvíka. Svoje děti měl velice rád a i přes velmi přísný studijní režim se jim snažil věnovat, často byl přítomen i hodinám

²⁸² F. ČENSKÝ, *Český jazyk v císařské rodině*, *Osvěta* 16, 1886, č. 1, s. 97–105; č. 3, s. 204–211; č. 4, s. 312–322; č. 5, s. 404–415.

²⁸³ HHStA, fond *Depot Hohenberg, Nachlass Franz Ferdinand d'Este*, kt. 13, kor. Degenfeld, Ferdinand.

²⁸⁴ Tamtéž, kt. 20, kor. Marschall, Gottfried.

²⁸⁵ HHStA, fond *Onno Klopp*, kt. 5, sg. B10 – Erzherzoge Franz Ferdinand und Otto, kor. Ferdinand Degenfeld.

²⁸⁶ PNP LA, fond *Ferdinand Český*, kor. Ferdinand Degenfeld.

²⁸⁷ Rodinný archiv Habsburků, soukromý archiv Johanna Christopha Allmayera-Becka.

²⁸⁸ Norbert TOPLITSCH, *Habsburger in Reichenau*, Ternitz-Pottschach 2003, s. 92–95; Johann Christoph ALLMAYER-BECK, *Erzherzog Franz Ferdinand und Baron Max VI. Beck. Ihre Beziehung dargestellt auf Grund der beiderseitigen Nachlässe*, Dissertation, Universität Wien 1948, s. 24–27.

²⁸⁹ Otec arcivévody Karla Františka Josefa, pozdějšího císaře Karla I.

²⁹⁰ Po sňatku s dcerou profesora Berthou Czuberovou byl vyloučen z rodinného svazu Habsburků a přijal občanské jméno Ferdinand Burg.

²⁹¹ Byla abatýší v Ústavu šlechticů na Hradčanech, v roce 1893 se provdala za vévodu Albrechta von Württemberg.

²⁹² Abatyše v Ústavu šlechticů na Hradčanech.

²⁹³ Provádala se za prince Aloise von Liechtensteina.

²⁹⁴ Christine GRUBER, *Erzherzog Karl Ludwig 1833–1896. Eine Biographie*, Dissertation, Universität Wien 1982, s. 1–9, 89–90.

a dopřával jim dětské radovánky. To samé platilo o Marii Terezii, která měla pro své vlastní i vyvdané děti vždy porozumění, a to i v jejich dospělém věku.

Od malička se o malé arcivévody staraly vedle matky i chůvy.²⁹⁵ V sedmi letech byl Františku Ferdinandovi přidělen vychovatel. Volba padla na hraběte **Ferdinanda von Degenfeld-Schonburga (1835-1892)**, tehdejšího majora u generálního štábu a učitele ve vojenské škole (K. k. Kriegsschule ve Vídni), kde se věnoval taktice a práci s mapami. Narodil se roku 1835 ve Stuttgartu a pocházel ze starobylého německého rodu, jenž se usídlil na zámku Groß Eislingen (dnešní Eislingen) v Bádensku-Württembersku. První zmínky o tomto rodu a jeho rodovém sídle, hradu Degenfeld, který leží na východě Bádenska-Württemberska a jehož jméno dnes nese část města Schwäbisch Gmünd, pocházejí z doby kolem roku 1200.²⁹⁶ Degenfeldové patřili ve 13. století k rytířským rodům švábské oblasti stejně jako Habsburkové. V pedagogickém poslání Ferdinanda von Degenfelda se tak symbolicky oba rody po staletích znovu potkaly. Jeho otec Götz Christoph von Degenfeld-Schonburg, vyznáním kalvinista, sloužil jako plukovník a adjutant u württemberského krále Viléma I.; matka Ernestine svobodná paní Varnbüler von und zu Hemmingen však byla luteránkou. V protestantském duchu se také nesla výchova jejich čtyři dětí – Marie, Ferdinanda, Eberharda a Agnes. V roce 1853 však celá rodina konvertovala ke katolictví. Ferdinandova sestra Marie von Degenfeld o tomto rozhodnutí zachovala písemné svědectví z roku 1907. Jejich okolí a protestantské poddané tato náhlá změna víry zarážela, mimo jiné také proto, že král Vilém nechtěl mít v tak vysoké funkci katolíka a hrozil hraběti okamžitým přeložením ke kavalerii do Ulmu, což se posléze skutečně stalo. Společnost spekovala o politických důvodech nebo dokonce o tom, že byli podplaceni papežem. Marie ale píše, že ke katolické víře došli svým vlastním poznáním; její matka měla katolickou vychovatelku a otec se také s katolíky stýkal.

Hrabě Götz se nechal „ze zdravotních důvodů“ penzionovat a přesídlil na své statky, děti odjely za vzděláním. Ferdinand po maturitě na stuttgartském gymnáziu strávil ještě rok v Paříži, aby se zdokonalil ve francouzštině.²⁹⁷ Pomocnou ruku podal Götzově rodině jeho

²⁹⁵ V citovaném schematismu jsou uvedeny Elise Affort a Francisca Horinna. *Hof- und Staatshandbuch des Kaiserthumes Österreich für das Jahr 1866. Hof- und Staatshandbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für 1868*. D'Albon jmenuje jako vychovatelku slečnu Fanni Urbas.

²⁹⁶ Hans-Wolfgang BÄCHLE, *Herren und Freiherren von Degenfeld. Marie Luise Raugräfin zu Pfalz. Grafen von Degenfeld-Schonburg*, Schwäbisch Gmünd 2005, s. 15.

²⁹⁷ O jeho jazykových znalostech svědčí výňatek z kvalifikačního listu: „Německy výborně s jasným, logickým přednesem a stylem; česky a italsky v nezbytné míře; francouzsky mluví plynule a správně, píše pravopisně dobrým stylem, anglicky čte bez potíží, mluví trochu.“ (Deutsch vollkommen mit klaren, logischen Vorträge und Stil; böhmisch und italienisch notdürftig; französisch spricht geläufig und richtig, schreibt orthographisch mit gutem Stil; englisch liest ohne Schwierigkeit, spricht etwas.). KA, fond *Qualifikationslisten*, Degenfeld, Ferdinand-Schonburg von, Graf.

bratranec August, sloužící jako generálmajor u císařovy armády v Itálii. Později, v letech 1860 až 1864, vykonával úřad ministra války.²⁹⁸ Za hraběte se také přimlouval arcivévoda Ferdinand Maxmilián, budoucí mexický císař. Götz sice službu rakouskému císaři pro svou osobu odmítl, ale v roce 1854 do ní vstoupil jeho syn Ferdinand.²⁹⁹ Po absolvování K. k. Kriegsschule ve Vídni v letech 1857 až 1859 narukoval k armádě do Itálie, kde se společně se svým bratrem Eberhardem účastnil bitvy u Solferina. Poté působil jako hejtman v Uhrách (zde pomáhal s mapováním terénu), ale v roce 1866 mu neušla rozhodující bitva rakouské armády proti Prusku u Hradce Králové. V dubnu 1870 byl přidělen ke dvoru (Hofstaat) Karla Ludvíka a začaly pro něj téměř třináct a půl roku dlouhé povinnosti vychovatele.

Jaký byl hrabě Degenfeld vychovatel, nám může napovědět jeho korespondence s arcivévodou. Dopisy jsou psány velmi osobně, Františka Ferdinanda oslovuje stejně jako jeho učitelé pouze „Arcivévodo Františku“ (Erzherzog Franz). Nabádá a kontroluje ho podobně, jako by na malého a pak dospívajícího chlapce dohlížel jeho vlastní otec.³⁰⁰ Píše mu, že po dobu své nepřítomnosti, kdy jezdil na své statky v Německu, má být arcivévoda poslušný a pilně se učit, rozhodně nemá v učení polevovat. Přesto si má dopřát i zábavu a pobyt na čerstvém vzduchu, lov a jízdu na koni. Chce, aby ho František Ferdinand bral jako společníka a rádce, přesto se někdy neubráníl humoru a podepsal se mu jako „Váš věrný tyran“ (Ihr getreuer Tyrann). Sedmiletému arcivévodovi píše: „Hrabě Coreth [jiný z vychovatelů, později vedl výchovu arcivévody Ferdinanda Karla, pozn. aut.] mi taky píše, že jste většinou poslušný, – tedy, jsem tím opravdu potěšen, a jsem přesvědčený, že by to v jeho dopise mělo znamenat, že máte být stále poslušný. Je to pro něj velká námaha, mít s Vámi stále trápení a ještě dávat hodiny Ottovi; když na to budete myslet, tak udělejte všechno pro to, abyste mu věc ulehčil, přece znám svého arcivévodu Františka.“³⁰¹ V arcivévodových jedenácti letech mu jeho vychovatel klade na srdce toto: „Když jsem odjížděl, byl jste na dobré cestě, jsem přesvědčený, že jste od té doby hodně pokročil a následujete věrně a vytrvale svoji povinnost, tak nebude moje radost zkalena, když Vás znovu uvidím“.³⁰² V září stejného roku ho zase povzbuzuje v píli: „Nechci se poddávat starostem, že začátek ve Vídni byl takový jako konec v Reichenau, mnohem více nabývám přesvědčení, že jste se pořádně rozběhl, opustil jste ty hloupé lidi v horách a s plným

²⁹⁸ V rakouských službách byl jako generál už otec Augusta Friedrich Christoph von Degenfeld-Schonburg. Rodokmen a další informace viz: H.-W. BÄCHLE, *Herren und Freiherren von Degenfeld*, s. 125–129.

²⁹⁹ Caroline Dalberg, Archiv, sbírka *Erinnerungen an die Zeit unsers Übertrittes in die kath. Kirche*, 1907.

³⁰⁰ Friedrich Weissensteiner z korespondence odvozuje, že byl arcivévoda roztěkaný a neposlušný. Srov. F. WEISSENSTEINER, *Franz Ferdinand*, s. 52–71.

³⁰¹ HHStA, fond *Depot Hohenberg, Nachlass Franz Ferdinand d'Este*, kor. Ferdinand Degenfeld, Groß Eislingen, 14. 8. 1871.

³⁰² Tamtéž, Groß Eislingen, 15. 1. 1875.

nasazením začal zimní studia.³⁰³ K svátku před dosažením plnoletosti hrabě Degenfeld svému svěřenci přál: „Ještě několik málo měsíců a rozloučíme se, – Vy ze sebe setřesete se šťastným vědomím řetězy výchovy a studií, já s vědomím, že doba, kterou jsem strávil po Vašem boku, ponese Vašemu charakteru dobré plody. – Když se tato naděje naplní, když jednou uvidím, že jste ve svém stanovisku spravedlivý, když se neprojeví jenom vnější důstojnosti, které náleží Vašemu postavení, ale že budete pozorovat a oceňovat ty čestné, věrné a solidní prvky v říši pro Vaše činy, víru v povinnost a zásady – tak se budu cítit bohatě odměněn za roky, které jsem Vám věnoval.“³⁰⁴

Hrabě Ferdinand von Degenfeld zůstal s Františkem Ferdinandem v kontaktu až do své smrti v roce 1892. V dopisech se sice změnilo oslovení na „Vaše císařská Výsost“ (Eure kaiserliche Hoheit), nikoli ale přátelský tón. Hrabě však arcivévodovi už dával najevo, že je dospělým člověkem a vojákem, a že tedy uznává všechna jeho rozhodnutí. Stal se přímluvcem pro arcivévodovy bývalé učitele (Karla Domaniga a Onno Kloppe) i jiné žadatele, pokud šlo o prosbu nebo žádost o finanční příspěvek. František Ferdinand jej žádal také o radu v politických otázkách. Degenfeld podotkl, že mu rád svůj názor sdělí, ale že pokud se mu nebude zdát, nemusí ho brát v potaz a může hodit dopis do koše. Nejdelší a nejvýmluvnější dopis, popisující jeho politické smýšlení, napsal dva roky před svou smrtí, když se František Ferdinand v Šoproni rozhořčil tím, že Maďaři nerespektují němčinu jako řeč vojska, a tím ho rozdělují. Hrabě rozumně arcivévodu přesvědčuje o tom, že „duch doby“ se změnil, že Rakousko-Uhersko je mnohonárodnostním státem a arcivévoda nemůže žádnému národu bránit v jeho právech, stejně jako nemůže bránit parlamentarismu, i když on sám je konzervativním šlechticem uznávajícím panovníka z Boží milosti. František Ferdinand si má naopak postupně získat srdce svých národů, což nevyhnutelně znamená jim ustupovat. Použití síly by však byla největší chyba.³⁰⁵

V průběhu výchovy, v roce 1878, se Ferdinand von Degenfeld oženil s Irmou Marií hraběnkou von Weckheim a přestěhoval se s ní až do ukončení studií Františka Ferdinanda do Reichenau. Měli spolu čtyři syny – právníka a politologa Ferdinanda Götze, právníka Františka Josefa, právníka a historika Heinricha Eberharda, který byl vychovatelem dětí posledního rakousko-uherského císaře Karla a poradcem císařovny Zity po Karlově smrti, a Antona, který vstoupil do jezuitského řádu.³⁰⁶

³⁰³ Tamtéž, Groß Eislingen, 2. 9. 1875.

³⁰⁴ Tamtéž, Groß Eislingen, 2. 10. 1883.

³⁰⁵ Tamtéž, Groß Eislingen, 7. 6. 1890.

³⁰⁶ Podle informace rodiny von Degenfeld-Schonburg.

Hraběti Degenfeldovi pomáhali další vychovatelé, kteří měli na starosti arcivévodovy bratry. **Johann hrabě Nostitz-Rieneck**, narozený roku 1847, byl nejprve přidělen k oběma starším arcivévodům, od roku 1883 do 1885 jen arcivévodovi Ottovi. Byl zkušeným vojákem působícím u jízdy, v roce 1866 se účastnil bitvy u Hradce Králové.³⁰⁷ Jiný kavalerista **Carl hrabě Coreth von Coredo und Starkenberg**, přidělený ke dvoru Karla Ludvíka už v roce 1871, se stal o pět let později oficiálně vychovatelem arcivévody Ferdinanda Karla. Narodil se roku 1837, absolvoval jezdeckou vojenskou školu ve Vídni (K. k. Central Cavallerie Schule), byl též účastníkem bitvy u Hradce Králové a především působil jako učitel jezdeckví.³⁰⁸ Dalším vychovatelem byl **Bohuslaw hrabě Aichelburg**, který se narodil roku 1844 v podkrkonošském Bělohradě (dnes Lázně Bělohrad). Byl to český šlechtic, ovládající výborně němčinu i češtinu. V šedesátých letech se zúčastnil válečných tažení proti Dánsku a Prusku. Ve vojsku sloužil u pěchoty a samostudiem si stále zlepšoval praktické znalosti. Též velmi dobře kreslil.³⁰⁹ V roce 1876 přibyl ještě **Georg hrabě Wallis svobodný pán auf Carighmain**, narozený roku 1856, později hlavní vychovatel arcivévody Karla Františka Josefa. Za výchovné působení u dětí Karla Ludvíka dosáhl roku 1883 výrazu nejvyšší spokojenosti (der Ausdruck der Allerhöchsten Zufriedenheit).³¹⁰ Až v posledním roce studií Františka Ferdinanda (1883) byl ke dvoru Karla Ludvíka přidělen **Leopold hrabě Brandis** s rokem narození 1854, důstojník jezdeckta a odborník na zbraně. Jeho úkolem byla výuka jízdy na koni stejně jako v důstojnické škole.³¹¹ Mladší arcivévodové dostali za vychovatele ještě **Heinricha svobodného pána Blangyho**, syna francouzského důstojníka v rakouské emigraci, který se narodil roku 1832. Vedle své služby u pěchoty vyučoval francouzský jazyk na vojenských školách.³¹²

Rodina Karla Ludvíka pobývala v zimních měsících ve vídeňském paláci na Favoritenstraße a v létě v Reichenau, kde si arcivévoda nechal vystavět sídlo, nazvané vila Wartholz. O Reichenau, ležící na úpatí pohoří Rakousu (Rax), se Habsburkové začali zajímat už ve středověku. Vévoda Ota Veselý skoupil panství od vdovy jeho posledního majitele Konrada von Fallbacha a věnoval ho cisterciáckému klášteru v Neubergu. Opat z tohoto kláštera si za svou rezidenci zvolili bývalé šlechtické sídlo a později ho přestavěli na zámek. Krásná okolní krajina vybízela k projížďkám a lovu, čehož příslušníci habsburské rodiny hojně využívali. Vymínili si proto právo, že mohou na zámku přenocovat. Za Josefa II. řád

³⁰⁷ KA, fond *Qualifikationslisten*, Nostitz-Rieneck, Johann, Graf.

³⁰⁸ Tamtéž, Coreth von Coredo und Starkenberg, Carl, Graf.

³⁰⁹ Tamtéž, Aichelburg, Bohuslaw, Graf.

³¹⁰ Tamtéž, Wallis auf Carighmain, Georg, Graf.

³¹¹ Tamtéž, Brandis, Leopold, Graf.

³¹² Tamtéž, Blangy, Heinrich, Freiherr.

o budovu přišel a ta následně sloužila jako služební místo a ubytovna pro vysoké úředníky Innerberského hlavního těžarstva (Innerberger Hauptwerkschaft; dnešní Eisenerz). Poté ale zámek poškodilo zemětřesení a v letech 1870 až 1877 začalo těžarstvo statky rozprodávat.³¹³

Habsburkové se do Reichenau přesto vraceli. František Josef I. bydlel při loveckých výpravách i se svou rodinou na statku rodiny Waißnixových, kde si pronajímal místnosti. Vesnické ubytování však brzy císaři přestalo stačit, proto byl statek stržen a hoteliéři bratři Waißnixové nechali na jeho místě postavit jednopatrovou vilu, navrženou architektem Antonem Hefftem, pro kterou se později vžil název Rudolfsvila na počest korunního prince. Císařovna Sisi si pronajímala ještě vilu Warrens v okolí, kterou vlastnil německo-americký publicista Eduard Warrens.

Rudolfovu vilu využíval zpočátku i Karel Ludvík, nějaký čas také bydlel na poničeném zámku v Reichenau, ale uvažoval již o útulném rodinném letním sídle. Zakoupil proto statky od Innerberger Hauptwerkschaft a na místě zvaném Wartholz³¹⁴ nechal podle plánů architekta Heinricha von Ferstla, známého jako tvůrce vídeňské Ringstraße, zbudovat vilu v novorenesančním stylu. Svoje představy živě diskutoval se svojí tehdejší ženou Marií Annunciatou a architektem Ferstlem. Součástí vily byl i park, kde byl postupně zbudován bazén, hřiště i dráha na kuželky. František Ferdinand a poté všichni jeho mladší sourozenci si v zahradě vybudovali jen za pomoci vychovatelů malé dřevěné chatky, kde si hráli a chovali zvířata, například orla. Společně si potom postavili Zulu-chatku podle cestopisů Emila Holuba. Interiér domu působil rodinným dojmem. V místnostech byly v hojné míře vystaveny suvenýry z cest, na stěnách visely podobizny členů císařské rodiny a osobností rakouské kultury. Karel Ludvík si postupně vytvořil na stěně svého pokoje sbírku dárků, obrázků a básniček, které mu věnovaly k narozeninám nebo svátku jeho děti. Marie Terezie byla také umělkyně – malovala a ryla obrazy a také fotografovala. Z toho důvodu bylo i v jejím pokoji vždy přítomno umělecké náčiní a černou komoru pro vyvolávání fotografií si nechala postavit v parku.

Ve vile Wartholz se konala spousta společenských akcí. K nejpopulárnějším patřily divadelní inscenace pořádané u příležitosti narozenin malých arcivévodů, v nichž si zahráli sami hostitelé, jejich děti i vznešení hosté. Jinak zde plynul čas pomalu, vyplněný klidným vesnickým životem, jak si téměř den po dni poznamenával do svého deníku Karel Ludvík. Kupříkladu zápis z 9. června 1874. „V jednu hodinu se dvěma největšími dětmi do lázní pana Schönerera, ne příliš daleko od naší vily a zahrady. Děti se nekoupaly, protože voda měla jen

³¹³ N. TOPLITSCH, *Habsburger in Reichenau*, s. 1–52.

³¹⁴ Podle dřevěného kříže na okraji lesa, kde vítali kdysi poddaní vizitace z kláštera v Neubergu.

14 stupňů. Po jídle jsem jel s Marií Theresií do Preinu, potom do Thalhofu, kde jsme měli kávu.“ Rodina často chodila na výlety po zdejší hornaté krajině. „4. června: vzhůru v ½ 3; překrásné ráno; příjemný vzduch, vůbec ne zima. Pili jsme mléko. Ve 3 hodiny jsme vystoupali na nejvyšší vrchol. Předtím, než jsme tam došli, slunce velmi krásně vyšlo. Odtamtud je vidět dolů na údolí, která byla vyplněna mlhou a vypadala jako moře ledu. Zůstali jsme tam 4 hodiny, než se ztratila mlha – daleký výhled. Velmi pěkně bylo vidět údolí Reichenau a naši vilu Warholz. Trochu jsme spali ležíce na hoře. V ½ 9 jsme začali slézat dolů. Cestou jsme sbírali květiny, protěž, hořec a jiné. U Ochsenhalteru jsme se na čas zastavili. Náhodou tam byl kůň. Na toho se vysadila Maria Theresia, protože neměla dost pevné kozačky pro kamenné cesty. Po ¼ 1 jsme došli do Preinu k našim vozům.“³¹⁵ Po smrti Karla Ludvíka přešla vila Warholz do vlastnictví rodinného fondu. V roce 1899 byla na žádost arcivévody Otty dána k užívání jemu a jeho rodině.³¹⁶

Protože Karel Ludvík byl velmi přísně nábožensky vychován, jak již bylo řečeno, kladl velký důraz na výběr učitele náboženství jako vůbec prvního z pedagogických sil. Vychovatel Ferdinand von Degenfeld považoval náboženství dokonce za nejdůležitější prvek výchovy a učitele náboženství za svého pomocníka k dosažení výchovného cíle.³¹⁷ Volba padla na Gottfrieda Marschalla, toho času faráře u Votivního kostela (Votivkirche) ve Vídni a pozdějšího vídeňského světícího biskupa.³¹⁸

Látku elementární školy zvládl František Ferdinand pod vedením dvou učitelů. Nejdříve byl úkolem pověřen posluchač filozofie na vídeňské univerzitě Alexander Schmidberger, který zároveň zastával u Karla Ludvíka hofmistrovský úřad. Učební plán byl připraven s připomínkami vychovatelky Fanni Urbas na základě osnov obecné školy. Schmidberger však učil arcivévodu pouhý rok. I když měl dostatečné znalosti, chyběly mu schopnosti učit malého chlapce. Byl proto vystřídán majorem Ludwigem Meinzingerem von Meinzingen. Rodina Meinzingerů pocházela z Bavorska a nosila šlechtický predikát pravděpodobně už od 15. století. Ludwigův pradědeček byl správcem kanceláře kurfiřta Maxmiliána Bavorského. Jeho syn se ale zúčastnil souboje a musel uprchnout do Rakouska, kde se dal do vojenských služeb a v obavě před trestem přestal svůj přídomek užívat. Proto si

³¹⁵ Cit. dle: Tamtéž, s. 92–93.

³¹⁶ Tamtéž, s. 53–127; podrobně život ve vile Warholz vylíčil Anton Weiser, jeden z učitelů nejmladšího syna Karla Ludvíka Ferdinanda Karla. *Leben auf Warholz, Erinnerungen aus dem Jahren 1876, 77, 78 von Anton Weiser*, in: Eugen d'ALBON, Erzherzog Franz Ferdinand von Oesterreich-Este. Authentische Mittheilungen über das Studienleben des Erzherzogs. Angeregt und mit höchster Genehmigung herausgegeben von Eugen Baron d'Albon, 1892. Privatařchiv Prof. Johann Robert Pap.

³¹⁷ Následující popis výuky viz: Eugen D'ALBON, *Erzherzog Franz Ferdinand von Oesterreich-Este. Authentische Mittheilungen über das Studienleben des Erzherzogs. Angeregt und mit höchster Genehmigung herausgegeben von Eugen Baron d'Albon*, 1892. Privatařchiv Prof. Johann Robert Pap.

³¹⁸ O Marschallovi pojednává samostatná kapitola.

Ludwig Meinzinger zažádal v roce 1872 znovu o nobilitaci. Jeho dědeček i otec se osvědčili jako věrní vojáci rakouského císaře. On sám absolvoval všechna významná tažení. Při prvním, italském v letech 1848–1849, mu vyjádřil uznání maršál Radecký, při druhém tažení v letech 1858–1859 se ale nakazil malárií (Lagunenfieber), z čehož měl doživotní problémy s játry a srdcem. Přesto jako rakouský vlastenec narukoval ještě do války proti Prusku roku 1866. Poté byl kvůli převládajícím zdravotním potížím penzionován. Na odpočinku se sám věnoval výchově svých dětí, a proto byl pro výuku dvou nejstarších arcivévodů vhodným kandidátem. Toto působení udává také jako jeden z důvodů pro svoji nobilitaci.³¹⁹ I přesto, že Františka Ferdinanda učil pouze šestnáct měsíců, dosáhl u něj znalostí na úrovni přijímací zkoušky na Skotské gymnázium ve Vídni. Skutečná zkouška byla také touto přijímací zkouškou inspirována. Její součástí byl diktát, který psal arcivévoda šestnáct a půl minuty správně a úhledným písmem.

Gymnaziální studia převzal Stephan Kapp, ředitel gymnázia Františka Josefa ve Vídni. Degenfeldovi jej doporučil Joseph Krist, který byl tehdy zemským školním inspektorem pro Dolní Rakousy. Kapp byl z nového poslání nadšený, protože pro něj znamenalo velkou prestiž, přesto ale zvažoval, jestli na tak velkou zodpovědnost stačí a dokáže využít všechny výhody soukromé výuky, která začala v březnu roku 1873. Vycházel z osnov pro gymnázia, jež však s ohledem na specifika svého žáka upravil. František Ferdinand měl získat co možná nejlepší přehled v gymnaziálních předmětech – v Kappově případě latině, němčině, zeměpisu a dějepisu. Řečtina byla omezena pouze na všeobecně srozumitelné pojmy řeckého původu. Kapp vyučoval dějiny starověku a středověku, novověk byl svěřen profesionálnímu historikovi Onno Kloppovi.³²⁰ Zeměpis se těšil větší pozornosti, než tomu bylo na gymnáziích – i proto, že arcivévodu velmi bavil. Oběma těmito předmětům byla přidělena dotace tří hodin týdně, od druhého roku dějepisu čtyři hodiny, zeměpisu pouze dvě. Výuka Františka Ferdinanda a Otty probíhala odděleně, sešli se jen občas v přírodovědných předmětech.

Kapp podává obraz Františka Ferdinanda, jak se mu jevil při prvním představení. „Arcivévoda, který tenkrát překročil desátý rok života, [sic!, v březnu 1873 bylo Františku Ferdinandovi teprve devět let, pozn. aut.] byl plně přirozený, dalece vzdálený ostýchavé rezervovanosti a nemotorné neohrabanosti, tak jako zdvořilosti, zajeté ve vtíravém a prostořekém charakteru a naučených frázích. Přátelským pohledem svých jasných světle modrých očí a srdečným stiskem ruky pozdravil tenkrát svého nového učitele, který se tehdy

³¹⁹ KA, fond *Qualifikationslisten*, Meinzinger von Meinzingen, Ludwig; AVA, fond *Hofadelsakten*, Ludwig Meinzinger, Edler, 15. (31.) 5. 1872.

³²⁰ Kloppovi se věnuje samostatná kapitola.

před něj poprvé postavil, a takové zůstalo jeho chování po celou další dobu – otevřený, vstřícný, nenuceně přátelský, naplněný respektem vůči svému učiteli.“³²¹

Kapp dosvědčuje, že děti Karla Ludvíka měly v učení velmi přísný denní režim, začínající v zimě o půl osmé ráno a v létě o půl sedmé, s výjimkou letních dvouměsíčních prázdnin a křesťanských svátků – Vánoc, Velikonoc, svatodušních svátků a také svátků a narozenin svých vlastních i členů rodiny. Každopádně jejich otec neměl rád, když hodiny z jakéhokoli důvodu odpadly. Přesto se muselo počítat s časem, kdy se rodina stěhovala mezi svým letním a zimním sídlem.

Zkoušky byly pro Františka Ferdinanda příležitostí osvědčit své nabitě znalosti před rodiči a ostatními učiteli a rozhodně je nebral na lehkou váhu. Kapp dokonce píše, že trpěl „zkouškovou horečkou“. Jako každé dítě někdy zlobil nebo provedl nějakou vylomeninu – jednou například schoval sluhovi cukr na slazení čaje – ale mnoho poznámek vyžadujících trest od vychovatele se v takzvané Censur-Buch, jakési žákovské knížce, nenachází. V souhrnu trávil arcivévoda asi čtyřicet hodin týdně učením, exkurzemi a cvičením; to znamená, že mu na odpočinek zbývalo asi osm hodin, z nichž musel ještě část věnovat domácím úkolům (učení se slovíček, memorování básniček nebo písemným pracím). V němčině byl prý velmi dobrý a měl hezký sloh. Trénoval ho nejprve na líčení průběhu prázdninových cest či návštěv divadla, potom měly jeho slohy literární a dějepisný obsah. Cvičil se rovněž v sestavování projevů k jubileu nějaké historické osobnosti či události nebo k otevření výstavy. Podle Kappa neměl rád dlouhé věty, květnatost, přednost dával jednoduchosti a srozumitelnosti. Bavila ho i literatura, i když prý četl dost povrchně. Měl skvělou paměť na básně a také slušný přednes, ovšem před rodiči a vychovateli se deklamovat styděl.

Kapp byl toho názoru, že ve znalostech gymnaziálních předmětů arcivévoda obstál velmi dobře. Nikdy u něj nezaznamenal nepozornost, nesoustředěnost a ztrátu chuti k učení. Napomínal ho jen občas a ne nijak závažně. Protože učitel gymnaziální látky musel být v přítomnosti svého žáka v podstatě každý den, Kapp ve vile Warholz, respektive v jejím okolí bydlel a mohl pozorovat život jejích obyvatel. Vzpomíná na pěkné historky, které s nimi zažil. V zimě stavěl s arcivévodou a jejich vychovateli sněhuláky a sváděl s nimi sněhovou bitvu, v létě zase potkal Františka Ferdinanda a Ottu s hrabětem Degenfeldem na výletě inkognito v horách. Také mu v paměti zůstal nápad Františka Ferdinanda na založení

³²¹ *Meine Lehrthätigkeit bei dem Erzherzoge /März 1873 bis Ende Juli 1880/ von Stephan Kapp, Director des k. k. Franz-Joseph Gymnasium in Wien*, in: Eugen d'ALBON, *Erzherzog Franz Ferdinand von Oesterreich-Este. Authentische Mittheilungen über das Studienleben des Erzherzogs. Angeregt und mit höchster Genehmigung herausgegeben von Eugen Baron d'Albon*, 1892. Privatařchiv Prof. Johann Robert Pap.

„pánského“ Klipp-Clubu, jehož členy byli kromě jeho bratrů ještě jiní malí arcivévodové a přátelé.

Předmět, který František Ferdinand doslova miloval, byl zeměpis. Oblíbil si zeměpis vlasti i Evropy, matematickou a fyzikální geografii, topografii, čtení v mapách a jejich kreslení a doplňování slepých map. Další velkou láskou Františka Ferdinanda byla příroda. Společníkem na procházkách v ní mu byl i jeho učitel přírodovědných předmětů a filozofie, školní rada a profesor na státním gymnáziu vídeňského devátého obvodu Blasius Knauer. Arcivévoda s ním absolvoval matematiku, přírodopis, fyziku a chemii, později filozofickou propedeutiku a dokonce základy astrologie. Knauer si ale pochvaloval, že už měl chlapec z elementárního vyučování dobré základy matematiky, takže nebyl s navázáním látky žádný větší problém. Profesor přizpůsoboval výuku arcivévodově věku. Nosil mu knihy s obrázky zvířat a rostlin, z dvorních muzeí nechal donést vycpané exponáty, doplněné posléze novými nákupy a také vlastní sbírkou Františka Ferdinanda, kterou nashromáždil při exkurzích do okolí Reichenau. Arcivévoda sbíral minerály, brouky a sestavoval si herbář. Fyziku a chemii Knauer zahájil prakticky, to znamená experimenty, teprve poté je učil vyjádřit v početních úkonech.

Souhrnná zkouška z přírodovědných předmětů dopadla výborně, hlavně díky tomu, že o ně měl František Ferdinand velký zájem. Karel Ludvík učiteli za jeho práci osobně poděkoval a svěřil mu postupně výuku všech svých dětí. I po skončení Knauerových hodin za ním jeho bývalý žák stále soukromě čas od času docházel.

Aby mohl habsburský arcivévoda vykonávat reprezentativní funkce, které příslušely jeho rodu, ale také aby se jako důstojník dokázal dorozumět s příslušníky svého pluku, musel umět mnoho jazyků. Měl jednak soukromé učitele, z nichž češtinu vyučoval profesor na Tereziánské vojenské akademii ve Vídeňském Novém Městě Ferdinand Čenský,³²² maďarštinu vždy některý maďarský duchovní, toho času působící na dvoře Karla Ludvíka.³²³ S francouzštinou jej seznamovali švýcarský student Thirion, učitel korunního prince Rudolfa Eugéne Duchéne a profesor francouzštiny z Grazu Émile Lafarge de Poujade. Další nezbytnou řečí, přednášenou profesorem Ducatim, se stala italština, když František Ferdinand v roce 1875 zdědil po Františku V. d'Este nejen přívlastek, ale i celé bohaté modenské dědictví. Seznam jazyků ukončovala angličtina. Se všemi jmenovanými jazyky byli arcivévodové neustále v kontaktu, protože je obklopovalo služebnictvo a pobočníci různých národností, kteří s nimi měli aktivně konverzovat. Jak František Ferdinand jazyky opravdu

³²² O Čenském pojednává samostatná kapitola.

³²³ R. KISZLING, *Erzherzog Franz Ferdinand*, s. 11.

ovládal, může napovědět jeho kvalifikační list, vystavený v roce 1908. „Německy, francouzsky, anglicky a italsky mluví a píše výborně, maďarsky a česky pro potřebu [vojenské, pozn. aut.] služby.“ Do roku 1913 svoji maďarštinu však natolik zlepšil, že mohla být označena za „výbornou“.³²⁴ Při pohledu na úhledné sešity češtiny překvapí, že si její zpočátku dobrou úroveň patrně neudržel.³²⁵

Karel Ludvík jako velký milovník a sběratel umění dbal na to, aby byli jeho potomci vzděláni v estetice. Kustod císařských kunsthistorických sbírek Karl Domanig seznamoval Františka Ferdinanda po dobu jednoho roku s dějinami umění, ale ten měl už přehled o umění ze svých cest. Učitel s ním procházel umělecké sbírky a často na svých hodinách uvítal i otce svého žáka. Také Domaniga František Ferdinand jako dospělý stále rád navštěvoval.³²⁶ Samozřejmostí byly hodiny kresby a malby v ateliéru i exteriéru vedené malířem Augustem Wörndlem von Adelsfriedem, autorem historických výjevů. Jak František Ferdinand, tak jeho bratr Otto byli už v raném věku velmi talentovanými malíři. Zachycovali život v přírodě, portréty členů své rodiny či náboženské motivy. Wörndle připisuje vnímavost Františka Ferdinanda jeho náboženskému a duchovnímu zanícení.

Arcivévodové se také museli učit hrát na nějaký hudební nástroj. Vždy se zkusil jejich talent pro určitý nástroj cvičením, trvajícím dva roky. Pokud učitel připustil, že výuka dál nemá smysl a student o ni nejevil dále zájem, přešlo se na jiný nástroj. František Ferdinand začínal klavírem u dvorního vicekapelníka (k. u. k. Vice-Hofcapellmeister) Pia Richtera. Ten se přímo vyjádřil tak, že hra na klavír arcivévodovi prostě nešla. Neměl z hraní radost ani dostatečně hbité prsty a byl unavený z celodenního učení. František Ferdinand se přesto v jednom nástroji přímo našel. Byly to housle, na které jej učil hrát člen orchestru dvorní opery Willibald Hengg. Arcivévoda sice nebyl příliš pilným hudebníkem, který by k dokonalosti trénoval techniku na etudách, nechybělo mu však nadšení. Z návštěv divadel znal melodie z operet, které rád přehrával, a jeho nejoblíbenějším skladatelem se stal Johann

³²⁴ KA, fond *Qualifikationslisten*, Franz Ferdinand d'Este.

³²⁵ Srov. kapitola „Ferdinand Čenský (1829–1887)“. Při rozboru písemně zachycených vzpomínek sloužících na konopištském zámku dospívá Luboš Velek k názoru, že v té době s nimi arcivévoda dokázal rozmlouvat pouze v několika málo frázích. Čím byl sloužící ve vyšším postavení, tím více se od něj vyžadovala znalost němčiny. Avšak děti následníka, zejména chlapi Max a Ernst se uměli v češtině vyjadřovat velice dobře díky svému učiteli, českému knězi a pedagogovi mladoboleslavského biskupského konviktu ThDr. Ottovi Stanovskému. Dokládá to jejich zachovalá korespondence, kterou psali už jako dospělí svým bývalým sloužícím. Srov. Luboš VELEK, *Ve službách „Vysokého pána“ I.*, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 38, 1998, s. 221-244; Týž, *Ve službách „Vysokého pána“ II.*, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 39, 1999, s. 211-235; Lukáš PAVLÍK, *Ve službách konopištského pána. Zaměstnancem nejen na zámku Konopiště v Čechách*, Benešov 2014. Také Georg Hohenberg v korespondenci autorce potvrdil, že jeho otec Maximilian Hohenberg by byl schopen si s ním psát v češtině.

³²⁶ **Karl Domanig** (1851–1913) byl odborníkem na numizmatiku a hlavně významným spisovatelem, básníkem a dramatikem Tyrolska. Anton DÖRRER, *Karl Domanig. Ein Beitrag zur Erkenntnis seiner Dichterpersönlichkeit und die tyrolische Literatur ab 1800*, Kempten und München 1914.

Strauss mladší se svými valčíky. Jeho hodina houslí se nemohla nikdy obejít bez valčíku tohoto autora „Rosen aus dem Süden“ (Růže z jihu). Úzký vztah k houslím si snad utvořil proto, že na ně rád hrál i bratr Otto a oba spolu pořádali koncerty za klavírního doprovodu hraběte Wallise, jenž byl prý skutečným virtuosem. Housle si arcivévoda dokonce s sebou vozil po místech své vojenské služby.

Studia posledních tří let před dosažením dospělosti se plně soustředila na získání nejdůležitějších vědomostí z práva, státovědy a vyšší filozofie. Výklady z práva převzal Adolf Bruder, kustod v univerzitní knihovně v Innsbrucku. Plán pocházel od bývalého ministra práv Karla Habětínka a zaměřil se na nutnost praktického užití nabytých znalostí. V popředí stála státověda, poté soukromé právo, mezinárodní právo, národní hospodářství, finančnictví, statistika, správní a trestní právo, základy římského a německého právního systému a též kanonické právo a filozofie práva. Dotace přednášek byla po dvou hodinách denně celý týden. Nejprve Bruder vykládal, potom následovala diskuse nad probíraným tématem, což byla výhoda privátní výuky. Po každém roce studia přistupoval František Ferdinand ke zkoušce, spočívající v zodpovězení sta otázek písemnou formou. Svoje poznatky z právních věd předával arcivévodovi v letech 1882 až 1883 rovněž Max Wladimir rytíř Beck, budoucí ministerský předseda a původce zavedení všeobecného hlasovacího práva pro muže.³²⁷ Pouhé dva měsíce zbyly profesorovi historie na univerzitě ve Štýrském Hradci Johannu Baptistovi Weißovi pro výklad filozofie, psychologie a logiky.³²⁸

Samozřejmou součástí výchovy bylo pro arcivévody vojenské vzdělání a pohybová cvičení včetně tance. Mezi jeho učitele vojenských předmětů patřili vedoucí dvorské jezdecké školy Matthäus Niedermayer, generálmajor Carl Drathschmidt von Bruckheim pro organizaci armády, generálmajor Emil von Hueber pro dějiny válečnictví, plukovník Hubert rytíř Czibulka pro taktiku a strategii, nadporučík Carl von Rezniček pro nauku o zbraních, pionýrskou službu a opevňovací práce, nadporučík Friedrich svobodný pán von Böck-Greissau pro nauku o terénu, major Rudolf Rieth pro vojenskou administrativu a major Victor Kupsa pro vojenské předpisy, vykládané od něj i v českém jazyce. Do armády vstoupil František Ferdinand už ve čtrnácti letech v hodnosti poručíka pěšího pluku č. 32. O arcivévodovu fyzickou kondici se dále starali učitel tělocviku Richard Kümmel, učitel šermu Carl Preschel a taneční mistr Johann Raab.

³²⁷ O Beckovi je pojednáno v samostatné kapitole.

³²⁸ Profesor **Johann Baptist Weiß** (1820–1899) se také zabýval filozofií náboženství, orientální kulturou a jazyky, v čemž si velmi rozuměl s Karlem Ludvíkem. V roce 1889 byl za své vědecké zásluhy nobilitován. Ferdinand VOCKENHUBER, *Hofrath Dr. Joh. Bapt. V. Weiß*, Graz 1899; Franz M. SCHWARZ, *Johann Baptist Edler von Weiss*, Dissertation, Universität Wien 1949; AVA, fond *Unterricht Allgemein*, Weiss Johann, Univ. Graz, Phil., sign. 5, kt. 941; AVA, fond *Hofadelsakten*, Johann Baptist Weiss, Edler, 27. 10. 1899 (11. 1. 1890).

V den svých dvacátých narozenin dosáhl František Ferdinand plnoletosti. Byl mu přidělen vlastní dvůr v čele s Leem hrabětem Wurmbrandem-Stuppachem³²⁹ a čekalo jej první samostatné působiště jeho vojenské kariéry, Enže.

³²⁹ Srov. *Hof- und Staatshandbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für 1884*, s. 87.

3.1 Max Wladimir von Beck (1854–1943)

„Myslím, že můžu s uspokojením konstatovat, že se arcivévoda, při mé jasné a jednoduché metodě, přizpůsobeně pouze účelu, opravdu něco naučil. Později mi řekl, že jsem byl jediný, od kterého opravdu něco získal.“³³⁰ Těmito slovy se ohlížel ve svých nikdy nevydaných pamětech za svým učením u Františka Ferdinanda d'Este jeden z předlitavských ministerských předsedů první dekády 20. století Max Wladimir von Beck.³³¹

Beck byl národnostně velmi tolerantním člověkem a vůči panující dynastii loajálním úředníkem, který chtěl na jednu stranu udržet jednotu říše, na straně druhé si však uvědomoval nezvratitelnost oddělených národních správ. Jeho prarodiče z otcovy strany pocházeli z Moravy; hlásili se sice k Němcům, ale měli i české předky. Beckova matka se narodila do staré salcburské patricijské rodiny Hagenauerů, která svého času podporovala Wolfganga Amadea Mozarta. Beckova babička z matčiny strany byla původem z italského regionu Furlánska a mluvila plynňe italsky a francouzsky. Následníkův učitel měl tedy kořeny v různých národech monarchie.

Věrnost císaři byla v jeho rodině tradicí. Otec Anton von Beck byl zvolen poslancem kroměřížského sněmu, poté byl zodpovědným redaktorem několika novin a dosáhl funkce ředitele Dvorské a státní tiskárny. Otcovo postavení umožnilo Maxi Wladimirovi již od mládí kontakt s vyšší společností. Matka ho přivedla k hluboké náboženské víře. Měl ještě čtyři sestry.

Ve studiích byl Beck talentovaný. Dokázal se naučit pět jazyků – francouzsky, anglicky a italsky hovořil plynňe a dorozuměl se i česky a maďarsky. Zajímal se též o klasické jazyky. Po maturitě na Akademickém gymnáziu ve Vídni nastoupil na právnickou fakultu vídeňské univerzity. Ihned po jejím ukončení našel místo u finanční prokuratury a poté na Generálním ředitelství tabákové režie. V roce 1880 přijal výhodné zaměstnání na ministerstvu orby, kde se vypracoval až na sekčního šéfa. Jako představený legislativního a organizačního oddělení připravoval důležité zákony k právní reformě.

V roce 1905 se opět vyhrotila krize dualismu. V parlamentních volbách v Uhrách zvítězila Strana nezávislosti, která prosazovala rozdělení dosud jednotné rakousko-uherské c. a k. armády, zrušení výhradního užívání němčiny jako velicího jazyka a také upravení celních

³³⁰ Cit. dle: Johann Christoph ALLMAYER-BECK, *Erzherzog Franz Ferdinand*, s. 26.

³³¹ Při sepisování životopisu byly využity dvě monografie Johanna Christoha Allmayera-Becka, které sepsal mimo jiné na základě Beckovy pozůstalosti částečně v soukromém vlastnictví, částečně uložené v Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv: tamtéž; Týž, *Ministerpräsident Baron Beck. Ein Staatsmann des alten Österreich*, Wien 1956. Zohledněna byla také slovníková hesla: Hellmuth RÖSSLER, *Beck, Max Wladimir Freiherr von*, in: NDB, Bd. 1, München 1953, s. 706–707; red., *Beck, Max Wladimir Fhr. von*, in: ÖBL, Bd. 1, Wien 1957, s. 61.

tarifů mezi oběma částmi monarchie v uherský prospěch. Předlitavskem stále více otrásaly národnostní a sociální požadavky širokých vrstev obyvatelstva. V roce 1905, respektive 1906 vedla vyostřená vnitřní situace v obou částech státu k pádu ministerských předsedů, Istvána Tiszy v Zalitavsku a Ernesta Koerbera v Předlitavsku. Ani drabantská vláda Gézy Főjerváryho roztržku mezi Vídní a nově zvolenou koalicí v Uhrách nevyřešila a císař jmenoval ministerským předsedou liberála a bývalého ministra financí Sándora Wekerleho. V Předlitavsku vystřídal Koerbera pouze nakrátko Konrad zu Hohenlohe-Schillingsfürst.

Situaci, kdy končila platnost vyrovnání s Uhrami Koerber-Széllsche z roku 1902, se měl pokusit uklidnit pragmatický právník Max Wladimir von Beck, navržený tehdejším sekčním šéfem ministerské rady Rudolfem Sieghartem.³³² Během jednání s uherskou vládou skutečně zaznamenal úspěchy při zmírnění jejích požadavků novou kvótou rekrutů a novou hospodářskou kvótou pro rozdělení společných státních a dvorských nákladů.³³³

Beck si uvědomoval složité národnostní a státoprávní poměry v monarchii – nejen obou jejích celků vůči sobě navzájem, ale i složitost česko-německých vztahů v českých zemích. Zde proto připravoval reformu národnostního rozdělení správních krajů, která se ale pro odpor velkostatku neuskutečnila. V roce 1906 byla naopak v říšské radě přijata Beckovým kabinetem připravená volební reforma, tedy zavedení všeobecného volebního práva v Předlitavsku pro muže starší čtyřiaadvaceti let. Tato reforma umožnila v Předlitavsku vítězství masových stran - křesťanských sociálů a sociálních demokratů, které ale národnostní bouře dlouhodobě nezmírnilo. Vedla však k ochladnutí vztahů s konzervativní šlechtou a také s konzervativně smýšlejícím následníkem trůnu. Ten za zprostředkování Ottokara Czernina podnítil křesťanské sociály, aby v listopadu 1908 způsobili Beckův pád.³³⁴

S Františkem Ferdinandem d'Este Becka pojilo dlouholeté přátelství. Začalo v roce 1882, když mladý právník dával arcivévodovi lekce ze státovědy, občanského, trestního a směnečného práva a základů práva římského a německého. O právnickém vzdělání svého syna uvažoval Karel Ludvík celé dva roky předtím, než skutečně započalo. Beck sám si nebyl zcela jistý, kdo jej jako vhodného učitele doporučil. Zřejmě to byl někdejší ministr spravedlnosti a přítel Beckova otce Karel Habětínek a jezuitský páter, důvěrník arcivévodské

³³² Rudolf Sieghart o Beckovi ve svých pamětech poznamenává: „Jeho ušlechtilý zjev, jeho skvělé zdraví, které bylo podpořeno přísně uspořádaným soukromým životem, každodenním tělesným cvičením a neutuchající prací, jehopřiměřený, ničím neotřesitelný klid dávaly už v raných letech tušit jeho povolání k velkým úkolům. Vlastním politickým záležitostem se Beck stranil. Veškerá ideologie šla mimo něj, byl zcela soustředěný na praxi.“ Rudolf SIEGHART, *Die letzten Jahrzehnte einer Großmacht. Menschen, Völker, Probleme des Habsburger-Reichs*, Berlin 1932, s. 96.

³³³ Kol. aut., *Dějiny Rakouska*, Praha 2002, s. 432-433; László KONTLER, *Dějiny Maďarska*, Praha 2001, s. 271-274

³³⁴ Srov. Johann Christoph ALLMAYER-BECK, *Ministerpräsident Baron Beck. Ein Staatsmann des alten Österreich*, Wien 1956, s. 223-246.

rodiny Johann Mayr. Na jaře 1880 byl poprvé přijat k audienci u Karla Ludvíka, který mu uložil vypracovat studijní plán. Čekalo se však ještě na vyjádření arcivévodova vychovatele hraběte Degenfelda. Podle původních předpokladů mělo toto vyučování trvat rok a půl až dva roky, jeho zahájení se ale neustále protahovalo, proto přednášky začaly až 8. listopadu 1882, čili rok před prohlášením Františka Ferdinanda za plnoletého a definitivním koncem jeho studií. Beck dostal k dispozici jedenáct hodin týdně; dva dny vyučoval po třech hodinách, jeden den po dvou, a to vždy ráno od půl osmé, kdy byl prý jeho žák nejčerstvější. Tato pravidelná výuka byla přerušena jen letními prázdninami.

V právních vědách se Beck snažil poskytnout Františku Ferdinandovi znalosti na univerzitní úrovni. To ovšem nebylo během pouhého jednoho roku možné, proto provedl velmi redukovaný výběr. Snažil se potlačovat suchou teorii a naopak vyzdvihnout nejdůležitější otázky týkající se právního systému Předlitavska, Uher, ale i cizích států. Nešlo o žádné memorování, spíše vybíral konkrétní praktické příklady z běžného života z oblasti občanského a trestního práva a snažil se, aby jim arcivévoda porozuměl. Část hodin vždy vyhradil pro posluchačovy otázky.

Občas byl na hodinách přítomen i Karel Ludvík a za jeho dozoru probíhala také zkouška, která se konala 20. prosince 1883. O této zkoušce Beck poznamenal: „Ale spravedlnost si žádá poznamenat, že více než polovina tohoto úspěchu jde na účet arcivévodovy. Lehký a jistý úsudek, v nemalé míře věrná paměť, tak jako spolehlivé ovládnutí duševního vlastnictví, které se velmi brzy rozvinulo ve vlastní, samostatný a občas vpravdě energický úsudek, požehnaný výrazným vědomím povinnosti a opravdovou snahou. Posledně jmenované vlastnosti záležely už v tom, že platila povinnost věnovat tři hodiny po sobě téměř denně přednáškám jedné a té samé osoby, což nepředstavovalo zanedbatelný úkol.“³³⁵

O dva roky později si Beck přednášky zopakoval ještě u mladšího bratra svého žáka Ferdinanda Karla. Písemné kontakty s arcivévodskou rodinou však nepřestaly ani poté – s nevlastní matkou Františka Ferdinanda Marií Terezií si dopisoval i po roce 1918. V roce 1891 obdržel Beck od Františka Ferdinanda prosbu, zda by mu nemohl poskytnout opakovací a doplňující právnický kurz. Dva roky předtím spáchal sebevraždu korunní princ Rudolf a jeho bratranec se tak posunul v čekatelském pořadí na trůn na druhé místo, hned po svém otci. Snad si byl vědom svých mezer v právnických předmětech, které by měl císař ovládat, nebo si chtěl své znalosti osvěžit. Vyžadoval přednášky ze státovědy, práva a správy. Kvůli

³³⁵ *Die rechtswissenschaftlichen Vorträge von Dr. Max Vladimir Ritter von Beck, Ministerialsecretär im k. k. Ackerbauministerium*, in: Eugen d'ALBON, Erzherzog Franz Ferdinand von Oesterreich-Este. Authentische Mittheilungen über das Studienleben des Erzherzogs. Angeregt und mit höchster Genehmigung herausgegeben von Eugen Baron d'Albon, 1892. Privatarchiv Prof. Johann Robert Pap.

arcivévodově nemoci jsou však Beckovy návštěvy v Šoproni, tehdejším vojenském stanovišti Františka Ferdinanda, prokazatelné až od února 1892. Právník si do svého deníku zapisoval, že se díky nim jeho vztah k bývalému žákovi prohluboval.

Následovala ale další pauza, když arcivévoda podnikl svoji vysněnou cestu kolem světa. I na dálku si však s Beckem vyměňoval dopisy. V jednom z nich mu poslal výtah ze svého deníku, který sepisoval v průběhu cesty. Beck podotkl, že by arcivévoda měl tyto zápisky vydat, ten však nechtěl zprvu o této myšlence ani slyšet a připustil pouze zveřejnění pro blízký okruh osob. Jeho bývalý učitel ho ale ve vydání povzbuzoval a nabídl mu, že v díle provede korektury. Ověřoval správnost zeměpisných údajů a jmen a využíval při tom pomoc diplomatů a zastupitelských úřadů. Po čase pociťoval námahu této práce a bohužel i klesající zájem arcivévody, navíc hrozilo publikování konkurenční knihy od c. k. válečného námořnictva. Nakonec se jeho námaha vyplatila a dvoudílný cestovní deník vyšel v letech 1895 a 1896.³³⁶

V létě 1895 onemocněl František Ferdinand znovu a vážněji. Tisk dával najevo jeho výměnu na nástupnické pozici bratrem Ottou a okruh jeho věrných se ztenčoval. Beck při něm ale setrval. Dodával mu morální podporu a přemluvil ho i k další zotavující cestě do Egypta.

Důvěrníkem Františka Ferdinanda Beck zůstal i v případě velmi citlivé záležitosti, morganatického sňatku arcivévody s Žofií Chotkovou. Následník věděl, že je zkušený právník, a proto ho požádal o radu, jak v této záležitosti postupovat. Četnost jejich osobních schůzek dosáhla v této době vrcholu. Beck byl nejdříve spíše proti tomuto manželství, protože nemohl připustit krok, který by poškodil monarchii a zodpovědnost panovnického úřadu, a radil, aby arcivévoda počkal na souhlas císaře a snažil se ho obměkčit. Byl přesto připraven Františku Ferdinandovi pomoci právními prostředky, pokud se vzdá všech nezákonných prostředků a podrobí se Boží vůli, neuspěje-li do určité doby. Beck potom připravoval právní podklady a sháněl kompetentní zprostředkovatele, kteří měli věci pomoci. Důležité bylo získat si některé státní úředníky, zejména ministerské předsedy Předlitavska i Zalitavska a ministra zahraničí. Pokusil se vyjednávat i s českou šlechtou, která se však vyjadřovala příliš vágně. Věc nakonec vyřešil návrhem takzvané renunciace, podle níž se František Ferdinand vzdával trůnu pro své děti, které měly z nerovnorodého manželství vzejít.³³⁷

³³⁶ FRANZ FERDINAND, *Tagebuch meiner Reise um die Erde 1892 - 1893*, Bd. 1, 2, Wien 1895, 1896. V roce 2014 proběhla ve Weltmuseum Wien výstava k arcivévodově cestě. Christian SCHICKLGRUBER, *Franz is here! Franz Ferdinands Reise um die Erde, Weltmuseum Wien, 9. April bis 2. November 2014, eine Ausstellung des Weltmuseums Wien und der Reiss-Engelhorn-Museen Mannheim*, Wien 2014.

³³⁷ Novomanželé děkovali Beckovi v telegramu jako „spoluzakladateli jejich štěstí“. Jan GALANDAUER, *František Ferdinand d'Este: následník trůnu*, Praha – Litomyšl 2000, s. 85.

Následník byl za Beckovy služby velmi vděčný a využíval jich až do osudného volebního zákona. Právník pro jeho vojenskou kancelář sepisoval informace o politické situaci v monarchii, zvláště v Uhrách, a navrhoval možné reformy a řešení. Max Wladimir von Beck přežil svého žáka o mnoho let. V letech 1907 až 1918 byl politicky činný v panské sněmovně říšské rady a pokračoval ve svém úřednickém poslání jako prezident Nejvyššího účetního dvora. Tuto funkci zastával po první světové válce rovněž v Rakouské republice. Mimoto byl jmenován prezidentem Rakouské společnosti Červeného kříže. Zemřel v roce 1943.

3.2 Ferdinand Čenský (1829–1887)

Ferdinand Čenský³³⁸ pocházel z podblanických Čechů, kde se narodil jako syn barvíře, skladníka tabáku a tamějšího starosty Jana Čenského.³³⁹ Jeho předci byli sedláci z Tábořska, hospodařící později v Daměnicích a Načeradci. Jan Čenský byl velmi talentovaný, a proto ho jeho rodiče poslali studovat na piaristické gymnázium do Benešova. Kvůli nedostatku peněz ale musel školy zanechat a nastoupil jako barvířský učeň do Jihlavy. Po vyučení se vydal (i ze strachu před válkou) na zkušenou do světa. Práci našel v Drážďanech, Hamburku, Kodani a Lübecku. Pod novou vandrovní knížkou, kterou mu jeho mistr v Gothě vystavil kvůli obavě ze zadržení na falešné jméno, navštívil i Paříž a Švýcarsko. Poté pracoval ve velké barvírně ve vídeňské čtvrti Nussdorf, kde získal mistrovský list. Rozhodl se vrátit domů a usadit se právě v Čechách u Načeradce, kde se uvolnila barvířská živnost. Oženil se s Kristýnou Novákovou a v roce 1829 se jim narodil prvorozený syn Ferdinand.

Ferdinand Čenský vyrůstal v poklidné atmosféře vesnického života. Otec, který získal mnohaletým putováním větší rozhled, velmi podporoval jeho vzdělání, vyprávěl synovi historii a pověsti různých národů, a tím podněcoval jeho fantazii. Malý Ferdinand vychodil po dvou letech místní triviální školu a po svém otci byl navíc vášnivým čtenářem české literatury, díky níž si rychle rozšiřoval obzory. Místní kněz Jan Křivohládek ho ještě soukromě vyučoval němčinu a latinu. V deseti letech začal studovat na jihlavské hlavní škole, vzápětí ale přestoupil na pražské Akademické gymnázium a o rok později na gymnázium v Německém Brodě. Po jeho ukončení se v roce 1847 rozhodl pro studium filozofie na Karlo-Ferdinandově univerzitě. V té době se pokoušel prosadit i literárně, psal novely pod pseudonymem Ferdinand Šaftlich,³⁴⁰ překládal libreta a divadelní hry. Byla to doba revoluce, jíž se Čenský i osobně účastnil. Byl přítomen schůzi ve Svatováclavských lázních a sblížil se s okruhem lidí kolem Karla Havlíčka Borovského, svého velkého vzoru.

³³⁸ Nejpodrobněji popsal osobu Ferdinanda Čenského R. Tschorn: Rudolf TSCHORN, *Bouřliváci*, Praha 1928, s. 170–237. Jeho stručný životopis zpracoval do článků Petr Havel: Petr HAVEL, *Osobnosti naší minulosti. Ferdinand Čenský*, Historický obzor 5, 1994, č. 6, s. 140–142; TÝŽ, *C. a k. voják Ferdinand Čenský*, Historie a vojenství 43, 1994, č. 5, s. 90–109. Kromě níže citovaných článků jsem použila: Jan NERUDA, *Ferdinand Čenský*, Humoristické listy, 27, 1885, s. 27–28; *Ferdinand Čenský*, *Ruch*, 15. 2. 1887, č. 5, s. 80; *Památce padesátiletého výročí úmrtí spisovatele, buditele, žurnalisty, majora Ferdinanda Čenského*, Národní politika, 30. 1. 1937, č. 30, s. 8; *Ferdinand Čenský, spisovatel*, Hlas národa, 31. 1. 1887, č. 31, s. 2. Zloměk nevydané Čenského autobiografie je uložen v: SOKA Benešov, fond *Ferdinand Čenský*, kt. 1, Rodinná kronika. Autoři citovaných článků se s tímto životopisem nepochybně seznámili.

³³⁹ V kvalifikačním listu je uvedeno povolání otce jako „Tabakverleger“, tj. „nakladatel tabáku“. KA, fond *Qualifikationslisten*, Čenský Ferdinand. Stejně zaměstnání čteme i ve *Slovníku naučném*: UK, *Čenský Ferdinand*, in: František Ladislav Rieger – Jakub Malý (edd.), *Slovník naučný*, W – Nyström (v 1. doplňku), Praha 1873, s. 150.

³⁴⁰ Později užíval i jiných pseudonymů, například Vojtěch Hána či Vojtěch Hejna. Viz Jaroslav Stanislav VOPRAVIL, *Slovník pseudonymů v české a slovenské literatuře*, Praha 1973, s. 470.

Vedle Havlíčkových *Národních novin* začal vycházet také *Pražský večerní list* v čele s právníkem Janem Slaviborem Knedlhansem Liblinským³⁴¹ a Vincencem Vávrou.³⁴² Po vydání Čenského článku o úmrtí filozofa a bývalého kněze Augustina Smetany, který byl navíc jeho učitelem na pražském Akademickém gymnáziu,³⁴³ bylo vydávání *Pražského večerního listu* definitivně zastaveno. Autor článku byl zatčen a po osmiměsíčním vězení na Hradčanech odveden na vojnu, na níž si měl odpykat svůj trest.

Jako „politisch verdächtiges Individuum“ (politicky podezřelé individuum) byl přidělen k 11. píseckému regimentu arcivévody Rainera a začal službu v mohučské pevnosti, náležející Německému spolku, a poté na nedaleké tvrzi Hardenberg. I přes neshody s přísným velitelem pevnosti byl díky své poctivosti a pevné vůli postupně povyšován a v roce 1854 složil přijímací zkoušky do plukovní kadetky. V Mohuči se snažil připomínat českým vojákům jejich domov, a tak spolu s nimi zpíval známé české písně a dokonce psal i nové. Po přeložení do Frankfurtu také nastudoval hru *Marie, dcera pluku*, která sklídila mezi jeho krajany, ale i důstojníky a frankfurtskou honorací nemalý úspěch. Po celou dobu zasílal do českých listů cestopisy a několik z italštiny a holandštiny přeložených novel.

V Mohuči si Čenský poprvé vyzkoušel učitelské povolání, když připravoval synky ze zámožných rodin ke kadetním zkouškám. Za své zásluhy a oblíbenost měl být tehdy na přímluvu velitele pluku povýšen do důstojnické hodnosti. Když však psal tuto zprávu domů otci, netušil, že dojde k nešťastnému sběhu událostí. Synovým dopisem, psaným česky, což bylo za doby bachovského absolutismu vojákům zakázáno, se chtěl Jan Čenský pochlubit známým v hostinci. Bohužel ho při čtení sledoval četník, který ihned poslal zprávu veliteli pluku, u kterého Čenský sloužil. Ten byl okamžitě propuštěn z místa učitele v kadetní škole a přeložen do hodnosti šikovatele. Na důstojnickou hodnost nemohl tehdy ani pomýšlet a navíc mu zakrátko zemřel v Čechách otec. Poté se přemístil se svým regimentem do Benátska, kde byl až téměř po třech letech vzorné služby povýšen na podporučíka. Byl

³⁴¹ **Jan Slavibor Knedlhans Liblinský** (1823–1889) byl český spisovatel, autor knihy *Česká přísloví a pořekadla*, od roku 1848 redaktor radikálního deníku *Pražský večerní list*. Po zatčení a v rámci trestu vykonané vojenské služby pokračoval v novinářské činnosti v *Tagesbote*, *Času* a *Hlasu*. Od roku 1864 působil jako okresní tajemník v Kralovicích. Heslo *Knedlhans Jan*, in: Ottův slovník naučný, 14. díl, Kartel – Kraj, Praha 1998, s. 426.

³⁴² **Vincenc Vávra Halštalský** (1824–1877) byl český spisovatel a novinář. První články otiskoval v *Květech a České Včele*, v předrevoluční době zakládal spolky podněcující vlastenectví v řemeslnických vrstvách. Byl členem politického spolku Repeal, Svatováclavského a Národního výboru a Svornosti. Poté vedl s Janem Knedlhansem Liblinským redakci *Pražského večerního listu*, přispíval také do *Slovanské Lípy*, orgánu stejnojmenného spolku, a do *Novin Lípy Slované*. Kvůli členství v radikálních spolcích a v redakcích radikálních novin byl Vávra zatčen a po propuštění byla omezena jeho veřejná činnost. V šedesátých letech se dočkal celkové amnestie, poté působil jako právník, překladatel a novinář například v časopisech *Čas*, *Hlas* a v *Národních listech*. Heslo *Vávra Vincenc*, in: Ottův slovník naučný, 26. díl, U – Vusín, Praha 2002, s. 467–468.

³⁴³ Podle Josefa Václava Friče, Čenského spolužáka: „Mezi svými ostatními professory ctili jsme jediného jen ještě Augustina Smetanu, k němuž zvláště Čenský přilnul s celou svou duší.“ Josef Václav FRÍČ, *Ferdinand Čenský. Životopisný nástin od bývalého jeho spolužáka*, Světozor 10, 5. 1876, č. 18, s. 275.

svědkem posledního rozloučení s maršálem Radeckým, ale především účastníkem bitev rakousko-italské války u Magenty a Solferina roku 1859. Sám barvitě popsal bitvu u Melegnana 8. června 1859.³⁴⁴

Po skončení války s Itálií měl Čenský nárok na propuštění z vojny, kterého ale, snad i z existenčních důvodů, nevyužil. Naopak se v armádě snažil zúročit své dosavadní vzdělání a postřehy. Jeho zájmem se stalo odstranění jazykové bariéry mezi německými veliteli a jejich českými podřízenými, kteří povětšinou neuměli německy a měli problém s porozuměním rozkazů. „Jest divu, když slyšíme na cvičišti, ve vojárně, na ulici, ba u dovolencův a propuštěncův i po letech ve vlastním domově vojenské názvy, jenž jsou tou nejbídnější smíšeninou cizích slov, a k tomu až k nepoznání zpotvořených?“³⁴⁵ Čenský proto začal psát vojenské příručky v češtině a překládat německé texty do češtiny. V letech 1859 až 1865 vyučoval českému jazyku kadety v důstojnické škole a důstojníky pěšího pluku Alberta Saského, v letech 1866 až 1869 působil jako vojenský učitel v Linci. Na základě této činnosti byl nadřízenými doporučen jako učitel češtiny na Tereziánské vojenské akademii ve Vídeňském Novém Městě, kde navázal na práci Tomáše Buriana, autora vojenské odborné literatury a prvního tvůrce české vojenské terminologie. Je nutné podotknout, že čeština se na této akademii vyučovala už od jejího založení, protože Marie Terezie si byla vědoma toho, že lidové vrstvy, z kterých vojáci pocházeli, němčinu neovládají. Nově jmenovaný učitel plnil svůj úkol velmi svědomitě. „Půjčoval svým žákům české knihy a byl jim otcovským přítelem, profesorům vojenské akademie přednášel o české a slovenské literatuře, chodil mezi české lidi, poučoval je a těšil, dával jim ze svého srdce to nejlepší, co v něm choval, vždy dobrý, laskavý, tak jak jej životní utrpení tomu naučilo.“³⁴⁶ Podobné ocenění najdeme v Čenského kvalifikačním listu: „Bystrý, nadaný, důkladně vzdělaný učitel českého jazyka. Má velmi dobrou učební metodu, dosahuje uspokojivých výsledků, působí příznivě na mládež.“³⁴⁷

Čenský byl vůbec jazykově velmi nadaný. Od dětství ovládal díky výuce čechtického kněze němčinu a latinu, při službě v Mohuči se naučil od belgických vojáků vlámsky, v Itálii od místních obyvatel italsky a překládal také z polštiny. Na Tereziánské vojenské akademii působil mezi lety 1869 až 1886 a stal se zde významným obhájcem nezbytnosti českého jazyka v c. a k. armádě. O mírné a přátelské povaze začínajícího učitele svědčí i skutečnost, že když odcházel od svého pluku, s nímž strávil na cestách dlouhé roky, věnovali mu důstojníci umělecky vázané výtisky Jungmannova *Slovníku česko-německého* a Riegrova

³⁴⁴ Ličení bitvy je součástí Čenského *Vojenské čítanky*.

³⁴⁵ Ferdinand ČENSKÝ, *Vojenský slovník německo-český*, Praha 1871, s. X–XI.

³⁴⁶ R. TSCHORN, *Bouřliváci*, s. 216.

³⁴⁷ KA, fond *Qualifikationslisten*, Čenský Ferdinand.

a Malého *Slovníku naučného*. Na rozloučenou mu vojenský orchestr zahrál českou národní píseň *Kde domov můj*.

Čeština se užívala i v Čenského domácnosti, přestože rodina žila v Dolních Rakousích. Učitel se tehdy mohl oženit až v poměrně vysokém věku čtyřiceti dvou let, protože musel nejprve prokázat, že disponuje dostatečnou částkou peněz pro uživení rodiny, a složit vymezenou kauci, sloužící jako rezerva v případě jeho odstoupení ze služby. Čenský tyto podmínky splnil svým povýšením do hodnosti hejtmána. S manželkou Adolfinou Wurmovou, pocházející z Červené Řečice, měl tři děti – dceru Ludmilu, o které se zmiňuje ve vzpomínkách na vyučování arcivévodů, a syny Jaroslava a Bohumila. O Adolfině napsal svému příteli: „Jest hodná Češka, upřímná a pečlivá matka a při tom dobrá hospodyně, která se neostýchá po domácnosti se ohlížeti a vůbec o celý dům se starati, a já mohu s apoštolem zvolati, že jsem ženu našel dobře spořádanou, která bude a jest zlatým sloupem v domě mém; tu ostatně jest celá domácnost česká, my jenom česky hovoříme, máme tu v Novém Městě i služky české, dceruška jen česky hovoří, jako by mezi Němci nebyla.“³⁴⁸

Zřejmě i kvůli úrazu páteře, který si způsobil v roce 1880, se o šest let později vzdal místa v armádě a vrátil se do rodných Čech. Rok nato, v lednu 1887 po neúspěšné operaci náhle zemřel ve svém bytě na Královských Vinohradech ve věku pouhých padesáti sedmi let. „Bylo mu rozloučiti se s vlastí, pro niž tolik trpěl, s rodinou, již tak miloval, a s krásnými zámysly, na jejichž provedení tak dlouho čekal.“³⁴⁹ Pohřeb se konal na karlínském vojenském hřbitově, po zrušení tohoto hřbitova v roce 1894 byly jeho ostatky přemístěny na Olšanské hřbitovy.

Čenského literární činnost se zaměřovala na vojenskou oblast. Psal komentáře ke stavu c. a k. armády, námořnictva, vojenských škol, životopisné medailony významných vojáků, ale i národních buditelů. Přispíval zejména do českých časopisů – *Osvěty*, *Vojenských listů*, *Slavínu*, *Pokroku*, *Hlasu národa* či *Světзору*. Překládal rovněž vojenské normy. Za pozornost stojí především dílo *Česká válka od roku 1618 do roku 1622*,³⁵⁰ sepsané s jeho spolubojovníkem v Itálii Josefem Thillem, které vůbec poprvé popisuje dějiny českého povstání a části třicetileté války z vojenského hlediska. Širokého uplatnění se dočkala Čenského *Vojenská čítanka*,³⁵¹ obsahující statě, básně, fejetony a překlady vojenských řádů. Tuto čítanku poté upravil pro potřeby výuky svých císařských chovanců. Dále sestavil

³⁴⁸ Růžena JESENSKÁ, *Feuilleton Čechů*, Národní listy 69, 29. 5. 1929, č. 147, s. 2.

³⁴⁹ FM, heslo *Čenský Ferdinand*, in: Ottův slovník naučný, 6. díl, Čechy – Danseur, Praha 1997, s. 588.

³⁵⁰ Josef THILLE – Ferdinand ČENSKÝ, *Česká válka od roku 1618 do roku 1622. Historicko-vojenská studie*, Praha 1875.

³⁵¹ Ferdinand ČENSKÝ, *Vojenská čítanka*, Praha 1871. Vyšla poté ještě v jednom rozšířeném vydání mezi lety 1883 až 1885.

Vojenský slovník česko-německý, jenž nám dokládá užívanou vojenskou terminologii druhé poloviny 19. století,³⁵² a přispíval hesly z vojenského prostředí do Riegrova *Slovníku naučného*. Pomáhal také Aloisi Vojtěchu Šemberovi v překladu říšského zákoníku a sám přeložil pro praktickou potřebu služební spisy a řád.

Ferdinand Čenský sepsal o svém vyučování obou mladých arcivévodů vzpomínkovou stať pro Vlčkův časopis *Osvěta*.³⁵³ V příspěvku se nezastavuje pouze u samotné výuky, ale líčí také prostředí, v němž probíhala, a rodinnou atmosféru arcivévodské domácnosti Karla Ludvíka a jeho třetí ženy Marie Terezie. Poslední část byla doplněna v roce 1886 Josefem Svátkem. Snaží se shrnout důležitost české řeči pro císařskou rodinu, přičemž se odvolává hlavně na osobní svědectví nebo korespondenci bývalých učitelů. Zmiňuje tak Heinricha Spindlera a Hermenegilda Jirečka, učitele korunního prince Rudolfa, Jana Witteka, působícího u mladého Františka Josefa a jeho bratrů Ferdinanda Maxmiliána a Karla Ludvíka, českého osobního lékaře Ferdinanda Dobrotivého Josefa Tieftrunka, profesora českého jazyka na vídeňské univerzitě Jana Norberta Hromádka, jehož žákem se stal kromě jiných arcivévodů i František Karel, a duchovního abbé Fischera, vyučujícího na její vlastní přání ženu Františka Karla a matku budoucího císaře Františka Josefa, arcivévodkyni Žofii. Článek dokládá, že češtinu jistě ovládali, nebo jí alespoň rozuměli i Habsburkové v minulých stoletích, a že její zařazování do učebního programu se stalo již tradicí.

Čenský docházel do rodiny císařova bratra celých osm let, od roku 1873 až do maturitní zkoušky Františka Ferdinanda, konající se v roce 1880. Jak lze soudit z dochované korespondence mezi Čenským a Degenfeldem, lekce byly přerušovány jen málo, pokud s nimi srovnáme Jirečkovy odpadnuté hodiny u korunního prince Rudolfa. Důvodem byly plánované události, návštěvy příbuzných, výlety či prázdniny. Naopak neplánované bylo onemocnění obou malých arcivévodů planými neštovicemi v zimě roku 1877.³⁵⁴ Podnět k výběru hejtmana Čenského vzešel od ředitele Tereziánské vojenské akademie ve Vídeňském Novém Městě generála Fröhliche, který ho, osloven vychovatelem malých

³⁵² Vodítkem pro názvosloví byl pro Čenského Jungmannův slovník, tělocvičné výrazy Miroslava Tyrše a slovníky sběratele lidových názvů Františka Špatného. Na jednu stranu tímto názvoslovím bojoval proti vojenskému vulgarismu, vzniklému zkomolením německých výrazů. Na druhou stranu byl kritizován za někdy až přehnaný purismus. Srov. kol. aut., *Pod císařským praporem. Historie habsburské armády 1526–1918*, Praha 2003, s. 278.

³⁵³ F. ČENSKÝ, *Český jazyk v císařské rodině*. V korespondenci mezi Čenským a hlavním redaktorem *Osvěty* Václavem Vlčkem nenacházíme žádnou zmínku o plánovaném vydání tohoto článku. Srov. PNP LA, fond *Ferdinand Čenský*, kor. Václav Vlček. Stať je parafrázována v článku: *Jak se arcikníže František Ferdinand d'Este začal učit česky?*, *Národní politika* 32, 3. 7. 1914, č. 180, s. 3.

³⁵⁴ V pozůstalosti Ferdinanda Čenského se zachovalo 24 přijatých dopisů a 4 dopisnice od Ferdinanda von Degenfelda, datované mezi lety 1873–1881. PNP LA, fond *Ferdinand Čenský*, kor. Ferdinand Degenfeld. Pokyny Johanna Nostitze, vychovatele arcivévody Otty jsou uloženy v: SOkA Benešov, fond *Ferdinand Čenský*, kt. 1, kor. Johann Nostitz.

arcivévodů, doporučil k tomuto úkolu na základě předchozích úspěchů jeho vyučovacích metod.

Čenský vzpomíná, jak byl vychovatelem 12. července 1873³⁵⁵ vřele přijat ve vile Wartholz u dolnorakouského Reichenau, letním sídle arcivévodské rodiny. Z nádraží ho přímo k vile dovezl vypravený kočár. Františku Ferdinandovi nebyl český jazyk zcela neznámý – už jako pětiletý pochytil některé české výrazy a věty od českého šikovatele, kterého mu přidělil jeho otec Karel Ludvík a který výslovně dostal za úkol mluvit s malým arcivévodou česky. Jméno Ferdinanda Čenského dokonce nebylo „arciknížeti Františkovi“, jak byl od učitelů oslovován, neznámé. Znal totiž Čenského čítanku, kterou učitel toho času poslal Františkovu bratranci, korunnímu princí Rudolfovi, a kterou později Hermenegild Jireček také použil ve svých hodinách.

Podle pokynů vychovatele měl učitel k Františku Ferdinandovi přistupovat jako ke každému jinému chovanci, jen látka měla být přizpůsobena arcivévodově věku a jeho pozdějším úkolům – vojenské kariéře a reprezentativním povinnostem. Pro lekce českého jazyka byly po dohodě stanoveny dvě hodiny týdně. V letních měsících dojížděl Čenský do vily Wartholz, v listopadu odjížděli František Ferdinand a Otto do vídeňského paláce na Favoritenstraße, zbytek rodiny zůstával na venkově až do Vánoc.

Podle Degenfelda měl Čenský z výchovného hlediska spojovat „mužnou vlídnost s rozvážlivou přísností“.³⁵⁶ Znamky se pravidelně zaznamenávaly do katalogů a podle nich pak byli arcivévodové odměňováni vánočními, narozeninovými a k jiným příležitostem určenými dárky. V opačném případě směl vychovatel udělit i trest: „zůstatí ve studovně o samotě po 1–2 hodiny; nesměti si hráti v prázdném čase s ostatními; nesměti jísti nejmilejší jídlo při společné tabuli; museti obědvati o samotě ve studovně (trest to nejpřísnější).“³⁵⁷

František Ferdinand, na počátku výuky desetiletý, učinil na Čenského velmi sympatický dojem: „Přede mnou stál roztomilý hošík s plnými kvetoucími tvářemi, oděn krátkou černou kamizolkou a kalhotkami téže barvy po kolena sahajícími. Bez rozpaků mi podal pravici.“³⁵⁸ V učení byl podle Čenského jeho svěřenec velmi horlivý a učil se velmi rychle. Učitel ho povzbuzoval častými pochvalami a dbal na to, aby složitost probírané látky dobře rozdělil, také s ohledem na to, že i mladší bratr Františka Ferdinanda Otto sám po první

³⁵⁵ Pozvání na toto datum adresoval hrabě Degenfeld řediteli akademie. Děkuje mu za výběr vhodného kandidáta a sděluje, že vzhledem k náročnému programu bude lekce češtiny možná pouze jednou týdně v sobotu. Čenský si ale s podotknutím, že jedna hodina týdně je pro výuku jazyka nedostatečná, vymínil hodiny dvě, jak čteme v jeho pamětech. Datum schůzky v dopise a pamětech se shoduje. PNP LA, fond *Ferdinand Čenský*, kor. Ferdinand Degenfeld, 7. 7. 1873.

³⁵⁶ F. ČENSKÝ, *Český jazyk v císařské rodině*, č. 1, s. 101.

³⁵⁷ Tamtéž.

³⁵⁸ Tamtéž.

lekcí projevil přání naučit se česky. Hodiny měly být pro chlapce přitažlivé, neměly se omezovat na učení gramatiky a memorování. Své přednášky proto Čenský začal využitím češtiny jako východiska pro porozumění dalším slovanským jazykům v monarchii. Snažil se vyzdvihnout lehčí stránky české gramatiky a fonetický pravopis, čili že jednotlivé hlásky mají svůj ekvivalent v jednotlivých písmenech, k čemuž si jazyk pomáhá háčky a čárkami. Upozorňoval také na gramatické podobnosti češtiny s němčinou a latinou, jež byla pro arcivévody povinným předmětem. Jako vodítko používal svoji příručku gramatiky.³⁵⁹ I slovní zásobu vybíral pečlivě a přizpůsobil ji praktické stránce „poslání“ člena císařské rodiny.

Učitel se držel Komenského zásady postupovat od známého k neznámému, od jednoduššího ke složitějšímu, a podle toho svoje lekce rozdělil do dvou hodinových částí. V první se soustředil na výklad gramatiky. Když byli žáci unaveni teorií, zabýval se větami a textem, protože z vlastní zkušenosti věděl, že jednotlivá slova nelze vytrhávat z kontextu a že naučená gramatika má být následně použita v praxi.

K rukopisným pracím využíval Čenský látku, kterou sepsal do svých čítanek.³⁶⁰ Záměrně vybral témata, jež mohla být pro mladé arcivévody přitažlivá a sloužila i vojenskodidaktickým účelům. Byly mezi nimi náměty z historie, životopisy významných,

³⁵⁹ Týž, *Kurzgefasste praktische Grammatik der böhmischen Sprache. Zum speziellen Gebrauch in den Militärschulen und für jene Militärs, welche in ihrem Berufe die böhmische Sprache erlernen wollen*, Prag 1871. Byla vydána ještě dvakrát, v roce 1878 a 1888.

³⁶⁰ Obsah čítanky Františka Ferdinanda: Antonín Rybička, *Zlatá zrna*; Jakub Malý, *Hrad Habsburg a rod Habsburgovců*; Boleslav Jablonský, *Otázky k jinochu*; Ferdinand Čenský, *Z dějin vojska pěšího*; Václav Jaromír Pícek, *Svorný duch*; Ferdinand Čenský – Eduard Rüffer, *Vojenské aforismy*; Antonín Rybička, *Zlatá zrna II.*; Jan Havelka, *Kůň*; František Jaromír Rubeš, *Vrabec a kůň*; Ferdinand Čenský, *Vojenské aforismy*; s. a., *Císař Rudolf První*; František Sušil, *Úlohy na pouti života*; Ferdinand Čenský, *Hájení Vídně proti Turkům roku 1683*; Karel Vladislav Zap, *Bitva u Kolína*; František Ladislav Čelakovský, *Udatnost a smělost v příslovích z Mudrosloví Františka Ladislava Čelakovského*; Mauric šlechtic Fialka, *Jirí z Frundbergu*; Adolf Heyduk, *Poklady synovy*; s. a., *Milešovka (Donnersberg. Mileschauer Berg. Ze Zlatých klasů)*; Ferdinand Čenský, *Několik slov o povaze Caesarově*; František Doucha, *Ze života Laudonova*; Josef Krasoslav Chmelenský, *Přítel*; Václav Zelený, *Vyšehrad*; Ferdinand Čenský, *Slovo k nováčkům*; s. a., *O povinnostech vojínových: z Řádu služby vojenské*; Boleslav Jablonský, *Boj*; František Velišský, *Zbroj a zbraň římská*; Ferdinand Čenský – Eduard Rüffer, *Vojenské aforismy*; Ferdinand Čenský, *Ztečení slezské pevnosti Svidnice Laudonem*; Drahotin Marie baron Villani, *Útok*; s. a., *Císař Josef II. v Čechách: Povídka*; Adolf Heyduk, *Slib*; Ferdinand Čenský, *Nástin dějin vojska jízdného*; Mauric Fialka, *Mikuláš Zriňský (Zrinyi)*; Jaroslav Vrchlický, *Tři jezdcové*; Karel Ninger, *Princ Eugen Savojský*; Emanuel šlechtic Mírohorský, *Tábornictví*; Drahotin Maria Baron Villani, *V táboře*; Ferdinand Čenský, *Leopold hrabě Daun*; František Ladislav Čelakovský, *Činnost*; Ferdinand Čenský, *Z dějin vojska dělostřeleckého*; Jan Kollár, *Pravá vlast*; Josef Thille, *Základové vojenství*; V. Hauff, *Jezdec před bojem* (přel. František Ladislav Rieger); Václav Zelený, *Císař Karel V. v klášteře Svato-Justském*; Theodor Körner, *Modlitba v bitvě* (přel. Jan Konečný); František Velišský, *Služba a život táborní u Římanů*; František Ladislav Čelakovský, *Čeho k epigramu třeba?*; Ferdinand Čenský, *Známky o terrainu. O vodách*; Šebestian Hněvkovský, *Nápis hrobový*; Ferdinand Čenský, *Známky o terrainu: O pozemí rostlinami pokrytém*; František Sušil, *Svatý Martin; Přechod prince Eugena přes Alpy (z Jirečkových Obrazů)*; František Jaroslav Vacek-Kamenický, *Anděl strážný*; Mauric Fialka, *Vypuzení Francouzů z Istrie roku 1809*; Tomáš Tisý, *Druhové*; Ferdinand Čenský, *Obléhání Malhery a Benátek roku 1849*; s. a., *Ústrojí vojenských velitelstev*; Josef Kajetán Tyl (dle Saphira), *Tichý průvod pohřební*; Ferdinand Čenský, *Bitva u Svaté Lucie (Santa Lucia) dne 6ho května 1848*; Adolf Heyduk, *Píseň o Radeckém*; s. a., *O boji: Z Řádu služby vojenské*; s. a., *Jak se vůbec koná služba ve vojště: Z Řádu služby vojenské*; s. a., *Osobní předpisy pro vojáka: Z Řádu služby vojenské*. Národní Památkový ústav, ÚPS v Praze, fond Knižní fond státního zámku Konopiště, Ferdinand Čenský, Arcikníže Ferdinand – Česká čítanka.

zejména vojenských osobností a panovníků podunajské monarchie (Jiří z Frundsbergu, Karel V., Evžen Savojský, Marie Terezie, Josef II., arcivévoda Karel, maršál Radecký), příklady antického válečnictví (G. I. Caesar) i popisy slavných bitev císařovy armády (bitva u Kolína, u Aspern, Zenty, Custozy, Novary a další), jejichž byl Čenský sám autorem. Dále se učitel zaměřil také na praktickou stránku vojenské služby. Mezi statěmi najdeme popisy pěchoty, jezdeckta, pozemních operací, vojenských velitelstev, otázky povýšení a jiné. Nechyběla ani mravní poučení a vojenské aforismy. Autoři těchto krátkých pojednání byli velmi různorodí. Čenský nezapomínal na české národní literáty a buditele – například Boleslava Jablonského, Karla Jaromíra Erbena, Jaroslava Vrchlického, Adolfa Heyduka, Šebestiána Hněvkovského, Karla Vladislava Zapa, Františka Ladislava Čelakovského, Josefa Kajetána Tyla, Drahotína svobodného pána Villaniho ani na učitele českého jazyka Morice Fialku, Karla Ningera, Tomáše Buriana a své didaktické texty. Podle Čenského vzpomínek si mladí arcivévodové brzy oblíbili hlavně deklamování básní a později i prozaických úryvků. Jejich oblíbenými autory byl Adolf Heyduk (*Poklady synovy*) a Boleslav Jablonský (*Otázky k jinochu*, *Boj*, *Pozdrav do vlasti*).

Pro představu, jak byly čítankové texty využity k výuce, nám poslouží ukázky ze sešitů obou arcivévodů, které Čenský daroval v roce 1885 Obecnímu muzeu pro město Plzeň a západní Čechy prostřednictvím svého přítele, jednoho z předních zakladatelů této instituce, spisovatele Jaroslava Schiebla.³⁶¹ Úlohy v sešitech můžeme identifikovat jako překlady a diktáty. V překladech Čenský využil čítankových textů, které arcivévodové pravděpodobně přepsali jako domácí úlohu v češtině a přeložili v souběžném sloupci do němčiny. Tato cvičení pokračovala ústní částí, kdy učitel po svých svěřencích vyžadoval diskusi nad přečtenou látkou a rychlou reakci v češtině na jím kladené české otázky, přičemž okamžitě opravoval gramatické a výrazové nedostatky. Diktáty byly zaměřeny na procvičování problematického pravopisu a gramatických jevů a skládaly se ze samostatných vět, pro které byla slovní zásoba vybírána z přečtených článků.³⁶²

³⁶¹ Čenský si napsal poznámku o předání sešitů Schieblovi do svého manuálu: „Dne 13. ledna 1885 poslal jsem po Jar. Schieblovi Plzeňskému museum 7 sešitů českých autografů arciknížat Františka a Otty, synův bratra císařova K. Ludvíka, když se v letech 1874–81 mnou češtině byli přiučovali.“ PNP LA, fond *Ferdinand Čenský*, Manuál. Rozličné zápisky a výpisky F. Čenského, počínajíc od r. 1874, s. 236. O tomtéž se zmiňuje Jaroslav Schiebl ve fejetonu: Jaroslav SCHIEBL, *Jak se arcivévodové František Ferdinand a Otto učili česky*, Hlasy od Blaníka 22, 17. 11., 1906, č. 46, s. 2–4. V roce 1948 při vzniku Archivu města Plzně a vyčlenění fondů pro tento archiv ze sbírek Západočeského muzea byly sešity umístěny ve jmenovaném archivu. Sbírkou tvoří čtyři sešity Františka Ferdinanda z let 1874–1880 a tři sešity Otty, datované 1874–1876, nepokrývají tedy celou dobu výuky. Archiv města Plzně, sbírka *České úlohy arciknížat rakouských Ottona a Františka d'Este*, inv. č. 2469, sign. 7e65.

³⁶² U diktátů je znatelný posun k obecné češtině. Srov. Martin SEKERA, *Čeština v rakouské armádě a v císařské rodině*, Dějiny a současnost 16, 1994, č. 2, s. 18.

Později Čenský zařadil též přednášky z dějin české literatury, ale jen velmi stručné, omezující se na nejnütnější znalosti. Jako učebnice k těmto tématům vybral *Historii literatury české* od Karla Tieftrunka a třetí díl *Antologie literatury české* od Josefa Jirečka.

Všechna písemná cvičení, ať už se jedná o Františka Ferdinanda či o jeho mladšího bratra Ottu, se vyznačují vysokou precizností. Písmo – kurent v německých textech nebo latinka v textech českých – je velmi úhledné, chyb v diktátech a překladech lze najít jen minimálně. Čenský chválu ve svých vzpomínkách jistě nepřeháněl. V jeho hodnocení pod vypracovanými úkoly čteme většinou *sehr gut* (velmi dobře), *sehr gut und fleißig* (velmi dobře a pilně), *vorzüglich* (znamenitě), *sehr gut übersetzt, sehr gut memoriert* (velmi dobře přeloženo, velmi dobře memorováno). Jen málokdy narazíme na horší posudek jako *mittelmäßig* (průměrné), *ausnahmsweise ziemlich viele Fehler* (výjimečně docela mnoho chyb), *gut übertragen, jedoch etwas mit Eile* (dobře přeloženo, avšak poněkud ve spěchu). Některé komentáře můžou působit pro Čecha poněkud kuriózně: *ě – Häckchen nach oben, nicht nach unten (ě nicht böhm.)*. *Auf Dehnungen mehr achtsam sein (ě – háček nahoru, ne dolů (ě není české))*. *Být více opatrný na dloužení*). Mezi vzkazy, které psal Čenskému v průběhu vyučování Degenfeld, nacházíme jeden dokládající to, že i vznešený císařský žák byl dítětem, jež může být čas od času lehkovážné. „Naneštěstí arcivévoda František opět ztratil svůj domácí úkol – snad by bylo ještě možné mu v rychlosti poslat duplikát, nebo mi uvést ukázkou ze cvičebné knihy, kterou má přeložit.“³⁶³

Ferdinand Čenský dokonce získal svoje vznešené žáky pro účast v nadaci Zlatá kniha dívek českých čili Dědictví sv. Ludmily, která pod vedením Antonína Karla Madeiry a s přispěním Adolfa Heyduka vydávala čtení pro vzdělání dívek – *Zlaté lístky* pro dívky do dvanácti let a *Zlaté klasy* pro třináctileté až dvacetileté. Tato nadace měla už dříve podporu císařské rodiny, protože její patronkou byla až do svého zasnoubení sestra korunního prince Rudolfa Gisela. Tak docházely z Písku arcivévodům každoročně knihy, které poskytovaly Čenskému další zajímavý materiál k výuce. Potěšen zájmem nových vznešených členů byl i Adolf Heyduk, který jim udělil místo běžných řadových členských čísel cifry 1 a 2.

Čenský zažil v arcivévodské rodině velmi přátelské zacházení. Ve vile Wartholz na něj vše působilo rodinným, idylickým dojmem. „Všude všecko lahodno, milo, v úplném ladu a skladu. Vůbec celek činí dojem nejlíbeznějšího zátiší, jaké si jen lidská obraznost může vymyslet.“³⁶⁴ Byl zván i s jinými učiteli ke společným večerím, při nichž přebírali vedení společenské konverzace sami arcivévodští manželé. Mluvílo se o tématech, která odpovídala

³⁶³ PNP LA, pozůstalost *Ferdinand Čenský*, kor. Ferdinand Degenfeld, Reichenau, 17. 6. 1875.

³⁶⁴ F. ČENSKÝ, *Český jazyk v císařské rodině*, č. 3, s. 205.

dvorské etiketě, nikdy se nepřešlo na pole politické nebo náboženské. V případě Čenského se Karel Ludvík velmi zajímal o výuku českého jazyka na Tereziánské vojenské akademii ve Vídeňském Novém Městě, kterou kdysi navštívil se svými bratry; vyprávěl také, jak se tomuto jazyku sami učili od Jana Witteka. Všichni rádi vyslechli i historky z cest učitele náboženství a tehdejšího dvorního kaplana Gottfrieda Marschalla. Čenský se velmi spřátelil s Onno Kloppem, se kterým společně jezdil vlakem domů. Byl pyšný na to, že mohl tohoto Němce seznamovat s českými dějinami a literaturou, o níž měl Klopp podle svých slov do té doby jen malé ponětí. Při večeři se zpočátku mluvilo pouze německy. Když se však mladí arcivévodové v češtině zlepšili natolik, že v ní mohli bez problémů konverzovat, byla jednou týdně hlavním jazykem u večerní tabule, při níž byli vedle Čenského a jeho svěřenců přítomni i vychovatelé.

Studium češtiny František Ferdinand ukončoval v rámci gymnaziálních zkoušek v létě roku 1880.³⁶⁵ Jeho úkolem bylo kromě složení ústní zkoušky také sepsání písemné práce na zadané téma. To znělo: „Na základě životopisů polního maršálka hraběte Dauna a polního zbrojmistra hraběte Františka Kinského račte vzdělati vojenskou paralelu obou těchto hodnostářův.“³⁶⁶

Čenský měl po úspěšně složené zkoušce k mladým arcivévodům dojíždět i nadále. Ottovi zbýval do ukončení gymnaziálních studií ještě rok, s jeho bratrem měl správné užívání jazyka upevňovat opakováním. Tyto plány byly však zmařeny špatným zdravotním stavem hejtmana. V pozdějším věku totiž trpěl obezitou. „[...] něco křečovitý ráz jeho pohybů i řeči nevlídně ukazoval na nebezpečné jeho mohutnění tělesné.“³⁶⁷ Byl proto oficiálně zbaven praktického vykonávání služby, jeho činnost byla omezena na učitelské povolání.³⁶⁸ V létě 1880 ho postihla nehoda, při níž si zranil páteř, a po níž musel podstoupit řadu rehabilitací a lázeňských pobytů. Další vyučování proto po konzultaci s lékařem odmítl. Nahradil ho v něm hejtman Kupsa, učitel českého jazyka na C. a k. vojenské technické akademii ve Vídni (K. u. k. Technische Militäarakademie).³⁶⁹

Mezi Čenským, jeho vznešenými svěřenci, ale i dalšími členy dvora císařova bratra vzniklo za dobu jeho působení vřelé přátelství. V odpovědi na Čenského gratulaci k Degenfeldově svatbě vychovatel píše: „Bud'te ujištěn o přátelských citech, které Vám vždy

³⁶⁵ *Wiener Zeitung* neposkytují o těchto zkouškách žádnou informaci.

³⁶⁶ Práci uvádí v celém znění Ferdinand Čenský ve své vzpomínkové stati.

³⁶⁷ V. V. ZELENÝ, *Ferdinand Čenský*, Osvěta 17, 1887, č. 4, s. 329.

³⁶⁸ Srov. KA, fond *Qualifikationslisten*, Čenský Ferdinand.

³⁶⁹ Je pravděpodobné, že mezi Čenským a Kupsou byl povolán ještě jiný provizorní učitel češtiny. O tom by svědčilo několik listů s českými cvičeními, zachovaných v pozůstalosti Františka Ferdinanda na zámku Artstetten, datovaných v listopadu 1880 a podepsaných šifrou Trz. Schloss Artstetten, fond *Nachlass Franz Ferdinand d'Este*, kt. 691.

zachová Váš upřímný Degenfeld.“³⁷⁰ Když si Čenský poranil páteř, zůstalo místo několik měsíců neobsazeno, protože sám Karel Ludvík chtěl, aby hejtman v lekcích pokračoval. Podle Degenfeldova listu se na něj často ptal. Účast s Čenského nemocí vyjadřovali jak mladí arcivévodové, tak všichni, kdo se podíleli na jejich výchově. Degenfeld Čenskému napsal: „Mojí mladí pánové mě naléhavě žádají, abych Vám vyřídil nejsrdečnější pozdravy a kromě toho přání opravdového uzdravení, stejně jako mně přidělení pání.“³⁷¹ Arcivévoda Otto byl prý velmi dobrosrdečný chlapec. Na Vánoce posílal Čenského malé dcerce Ludmile různé drobnosti a cukrovinky, jimiž byl okrášlen vánoční stromeček. Hejtman uvádí v pamětech ještě jednu vzpomínku. V roce 1884 potkal náhodou na nádraží ve Vídeňském Novém Městě arcivévodu Ottu ve vojenské uniformě. Ten vystoupil ze salónního vozu a podal bez okolků Čenskému ruku jako starému známému.³⁷²

O tom, kolik dostal Čenský za dvorskou službu zapláceno, nejsou k dispozici žádné doklady. Dostalo se mu však ještě jiných uznání, která byla možná výsledkem osobní přimluvy arcivévody Karla Ludvíka.³⁷³ V roce 1876 mu byl udělen titul profesora. Roku 1885 obdržel řád Františka Josefa a o rok později při odchodu mimo vojenskou službu byl povýšen do hodnosti majora, i když majorský plat pobíral už od roku 1882. Nejvyššího ocenění se Čenskému dostalo až třicet jedna let po jeho smrti, na samém sklonku existence rakousko-uherské monarchie. Nobilitačním diplomem z 21. října 1918 povýšil císař Karel I. vdovu po Čenském a jeho syna Jaroslava na základě nejvyššího rozhodnutí ze 7. srpna téhož roku do šlechtického stavu s predikátem šlechtic (Edler) z Činova.

Za svého života nebyl Čenský i přes četné časopisecké příspěvky v českých kulturních kruzích tolik známý. Ikonou se stal spíše po své smrti. Nekrology psané v průběhu roku 1887 i fejeton Jaroslava Schiebla z roku 1906 na něj vzpomínají nejen jako na vlastence tělem i duší, ale i jako na nadšeného učitele habsburských princů. Schiebl dokonce vzpomíná na tehdy nedávno zesnulého arcivévodu Ottu a jeho syna Karla, který měl právě zahájit vysokoškolská studia na Karlově univerzitě. Naopak vzpomínkové články psané v období první republiky jsou spíše demonstrací Čenského češství a jeho nespravedlivého odsouzení k vojenské službě habsburským státem. Roku 1924 vychází v časopise *Světozor* krátký článek *Prorocství Čenského*. Jeho autorem je básník August Eugen Mužík, narozený roku 1859, jeden ze zakladatelů Spolku českých spisovatelů beletristů Máj. Mužík zachycuje událost, která se podle jeho svědectví odehrála v roce 1879, tedy v době, kdy byl Čenský ještě učitelem synů

³⁷⁰ PNP LA, fond *Ferdinand Čenský*, kor. Ferdinand Degenfeld, Groß Eislingen, 23. 7. 1878.

³⁷¹ Tamtéž, s. I., 2. 1. 1881.

³⁷² F. ČENSKÝ, *Český jazyk v císařské rodině*, č. 4, s. 322.

³⁷³ Petr Havel sleduje Čenského kariéru na základě jeho kmenového listu, uloženého ve Vojenském historickém archivu. Srov. Petr HAVEL, *C. a k. voják Ferdinand Čenský*, *Historie a vojenství* 43, 1994, č. 5, s. 98.

Karla Ludvíka. Tehdy major navštívil na krátký čas Prahu a při té příležitosti zavítal také do Umělecké besedy. Jindy upjatý pán se dal po chvíli s ostatními hosty do hovoru. Na téma císařovy brzké návštěvy Prahy skepticky a ironicky poznamenal, že stran císaře a jeho dvora se postoj k Čechům nikdy nezmění. Dokonce prý předpověděl i nevyhnutelnost válečného konfliktu. Pokud vezmeme v úvahu, jak vřele se ve svých vzpomínkách i v dopisech vyjadřuje na adresu malých arcivévodů, jejich otce i jejich vychovatele, zaráží jiná Čenského poznámka, údajně pronesená toho večera. „Vláda a dynastie nepovolí nám leč toho, co absolutně povolit musí. Dvakrát octli se vůči nám Čechům v postavení těžkém, ba zoufalém, kdy šlo o všechno: buď já nebo ty. Za Rudolfa Habsburského a za Ferdinanda II. Nyní se dvůr vystříhá, aby se dostal do něho potřetí. Proto veškerá devisa rakouského rodu a dynastie značí: znemožnit každé přílišné rozpětí českého národa. Mají nás za rukou: jsme národ nadaný, pilný a skromný, ne jako Maďaři, Vlachové a Němci – na nás mohou stavěti jako na žule. K tomu směřuje veškerá výchova mladých arciknížat – jesuity a zuřivými Němci, já jsem neškodný, jen trpěný zjev mezi nimi.“³⁷⁴

Příležitostí k manifestaci českého vlastenectví bylo vzpomínkové shromáždění na Olšanských hřbitovech³⁷⁵ a odhalení pamětní desky na domě Čenských v Čechticích k jeho nedožitým stým narozeninám, tedy v roce 1929.³⁷⁶ Slavnosti, doprovázené bohatým kulturním programem, se zúčastnili zástupci literárních spolků Svatobor a Máj, zástupci ministerstva národní obrany a 11. píseckého pěšího pluku; z rodiny Čenského sestra a syn.

Odkaz Ferdinanda Čenského zvláštním způsobem reflektovala jeho rodina. Čenského žena Adolfína a poslední žijící syn Jaroslav³⁷⁷ požádali o dodatečnou nobilitaci, čímž vyjádřili loajalitu k habsburskému císaři. Jaroslav sloužil od roku 1897 v c. a k. armádě. V roce 1915 se na haličské frontě dostal do ruského zajetí, v lednu 1917 se vrátil jako válečný invalida (Austauschinvalid) do vlasti. O více než půl roku dříve byl v nepřítomnosti povýšen do hodnosti majora. Po vzniku Československé republiky přešel do armády nového státu, přičemž si hodnost podržel.³⁷⁸ V roce 1933 dal do dražby knihovnu, sesbírané rukopisy a spisy svého otce. Podstatnou část z nich odkoupilo Národní muzeum, odkud přešly

³⁷⁴ August Eugen MUŽÍK, *Prorocství Čenského*, Světozor 25, 24. 9. 1924, č. 1, s. 28.

³⁷⁵ *O slavnosti: Památka 100. narozenin spisovatele, buditele a žurnalisty, majora Ferdinanda Čenského*, Národní politika, 29. 5. 1929, č. 147, s. 3.

³⁷⁶ Na desce je nápis: „Památce zdejšího rodáka majora Ferdinanda Čenského, spisovatele a buditele.“ Jejimi autory jsou dr. inž. Alois Čenský a akad. sochař Vojtěch Sucharda. *O slavnosti: Památce Ferdinanda Čenského*, Národní listy 69, 9. 8. 1929, č. 217, s. 1; *Slavnost odhalení pamětní desky Ferdinandu Čenskému*, Národní politika, 13. 8. 1929, č. 221, s. 3; *Slavnost odhalení pamětní desky zasloužilému spisovateli Ferd. Čenskému v Čechticích*, Národní politika, 17. 8. 1929, č. 225, s. 5.

³⁷⁷ Dcera Ludmila zemřela v roce 1896 a syn Bohumil v roce 1894. Karel VAVŘÍNEK, *Almanach českých šlechtických a rytířských rodů 2008*, Praha 2007, s. 69.

³⁷⁸ AVA, fond *Hofadelsakten*, Ferdinand Čenský, Edler, 21. 10. 1918, Fassung der Allerhöchsten Resolution für den vorliegenden Fall, Wien, 13. 8. 1918.

do Literárního archivu Památníku národního písemnictví. Zbylé dokumenty, které zůstaly v soukromém vlastnictví, daroval v roce 1959 Čenského synovec Otakar Růžek Okresnímu archivu ve Vlašimi (dnes jsou uloženy v Státním okresním archivu Benešov).³⁷⁹

Příběh Čenského nobilitace je velmi zajímavý. Jednalo se totiž o jeden z posledních udělených šlechtických titulů v rozpadajícím se mocnářství. Adolfina a Jaroslav Čenští o něj zažádali 15. dubna 1918. Jako důvody uvádějí zásluhy svého manžela a otce na válečném poli, získání řádu Františka Josefa, vyučování habsburských princů a dlouhou kariéru důstojníka, za níž měl nárok na systematizované šlechtictví. Navíc připomínají příkladnou službu Jaroslava Čenského. Co se týče přídomku „von Činov“, Jaroslav zmiňuje, že jeho otec s udělením systematizovaného šlechtictví počítal už při svém odchodu na odpočinek. V otcových poznámkách našel tři návrhy přídomků (Čenov, Činov, Čenkov), o důvodech této volby však už Ferdinand Čenský nenapsal.³⁸⁰ Erbovní listinu ale panovník nepodepsal, ani k ní nebyla připojena pečeť. Rodina Ferdinanda Čenského byla nobilitací odměněna za jeho předchozí zásluhy, jež monarchii jako voják prokazoval. Není vyloučeno, že šlo o posmrtné vyznamenání jednoho z českých vlastenců, které mělo za účel neztratit poslední sympatie Čechů k monarchii.³⁸¹ Protože žadatelé museli jak za vyhotovení diplomu, tak za užívání titulu „Edler/Edle“ a zmíněného přídomku složit příslušnou taxu, obrátil se v lednu 1919 Jaroslav Čenský na Ministerstvo vnitra nástupnického „Německého Rakouska“ s žádostí o vrácení peněz a návrhu erbu. Nebylo mu ale vyhověno.³⁸²

Ferdinand Čenský patřil k lidem, jejichž osobnost utvářely dějinné zvraty, probíhající za jejich života. Ze zmíněných nekrologů a článků lze vyzdvihnout tři charakteristiky, které si mohou různé režimy vykládat ve svůj prospěch. Nejprve byl revolucionářem, trestaným kvůli boji za konstituční práva českého národa. Následně se stal loajálním císařským vojákem a učitelem budoucích důstojníků i příslušníků císařské rodiny. A do třetice byl oddaným českým vlastencem, puristou českého jazyka a buditelem české kultury.

³⁷⁹ Jaroslav PÁNEK, *K benešovskému zlomku písemné pozůstalosti Ferdinanda Čenského*, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 18, 1977, s. 273–286.

³⁸⁰ AVA, fond *Hofadelsakten*, Ferdinand Čenský, Edler, 21. 10. 1918, Gesuch um Ausfertigung des Adelsdiploms, 16. 10. 1918.

³⁸¹ Pavel R. POKORNÝ, *Ferdinand Antonín Čenský*, Heraldická ročenka 1977, s. 81–83; Mojmír CHROMÝ, *Ferdinand Čenský a jedna z posledních „českých“ nobilitací*, Obnovená tradice 13, 2002, č. 25, s. 63–64; Petr MAŠEK, *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti*, 1. díl, Praha 2008, s. 164; Milan MYSLIVEČEK, *Velký erbovník. Encyklopedie rodů a erbů v zemích Koruny české*, Praha 2005, s. 156. Srov. Jan ŽUPANIČ, *Nobilitace Karla I. (IV.) ve světle materiálů jeho kabinetní kanceláře*, Historický časopis 57, 2009, č. 3, s. 490: „Právě udílení šlechtických titulů, v Rakousko-Uhersku realizované výlučně v dědičné formě, mělo vytvořit novou šlechtu, elitu státu i po další generace loajálně oddanou panovnické rodině. Výlučné právo udílet vyznamenání, tituly a řády totiž dávalo vladaři možnost, podporovat prohabsbursky orientované kruhy v jednotlivých korunních zemích a oceňovat jejich vlastenectví.“

³⁸² AVA, fond *Hofadelsakten*, Ferdinand Čenský, Edler, 21. 10. 1918, Adelsgelegenheit, 17. 1. 1919.

3.3 Onno Klopp (1822–1903)

Na dějepisná studia svých synů kladl Karel Ludvík velký důraz. Jejich učitelem měl být historik konzervativního smýšlení dbající na tradice, který by naučil své žáky vytvářet si skrze poznání minulosti zralý úsudek i na současnost. Proto se v září roku 1875 obrátil vychovatel Františka Ferdinanda hrabě Degenfeld na historika Onno Kloppa.³⁸³ Klopp byl v té době již rakouským občanem, ale pocházel z Východního Fríska, které bylo součástí v roce 1866 Pruskem anektovaného hannoverského království (dnes součást spolkové země Dolní Sasko). Tamější král Jiří V. emigroval do Vídně se svými přívrženci, ke kterým patřil i hannoverský archivní referent Onno Klopp.

Narodil se 9. října 1822 ve městě Leer jako páté z dvanácti dětí obchodníka a dobrovolníka v napoleonských válkách Weerta (Wiarda) Kloppa. Otec mu zemřel již v roce 1833 a poručíkem početné rodiny se stal otcův bratr a historikův jmenovec Onno Klopp, obchodník modrotiskem. Druhý Kloppův strýc, manžel jeho tety Ety, Johann Büting, byl též velice schopným kupcem, který dodával koloniální zboží a tabák do Rigy nebo norského Bergenu. Oblast Východního Fríska byla nábožensky velmi smíšená a stejně tak to bylo i v Kloppově rodině. Jeho otec byl luterán, zatímco matka Henrietta, rozená Verfoordová, vyznávala katolickou víru.

Rodina byla dostatečně zámožná na to, aby dětem zajistila domácí učitele na elementární vzdělání. Gymnaziální studia Onno Klopp absolvoval mezi lety 1834 až 1838 na takzvaném progymnáziu v Leeru, které poskytovalo sice všeobecné vzdělání, ale bez maturitní zkoušky. Tu vykonal až v roce 1841 na gymnáziu v hlavním městě Východního Fríska Emdenu. Středoškolské studium a samotné složení maturity bylo velmi náročné, protože student musel projít několika ústními a písemnými zkouškami, ale dobrý výsledek opravňoval zároveň i ke vstupu na vysokou školu. Kloppovi se podařilo získat vysvědčení první třídy.

Svoje vysokoškolská studia započal v Bonnu, kde navštěvoval přednášky ze starověku, obecné historie, filozofie a literární historie. K jeho učitelům zde patřili Ernst Moritz Arndt³⁸⁴ či Immanuel Hermann Fichte.³⁸⁵ Za zmínku stojí, že se stal členem

³⁸³ Existují dvě podrobné monografie o životě a díle Onno Kloppa. První, částečně vzpomínkovou, sepsal jeho syn Wiard, který také zpracoval otcovu pozůstalost. Franz SCHNABEL (ed.), *Wiard von Klopp: Onno Klopp. Leben und Wirken*, München 1950. Druhá monografie je vědecká: Lorenz MATZINGER, *Onno Klopp, Ostfriesische Landschaft*, Bd. 72, Aurich 1993; Dále jsou k dispozici slovníková hesla: Georg SCHNATH, *Klopp Onno*, in: NDB, Bd. 12, München 1980, s. 115–116; red., *Klopp Onno*, in: ÖBL, Bd. 3, Wien 1965, s. 419.

³⁸⁴ **Ernst Moritz Arndt (1769–1860)** pocházel z města Schoritz na Rujáně. Byl německým historikem, politikem a básníkem, profesorem na univerzitách v Greifswaldu a Bonnu. Vítal myšlenky francouzské revoluce,

buršenshaftskeho spolku Guestfalia, což bylo tenkrát u studentů běžné. V pozdějším věku toho ale litoval. Rok 1842 strávil na berlínské univerzitě, kde si vedle přednášek z teologie a klasické filologie zapsal také historii u Friedricha von Raumer.³⁸⁶ Po ročním intermezzu v Bonnu ukončil svá studia na univerzitě v Göttingenu. Složením závěrečné zkoušky byl oprávněn učit dějepis, náboženství a hebrejštinu na gymnáziu, což rozhodlo o jeho učitelské dráze – proto také definitivně opustil myšlenku stát se pastorem. Disertaci obhájil roku 1845 na univerzitě v Jeně.

Nejprve hospitoval na svém domovském progymnázium v Leeru. Stálého místa gymnaziálního profesora se však ujal až v Osnabrücku. Z jeho korespondence je patrné, že se kromě pedagogické činnosti snažil i o popularizaci historie a reformu vyučování. „Kompletnost by neměla být pro učitele dějepisu hlavním měřítkem, právě tak by se neměla data a fakta pouze jen řadit za sebou, místo toho stály v centru jeho vyučování jednotlivé historické osobnosti a podle nich byly jejich činy velebeny, nebo cejchovány. Také opakování byla nutná k upevnění naučeného, v závěru měl být žák ale schopen učební látku samostatně vyličit a posoudit.“³⁸⁷

V Osnabrücku se Onno Klopp také poprvé zapojil do politiky. V revolučních letech 1848–1849 publikoval články do radikálních novin *Osnabrücker Tageblatt von und für Jedermann* (Osnabrücký deník od každého a pro každého). Týkaly se například otázek bezplatného vzdělání, zkvalitnění vzdělání pro rozvoj obchodu a zemědělství, politického spolusouhlasu občanů, lepších platů učitelů, redukce nákladů na armádu, rozumného využití církevních nadání pro vzdělání nebo oddělení školy od církve. Od těchto revolučních myšlenek ve zralém věku úplně odstoupil a z pohledu jeho příštích prací překvapí, že se v této

odmítal však racionální despotii francouzské vlády. Volal po sjednocení německého národa, ve frankfurtském parlamentu 1848 hájil názory pruské Erbkaiserspartei, čili maloněmeckých liberálů. Velkou úlohu při sjednocování Německa přikládal křesťanství, spojení katolické autority a evangelické svobody. Hellmut RÖSSLER, *Arndt, Ernst Moritz*, in: NDB, Bd. 1, München 1953, s. 358–360.

³⁸⁵ **Immanuel Hermann (Hartmann) Fichte (1796–1879)** byl německý teolog a filozof, syn Johanna Gottlieba Fichteho. Byl profesorem v Bonnu a Tübingenu, zastáncem takzvané spekulativní teologie, která se snaží objasnit Bohem zjevené pravdy pomocí filozofie a do centra lidského i božského bytí staví individuální osobnost. Založil *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik*. Hermann ZELTNER, *Fichte Immanuel Hartmann von*, in: NDB, Bd. 5, München 1961, s. 121.

³⁸⁶ **Friedrich von Raumer (1781–1873)** byl německý právník, historik a politik. Nejprve působil v pruských vládních orgánech, byl vládním radou v Postupimi, radou na pruském ministerstvu financí a především členem kabinetu pruského státního kancléře Hardenberga, s nímž často cestoval. Svoji kariéru univerzitního profesora započal ve Vratislavi, odkud přešel do Berlína. Zabýval se německou a evropskou historií. Mezi jeho nejvýznamnější díla patří *Geschichte der Hohenstaufen und ihrer Zeit* a *Geschichte Europas seit dem Ende des 15. Jahrhunderts*. Na Frankfurtském parlamentu zastupoval představitele pravého středu a byl posléze vyslancem provizorní německé vlády ve Francii. Byl taktéž jedním z členů gothajského shromáždění a poté panské sněmovny pruského parlamentu. Často na sebe upozorňoval liberálními výpady na adresu pruských králů a státních orgánů, za které byl disciplinárně potrestán. Stefan JORDAN, *Raumer Friedrich Ludwig Georg*, in: NDB, Bd. 21, München 2003, s. 201–202.

³⁸⁷ L. MATZINGER, *Onno Klopp*, s. 31.

době článkem *Monarchie oder Republik* (Monarchie nebo republika) otevřeně přihlásil k frankfurtskému parlamentu a vyjádřil sympatie se Šlesvickem-Holštýnskem i revoluční Itálií, proti nimž postavil německé monarchie. Stavěl se dokonce proti Františku Josefovi, naopak byl nakloněn maďarským povstalcům, jejichž snahy srovnával s americkou válkou o nezávislost. Klopp se ale z politického života brzy stáhl – příčinou byl zřejmě jeho sňatek s Agnes Beckmannovou, dcerou daňového úředníka a přesvědčenou katoličkou, a narození první dcery Laury. Dalším důvodem mohlo být Kloppovo úsilí o odchod z osnabrückého gymnázia a dosažení kariéry profesionálního historika a univerzitního profesora. K jeho uvolnění ale až do roku 1858 nedošlo, protože bylo málo uchazečů na post gymnaziálního profesora. O své první historické dílo se pokusil roku 1851. Práce *Geschichte, charakteristische Züge und Sagen der deutschen Volksstämme aus der Zeit der Völkerwanderung bis zum Vertrage von Verdun* (Dějiny, charakteristické rysy a pověsti německých kmenů z doby stěhování národů do Verdunské smlouvy) byla koncipována spíše jako učební pomůcka, která měla popularizovat prameny k německým dějinám z pozdní antiky a raného středověku. Měla také probudit německé vlastenectví u mládeže. O rok později vydal Klopp její pokračování *Geschichte und Charakterzüge der deutschen Kaiserzeit von 843–1125* (Dějiny a charakteristika německého císařství mezi lety 843–1125). V popularizaci historie chtěl pokračovat, proto připravil s vydavatelem Carlem Rümplerem projekt na vydávání veřejnosti určených dějepisných studií *Deutsche Geschichtsbibliothek* (Německá historická knihovna). Sborník ale nenašel dostatek abonentů, proto byl vydavatel nucen po třech letech jeho tisk zastavit.

Klopp se do radikálního politického dění zapojil ještě jednou, a to v roce 1855, když zprostředkoval otištění protestní nóty třinácti selských předáků proti rozpuštění druhé komory hannoverského stavovského shromáždění. Ministerstvo vnitra vyhodnotilo tuto nótu jako urážku majestátu a Klopp byl z tohoto důvodu předvolán před smírčí soud. Díky přimluvě představitelů osnabrückého magistrátu a ředitele tamějšího gymnázia byl osvobozen.

V těchto letech však také dospěl k naprosté změně svého politického přesvědčení. Začal koncipovat zpracování historie Východního Fríska (*Geschichte Ostfrieslands*), ne však jako násilně připojené oblasti, ale jako přirozené součásti Hannoverského království, čímž demonstroval své dynasticky vlastenecké smýšlení. Tato oblast se stala součástí Hannoverska až usnesením Vídeňského kongresu v roce 1815 a byli do ní posíláni hannoverští úředníci, což nevzbuzovalo sympatie zdejšího obyvatelstva. Je tedy patrné, v čí prospěch historik svoje dílo směřoval. První dva svazky, vydané v letech 1854 a 1856, finančně podpořila zemská rada a kladně je přijal i hannoverský král Jiří V. Třetí svazek však zemská rada odmítla

financovat, protože byl příliš zaměřen proti Prusku, ztělesněném v osobě Fridricha II. Klopp se proto obrátil přímo na krále Jiřího, který jeho prosbě vyhověl a na vydání knihy přispěl.

Onno Klopp se také začal stýkat s vědeckými a společensky výše postavenými kruhy. V letech 1847 až 1854 byl členem osnabrückého Velkého klubu (Der Große Club), společnosti honorace a akademiků. Náležel i k Osnabrückému historickému spolku (Der Historische Verein von Osnabrück). Díky své manželce navázal kontakt s vysokým katolickým klérem a právě rada katolického konzistoria Ludwig Windthorst jej doporučil na hannoverský dvůr. Roku 1858 dosáhl Klopp svého propuštění z gymnázia, ale jeho žádosti o místo univerzitního profesora či bibliotekáře byly neúspěšné. Živil se prozatím jako korespondent novin a žádal znovu o středoškolský post. Po dvou letech nejistého zaměstnání začal učit na Vyšší dívčí škole v Hannoveru.

Ke konci padesátých let se Klopp začal vyjadřovat také k náboženským otázkám. Ve svých *Studien über Katholizismus, Protestantismus und Gewissensfreiheit in Deutschland* (Studie o katolicismu, protestantismu a svobodě svědomí v Německu)³⁸⁸ či studii *Wird Deutschland wieder katholisch werden?* (Bude Německo opět katolické?)³⁸⁹ vyjádřil svoji náklonnost ke katolickému vyznání i katolické církvi. Podle jeho názoru způsobila reformace v Německu chaos, protestantismus a protestantská říšská knížata rozdělily německý národ. Nově ho může sjednotit katolická církev a rakouský císař, který je přirozeným nástupcem císaře středověké Svaté říše římské. Podobné myšlenky reflektoval i v biografii generála Tillyho, vůdce Katolické ligy za třicetileté války.³⁹⁰ Největší evropský konflikt 17. století nevnímal jako konflikt náboženský, ale jako mocenský střet říšských knížat. Své studie začal posílat do bavorského tiskového orgánu katolické církve *Historisch-Politische Blätter für das katholische Deutschland* (Historicko-politické listy pro katolické Německo), kterému zůstal věrný až do své smrti. V těchto listech též kriticky vystupoval proti obráncům maloněmeckého řešení, k nimž patřili historikové Ludwig Häusser, Heinrich von Sybel, Johann Gustav Droysen a Heinrich von Treitschke.

V roce 1861 Klopp dostal od hannoverského královského dvora nabídku, aby se ujal vydání spisů filozofa Gottfrieda Wilhelma Leibnize,³⁹¹ který strávil velkou část svého života

³⁸⁸ Onno KLOPP, *Studien über Katholizismus, Protestantismus und Gewissensfreiheit in Deutschland*, Schaffhausen 1857.

³⁸⁹ Týž, *Wird Deutschland wieder katholisch werden?*, Schaffhausen 1859.

³⁹⁰ Týž, *Tilly im Dreißigjährigen Krieg*, Stuttgart 1861.

³⁹¹ **Gottfried Wilhelm Leibniz (1646–1716)** byl německý filozof, teolog, diplomat, matematik, historik a knihovník. Narodil se v Lipsku. Brzy osiřel, ale přesto v dětství získal takové vzdělání, které mu umožnilo už v patnácti letech nastoupit na lipskou univerzitu. Po studiích ve službách mohučského kurfiřta se odebral do Paříže, kde se u dvora snažil prosadit myšlenku na africké výboje a zpochybňovat rozšiřování francouzského území na úkor Nizozemí a Německa. S tímto návrhem však u Ludvíka XIV. neuspěl. Zato ve Francii navázal známosti s významnými filozofy, například Christiaanem Huygensem, Antoinem Arnauldem, Baruchem

na hannoverském dvoře. Edice neměla být jenom vědeckým dílem, ale i politickou oslavou rodu Welfů, ze kterého pocházeli hannoverští králové. Klopp v práci na této edici omezeně pokračoval i ve vídeňském exilu; vycházel z již přepsaných materiálů nebo z předchozích edic Leibnizovy pozůstalosti, uložené v hannoverské Královské veřejné knihovně (Die Königliche öffentliche Bibliothek).³⁹² Protože ve svém životě Leibniz pobýval ve Francii, Hannoveru a Prusku, přivlastňovali si jeho osobu učenci a představitelé těchto států v nacionálním duchu. Podobně tomu bylo i u dosavadních edic Leibnize. Ať už se jednalo o pruská vydání Georga Pertze³⁹³ a Gottschalka Eduarda Guhrauera³⁹⁴ či o francouzské z pera Louise François Fouchera de Careil.³⁹⁵ Obdobně se Klopp měl stát obráncem welfských tradic a nároků v předvečer prusko-rakouské války, a tedy i zániku samostatného Hannoverského království. Při psaní díla však nepožíval plné důvěry zejména ze strany posuzovatele podniku historiografa Adolfa Schaumanna, který měl námitky proti nedostatečné historikové kvalifikaci, jeho politickým výpadům a vlažnému protestantství. Proto edice nebyla vedena jako oficiální historiografická zakázka dvora, ale jako soukromý Kloppův záměr zaštitěný hannoverským králem. Edice rozhodně není politicky a historicky nestranná, Klopp přizpůsoboval výklad v poznámkách a též výběr vydávaných spisů jednak dobrému obrazu hannoverské dynastie, jednak svým osobním politickým názorům – protifrancouzským a protipruským, propagujícím jednotné, totiž katolické náboženství v Německu.³⁹⁶

Roku 1865 byl Klopp jmenován archivním radou a referentem pro archivní záležitosti při ministerstvu královského domu. Měl provést revizi hannoverských státních archivů, které byly ve špatném stavu, co se týče uložení archiválií i jejich zabezpečení proti zlodějům. Jeho praktické poslání bylo však ještě rozšířeno o historické odůvodnění politických poměrů v Hannoveru v souladu s politicky konzervativními zájmy vládnoucí dynastie.

V této zemi, ležící na severovýchodě Německého spolku, existovaly velké sympatie k místní starobylé welfské dynastii, jejíž členové obsadili i britský trůn. Přetrvával k ní jakýsi

Spinozou, nebo studoval spisy jiných (Reného Descarta). Rozhodujícím se pro něj stal rok 1676, kdy dostal místo vévodského knihovníka a dvorního rádce v Hannoveru, kde setrval až do své smrti. Navazoval také styky s berlínským dvorem a carem Petrem Velikým. Na sklonku svého života upadl u hannoverského kurfiřta a anglického krále Jiřího v nemilost a zemřel v zapomnění. Pro dějiny tehdejší Evropy je důležité, že se zasazoval o znovusjednocení katolické a reformované církve v jedno vyznání. Byl také nezávisle na Newtonovi objevitelem diferenciálního počtu. Joachim Hans STÖRIG, *Malé dějiny filosofie*, Kostelní Vydří 2000, s. 253–260.

³⁹² Dnes Gottfried Wilhelm Leibniz Bibliothek – Niedersächsische Landesbibliothek.

³⁹³ Georg PERTZ (ed.), *Leibnizens gesammelte Werke aus den Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Hannover*, Hannover 1842–1847.

³⁹⁴ Gottschalk Eduard GUHRAUER (ed.), *Leibnitz's Deutsche Schriften*, Berlin 1838–1840.

³⁹⁵ Louis François FOUCHER DE CAREIL (ed.), *Œuvres de Leibniz, publ. Pour la première fois et d'après les Manuscrits orig. [...]*, Paris 1859–1875.

³⁹⁶ Gerda UNTERMÖHLEN, *Leibniz' Schriften im politischen Spannungsfeld von Reichsgründung und Kulturkampf: die Edition Onno Kloppts*, in: Albert Heinekamp (ed.), *Beiträge zur Wirkungs- und Rezeptionsgeschichte von Gottfried Wilhelm Leibniz*, Stuttgart 1986, s. 65–78.

kmenový cit a uznání krále z Boží milosti (das Stammes- und das Rechtsgefühl). Na druhou stranu Jiří V. nebyl politickým taktikem. Zatímco ve státě docházelo k rozvoji průmyslu a nutné urbanizaci, vystupoval král a jeho vláda velmi konzervativně, až reakcionářsky. Zákony bránily změně bydliště, stěhování se za prací a dokonce i uzavírání sňatku bez povolení místních úřadů. V revolučním roce 1848 odvolal král předchozí liberální ústavu. Hannoverská společnost se tak rozdělila na aristokracii a klérus, které reakční opatření posílila, a liberální buržoazii – obchodníky a průmyslníky, kteří oceňovali rozšíření trhů, a tak později podpořili pruskou anexi jejich vlasti.³⁹⁷

Když vypukla otevřená roztržka mezi Pruskem a Rakouskem, snažil se Jiří V. zachovat samostatnost svého státu, a proto mezi oběma německými mocnostmi lavíroval. Zároveň si ale uvědomoval, že neutralita v konfliktu by nevyhnutelně vedla k obsazení Hannovera. Proto se nakonec rozhodl vojensky podpořit Rakousko. Po porážce Pruska by tak i hannoverské království mohlo participovat na dělení pruského území a německé státy by se pod rakouským patronátem spojily v nové německé císařství. Prusko sledovalo hannoverskou mobilizaci s nedůvěrou a požadovalo její okamžité zastavení. Jiří V. ultimátum nepřijal – pruské jednotky proto vtrhly do jeho země a po několika střetnutích také kvůli velmi špatné vojenské strategii hannoverská armáda kapitulovala, i když v poslední bitvě u Langensalzy slavila vítězství. Do hlavního města Hannoveru byla Pruskem dosazena vojenská vláda v čele s guvernéry. Bismarck pečlivě sledoval nálady místních elit i ostatního obyvatelstva a střídal represe a cenzuru s nabídkami lepší budoucnosti v podobě trhů a práce. Neúspěšně se snažil o abdikaci Jiřího V. ve prospěch jeho syna Ernsta Augusta, který by byl k Prusku loajální. I přes zvýšení daní a povinnost vojenské služby odsouhlasil hannoverský parlament těsnou většinou (díky hlasům liberálů) připojení k Pruskému království. Po Rakousku osudné bitvě u Sadové bylo zákonem o anexi z 20. září 1866 k Pruskému království připojeno nejen Hannover, ale také Hessensko-Kassel, Nassavsko, Frankfurt a Šlesvicko-Holštýnsko.

Klopp se rozhodl ze své vlasti emigrovat bezprostředně po pruské anexi. Nejprve uvažoval o Velké Británii, kde pobýval jeho bratr, nebo o jižním Německu; král Jiří však rozhodl, že zůstane v jeho službách. Ještě před porážkou Rakouska prchnul se svým pánem do Göttingenu, kde pro něj sestavil prohlášení určené jeho poddaným, ve kterém odůvodňoval, proč nebylo možné přijmout pruské ultimátum. Poté se stal královým vyslancem, který měl hledat pomoc u potenciálních spojenců. Setkal se s princem Alexandrem Hessenským i

³⁹⁷ Ernst PITZ, *Deutschland und Hannover im Jahre 1866*, in: Georg Schnath (ed.), *Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte*, Bd. 38, Hildesheim 1966, s. 86–158.

prezidentem rakouské říšské rady Carlem Friedrichem von Kübeckem, pro hannoverskou věc se snažil získat také představitele Bavorska, ale neúspěšně. Ve Vídni navázal kontakt s ministrem zahraničí hrabětem Mensdorfem-Pouillym a obdržel též audienci u Františka Josefa. Ani z rakouské strany se nedočkal i vzhledem k vyhrocené vnitřní a zahraniční politické situaci konkrétnější odpovědi. Bitva u Sadové uspíšila emigraci hannoverského dvora do Vídně. Usídlil se v Hietzingu, městečku nedaleko hlavního města Rakouského císařství, ve vile patřící Vilémovi Brunšvickému, příbuznému krále Jiřího. Odtud byl připravován nový odboj proti pruské nadvládě. Prusové Jiřímu v Hannoversku obstavili majetek a podmínili jeho vydání královou abdikací – takto získané prostředky používali na protiwelfskou kampaň.

V roce 1867 došlo k obratu. Bismarck se pokusil Jiřího V. získat pro odstoupení tím, že mu nabídne odškodnění zabaveného majetku, aniž by se výslovně vzdal trůnu. Král tyto peníze uložil ve Velké Británii a v Rakousku a finančně podpořil projekt takzvané Welfenlegion, která byla sice za prusko-francouzské války zařazena mezi cizinecké legie francouzské armády, ale ve skutečnosti byla přítěží jak pro Francii, tak pro hannoverský exil. V Paříži Jiří V. agitoval také prostřednictvím svého listu *La Situation*, který založil jeho důvěrník a diplomat Oskar Meding, který ale krále po roce 1871 zradil a žil posléze v Prusku z bývalých hannoverských peněz. Meding se natrvalo stáhl z politiky a věnoval se spisovatelské činnosti. Zajímavostí je, že se zmíněnou *La Situation* spolupracovali také Alexander Dumas a Émile Zola. O velkou část peněz Jiří V. přišel finančními spekulacemi svých důvěrníků a bankrotem Wiener Bank. Král byl bohužel velmi naivním a důvěřivým člověkem, hluboce věřícím a přesvědčeným o božské legitimitě svého vladařského poslání. O osudu hannoverské dynastie v Evropě rozhodla nepřímo i Jiřího sestřenice královna Viktorie a bratranec vévoda z Cambridge, když podmínili uvolnění rodinného majetku absencí protipruského jednání.

Onno Klopp se snažil bojovat jinými prostředky než vojenskými. Psal články na obranu Jiřího V. do rakouského a německého tisku. Publikoval v lipských *Sächsische Zeitung*, hannoverských *Deutsche Volkszeitung*, ve vídeňských *Presse*, *Neue Wiener Fremdenblatt*, *Österreichischer Volksfreund*, *Warrens Wochenschrift* a také ve vídeňském *Vaterlandu*. Snažil se navázat kontakty s představiteli konzervativních kruhů, a tak se právě u *Vaterlandu* jakožto orgánu konzervativní šlechty ucházel o místo šéfredaktora. Hrabě Lev Leopold Thun ho ale odmítl kvůli přílišné radikálnosti jeho výroků. Vydávání vlastních novin ve Vídni bylo velmi nákladné, ale ani pokus o založení takzvaného Broschüren-Verein, tedy spolku, jehož prostřednictvím by připravoval apelativní brožury, se nezdařil. V Prusku byl

kvůli svým článkům a brožurám odsouzen za urážku majestátu a do Hannoverska se nemohl vrátit. Oficiálně zastával funkci sekretáře hannoverského ministra zahraničí Platen-Hallermunda a ujal se dějepisného vyučování dětí Jiřího V.

Jednání vznešených emigrantů, kteří na sebe upozorňovali například i přípitkem na brzký návrat, proneseným při příležitosti stříbrné svatby hannoverského královského páru v roce 1868, však dále nehodlal akceptovat kancléř Bismarck. Vyvíjel proto tlak na rakouského ministerského předsedu Friedricha Ferdinanda von Beusta, aby hannoverská strana akceptovala svoji emigraci. Kloppovi se nelíbil Beustův liberální kurz, ale kvůli zachování loajality k rakouské vládě se vzdal styků s konzervativním *Vaterlandem*. Psal proti rakouským liberálům články, ale přesto byl významným zprostředkovatelem mezi rakouským dvorem, ministerským předsedou Beustem a Hietzingem.

Roku 1870 byla rozpuštěna politická kancelář Jiřího V., čímž definitivně skončila aktivní opozice hannoverské dynastie. O čtyři roky později král Jiří onemocněl tuberkulózou kostí a musel postoupit léčení v lázních ve francouzském Biarritzu. Přes veškerou lékařskou péči však roku 1878 zemřel. Všechny jeho hodnosti a nároky zdědil jeho syn Ernst August, který navíc obdržel titul vévody z Cumberlandu. V Hannoversku nadále fungovala vnitřní opozice v čele s Deutsch-Hannoversche Partei (Německou hannoverskou stranou). Rodu však nešlo pouze o návrat na ztracený trůn. Kancléř Bismarck spravoval jeho rozsáhlý majetek (takzvaný welfský fond) a stále byla otevřena otázka nástupnictví v brunšvickém vévodství, kde vládl bezdětný vévoda Vilém z vedlejší welfské větve. Díky rodinné smlouvě, uzavřené v roce 1863, se tak nabízela možnost vrátit panství dynastie do Německa. Prusko ale nenechalo nic náhodě. Po smrti posledního brunšvického vévody dosadilo regentskou vládu v čele s princem Albertem Hohenzollernem. Dědická práva Welfů se naplnila až těsně před první světovou válkou v roce 1913, kdy si syn Ernsta Augusta stejného jména vzal dceru Viléma II. Louisu a nastoupil do roku 1918 na brunšvický trůn. Hannoverská opozice, jak v exilu, tak i v bývalém státě, nebyla nikdy příliš konstruktivní. Protipruské články, ať už Kloppovy či jiných autorů, měly spíše štvavý charakter, nebo byly naopak vlasteneckého rázu, zdůrazňující ideál velkoněmeckého sjednocení a unikátnost Dolního Saska. Nevyzývaly k otevřenému povstání. „Tento způsob přesně reflektoval utopický svět welfského dvora v Hietzingu.“³⁹⁸

Klopp ztratil s oficiálním koncem politické kanceláře hannoverského krále svoje místo. Jiří V. mu ale brzy nabídl nové uplatnění. Začal sloužit pod královským sekretářem

³⁹⁸ B. Evan BUKEY, *The exile Government of King George V. of Hannover 1866–1871*, Canadian Journal of History 5, 1970, č. 2, s. 84.

Lexem jako dvorní historiograf dynastie; měl oslavovat její starobylost a nároky. Pokračoval dále na edici Leibnize, novou zakázkou bylo dílo o pádu Stuartovců, s nimiž byla hannoverská dynastie spřízněna, či životopis Jiřího V. Z vlastního rozhodnutí se v Kloppově životě odehrály dvě velké změny. V roce 1871 přijal rakouské občanství (musel předtím požádat o souhlas Jiřího V.). Svoji žádost odůvodnil tím, že si chce ve Vídni postavit dům, mohl se tím ale také krýt před soudními procesy, vedenými proti němu pruskou justicí v Hannoveru. Jiří Kloppovu přání vyhověl, svůj souhlas ovšem podmínil tím, že pokud bude Hannoverské království obnoveno, vrátí se historik opět ke svému původnímu občanství. O dva roky později učinil Klopp druhý závažný krok – jako rozený luterán konvertoval ke katolické víře. Rozhodnutí ale nepřekvapí, pokud sledujeme historikův myšlenkový vývoj v jeho předchozích spisech, kde přisuzoval katolictví velkou roli při vytvoření nového německého císařství po vzoru někdejšího středověkého impéria. Na konverzi měla určitě podíl i jeho manželka Agnes, která se jako bigotní katolička v Hannoveru i ve Vídni stýkala s katolickými duchovními a angažovala se v katolické charitě. Kloppův dům se stal místem setkání katolických a ultramontánních kruhů. Agnes byla také autorkou náboženské poezie. Za zmínku stojí i to, že tři z Kloppových dcer odešly do kláštera.

Kontakty s hannoverskou opozicí poskytovaly Kloppovi podněty k dalším politicky zaměřeným článkům, byly však nezbytné i pro jeho odbornou práci – i když omezeně, stále mohl čerpat materiály pro edici Leibnize i pro dílo o Stuartovcích. Korespondoval též s opozicí hesenskou. Mezi adresáty se nachází například jméno Boda von Hodenberga, vůdce fundamentálního křídla Deutsch-Hannoversche Partei, ortodoxního luterána a obránce welfských tradic, či welfského vikáře Ludwiga Groteho. Informace o aktuální situaci v Hannoveru získával dále od Julia Baerense, redaktora listu *Deutsche Volkszeitung*. Autoři prowelfských článků včetně Kloppa se však „zdají být notorickými, izolovanými a vzácnými ve svém extremismu, postrádajícími všechen smysl pro kompromis“.³⁹⁹

Dobrou příležitostí k obraně pozice katolické církve a konzervatismu se roku 1883 stalo dvoustleté výročí obležení Vídně Turky. Byla to odpověď na oslavy liberálního měšťanstva. Klopp podnítil proces blahoslavení Marka d'Aviana, tehdejšího rádce Leopolda I., který sloužil mši na Leopoldsbergu před rozhodujícím útokem Jana Sobieského. Sestavil též edici korespondence mezi d'Avianem a Leopoldem I., kterou věnoval papeži Lvovi XIII., a napsal protiliberálně laděný spis *Das Jahr 1683 und der folgende große Türkenkrieg bis*

³⁹⁹ Torsten RIOTTE, *Hanoverian Exile and Prussian Governance: King Georg V of Hanover and his Successor in Austria, 1866–1913*, in: Philip Mansel (ed.), *Monarchy and exile: The Politics of Legitimacy from Marie de Médicis to Wilhelm II.*, New York 2011, s. 313.

zum Frieden von Carlowitz 1699 (Rok 1683 a následná velká turecká válka do míru v Karlovicích 1699).

Kloppovo dílo je obrovské, čítá přibližně čtyři sta titulů. Jsou mezi nimi populárně-vědecké spisy, monografie, biografie, edice, politické články a brožury, polemiky, recenze, reflexe o metodách, cílech a formách historiografie. Psal téměř do posledních chvil svého života. Zemřel v důsledku pokročilého zvrácení tepen 9. srpna 1903. Byl čestným členem Leo-Gesellschaft,⁴⁰⁰ Gisela-Verein,⁴⁰¹ Gesellschaft für bildende Kunst und vaterländische Altertümer zu Emden⁴⁰² a nositelem papežského rytířského kříže Řádu sv. Jiří. Se svou manželkou Agnes vychovali šest dětí. První dcera Laura vstoupila do kláštera u Hannoveru, kde již v sedmnácti letech zemřela. Mathilda a Agnes vstoupily rovněž do kláštera, druhá jmenovaná se ale ze zdravotních důvodů noviciátu vzdala a opatrovala otce, když už byl velmi nemocný. Poslední dcera Marie se provdala za gymnaziálního profesora. Starší syn Georg zemřel v devatenácti letech, mladší Wiard se stal finančním úředníkem a oženil se s dcerou Karla von Vogelsanga, ideologa křesťanskosociálního hnutí. Studoval na přání otce práva na vídeňské univerzitě a působil jako on ve službách hannoverského rodu, konkrétně jako vrchní finanční rada. V roce 1910 dosáhl nobilitace. Právě Wiard Klopp měl největší podíl na uspořádání, zhodnocení a propagaci díla svého otce. Mimoto byl i biografem svého tchána Karla von Vogelsanga.⁴⁰³

Lorenz Mainzinger se v Kloppově biografii pokusil o souhrnnou charakteristiku historikova díla, ve kterém se objevuje několik hlavních témat. Jedním z nich je říšské císařství. Ideální dobou byl podle Kloppa středověk, kdy císaře korunoval papež, čímž se moc císaře stávala univerzální. Prvními, kdo rozpoutali v říši nesoulad, byli Štaufové, protože s papežem bojovali. Návrat k univerzalismu byl ztělesněn v osobě Rudolfa Habsburského, naopak vláda Wittelsbachů a Lucemburků znamenala rychlý úpadek. Velice negativně hodnotil například Zlatou bulu Karla IV., která prý oslabovala svéprávnost německých území, a i v ostatním svém jednání protežoval tento král svoje rodné české země. Poslední zlatý věk představovalo panování císaře Maxmiliána I. Je evidentní, že v Habsburcích viděl v dynastii, která byla Německu velmi prospěšná, a která by proto slibovala i naději do budoucnosti. Její snahu a dobré úmysly však zhatila nejdříve reformace, rozdělující říšská knížata na dva zneprátelené tábory, poté rozmach protestantského Pruska v čele s Fridrichem II. a zkázu

⁴⁰⁰ Spolek, založený roku 1892, pojmenovaný po papeži Lvovi III. Měl podporovat vědu a umění na katolické bázi.

⁴⁰¹ Spolek, založený roku 1869 pod protektorátem dcery císaře Františka Josefa I. Gisely. Měl zajišťovat vybavení věna dívek ve věku na vdávání.

⁴⁰² Společnost pro umění a starožitnosti v Emdenu, založená 1820.

⁴⁰³ Wiard KLOPP: *Leben und Wirken des Sozialpolitikers Karl Vogelsang*, Wien 1930

dokončil Napoleon Bonaparte, s nímž přišla i nacionalistická hesla. Z habsburských panovníků popisoval negativně pouze Josefa II., jenž byl pro něj osvícenským duchem, nedostatečně se orientujícím v historii.

Stejně jako konflikt protestantismu s katolicismem viděl soupeření Rakouska a Pruska. Rakousko, ale i Braniborsko se zformovaly jako nezávislé jednotky, Prusko ovšem vzniklo agresí, zabráním státu německých rytířů. Pruskou státní ideou se stala hodnota pruského krále a protestantské vyznání, pruskými dějinami pak pronikala agrese – nejprve vojenská tažení Fridricha II., poté zabránění obnovení císařství po napoleonských válkách a naposled Bismarckova politika „krve a železa“ a takzvaný Kulturkampf. Rakousko na druhé straně bylo odleskem někdejší Svaté říše římské, pilířem proti revoluci a predestinovaným vůdcem německých států, který ale bohužel nevyužil svůj vliv v Německém spolku.

Důležitým Kloppovým tématem byly samozřejmě dějiny jeho vlasti, Východního Fríska a Dolního Saska, a jeho mecenášů, hannoverských panovníků z welfské dynastie. Zaměřil se na vztah panovníka a církve. Přihlášení k protestantismu vedlo sice k zabírání církevního majetku, upevnilo však vztah panovníka a národa. I přes odlišné vyznání byla dynastie procísařská. Co se týče Stuartovců, nespojoval jejich vypuzení s náboženskými hledisky, ale hodnotil jejich kroky jako politickou chybu. Nástup Welfů na anglický trůn pak nastal shodou okolností, ne jejich systematickým snažením.

Klopp nebyl nestranným historikem. Dalo by se říci, že „svoji současnost viděl skrze historické brýle“.⁴⁰⁴ Nepopisoval sled událostí, ale dával do kontrastu skutečnosti, jednání, země a osoby. Tak stavěl Rakousko proti Prusku, právo proti nepravu, legitimitu proti revoluci, obecně dobro proti zlu („Schwarz-Weiß-Malerei“⁴⁰⁵). Argumentoval přirozeným právem, právem morálky – boj proti Bismarckovi, který podle něj nebyl v právu. Státy identifikoval s jejich představiteli jako například Prusko s Fridrichem II. Vytvářel řady podle myšlenek a principů; Napoleona označuje za pokračovatele Ludvíka XIV. či Štaufů, protože všichni stáli proti papeži. Rád vytvářel analogie a paralely – Napoleona s Fridrichem Barbarossou či revoluci v Uhrách s americkou válkou za nezávislost.

Jako středoškolský profesor se vyjadřoval i k možným reformám ve školství. Výuka dějepisu je podle jeho názoru velmi důležitá, protože jejím úkolem je pozdvihnout politické uvědomění národa. Často se nevyhnul ani oportunistickému hodnocení. Francii stavěl střídavě na kladnou a zápornou stranu, podle toho, jestli mohla být prospěšná hannoverské věci. Ve spisech do roku 1866 ji popisuje jako dědičného nepřítele Habsburků a protipapežsky

⁴⁰⁴ L. MATZINGER, *Onno Klopp*, s. 31, s. 182.

⁴⁰⁵ Tamtéž, s. 187.

zaměřenou zemi, agresora, po porážce Pruskem ji líčí jako přítele. Ve vydaných přednáškách Františku Ferdinandovi se vrací ke svému původnímu postoji.

Onno Klopp byl oslavován i kritizován. Stal se ideovou ikonou pro katolické konzervativní skupiny, a to až do třicátých let 20. století. Velký podíl na Kloppově „propagaci“ měl jeho syn Wiard. Shromáždil a do pozůstalosti svého otce zařadil články, které ho oslavují jako největšího německého historika 19. století a rakouského vlastence. Proto Kloppovo dílo posloužilo i jako obrana bavorských katolických kruhů (v jejich tiskovém orgánu *Münchener Katholische Wochenzeitung*) proti nacismu až do roku 1933. Na druhé straně se stal Klopp předmětem článku rakouského nacistického spisovatele Tarase von Borodajkewycze, publikovaného v roce 1938. Jeho tématem je střet názorů hannoverského historika s konzervativním šlechticem Lvem Leopoldem Thunem, u nějž se ucházel o redakci *Vaterlandu*. Článek tvrdí, že Klopp se stavěl za všech okolností za propagaci Rakouska a prorakousky orientované historiografie a stále viděl Rakousko jako přirozenou součást Německa, zatímco Thun tvrdil, že se má Rakousko soustředit na své vnitřní záležitosti a snažit se zabránit revoluci.⁴⁰⁶

V čase, kdy jej vychovatel Františka Ferdinanda d'Este hrabě Degenfeld kontaktoval, byl historik zaměstnán u hannoverského krále. Klopp musel svého pána požádat o svolení. Král byl potěšen, že by arcivévodové získali učitele, který byl úzce spojen s jeho rodem, a vyjádřil se, že „historie by jim byla konečně jednou nezfalšovaně přednášena“.⁴⁰⁷ Na druhou stranu nechtěl ohrozit vydání spisů, jež pro něj Klopp zpracovával. Z toho důvodu u něj musel intervenovat samotný arcivévoda Karel Ludvík. Ve svém dopise ze 14. ledna 1876 Jiřímu V. napsal: „Vaše Veličenstvo mi nejlaskavěji promine, že se bezprostředně obracím písemně na Vaše Veličenstvo, abych Vaše Veličenstvo poprosil, kdyby ráčilo panu Kloppovi nejmilostivěji povolit, aby byl několik hodin v týdnu k dispozici pro dějepisné vyučování mého nejstaršího syna Františka a později Otty. Vaše Veličenstvo dobře posoudí, jak důležité se mi musí zdát, aby moje děti dosáhly vhodného, nezfalšovaného dějepisného vyučování; já ho považuji za nejdůležitější učební oblast výchovy; je rozhodně směrodatné pro budoucnost člověka, zvláště prince, a má mu být stálou oporou ve všech jeho jednáních. Dnes je ovšem dvojnásobně důležité, kde je pojem práva zcela posunut, tradice se uměle ničí, minulost se svými skutečnostmi je líčena zfalšovaně, nebo není už vůbec uznávána její platnost.

⁴⁰⁶ Taras von BORODAJKEWYCZ, *Leo Thun und Onno Klopp. Ein Gespräch nach Königrätz um Österreichs Wesen und Zukunft*, in: *Gesamtdeutsche Vergangenheit*, in: Wilhelm Bauer (ed.), *Gesamtdeutsche Vergangenheit*. Festgabe für Heinrich Ritter von Srbik zum 60. Geburtstag, München 1938, s. 320–334.

⁴⁰⁷ *Onno Klopp als Geschichtslehrer Franz Ferdinands*, *Reichpost* 36, 28. 5. 1929, č. 146, s. 6. Autor článku není podepsaný, v poznámce iniciály D. R. V úvodu odkazuje na přednášku Wiarda Kloppa v Leogesellschaft 25. 5. 1929.

Pravdivou výukou dějepisu je podle mého názoru položen základ k tomu, aby se mladá, citlivá a lehce oklamatelná duše naučila vidět jasně, vytvořila si jasný úsudek; v historii člověk čerpá také vysvětlení a porozumění pro současnost [...].⁴⁰⁸ Na základě této přímé žádosti Karla Ludvíka povolil Jiří V. Kloppovo další angažmá.

Lekce u Františka Ferdinanda započaly v únoru 1876 – bylo mu tedy třináct let. Vyučování panovnických dětí nebylo pro Onno Kloppa žádnou novinkou, jeho žáky předtím byly také děti Jiřího V. Hannoverského, korunní princ Ernst August a princezny Friederike a Mary. Později měl hodiny u vévody Albrechta Württemberského. Hrabě Degenfeld dbal na to, aby byli učitelé jeho svěřencům řádně představeni ještě před zahájením přednášek. K prvnímu setkání Onno Kloppa s arcivévodou Františkem Ferdinandem došlo 27. ledna 1876 ve vídeňském sídle. Pro učitele byl vyslán fiaker, který ho zavezl přímo na Favoritenstraße. Vychovatel jej ještě upozornil na to, že má být oblečen v běžném vycházkovém oděvu (in gewöhnlichem Straßenanzuge).⁴⁰⁹ Výplata za dějepisné hodiny u Františka Ferdinanda byla smluvena na 1000 zlatých ročně,⁴¹⁰ stejně jako posléze u jeho bratra Otty.⁴¹¹ Hodiny probíhaly dvakrát týdně, ale časy se každý rok měnily podle rozvrhu dalších předmětů.

Výuku u rakouského arcivévody Klopp koncipoval jako přednášky ze svých dosavadních poznatků, aniž by měl k dispozici nějakou učebnici. Podobně jako Dionysius Grün u korunního prince Rudolfa, zamýšlel se i Klopp u Františka Ferdinanda nad výhodami a nevýhodami individuální výuky. Ta sice podle něj postrádá možnost soupeřit o premiantství se spolužáky, ale zase se tak učitel může věnovat svému svěřenci naplno a ověřit si, jestli látce správně porozuměl. Už v prvních hodinách objevil arcivévodovu zálibu v zeměpisu a rozhodl se ji využít ve výkladu svého předmětu. Například při přednášce o stěhování národů měl žák před sebou otevřený atlas. František Ferdinand se nedokázal soustředit po celý čas přednášky, proto do ní učitel vstupoval svými otázkami. Na hodinách byl přítomný pečlivý vychovatel hrabě Degenfeld, který si z látky vypisoval nejdůležitější údaje. Ty potom byly použity v rámci opakování. Klopp nebazíroval na znalosti dat a jmen, důležité podle něj bylo znát celek, vyvozovat závěry a mít vlastní názor. Při generálních opakováních (Generalrepetitionen) pak František Ferdinand skutečně osvědčil svoji schopnost mluvit souvisle několik minut na dané téma. Jak Klopp poznamenává, výsledky byly rok od roku lepší.

⁴⁰⁸ Tamtéž.

⁴⁰⁹ HHStA, fond *Onno Klopp*, kt. 5, sg. B10 – Erzherzoge Franz Ferdinand und Otto, kor. Klopp – Degenfeld, Wien, 27. 1. 1876.

⁴¹⁰ Tamtéž, kor. Klopp – Degenfeld, Wien, 27. 1. 1876.

⁴¹¹ Tamtéž, kor. Klopp – Degenfeld, Wien, 12. 3. 1880.

Ve svém výkladu kladl učitel důraz hlavně na historii a důležitost habsburské rodiny a její nezastupitelné místo v dějinách Svaté říše římské. Jako důležité postavy z řad habsburských panovníků vyzdvihl vedle Rudolfa I. či Friedricha III. i Leopolda I., glorifikovaného vítěze nad Turky, a osvícenou panovnici Marii Terezii. Protože nenašel vhodnější dílo jako učební pomůcku pro výklad této látky, vzal si k ruce svoje starší nevydané rukopisné poznámky *Deutschland und das Haus Habsburg* (Německo a habsburský dům).⁴¹² Postupně tvořil Klopp z příprav svých přednášek pro Františka Ferdinanda v podstatě učebnici, vydanou až jeho synem Wiardem v roce 1912.⁴¹³ Výklad občas doplňoval předložením pramenů, jako byla například korespondence Marie Terezie nebo zprávy kancléře Metternicha o jednání s Napoleonem.⁴¹⁴

Karel Ludvík měl o vzdělání svých synů opravdu živý zájem. Byl opakovaně přítomen vyučování. Klopp napsal: „Vznešený pán byl při tom tak horlivý, že se snažil svým synům pomoci, když neznali odpověď, přímo jim napověděl a potom se mi omlouval, že tak učinil.“⁴¹⁵ I v dějepisném vzdělání byl pro arcivévodu oporou jeho vychovatel hrabě Degenfeld. Když nebylo možné hodinu s Kloppem uskutečnit, ať už se jednalo o nemoc, návštěvy příbuzných, cesty nebo stěhování ze zimního sídla na letní či obráceně, sliboval historikovi, že nezanedbá opakování látky, aby byl jeho svěřenec připraven.⁴¹⁶ Z korespondence mezi Kloppem a Degenfeldem také vyplývá, že František Ferdinand měl vyhraněné názory, které dokázal dávat najevo sarkastickým způsobem. Tak vychovatel varoval před výkladem o Portugalsku, protože arcivévoda neměl v lásce příbuzné své nevlastní matky Marie Terezie.⁴¹⁷

Kloppovo vyučování Františka Ferdinanda trvalo do roku 1882. Historik však ještě u dvora Karla Ludvíka zůstal další tři roky a věnoval se výuce arcivévody Otty. Nabídl sice převzetí úkolu mladému historikovi Ludwigu Pastorovi,⁴¹⁸ kterého ubytoval ve svém domě, ten ale odmítl.

⁴¹² Tyto poznámky vydal z Kloppovy pozůstalosti Leo König: Leo KÖNIG (ed.), *Onno Klopp: Deutschland und die Habsburger*, Graz – Wien, 1908.

⁴¹³ Onno KLOPP, *Politische Geschichte Europas seit der Völkerwanderung. Vorträge*, dva svazky, Kirchheim – Mainz, 1912.

⁴¹⁴ *Einige Bemerkungen über meine Lehrthätigkeit bei dem Erzherzoge Franz Ferdinand von Hofrath Dr. Onno Klopp*, in: Eugen d'ALBON, *Erzherzog Franz Ferdinand von Oesterreich-Este. Authentische Mittheilungen über das Studienleben des Erzherzogs. Angeregt und mit höchster Genehmigung herausgegeben von Eugen Baron d'Albon*, 1892. Privataarchiv Prof. Johann Robert Pap.

⁴¹⁵ Tamtéž.

⁴¹⁶ Srov. HHStA, fond *Onno Klopp*, kt. 5, sg. B10 – Erzherzoge Franz Ferdinand und Otto, kor. Klopp – Degenfeld, Reichenau, 17. 6. 1877; Reichenau, 30. 6. 1877; Wartholz bei Reichenau, 16. 7. 1877; Reichenau, 8. 8. 1879.

⁴¹⁷ Tamtéž, kor. Klopp – Degenfeld, Wien, 31. 1. 1882.

⁴¹⁸ **Ludwig Pastor (1854–1928)** byl německý církevní historik. Při studiích na gymnáziu ve Frankfurtu nad Mohanem navázal kontakty s protipruskými, velkoněmeckými a na Rakousko orientovanými kruhy. Velmi ho

Když Onno Klopp definitivně ukončil svoje působení v domě Karla Ludvíka, počítal s tím, že mu jeho mecenáš zprostředkuje udělení vyznamenání, které by jeho úspěchy prokazovalo i navenek. To se ale nestalo a Klopp proto uvažoval o důvodech. Karel Ludvík o jeho ocenění císaře opravdu požádal. Ten ho ale odmítl udělit jemu i dalším učitelům mladých arcivévodů, zřejmě kvůli dvěma článkům, kterými si Klopp proti sobě popudil nejen vídeňskou městskou radu. Ve svých příspěvcích *Otevřený dopis panu starostovi Uhlovi* a *Opětovný otevřený dopis panu starostovi Uhlovi*⁴¹⁹ komentuje vyjádření vídeňské městské rady k jeho knize o tureckém obléhání Vídně v roce 1683, sepsané k dvoustému výročí události.⁴²⁰ Klopp totiž zpochybnil velký podíl vídeňského měšťanstva na konečném vítězství, navíc zakotvený v tradici města, přičemž vyzdvihl úlohu císaře Leopolda jako sjednocující morální síly pro veškeré křesťanstvo. Hrabě Degenfeld historika v tomto výpadu proti vídeňské městské radě podpořil. V reakci na článek napsal: „[...] už jsem se předem těšil na to, jak městskou radu usadíte; sotva si mohu pomyslet, že pánové po takovém odbavení budou mít ještě chuť být vůči Vám arogantní.“⁴²¹

Eduard Uhl byl liberál, proti němuž se formovala opozice z řad křesťanských sociálů v čele s Karlem Luegerem. Zatímco s liberály, kteří se velkou měrou zasloužili o stavební rozmach Vídně, císař našel společnou řeč, proti jejich konkurentům vystupoval tvrdě.⁴²² Naopak Klopp s křesťanskými sociály sympatizoval a jeho syn Wiard se dokonce oženil s dcerou jejich ideologa Karla von Vogelsanga. Císaři snad mohla vadit vůbec všechna historikova otevřená kritika liberálních skupin a jeho příklon k ultramontanismu. Klopp se nicméně dočkal udělení Leopoldova řádu v roce 1902, v textu císařova schválení ale není uveden konkrétní důvod tohoto kroku.⁴²³

ovlivnil historik Johannes Janssen, který ho podpořil ve vysokoškolském studiu v Löwen, Bonnu, Berlíně, Vídni a Štýrském Hradci. Díky němu našel Pastor také útočiště v domě Onno Kloppa. V sedmdesátých letech 19. století bádá v Římě, kde mu papež Lev XIII. jako prvnímu historikovi a pouze pro jeho osobu povolil přístup do vatikánského tajného archivu. Jako katolík a zastánce velkoněmecké myšlenky nebyl Pastor vítán na německých univerzitách, proto se habilitoval v Innsbrucku. V roce 1901 byl jmenován ředitelem Rakouského historického ústavu v Římě. Byl autorem dějin papežů (*Geschichte der Päpste*, 1886–1933). Roku 1908 byl nobilitován. V roce 1915, když Itálie vstoupila do války, musel z Říma odejít, ale posléze se stal vyslancem Rakouské republiky při Svatém stolci. Alfred A. STRNAD, *Pastor Ludwig Edler von, Freiherr von Camperfelden*, in: NDB, Bd. 20, München 2001, s. 94–96; W. BAUM, *Pastor von Camperfelden Frh.*, in: ÖBL, Bd. 7, Wien 1977, s. 338.

⁴¹⁹ Onno KLOPP, *Offenes Sendschreiben an Herrn Bürgermeister Uhl*, Vaterland, 16. 10. 1882, č. 296; Týž: *Abermaliges offenes Sendschreiben an den Herrn Bürgermeister Uhl*, Vaterland, 7. 11. 1882, č. 308.

⁴²⁰ Týž, *Das Jahr 1683 und der folgende große Türkenkrieg bis zum Frieden von Carlowitz 1699*, Graz 1882.

⁴²¹ HHStA, fond *Onno Klopp*, kt. 5, sg. B10 – Erzherzoge Franz Ferdinand und Otto, kor. Degenfeld – Klopp, Groß Eislingen, 31. 10. 1882.

⁴²² Srov. Andreas PITTLER, *Die Bürgermeister Wiens. Die Geschichte der Stadt in Porträts*, Wien 2003, s. 35–45; Peter CSENDES, *Geschichte Wiens*, Wien 1981, s. 115–126.

⁴²³ *Wiener Zeitung*, 26. 10. 1902, č. 248, s. 1.

Je nepochybné, že Onno Klopp Františka Ferdinanda v jeho příštích politických postojích velmi ovlivnil. Budoucí následník trůnu byl přesvědčeným katolíkem, který v tomto náboženství viděl jeden z nejpevnějších pilířů jednotné monarchie. Tato monarchie byla personifikována v osobě císaře a habsburské dynastie. Měl antipatie ke všem liberálním proudům, sociálním demokratům, protestantům a národům s revoluční minulostí jako Italům, Francouzům a Maďarům, ale i židům.

Kloppovu myšlenku obnovy Svaté říše římské založené na federativním principu s osobou katolického, národnostním konfliktům vzdáleného císaře lze srovnat s arcivévodovými koncepty uspořádání Rakousko-Uherska po vzoru již existujících světových federací či federativních myšlenkových konstrukcí.⁴²⁴ František Ferdinand popsal ve svém cestovním deníku dojmy z návštěvy jednoho z možných předobrazů - Spojených států amerických v roce 1893. Jejich obyvatelé, přicházející z celého světa, však na rozdíl od dlouho se formujících identit evropských národů sjednocoval podle něj především hektický životní styl v tomto státě.⁴²⁵ Jinou eventuální variantu představoval švýcarský model. Žádný ale neskýtal řešení kvůli odlišnému historickému vývoji těchto států ve srovnání s habsburskou monarchií. U ní se nedalo mluvit ani o takzvaném „melding pot“, tavicím kotli, čili co největší asimilaci přistěhovalců, a tím vytvoření jednotné americké identity, ani o pevném švýcarském patriotismu, tvořícím se už od 13. století. V Rakousko-Uhersku se naopak zformovaly silné národní identity, jež postupně převažovaly nad společnými prvky státu, jakými byly právě dynastie, úřednictvo či armáda, a které stát postupně zevnitř rozkládaly. Východisko pro budoucí uspořádání tvořilo také dílo rumunského politika Aurela Constantina Popoviciho,⁴²⁶ který se stal jedním s arcivévodových poradců. Ten, inspirován rovněž americkým a švýcarským příkladem, chtěl vytvořit federaci celků na národně-politickém základě, místo na bázi historicko-politické. Řešení však bylo příliš komplikované, protože počítalo s víceméně národně homogenními celky, jimž měly být obětovány národnostní enklávy, a také porušovalo pragmatickou sankci, tedy jádro rakouské a uherské ústavy. Jistým náběhem k myšlence federalismu byl trialistický koncept (takzvané

⁴²⁴ Srov. příspěvek přednesený 11. 4. 1930 ve spolku Verein Alt-Österreich: Julius BERAN, *Die Geschichte Oesterreichs und Onno Klopp der Geschichtslehrer des Thronfolgers Erzherzog Franz Ferdinand*, *Der Österreicher* 5, 1930, No. 5–6; Týž, *Der Geschichtslehrer Erzherzog Franz Ferdinands*, *Neues Wiener Journal*, 12. 4. 1930. Tyto články se nacházejí ve fondu: HHStA, fond *Onno Klopp*, kt. 5, sg. B10.

⁴²⁵ FRANZ FERDINAND, *Tagebuch meiner Reise um die Erde 1892 - 1893*, Bd. 2, Wien 1896, s. 535-537. Srov. Peter STACHEL – Nikola ORNIG – Bernd WEILER, *Die Habsburgermonarchie, die USA und Kanada als multinationale Staaten. Eine vergleichende Untersuchung*, in: Moritz Csáky – Astrid Kury – Ulrich Tragatschnig (edd.), *Kultur – Identität – Differenz. Wien und Zentraleuropa in der Moderne*, Innsbruck – Wien – München – Bozen, 2004, s. 63–100.

⁴²⁶ Aurel Constantin POPOVICI, *Die Vereinigten Staaten von Groß-Österreich. Politische Studien zur Lösung der nationalen Fragen und staatsrechtlichen Krisen in Österreich-Ungarn*, Leipzig 1906.

„vyrovnání“ s Chorvaty)⁴²⁷ či jistá forma „vyrovnání“ s Čechy,⁴²⁸ ne snad proto, že by Popovici k Slovanům choval sympatie, ale kvůli oslabení dualistického principu, který zvýhodňoval Maďary.⁴²⁹

Kontakty mezi Františkem Ferdinandem a jeho někdejší učitelem pokračovaly i po skončení dějepisných lekcí. V roce 1891 požádal Klopp hraběte Degenfelda, aby se u arcivévody přimluvil kvůli příspěvku pro výbor vzniklý z iniciativy vídeňských katolíků na zřízení pamětní desky Marka d'Aviana v kapucínském kostele. Podle Kloppa by si arcivévoda příspěvkem „zajistil popularitu u věrných katolíků – a na těch spočívá jak kdysi začátek, tak i trvání monarchie – snadněji než při jiné příležitosti“.⁴³⁰ František Ferdinand Kloppovi posléze odpověděl kladně a připojil vzpomínku na jejich společné hodiny. „Byl jste to Vy, pane dvorní rado, kdo mi díky dějepisnému vyučování vštípil vlastenecké a náboženské city, na kterých od té doby stále stavím a stavět budu. Vy jste mě vždy nadchnul pro tradice mého domu a, i kdyby mělo přijít cokoli, i kdyby ke mně dolehlo jakékoli mínění, chci zůstat věrný svému vzoru a nekolísat v tom, co pokládám za dobré a správné.“⁴³¹ Dopisy s hrabětem Degenfeldem v Kloppově pozůstalosti svědčí o tom, že mezi těmito dvěma muži trvalo i po skončení vzdělání synů Karla Ludvíka přátelství a porozumění. Oba pocházeli z německých nepruských zemí, oba byli konvertité ke katolicismu a našli své životní uplatnění ve službách Habsburkům. Voják a bývalý vychovatel historikovy snahy o obnovení rakouského primátu v Německu velmi oceňoval, věřil v jeho bezúhonnost, problémem podle něj ale byla zaslepenost (Verblendung) rakouské společnosti.⁴³²

Roku 1895 pozval Karel Ludvík Kloppa na křtiny svého druhého vnuka Maxe, druhorozeného syna arcivévody Ottý. K osobnějšímu setkání s Františkem Ferdinandem došlo až o čtyři roky později, kdy učitel sám požádal o audienci u následníka trůnu. „Když jsem vešel, podal mi arcivévoda ruku, nabídl mi místo proti sobě a nejednal se mnou vůbec jako s poddaným při audienci, nýbrž jako s návštěvníkem. Došlo k povídání o starých časech, řekl mi, že je pamětlivý mých přednášek a opakoval mi svůj dík za ně a za směr, se kterým byly

⁴²⁷ K chorvatské otázce viz L. von CHLUMECKY, *Erzherzog*, s. 176–195. Dále srov. G. FRANZ, *Erzherzog Franz Ferdinand*, s. 77–82. O reformních plánech Františka Ferdinanda také T. von SOSNOSKY, *Franz Ferdinand*, s. 66–105.

⁴²⁸ V nástupnickém plánu „Thronwechsel“ se objevuje korunovace v Praze, stejně jako v Budapešti a ve Vídni. Jejím účelem bylo oslabit politickou pozici Maďarů v monarchii. Srov. tamtéž, s. 82–89, 144–145.

⁴²⁹ Srov. Robert A. KANN, *Erzherzog Franz Ferdinand Studien*, Wien 1976, s. 26–46.

⁴³⁰ HHStA, fond *Onno Klopp*, kt. 5, sg. B10 – Erzherzoge Franz Ferdinand und Otto, kor. Klopp – Degenfeld, Penzing, 17. 2. 1891.

⁴³¹ Tamtéž, kor. Franz Ferdinand – Klopp, Semmering, 7. 5. 1901.

⁴³² Tamtéž, kor. Degenfeld – Klopp, Stein am Kocher, Großherzogthum Baden, 10. 6. 1886.

spojeny. Když mě propustil, mohl jsem odejít s radostným vědomím, že jsem nepracoval zbytečně. Pro útěchu v mém stáří.“⁴³³

Onno Klopp byl historikem, který se rozhodl jít proti duchu doby. Jeho ideály katolicství, konzervatismu a konfederace německých států, postavené na středověkém vzoru, se neslučovaly s politickými směry Evropy konce století. I František Ferdinand chtěl být jako František II.⁴³⁴ konzervativním vladařem, což dokládá koncept jeho vládního programu častým uplatňováním institutu císařova oktroje, avšak s využitím prostředků moderní státovědy, například zavedením všeobecného volebního práva v Uhrách, které by anulovalo maďarskou většinu na sněmu. Klopp si mezi aktivními historiky nevychoval žádné žáky, lze tak konstatovat, že v tomto smyslu byli František Ferdinand a hannoverský korunní princ Ernst August do jisté míry jeho jedinými přímými myšlenkovými pokračovateli.

⁴³³ Tamtéž, neadresovaný koncept, Penzing, 2. 2. 1899.

⁴³⁴ Jménem se odkazoval na svého pradědečka, konzervativního císaře Františka I. Srov. Das Regierungsprogramm Franz Ferdinands, dle: T. von SOSNOSKY, *Franz Ferdinand*, s. 78-105.

3.4 Gottfried Marschall (1840–1911)

Gottfried Marschall nebyl pouze učitelem náboženství dětí arcivévody Karla Ludvíka – během let svého působení se stal též rodinným přítelem a důvěrníkem. Ačkoli se Marschallův vztah k Františku Ferdinandovi v jeho dospělosti pokazil, udržoval stále velmi dobré kontakty s arcivévodou Ottou a byl přítomen jak prvnímu přijímání, tak i zplnoletnění jeho syna Karla Františka Josefa.

Marschall⁴³⁵ se narodil v dolnorakouské obci Neudorfu bei Staatz jako dítě obecního sekretáře a majitele hostince Lorenze Marschalla a jeho ženy Theresie – vyrůstal tedy ve vesnických poměrech a i později zůstával díky svému vstřícnému postoji k vesničanům „lidovým knězem“. Vychodil obecnou školu v Neudorfu a gymnázium v Mikulově. V roce 1856 vstoupil do semináře v hlavním městě monarchie, jehož zřízení inicioval tehdejší vídeňský arcibiskup Joseph Othmar Rauscher. Chovanci tohoto semináře navštěvovali současně piaristické gymnázium v Josefstadtu. Díky svému nadání Marschall pokračoval od roku 1860 ve studiu ve vídeňském kněžském semináři na Stephansplatzu (Wiener Priesterseminar) a navštěvoval přednášky z katolické teologie na vídeňské univerzitě. V roce 1864 byl vysvěcen na kněze a o dva roky později promoval v Římě jako doktor kanonického práva a teologie. Bezprostředně poté byl přidělen jako kaplan k nově zřízenému kostelu sv. Alžběty ve Vídni. Nezapomínal ani na své další vzdělání – složil tehdy například nostrifikační zkoušku ke svému doktorátu z teologie.

V roce 1870 se stal na doporučení tehdejšího generálního vikáře a pozdějšího kardinála a vídeňského arcibiskupa Johanna Kutschkera učitelem náboženství synů Karla Ludvíka a všechny je také provázel k prvnímu svatému přijímání. Zřejmě díky blízkým kontaktům s císařskou rodinou byl současně jmenován dvorním kaplanem. Karel Ludvík a jeho druhá žena Marie Annunciata byli velmi zbožní a v hluboké víře chtěli vychovávat i svoje děti. Proto přednostně vybrali učitele náboženství. První kroky svých potomků na cestě k víře předtím provázela sama jejich matka. Výuka se měla řídit osnovami veřejných škol a později měla být obohacena výklady z filozofie náboženství a kanonického práva. Víra byla u vznešených žáků posilována i prakticky, oslavami církevních svátků a jubileí. Marie Annunciata bohužel nemohla dlouho sledovat pokroky malých arcivévodů. Na její přání byl František Ferdinand jako jediný z nich přítomný u jejího smrtelného lože a odříkával

⁴³⁵ Životopisná data jsou získána z disertace, představující Marschallův život a dílo: Hans KUTSCHERA, *Weihbischof Dr. Gottfried Marschall (1840–1911)*, Dissertation, Universität Wien 1957; a z biografického slovníku: red., *Marschall, Gottfried*, in: ÖBL, Bd. 6, Wien 1974, s. 109–110.

modlitbu, když pomalu umírala. Tento smutný zážitek v něm zůstal hluboce zakotvený a přimkl ho k náboženství ještě více.⁴³⁶

Marschallovo postavení bylo natolik důvěrné, že jej pověřili, aby byl arcivévodským přímluvcem u papeže. Poté, co František Ferdinand získal estenské dědictví, bylo zvykem vyprosit si přízeň papeže a odevzdat mu peněžní dar. Existuje historka, že při audienci papež Lev XIII. sice tento příspěvek kvitoval, opakoval však, že je to málo. Marschall ale zůstal neoblomný, a tak se papež nakonec s částkou spokojil a posla pochválil, že tak zásadně trval na svém.⁴³⁷ V korespondenci adresované Františku Ferdinandovi se Marschall sice o audienci u papeže zmiňuje, nepopisuje však žádné těžkosti či spory.⁴³⁸

Novinář Julius Szeps, ač byl liberál, píše o duchovním Marschallovi velmi pozitivně: „Dr. Gottfried Marschall byl ovšem nejpopulárnější kněz našeho města téměř za tři století. Nejenže věděl, jak si získat respekt u vysoko i nízko postavených, on dosáhl více, získával srdce. Jeho spravedlivá povaha, jeho získaná laskavost, které se ale nikdy nestaly důvěřivostí, byly vlastnosti, které ho činily ve společenských kruzích neobyčejně oblíbeným. Jeho zdravá povaha neutrpěla žádné škody tím, že ve styku se dvorem pečoval jako učitel o syny arcivévody Karla Ludvíka; muž hluboké zbožnosti, nesnášenlivost a pokrytectví mu byly cizí; nebyl jedním z těch zanícených kněží, kteří vyvoláváním strachu z pekla dychtí po tom, aby získali duše, naopak byla pro něj nabídka lásky k bližnímu nejvyšším základem víry: Neimponoval mu vysoký původ, bohatství, moc; co považoval za správné, za to se bez bázně zasazoval a nic ho nedokázalo pohnat k tomu, aby se od svého přesvědčení odklonil.“⁴³⁹ Dobré styky udržoval Marschall i s křesťansko-sociální stranou, vedenou Karlem Luegerem.

Na Marschalla však čekaly nové významné úkoly. V roce 1880 se stal proboštem Votivního kostela, jehož stavbu podnítil v Mexiku popravený arcivévoda Maxmilián jako poděkování Bohu za záchranu jeho bratra císaře Františka Josefa při atentátu v roce 1853. Kostel byl tenkrát ještě ve výstavbě, Marschall se proto staral i o některé výmalby a inventář, který sem věnoval. Zároveň byl jmenován kaplanem vídeňské metropolitní kapituly u dómu sv. Štěpána. Nevynechal ani školskou sféru, když se stal členem právněhistorické zkušební

⁴³⁶ *Mittheilungen über den Religionsunterricht*, in: Eugen d'ALBON, Erzherzog Franz Ferdinand von Oesterreich-Este. Authentische Mittheilungen über das Studienleben des Erzherzogs. Angeregt und mit höchster Genehmigung herausgegeben von Eugen Baron d'Albon, 1892. Privatarhiv Prof. Johann Robert Pap.

⁴³⁷ Historku otiskl Julius Szeps v *Neues Wiener Journal* z 15. 3. 1924, cituje ji H. KUTSCHERA, *Weihbischof Dr. Gottfried Marschall*, s. 81–83.

⁴³⁸ HHStA, fond *Depot Hohenberg, Nachlass Franz Ferdinand d'Este*, kt. 20, kor. Marschall Gottfried, Rom, 11. 9. 1879.

⁴³⁹ Podle *Neues Wiener Journal* z 15. 3. 1924, cituje H. KUTSCHERA, *Weihbischof Dr. Gottfried Marschall*, s. 84–85.

komise na vídeňské univerzitě. Působil též jako inspektor církevního vyučování pro devátý vídeňský obvod a člen zemské školní rady.

Velmi důležité byly Marschallovy iniciativy a přimluvy na poli veřejného života. Byl viceprezidentem kuratoria při nově zřízené Vídeňské všeobecné poliklinice, které se staralo o záležitosti spojené s její organizací, tedy také o její rozpočet. Zasazoval se rovněž o výstavbu kostelů ve Vídni, takzvaných Notkirchen (nouzových kostelů), stavěných narychlo a s nejnutnějším vybavením, protože vzhledem k prudkému nárůstu obyvatel hlavního města, hlavně dělníků, v některých čtvrtích církevní stánky zcela chyběly. Tyto měly být později nahrazeny definitivními stavbami. Marschall koordinoval činnost spolků, ustavených pro výstavbu těchto kostelů, jejichž základní kameny a zvony také světil. Jednalo se o farní kostel Neposkvrněného početí Panny Marie v obvodu Neumargareten, farní kostel Všech svatých v obvodu Zwischenbrücken a Rosenkranzkirche v Hetzendorfu.

Tento kněz se ukázal být i dobrým hospodářem. Z titulu metropolitního kanovníka mu patřily statky v Kirnbergu an dem Mank v Dolních Rakousích, kde pobýval v čase dovolených. Zrenovoval zdejší zámek a staral se o sad s dvěma tisíci ovocnými stromy, k tomu se mu podařilo získat okolní revíry. U tamějšího obyvatelstva byl oblíbený, zval si k sobě faráře a starosty a právě zde si vysloužil přezdívku „lidový kněz“ či dokonce „náš biskup“. Když oslavil v Kirnbergu své sedmdesáté narozeniny, bylo mu uděleno čestné občanství města.

Vrcholem Marschallovy kariéry bylo dosažení biskupské hodnosti. Teprve v roce 1901 byl jmenován světícím vídeňským biskupem a titulárním biskupem v Sýrii. Kardinálského klobouku se nedočkal, o příčině tohoto nezdaru však lze jen spekulovat. Marschall nestál za svým bývalým žákem Františkem Ferdinandem d'Este v záležitosti jeho morganatického sňatku s hraběnkou Žofií Chotkovou.⁴⁴⁰ Nebylo to pouze z loajality k císaři, ale i z jeho osobního přesvědčení, protože se obával politických neklidů, které tento svazek vyvolá zvláště v Uhrách, a také nevěřil tomu, že hraběnka Chotková nebude mít ambice dosáhnout prohlášení svých dětí za následníky trůnu. Císař ho nepřímou pověřil, aby se snažil arciběvodu přesvědčit o nesmyslnosti jeho kroku. František Ferdinand mu tento postoj nemohl zapomenout. Zatímco arciběvoda Otto se s biskupem stýkal do konce svého života (Marschall byl dokonce přítomen u jeho smrtelného lože), jeho bratr mu nesvěřil ani křest svých dětí. Deník Wladimira von Becka dokládá, že Marschall byl u Františka Ferdinanda v této době persona non grata. V dopise Beckovi ze 14. května 1900 se arciběvoda vyjadřuje velmi ostře: „Řekněte mu [Marschallovi, pozn. aut.], že se od všech jeho pletich úplně

⁴⁴⁰ Srov. T. von SOSNOSKY, *Franz Ferdinand*, s. 23, 31.

distancuji a že on proto pro mě, pro můj celý život dlouho přestane existovat. Řekněte mu, že jeho kariéra je zcela u konce, protože – pokud budu naživu – nebude nikým jiným než farářem při Votivním kostele.“⁴⁴¹ Hrozba Františka Ferdinanda se nesplnila docela, biskupem se Marschall stal, ale kardinálem nikoliv, ačkoli pro to měl jako generální vikář kardinála Antona Josefa Gruschy nejlepší předpoklady.

Vztah mezi Františkem Ferdinandem a biskupem Marschallem již zřejmě nikdy nebyl tak vřelý jako v letech vyučování.⁴⁴² Marschall se však snažil udržovat s arcivévodou dopisní kontakt a ledy snad částečně opadly. Kupříkladu Žofie Chotková se stala donátorkou kostela v Neumargaretenu. V dopisech kněz žádá o audienci a prosí, zda by mohl vidět arcivévodovy děti. Jestli mu bylo vyhověno, není jisté. Korespondence končí rokem 1909.⁴⁴³

Potom, co Marschall věděl, že kardinálskou hodnost nezíská, rezignoval i na post generálního vikáře a vydal se na svou poslední velkou cestu do Svaté země. Byl velmi vášnivým cestovatelem – v roce 1876 podnikl s profesorem Hermannem Zschokkem a učitelem náboženství Mendou cestu do severní Evropy – Dánska, Švédska, Norska a do Petrohradu. Během ní si vedl deník, který potom vyšel knižně.⁴⁴⁴ V dopisech mladému Františku Ferdinandovi popisuje svoje výpravy po Francii, Španělsku a Itálii.⁴⁴⁵ Jeho poslední cesta, která měla být spíše poutí a pokáním, ho smrtelně vyčerpala. Zemřel nedlouho po svém návratu do Vídně 23. března 1911.

⁴⁴¹ Cit. tamtéž, s. 103.

⁴⁴² Z dopisů Marschalla Františku Ferdinandovi vyplývá velmi přátelský vztah. V raném věku, ale i po roce 1900 oslovuje biskup arcivévodu pouze „Erzherzog“, nikoli „Eure kaiserliche Hoheit“.

⁴⁴³ HHStA, fond *Depot Hohenberg, Nachlass Franz Ferdinand d'Este*, kt. 20, kor. Marschall Gottfried, Wien, 17. 12. 1907, Wien, 31. 12. 1908, Wien, 30. 12. 1909.

⁴⁴⁴ Gottfried MARSCHALL, *Vom hohen Norden*, Wien 1877.

⁴⁴⁵ HHStA, fond *Depot Hohenberg, Nachlass Franz Ferdinand d'Este*, kt. 20, kor. Marschall Gottfried, Toulouse, 29. 9. 1874, Lisabon, 28. 9. 1878, Rom, 11. 9. 1879, Monte Cassino, 16. 9. 1879, Turin, 29. 9. 1879.

4 Výchova a vyučování arcivévody Karla Františka Josefa

K výchově a vyučování arcivévody Karla Františka Josefa není dostupná přesná dokumentace jeho vychovatele⁴⁴⁶ jako v případě korunního prince Rudolfa, ani dílo, které by se skrze nashromážděné vzpomínky tématem výchovy zabývalo jako u Františka Ferdinanda d'Este. Čerpat lze proto především z Karlových biografií a dochované korespondence. První Karlovy životopisy vznikly ještě ve válečných letech, ať už před rokem 1916, kdy se stal císařem, nebo po tomto datu. Mají „velkorakouský“ vlastenecký charakter, a tudíž tendenci vykreslovat arcivévodu či již císaře v co nejlepším světle – zdůrazňují jeho zbožnost, mírnost a nadání.⁴⁴⁷ Podobné ladění má text Karla Hanse Zessner-Spitzenberga, zakladatele Modlitební ligy císaře Karla (Kaiser Karl Gebetsliga), z období těsně po první světové válce.⁴⁴⁸ Dále jsou k dispozici práce vycházející mimo jiné z ústních i písemných vzpomínkových záznamů císařovny Zity, Otty Habsburského a potomků členů dvora a dalších osob, které přišly s císařskou rodinou do styku.⁴⁴⁹ Současné monografie s výjimkou knih Elisabeth Kováčové⁴⁵⁰ a Evy Demmerleové⁴⁵¹ a diplomové práce Sophie Kathariny Woegingerové⁴⁵² obsahují údaje bez dostatečných odkazů na prameny.⁴⁵³ Pro představu o Karlových studiích lze použít i vzpomínkové příspěvky a novinové články.⁴⁵⁴

Karel František Josef, narozený 17. srpna 1887 na zámku Persenbeug, byl prvorozeným synem arcivévody Otty, bratra Františka Ferdinanda d'Este a tedy synovce panujícího císaře, a Marie Josefy, rozené saské princezny. Manželství tohoto páru nebylo

⁴⁴⁶ Soukromý rodinný archiv Habsburků, kde by se dokumentace mohla nacházet, je v současné době nepřístupný. Požadavku o nahlédnutí do fondů nebylo vyhověno.

⁴⁴⁷ Hermann HELLER, *Erzherzog Karl Franz Josef der Thronfolger Österreich-Ungarns*, Brünn 1914; Leo SMOLLE, *Kaiser Karl I. Ein Bild seines Lebens. Der Jugend und dem Volke dargestellt*, Wien – Prag 1917; Arthur ACHLEITNER, *Kaiser Karl von Österreich. König von Ungarn*, Berlin 1917; AUSTRO-HUNGARICUS, *Kaiser und König Karl. Kaiserin und Königin Zita. Der Kronprinz*, Wien 1917.

⁴⁴⁸ Hans Karl ZESSNER-SPITZENBERG, *Kaiser Karl*, Salzburg 1953. Kniha právníka H. K. Zessner-Spitzenberga byla vydána až z jeho pozůstalosti, proto je reálné datum jejího sepsání dřívější. Stal se obětí nacismu, zemřel v koncentračním táboře Dachau v roce 1938.

⁴⁴⁹ Gordon BROOK-SHEPHERD, *Um Krone und Reich. Die Tragödie des letzten Habsburgerkaisers*, Wien – München – Zürich 1968; Reinhold LORENZ, *Kaiser Karl und der Untergang der Donaumonarchie*, Graz – Wien – Köln 1959; Erich FEIGL, *Kaiser Karl I.: ein Leben für den Frieden seiner Völker*, Wien 1990.

⁴⁵⁰ Elisabeth KOVÁCS, *Untergang oder Rettung der Donaumonarchie? Die österreichische Frage. Kaiser und König Karl I. (IV.) und die Neuordnung Mitteleuropas (1915–1922)*, Bd. 1, Wien – Köln – Weimar 2004.

⁴⁵¹ Eva DEMMERLEOVÁ, *Císař Karel I. Blaze těm, kdo působí pokoj...*, Praha 2006.

⁴⁵² S. K. WOEGINGER, *Die Erziehung*.

⁴⁵³ Josef GÖRLICH, *Der letzte Kaiser – ein Heiliger? Kaiser Karl von Österreich*, Stein am Rhein 1972; Heinz ROEDER, *Kaiser Karl. Der letzte Monarch Österreich-Ungarns 1887–1922*, München 1981; Michel DUGAST ROUILLE, *Charles de Habsbourg. Le dernier empereur 1887–1922*, Paris 1991; Peter BROUCEK, *Karl I. (IV.): der politische Weg des letzten Herrschers der Donaumonarchie*, Wien 1997; Jan GALANDAUER, *Karel I. Poslední český král*, Praha – Litomyšl 2004.

⁴⁵⁴ Arthur POLZER-HODITZ, *Aus der Geheimmappe seines Kabinettschefs*, Wien 1880; Jaroslav GOLL, *Z pobytu arcivévody Karla Františka Josefa v Praze 1906–1908*, Venkov, 26. 11. 1916, s. 1–2. Tiskové prameny jsou citovány níže.

šťastné kvůli rozdílnému charakteru manželů, časem ale dokázali jeden druhého respektovat. Otto byl císařským důstojníkem a nevyhýbal se pitkám ani milostným dobrodružstvím, Marie Josefa byla zbožnou katoličkou. Oběma ale ležela na srdci budoucnost jejich nejstaršího syna, který se stále více přibližoval trůnu jako jeho pretendent. V roce 1889 spáchal sebevraždu korunní princ Rudolf, o sedm let později zemřel Karlův dědeček Karel Ludvík poté, co se přes varování napil vody z Jordánu, v roce 1900 se kvůli morganatickému sňatku vzdal jeho strýc František Ferdinand takzvanou renunciací nástupnického práva pro svoje potomky. I Karlův otec Otto se ocitl blíže naději na vládnutí s náhlým tuberkulozním onemocněním svého bratra kolem roku 1895. Tehdy byl převezen do Vídně, kde pro sebe a svoji rodinu dostal k dispozici zámek Augarten. Po Karlově narození bylo však místo pobytu celé rodiny určováno Ottovou vojenskou službou. Vystřídali Brno, Prahu a Šoproň. Do apartmánů na Pražském hradě se Karel z důvodu svých vysokoškolských studií posléze vrátil.

Od malička se o malého arcivévodu starala matka, které vypomáhaly chůvy Anna Stumpfová a Marie Grünwaldová, kterou po roce nahradila Češka Kateřina Janáčková.⁴⁵⁵ V roce 1891 či 1892 dostal vychovatelku **Miss Casey Bride**, pocházející z Anglie, přesněji z Irska. Ta se již předtím starala o Karlovu nevlastní tetu, arcivévodkyni Marii Annunziatu. Dvorní dáma Marie Josefy markraběnka Crescence Pallavicini na ni vzpomínala takto: „Jako všechny katolické Irky hluboké vřelé zbožnosti, byla v každém ohledu znamenitý charakter. I přes svoji malou, křehkou postavu si dokázala získat respekt, byla spravedlivě přísná, nikdy nepřeháněla a dojemně se starala o své svěřence.“⁴⁵⁶ S touto vychovatelkou mluvil výhradně anglicky, proto si tento jazyk osvojil už ve velmi nízkém věku.

V devíti letech⁴⁵⁷ byl Karlovi přidělen vychovatel, nadále se tedy měl vzdělávat v mužském kolektivu. Volba padla na **Georga hraběte Wallise, svobodného pána von Carighmaina**, který se podílel už na výchově arcivévody Otty a jeho bratra Františka Ferdinanda. Vystudoval Tereziánskou akademii ve Vídeňském Novém Městě, poté sloužil u jezdeckva. V letech 1879 až 1883 byl přidělený ke dvoru (Hofstaat) Karla Ludvíka, v letech 1895 až 1906, tedy po čas Karlovy výchovy, ke dvoru arcivévody Otty a Marie Josefy. K jeho velkým přednostem patřila jazyková vybavenost. Plynule mluvil a také psal německy, maďarsky, česky a francouzsky, částečně anglicky a pro dorozumění i rusky. K jeho typickým

⁴⁵⁵ Ve vzpomínce paní von Goldegg, dvorní dámy Karlovy nevlastní babičky arcivévodkyně Marie Terezie, Karel jednu z chův nazýval „Nini“. H. K. ZESSNER-SPITZENBERG, *Kaiser Karl*, s. 17. Srov. *Hof- und Staatshandbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für 1888*, s. 62; *Hof- und Staatshandbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für 1889*, s. 62.

⁴⁵⁶ Tamtéž, s. 16.

⁴⁵⁷ *Hof- und Staatshandbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für 1896*, s. 44.

znakům patřily brýle, které nosil kvůli své krátkozrakosti a se kterými je zachycen na většině fotografií.⁴⁵⁸

Pester Lloyd otiskl v roce 1916 Wallisovu zajímavou příhodu s císařem Františkem Josefem, která se měla udát roku 1905. Podle ní se císař Wallise otázal: „Učí se Karel maďarsky?“ – „Ano, Veličenstvo,“ odpověděl mu arcivévodův vychovatel. „Umíte Vy maďarsky?“ na to císař. „Ano, Veličenstvo,“ odvětil Wallis. – „Tedy akorát tak k vojenské službě.“ – „Veličenstvo dovolí, trochu více,“ podotknul Wallis, který sloužil jako důstojník u hulánů. O pět let později se císař zeptal, jestli Karel dělá v maďarštině pokroky. – „Zajisté,“ zněla odpověď. – „Už umí mluvit maďarsky? Mluvíte s ním Vy maďarsky? Umíte přece víc, než je potřeba k výkonu služby.“ To, že si císař vzpomněl na tehdejší Wallisovu odpověď, svědčilo o jeho skvělé paměti.⁴⁵⁹

Roku 1900 přibyl k Wallisovi druhý vychovatel, **hrabě Emerich svobodný pán von Mattencloît**. Jako vychovatel působil oficiálně v letech 1902 až 1905, předtím byl přidělcem arcivévodý Karla Salvátora. Studoval tři roky na vídeňské univerzitě, vojenskou přípravu absolvoval v Hranicích na Moravě a v Brně. Stejně jako Wallis sloužil u jezdeckva, a proto vyučoval Karla zároveň jízdě na koni.⁴⁶⁰ Mattencloît zřejmě poskytl Zessnerovi-Spitzenbergovi svědectví o drobných příhodách s Karlem, které pak autor vložil do své knihy. Jednou prý daroval poddaným své košile, protože jich měl podle svého uvážení dostatek, jindy zase vložil své úspory pro opravu vyhořelé kaple v Edlachu. Ve Vídni pořádal tombolu na podporu sirotčince. Vychovatel si též vzpomněl, jak arcivévoda překonával časná vstávání v šest hodin bez ohledu na roční dobu zpěvem.⁴⁶¹

Vychovatelé se spolu s rodiči podíleli na výběru soukromých učitelů. Velice důležitá byla s ohledem na charakter a postavení rodiny výuka náboženství, které se ujali hned tři pedagogové. Pozdější vídeňský světicí biskup Gottfried Marschall, jemuž byl dříve svěřen tentýž předmět u Františka Ferdinanda a Otty, dále dominikánský páter Norbert Geggerle a Sigismund Waitz, příští arcibiskup v Salcburku. Literatura udává jména dalších učitelů, blíže je ale nespecifikuje. Francouzštině ho vyučoval Monsieur Matthieu, maďarštině Artur Tomásky a hudbě pan Schmalzhofer. Eva Demmerleová udává, že se učil i česky a chorvatsky.⁴⁶² K tomu velmi rád četl – od dětských knížek a dobrodružných románů přešel bez námahy k Homérovi či Shakespeareovi. Karlovým téměř všudypřítomným průvodcem před gymnaziální výukou se stal jeho hofmistr **Joseph Holzlechner**, nazývaný familiárně

⁴⁵⁸ KA, fond *Qualifikationslisten*, Wallis von Carighmain, Georg.

⁴⁵⁹ Die AUSTRO-HUNGARICUS, *Kaiser und König Karl*, s. 31.

⁴⁶⁰ KA, fond *Qualifikationslisten*, von Mattencloît, Emerich.

⁴⁶¹ H. K. ZESSNER-SPITZENBERG, *Kaiser Karl*, s. 24–25.

⁴⁶² E. DEMMERLEOVÁ, *Císař Karel I.*, s. 32.

„Nisi“. Pocházel ze Stammersdorfu u Vídně, byl synem úředního sluhy, ale o otce záhy přišel. Vystudoval práva na vídeňské univerzitě a poté se přihlásil k vojsku, kde působil jako poručík. Reinhold Lorenz o něm píše, že se svým svěřencem často chodil do přírody a učil se s ním jak humanitní a přírodovědné předměty, tak i tělocvik na čerstvém vzduchu. Tím vzbudil Karlův zájem o přírodní vědy.⁴⁶³

Protože se připravoval na kariéru důstojníka, absolvoval Karel také vojenské předměty – nauku o zbraních, střelbu, vše, co se týkalo železnic a telegrafů, vojenskou taktiku a organizaci vojska. K jeho učitelům patřili přirozeně vojáci, například major Dittl von Wehrenbach a hejtman von Bisinius.⁴⁶⁴

Pod Holzlechnerovým vedením absolvoval mladý arcivévoda téměř celou látku nižšího gymnázia. Jeho rodiče se však rozhodli, že bude navštěvovat i veřejné gymnázium. Vybrali mu vídeňské Skotské gymnázium (Schottengymnasium), vedené benediktinskými mnichy. Tento ústav měl dlouhou tradici sahající až do 12. století. V klášterní nadaci se kromě noviců začali postupně vzdělávat synové vídeňských měšťanů a po založení vídeňské univerzity roku 1365 byl klášter úzce provázán i s tímto vysokým učením. Za josefinských reforem se zdejší výuka částečně sekularizovala a na tradice klášterního učení navázalo založení gymnázia roku 1807 z podnětu městské rady. Thunova školská reforma (1849) a květnové zákony (1868 a 1874) přiblížily tamější osnovy více běžnému světskému gymnáziu. V sedmdesátých letech 19. století vzrostl počet studentů, v osmdesátých letech byli přijímáni i laičtí profesori a rozšířila se výuka živých jazyků. Typickým žákem tohoto gymnázia v čase, kdy je navštěvoval Karel, byl syn vídeňského úředníka, katolík, jehož mateřským jazykem byla němčina.⁴⁶⁵

Karlova výuka ovšem probíhala nadále i soukromě, učitelé k němu docházeli. Výjimku tvořily experimentální předměty – přírodověda, fyzika a chemie, kterých se arcivévoda účastnil v prostorách gymnázia. V gymnaziálních ročenkách je zapsán pro školní roky 1900/1901, 1901/1902 a 1902/1903. Po prvním roce absolvoval zkoušku z nižšího gymnázia, maturitu však již neskládal kvůli tomu, že císař považoval za nedůstojné, aby se měřil ve znalostech se svými budoucími poddanými. Každopádně prý byl mezi svými spolužáky oblíbený a nad nikoho se nevyvyšoval. Dostal přezdívkuarci-Karel (Erz-Karl).⁴⁶⁶

⁴⁶³ Lorenz ale nesprávně uvádí, že studoval filologii. R. LORENZ, *Kaiser Karl*, s. 31 – 32. Srov. KA, fond *Qualifikationslisten*, Holzlechner, Joseph; *Hof- und Staatshandbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für 1896*, s. 44.

⁴⁶⁴ Uvádí je R. LORENZ, *Kaiser Karl*, s. 16.

⁴⁶⁵ Johannes JUNG (ed.), *Das Schottengymnasium in Wien. Tradition und Verpflichtung*, Wien – Köln – Weimar 1997.

⁴⁶⁶ E. KOVÁCS, *Untergang oder Rettung*, Bd. 1, s. 62.

Jeho učitelé jsou podepsáni na vysvědčení.⁴⁶⁷ Byli to Stephan Fellner pro matematiku, přírodopis a fyziku, Albert Hübl pro dějepis a zeměpis a Paulus Lieger pro latinu a řečtinu. Tehdejším ředitelem byl Andreas Borschke. Karel u zkoušky uspěl velmi dobře, dvojky měl pouze z latiny a řečtiny, což ale kompenzovaly jeho znalosti živých jazyků, a matematiky.

Průběh této zkoušky zachytil Leo Smolle ve výpovědi profesora Hübla: „Bylo 27. června, když arcivévoda Karel František Josef, náš současný císař Karel, zastavil před naším gymnáziem, aby složil zkoušku dospělosti z předmětů vyššího gymnázia [sic! správně: nižšího, pozn. aut.]. Profesori, kteří zkoušku vykonávali, se shromáždili v konferenční místnosti ústavu a kromě mě byli přítomni ještě ředitel dr. Andreas Borschke, profesor dr. Stephan Fellner a profesor dr. Paul Lieger. Vzpomínám si, jaký nepopsatelný dojem na mě arcivévoda udělal už při svém příchodu. Přátelský, otevřený pohled, dobrota srdce a veselost, které vyzařovaly z jeho rysů, působily blahodárně. Jasně a jistě zodpověděl mladý arcivévoda všechny mu položené otázky vyčerpávajícím způsobem. Později jsem vzpomínal na to, jak moc jeho znalosti ze zeměpisu a dějepisu překračovaly požadavky, které jsou obvyčejně kladeny na žáka jeho věku. Zvláště ve vlastivědě a v dějepisu své vlasti osvědčil arcivévoda Karel tehdy takovou povědomost, která musela překvapit.“⁴⁶⁸

Součástí Karlova vzdělání bylo též poznávání jeho vlasti i zahraničních destinací. Kromě stěhování, které absolvoval kvůli překládání otcových služebních míst, cestoval ze studijních důvodů se svými vychovateli. Roku 1900 navštívil Bosnu a Hercegovinu a Dalmácii, 1901 Halič, Bukovinu a Uhry, v následujícím roce se seznámil s vlastní své matky, Saskem, a dalším německým královstvím Württemberskem. V roce 1903 zavítal do Francie a Anglie. Při návštěvě Alsaska-Lotrinska usoudil, že by mělo s ohledem na svůj charakter připadnout spíše Francii než Německu.⁴⁶⁹

Prasynovec Františka Josefa I. představuje jistou výjimku, co se jeho vyššího vzdělání týče. Není až tak zvláštní, že jeho rodiče přebírali za studia svého syna velkou zodpovědnost, zaujme ale pokus kombinovat privátní hodiny s těmi, které probíhaly na veřejném ústavu. Karel měl jako první z předpokládaných nástupců na trůně vystudovat vysokou školu, studijní plán tedy nutně nekončil jeho plnoletostí. Tato výuka však již nebyla veřejná, také kvůli jeho vojenským povinnostem.

Arcivévoda Otto a jeho manželka se obrátili na hraběte Wallise s prosbou, jestli by po dva roky, než jejich syn dosáhne plnoletosti, mohl být nejen Karlovým vychovatelem, ale i

⁴⁶⁷ Archiv des Schottengymnasiums, sbírka *Gymnasialzeugnis. Seine Kaiserliche u. Königliche Hoheit Erzherzog Karl Franz Josef*, Wien, k. k. Schottengymnasium, am 27. Juni 1901.

⁴⁶⁸ L. SMOLLE, *Kaiser Karl I.*, s. 32–33.

⁴⁶⁹ E. DEMMERLEOVÁ, *Císař Karel I.*, s. 35.

mentorem a důvěrníkem. Související dopis z 22. září 1904, nacházející se zřejmě v soukromém rodinném archivu Habsburků, je citován několika autory.⁴⁷⁰ Otto si v té době již byl vědom svého závažného zdravotního stavu (zemřel o dva roky později). Po smrti otce začal být Karel neoficiálně titulován jako „druhý následník trůnu“.⁴⁷¹ Jako místo, kde má Karel vstřebat vysokoškolskou látku v právní oblasti, navrhl Otto Prahu či Innsbruck. Praha měla výhodu společenského prostředí, Innsbruck je hlavní město Tyrol, které si Karel velmi oblíbil a kde sídlil regiment arcivévody Evžena, pod jehož dohledem by byl. Erich Feigl a Elisabeth Kováčsová udávají jako důkaz rodičovské účasti ještě jeden nedatovaný Ottův dopis Karlovu vychovateli. „Pokud jsme tu my rodiče, bude se výchova našeho syna konat jen tak, jak My uznáme za vhodné.“⁴⁷²

Na nich spočívalo také rozhodnutí, kdo sestaví pro předpokládaného budoucího císaře studijní plán. V roce 1905 proběhly dvě audience, při nichž se Marie Josefa a František Ferdinand d'Este, příští poručník Karla a jeho bratra Maxe, setkali s českým historikem a vysokým státním úředníkem **Antonínem Rezkem (1853-1909)**.⁴⁷³ Na nich se pravděpodobně probíral koncept výuky, který Rezek později sepsal do pamětního spisu.

Nabízí se otázka, proč padla volba právě na tohoto českého vědeckého a politického činitele. Rezek začal svou kariéru na pražské univerzitě. I když pocházel z prostých poměrů (jeho otec byl hodinářem v Jindřichově Hradci), v Praze se díky své pílí i přímluvě a pomoci profesorů filozofické fakulty Josefa Emlera, Václava Vladivoje Tomka, Josefa Jirečka a zřejmě i Františka Palackého vypracoval nejdříve na docenta ještě spojené univerzity a posléze profesora univerzity české. V roce 1882 byl jmenován mimořádným profesorem všeobecných dějin na filozofické fakultě téže univerzity a roku 1888 řádným profesorem rakouských dějin tamtéž. Během přípravy na rigorozní zkoušku a docenturu pracoval jako profesor na reálce v Karlíně a na prvním reálném gymnáziu ve Spálené ulici a seznámil se též s archivní prací jakožto asistent v archivu Muzea Království českého. Na univerzitě se v historickém semináři snažil o praktické vzdělání budoucích historiků podobně jako Jaroslav Goll a spolu s Gollem také koncipoval a redigoval moderní odborný časopis *Český časopis historický*. Vedení jiného periodika, určeného ovšem širší veřejnosti, *Sborníku historického*, se Rezkovi nezdařilo. Tento historický časopis vycházel mezi lety 1883 až 1886 a Rezek si kladl v jeho redakci za cíl představovat nejen české, ale i obecné dějiny, a nejen středověký

⁴⁷⁰ E. FEIGL, *Kaiser Karl I.*, s. 31–33; Elisabeth KOVÁCS (ed.), *Untergang oder Rettung der Habsburgermonarchie. Politische Dokumente zu Kaiser und König Karl I. (IV.) aus internationalen Archiven*, Bd. 2, Wien – Köln – Weimar 2004, s. 37–39; E. DEMMERLEOVA, *Císař Karel I.*, s. 38–39.

⁴⁷¹ J. GALANDAUER, *Karel I.*, s. 25.

⁴⁷² Cit. dle E. FEIGL, *Kaiser Karl I.*, s. 33; E. KOVÁCS, *Untergang oder Rettung*, Bd. 1, s. 62.

⁴⁷³ Rezkova audience u Františka Ferdinanda d'Este proběhla 20. 1. 1905, u Marie Josefy 10. 2. 1905. Bohumil JIROUŠEK, *Antonín Rezek*, České Budějovice 2002, s. 135–137.

materiál, ale především práci s novověkými prameny. Přitom oslovoval autory z širokého okruhu odborných i laických historiků.⁴⁷⁴ Svým vědeckým zaměřením se orientoval na dějiny raného novověku, 16. století a třicetileté války v českých zemích, čímž se pasoval na pokračovatele *Dějin národu českého* Františka Palackého, čemuž ale nakonec nedostál. Zároveň byl ale ze stejného důvodu konkurentem svého učitele Antonína Gindelyho. Vystřídal i univerzitní funkce, byl činný v akademickém senátu, pro akademický rok 1893–1894 byl zvolen děkanem filozofické fakulty a v následujícím roce jejím proděkanem. Politickým smýšlením se ztotožňoval se staročechy, spolupracoval však s mladočechy a stále více se odkláněl od realistů a osoby Tomáše Garrigue Masaryka. Nový ministerský předseda Kazimír Badeni, který si kladl nemalé cíle v cestě ke smíru předlitavských národů, nabídl Antonínu Rezkovi post ministerského rady na ministerstvu kultu a vyučování. Významní mladočeští politici Josef Kaizl a Gustav Eim profesora doporučovali, protože se jednalo o člověka, který nejenže měl velké znalosti o univerzitních a školských poměrech v Čechách a na Moravě (univerzity byly jedny z ohnisek národních sporů), ale i svými osobními vlastnostmi, temperamentem, přímostí, individualitou, pracovitostí a tím, že byl uznáván též německou stranou, odpovídal představám o novém kabinetu. Rezek se brzy stal sekčním šéfem ministerstva a dostával se čím dál více do kontaktu s vysokou aristokracií i s císařem. Odměnou za jeho služby bylo udělení řádu Železné koruny II. a posléze I. třídy. V Koeberově vládě, která měla provést nové vyrovnání s Uherskem a najít kompromis v česko-německém sporu, mu byl v letech 1900–1903 svěřen post ministra krajana, což byla velice těžká a ve stávajících politických poměrech přímo nezáviděníhodná funkce. Ve prospěch jeho zvolení hovořila podle bývalého ministerského předsedy Paula Gausche von Frankenthurn jeho znalost českého prostředí, vědecké kvality, bezúhonnost, údajná nadstranickost a porozumění pro poklidné soužití obou národů v zemích České koruny i pro rakouskou státní ideu. Byl cenným přimlvcem českého národa hlavně v podnikatelské, školské a státní sféře, přesto se během svého úřadování nevyhnul neshodám s mladočeskými politiky.⁴⁷⁵

Rezek znal velmi dobře poměry na pražských univerzitách; sám byl profesorem, ale i střízlivým a loajálním státním úředníkem. Proto se na něj obrátili Karlovi příbuzní. Vypracoval pamětní spis, který ocitoval *Neues Wiener Tagblatt* 23. listopadu 1916.⁴⁷⁶ Má podobu dopisu blíže nespecifikovanému příteli. Lze se domnívat, že tímto přítelem byl buď

⁴⁷⁴ Srov. Bohumil JIROUŠEK, *Antonín Rezek a Sborník historický*, Český časopis historický 99, 2001, č. 4, s. 823–837.

⁴⁷⁵ Luboš VELEK, *Sestavení vlády Ernesta von Koerbera a obnovení úřadu českého ministra krajana roku 1900*, *Paginae historiae* 6, 1998, s. 38–63.

⁴⁷⁶ Spis je citován v Karlových biografiích. Jeho plné znění uvádí: AUSTRO-HUNGARICUS, *Kaiser und König Karl*, s. 35–39. Zveřejnění spisu zachytily také pražské *Národní listy* a udávají některé jeho části v překladu. *Národní listy* 56, 23. 11. 1916, č. 325, s. 1–2.

hrabě Wallis, nebo spíše další člověk, který plán výuky revidoval, Arthur hrabě Polzer-Hoditz – Wallisův přítel, právník a pozdější šéf Karlova kabinetu. Ve svých pamětech přikládá autorství plánu sobě. „Na tato [studia, pozn. aut.] jsem měl vliv do té míry, že jsem na žádost hraběte Wallise písemně objasnil svoje názory k této záležitosti a navrhnul studijní program.“⁴⁷⁷ Eva Demmerleová však cituje část Polzer-Hoditzova dopisu hraběti Wallisovi, uloženého v soukromém rodinném archivu Habsburků, kterou nedatuje.⁴⁷⁸ Její obsah se shoduje s Rezkovým návrhem. Avšak vzhledem k Rezkově angažovanosti v tomto podniku a doporučení konkrétními osobami svědčí autorství pro Rezka. Polzer-Hoditz mohl být příjemcem profesora dopisu, který ho posléze v téměř nezměněné podobě interpretoval arcivévodovu vychovateli.

Návrh Karlových studií se soustředí především na znalosti z právního odvětví, které Rezek rozdělil do čtyř oblastí. Arcivévoda neměl být zatěžován detaily, kvůli nimž by studium mohlo být nezáživné, a tedy neužitečné až škodlivé. Pro budoucího vladaře bylo nejdůležitější získat přehled v oblasti státovědy, tedy v tom, jak funguje stát. Státní právo a historicko-politický vývoj měly doplňovat odkazy na aktuální politické a hospodářské otázky, například prostřednictvím denního tisku. Karel měl mít prostor k vyjádření vlastního názoru. Dále se měl seznámit s veřejným právem, zejména ústavními zákony, národním hospodářstvím a finanční vědou, kanonickým a církevním právem pro správné posouzení vztahu církve a státu a základy občanského a trestního práva. Římské právo stálo v pozadí kvůli své přílišné formálnosti a byrokratičnosti. Učivo bylo rozloženo do dvou let s tím, že je bylo možné stihnout už v průběhu jednoho roku, ale tím by se proces uspěchal.

Po prvním roce studia skládal Karel 14. 3. 1907 právnickou zkoušku,⁴⁷⁹ v srpnu téhož roku byl při oslavě ve vile Wartholz prohlášen plnoletým. Obdržel vlastní dvůr (Hofstaat). Jeho vrchním komorníkem se stal princ Zdenko von Lobkowitz a služebním komorníkem František hrabě Ledebur.⁴⁸⁰ Již v roce 1905, kdy nastupoval vojenskou službu v Chudeřicích u Bíliny, mu císař vyčlenil peníze pro zřízení samostatné domácnosti.⁴⁸¹

Po obecné části studijního návrhu následuje charakteristika jednotlivých učitelů, jejichž výběr podléhal ohledům na vyhrocené národnostní poměry v českých zemích – proto museli pocházet z obou pražských univerzit. Profily profesorů Albína Bráfa (národní hospodářství a finanční věda) a Emila Otta (kanonické a církevní právo) jsou citovány z českého překladu v *Národních listech*. „Profesor Bráf je ve svém oboru neobyčejně zdatný.

⁴⁷⁷ A. POLZER-HODITZ, *Aus der Geheimmappe*, s. 64.

⁴⁷⁸ E. DEMMERLEOVÁ, *Císař Karel I.*, s. 40–41.

⁴⁷⁹ J. GALANDAUER, *Karel I.*, s. 35–36.

⁴⁸⁰ *Hof- und Staatshandbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für 1907*, s. 28.

⁴⁸¹ HHStA, fond OMeA, kt. 1679, r. 1905, R. 54/3, Zl. 5155.

Je také člověkem, proti němuž nelze ničeho namítati, muž, který zajisté udělí dobré rady a dobré informace. Je však rozhodným a zjevným straníkem. Stojí v čele staročeské strany, je se všemi žurnalisty a politiky v blízkých stycích a bojuje, abych řekl zkrátka, v nejpřednějších řadách. Bojoval vždycky pro hrab. Františka Thuna. Je mu povděčen a velice si ho také váží a byl pro jeho povolání do ministerstva vyučování. Pro národní hospodářství a finanční vědu by se nemohla vykonati volba lepší. Jako prvního poradce bych však rozhodně navrhoval prof. Otta. Tento je evropskou celebritou a mužem veliké vědecké noblesy, při tom velice skromný, není žádný politik a žije toliko své vědě. Je též oblíben u Němců pro svoji zdrženlivost a své ušlechtilé smýšlení.⁴⁸² státního práva, správního práva a mezinárodního práva může přicházet v úvahu profesor Ulbric

Charakteristiky osobností profesorů Josepha Ulbricha (státní, správní a mezinárodní právo) a Ivo Pfaffa (občanské právo, civilní proces, obchodní a směnečné právo, trestní a procesní právo) jsou přeloženy z německého originálu: „[...] Pro oblast h z německé univerzity. Také sepsal velmi dobrá díla o státním a veřejném právu a je, což je velmi důležité, v politických poměrech přísně vědecky neutrální. [...] Pro oblast občanského práva a civilního procesu, obchodního a směnečného práva, trestního práva a procesu bych Ti chtěl navrhnout profesora Pfaffa z německé univerzity, syna profesora [Leopolda, pozn. aut.] Pfaffa z Vídně.“⁴⁸³ Dopis se vůbec nezmiňuje o historických a kulturních studiích, které vedli profesori Jaroslav Goll a Heinrich Schmid.⁴⁸⁴ Jak naznačuje Polzer-Hoditz, podoba studií musela být diskutována i s ministrem školství hrabětem Richardem Bienertem, císařem a následníkem trůnu Františkem Ferdinandem d'Este, který navrhoval rozšířit výuku o uherské právo, což se ale patrně nestalo.⁴⁸⁵

O jazyku přednášek nám napoví příspěvek v *Bohemii* – všechny podle něj probíhaly v němčině, čtení mezinárodních listin pak ve francouzském originále.⁴⁸⁶ V *Národních listech* zmínka o jazyku chybí. Jaroslav Goll německé výklady nepřímou potvrzuje, současně ale udává, že česky mluvil Karel velmi dobře. „Jak pěkně ovládal mladý arcikníže jazyk český hned při svém příchodu do Prahy, mohli jsme k své radosti, my čeští profesori, poznati

⁴⁸² *Národní listy* 56, 23. 11. 1916, č. 325, s. 1–2.

⁴⁸³ AUSTRO-HUNGARICUS, *Kaiser und König Karl*, s. 38.

⁴⁸⁴ Jméno Heinricha Schmidta je uvedeno v Gollově vzpomínkovém článku J. GOLL, *Z pobytu arcivévody Karla Františka Josefa* a v novinových příspěvcích sepsaných pražskými novinami ke Karlovu nástupu na trůn: *Národní listy* 56, 22. 11. 1916, č. 324, s. 3–4; *Deutsche Zeitung Bohemia* 89, 22. 11. 1916, č. 324, s. 14. Je charakterizován jako profesor dějin umění na filozofické fakultě německé univerzity, který byl v roce 1908 přeložen na univerzitu v Heidelbergu. V publikacích, zabývajících se dějinami Karlo-Ferdinandovy univerzity se však jeho jméno nevyskytuje. Viz Jan HAVRÁNEK (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy III (1802–1918)*, Praha 1997; Akademischer Senat (ed.), *Die deutsche Karl-Ferdinands Universität in Prag, unter der Regierung seiner Majestät des Kaisers Franz Josef*, Prag 1899. Není veden ani v aktech AVA, fond *Unterricht Allgemein*.

⁴⁸⁵ A. POLZER-HODITZ, *Aus der Geheimmappe*, s. 64–65.

⁴⁸⁶ *Deutsche Zeitung Bohemia* 89, 22. 11. 1916, č. 324, s. 14.

při rozmluvách, které často předcházely před našimi výklady neb následovaly po nich, když arcikníže přicházel si pro nás do velkého pokoje (salonu), kde jsme obvykle po svém příchodu nějakou chvíli čekali, aby nás uvedl do svého pokoje, nebo když nás doprovázel při našem odchodu. A tu bylo i znáti, že český hovor mu nebyl neobvyklým; bylť jeho pluk, ku kterému náležel jako důstojník, pluk český a jeho vychovatel byl jazyka českého mocen úplně.⁴⁸⁷

Výuka nebyla vždy jen teoretická. Albín Bráf se zasazoval o to, jak ostatně činil i se svými studenty na univerzitě, aby Karel poznával průmyslové závody v praxi. Navštívil s ním například Zemskou banku a Ringhofferovy průmyslové závody na Smíchově.⁴⁸⁸

Budoucí šéf Karlova kabinetu Polzer-Hoditz, který s ním na jeho pozvání nějaký čas na Pražském hradě pobýval, líčí arcivévodu jako talentovaného mladého muže, kterému studium nečinilo žádné potíže, neboť měl skvělou paměť. Rád a zaníceně s hrabětem o probírané látce diskutoval, a proto ten došel k názoru, že Karel uměl více než mnohý absolvent univerzity.⁴⁸⁹ I císařovna Zita měla možnost některé profesory svého muže poznat. „Seznámila jsem se s profesorem Ottem i profesorem Brafem. Oba byli zajedno v tom, že Carl byl mimořádně schopným studentem. Ott ještě řekl kromě jiného, že nikdy předtím ani potom se nesetkal se studentem, který by učivo tak rychle chápal a projevoval o ně tak hluboký a živý zájem. Z tohoto důvodu, a také díky individuální výuce, jej během dvou let mohli naučit mnohem víc, než by bylo možné v několikaletém běžném studiu na univerzitě. Výuka Carla pro ně prý byla velmi inspirujícím zážitkem, ba přímo potěšením.“⁴⁹⁰

Profesor Ott měl za úkol jednak dopracovat studijní plán, jednak sepisovat průběžné zprávy o Karlových pokrocích.⁴⁹¹ Jaroslav Goll vylíčil některé hodiny na Hradě svému žáku Josefu Pekařovi, pobývajícimu tenkrát ve Francii, který se stal i v těchto věcech jeho důvěrníkem. Goll si Karla přímo zamiloval, zejména jeho bystrost a dobrosrdečnou povahu, a byl velmi rád, že přijal úkol vyučovat ho českým dějinám. Popisuje, jak byl jednou jeho přednášce přítomen František Ferdinand. „Ve čtvrtek byl tu nejjasnější strýček. Byl jsem povolán na odp. o 4 h. k audienci a měl s ním nejdříve dlouhou (nadmíru zajímavou) rozmluvu mezi čtyřma očima. Byl v dobré náladě a priori. Dostalo se mi obvyklého komplimentu, že vypadám – na profesora více než 25 let – tak mladě. Pak byla jakási zkouška s mladým. Zkoušel jsem asi jako u kollokvíí neb i více. Nejprve – z poslední kapitoly, Investitura, Konkordát, Království Sicilské, Normani, Varjagové, Bulhaři –

⁴⁸⁷ J. GOLL, *Z pobytu arcivévody Karla Františka Josefa*, s. 2.

⁴⁸⁸ Srov. *Národní listy* 56, 22. 11. 1916, č. 324, s. 4.

⁴⁸⁹ A. POLZER-HODITZ, *Aus der Geheimmappe*, s. 65–67.

⁴⁹⁰ Z fondů soukromého rodinného archivu Habsburků, cit. dle: E. DEMMERLEOVÁ, *Císař Karel I.*, s. 41.

⁴⁹¹ Zprávy nejsou k dispozici. Pravděpodobně jsou uloženy v soukromém rodinném archivu Habsburků.

mongolský element. Strýček poslouchal, někdy něco podoktl, u Bulh. – že to nevěděl, dal si to vyložit! Pak si vyžádal ještě otázky o Karlu Vel. (tedy dále nazpět a patrně pro kontrollu). Hoch odpovídal velmi dobře. – Kdyby to byla státní zkouška, dostal by aprobaci pro vyšší. Dovedl vyložit zřízení franckého hrabství, změny vojenství a jak to souvisí s feudalismem. Věděl co je ‚homage‘. Slovem – měl jsem opravdu skvělý úspěch – byla to více zkouška pro mne, než pro něho. Pak jsem byl před ním velice pochválen. Strýček řekl, že se sám mnohému naučil a že vidí, že to není ten obyčejný dějepis a že to beřu hlouběji. Když potom přišel Ott, opakoval mu chválu v nejvyšším tonu – pak (večer) to vypravoval u Thunů a pak se o tom mluvilo též (strýček tam ale nebyl) u Rohanů na soirée. To vše píše jen pro Tebe. Zde to pranikomu nevypravuju! Nepíšu to z marnivosti – ale ovšem mne to těší. A zajímavé to bylo. Co se dostalo do některých novin, že všech 6 prof. zkoušelo, a že jsme byli u diner – není pravda! Strýčka jsem poznal s jedné strany. Ale dovede prý býti též ostrý ‚jako břitva‘.⁴⁹²

V odpovědi Pekař Gollovi gratuluje, dá se říct, že i pochlebuje, ale zároveň ho varuje před možnou závistí a intrikami. Je zajímavé si povšimnout, že zmínky o lekcích na Pražském hradě končí v této korespondenci datem 24. března 1907, tedy těsně po vykonané právnické zkoušce. Ještě v dopise s tímto datováním popisuje, jaká panovala mezi ním a „druhým následníkem“ přátelská atmosféra. „Osobní poměr se stává čím dále tím srdečnějším, k čemuž nemálo přispívá – die czechische Umgangssprache mimo přednášku zvláště na konec. ‚On‘ nyní sám začíná po česku. Mluví se třeba o povětrí, nebo o psech, kteří mi již byli představeni (je jich tré) atd. Ale mně se zdá, že to zblíží více, než co jiného. Včera odjel do Miramare. Dal jsem mu na cestu lekturu. [...] Rád ukáže, že něco ví – ale vždy v příjemné formě, a já zase ukazuji, že mne to těší.“⁴⁹³ Bohumil Jiroušek cituje ve své Gollově biografii postřehy právníka Jana Krčmáře o profesorově učení. Ten ve svých pamětech píše, že příprava profesorů na tento úkol nebyla vůbec jednoduchá, protože museli látku zhustit a přece dokázat, aby byla pro mladého člověka stravitelná. Větou „Je přece také známo, že okouzlení osobností Karlovy propadl Jaroslav Goll“ chtěl snad podtrhnout historikovu nekritičnost na adresu arcivévody i možná jeho vyzdvihování.⁴⁹⁴ Navíc Goll usiloval trvale o to, aby se svým životním stylem přiblížil takzvané druhé společnosti a s aristokracií se přátelil. Na druhou stranu přes něj u státních zkoušek prošlo mnoho studentů, mohl tedy Karlovy znalosti a zájem o věc dostatečně posoudit a porovnat se svými posluchači.

⁴⁹² *Gollův dopis Pekařovi ze 17. března 1907*, in: Josef KLIK (ed.), *Listy úcty a přátelství: vzájemná korespondence Jaroslava Golla a Josefa Pekaře*, Praha 1941, s. 494–495, *Gollův dopis Pekařovi ze 17. března 1907*.

⁴⁹³ *Gollův dopis Pekařovi z 24. března 1907*, in: tamtéž, s. 497–498.

⁴⁹⁴ Bohumil JIROUŠEK, *Jaroslav Goll. Role historika v české společnosti*, České Budějovice 2006, s. 86–87.

Látka, kterou měl Goll Karlovi objasňovat, se týkala pouze dějin středověku a novověku. Pochvaloval si arcivévodovu skvělou paměť, jíž přizpůsobil učební metodu. K výkladům připojoval náčrty dat a hesel, k nimž byly připojeny odkazy na dějepisné mapy. Dotace dějepisných hodin stejně jako právnických hodin byla v prvním roce po třech, ve druhém po dvou týdně.⁴⁹⁵

Do konfrontace se vzpomínkami můžeme postavit korespondenci, kterou Ott během výuky zasílal Albínu Bráfovi. Najdeme v ní bezprostřední svědectví o protokolu přijetí profesorů Karlo-Ferdinandovy univerzity. „Podle dopisu hr. Wallise dnes mi dodaného nebude žádné zvláštní solemní představení konáno, nýbrž p. přednosta komory každého přednášejícího při první přednášce sám J. C. a Kr. Výsosti představí. Na můj dotaz v příčině šatu došlo sdělení, že máme se dostavit prostě v černém kabátě (einfach im schwarzen Rock). Z listu seznávám, že p. přednosta komory chce zachovati pobytu ráz meškání za příčinou studií, tudíž vymeziti vše, což by pobytu dodávalo rázu reprezentativního. Soudím tak, ježto se mnou zvláště sděluje, že proti jeho programu jest všeliké slavné uvítání (feierlicher Empfang) na nádraží a že vyslání zvl. ‚Ehrenkompagnie‘ stalo se z přímého rozkazu císaře Pána.“⁴⁹⁶

Po prohlášení Karlovy plnoletosti a získání dvora musel Ott jednat s princem Lobkowiczem. Arcivévoda nevyžadoval po profesorech, aby měnili svůj přístup k němu. „Jelikož J. C. V. o prázdninách nabyl svéprávnosti, pokládal jsem za přiměřené, dotázati se u představeného komory, zdali ceremoniel nevelí přihlášení se za účelem představení se. Odpověď telegraficky mi dodaná zní: ‚Sr. k. Hoheit bittet seine alten Lehrer von feierlicher Aufwartung abzusehen; dankt bestens für loyale Absicht‘.“⁴⁹⁷ O několik dní později si stěžoval na vrchního komorníka, že mu nesdělil včas a náležitě odpadnutí přednášky. Po soukromé audienci uznal princ Lobkowicz svoji chybu a Ottovi se omluvil. „Princ L. byl následkem toho zaražen a uvedl mne ve velkých rozpacích do svého pokoje. Já neváhal ihned poukázati k tomu, že „asi“ p. komorní účet. vedoucí neuvykl dosud činiti rozdílu mezi nějakým učitelem jazyka aneb hudby a námi professory, a vyslovil jsem žádost, aby budoucně každé sdělení v příčině přednášek v čas a písemně učiněno bylo, jelikož tak loni vždy se dalo, a nejen uvarování nedorozumění, nýbrž i jiné ohledy toho vyžadují. Doložil jsem, že kníže Schwarzenberg může dosvědčiti, že my přednášky u J. C. V. za čestnou povinnost a vyznamenání pokládáme a otázku honoráře vůbec vyloučiti chtěli. Že tudíž nejedná se nám

⁴⁹⁵ J. GOLL, *Z pobytu arcivévody Karla Františka Josefa*, s. 2.

⁴⁹⁶ ANM, fond *Albín Bráf*, kt. 12, inv. č. 679, kor. Emil Ott, Praha, 1. 9. 1906.

⁴⁹⁷ Tamtéž, Praha, 3. 11. 1907. Karlova odpověď: „Jeho císařská Výsost prosí svoje staré učitele, aby odhlédli od zdvořilostí; velmi děkuji za loajální úmysl.“

o hodiny, ale ovšem o to, abychom v případě žádaných změn nepřišli do kolise se svými úředními povinnostmi.⁴⁹⁸ Neshody s Lobkowiczem zřejmě pokračovaly i nadále, protože Ott se v jiném dopise dokonce vyjádřil, že „volba nástupce hr. Wallise byla málo vhodnou“ a že „není více klidu ke studiu“. Arcivévoda se začal v souladu se svými reprezentativními povinnostmi věnovat více společenskému životu, proto nebyla výuka prodloužena, i když se o tom ještě uvažovalo. Přednášky často odpadaly, zvláště v roce 1908, a ani jeden z profesorů nemohl odpřednášet, co původně zamýšlel. Karel však Otta ujišťoval: „Neračte míti obav; já nabyl jasného obrazu ve všech oborech a mám šťastnou paměť.“⁴⁹⁹

Profesora Bráfa postihla v průběhu lekcí životní rána. Musel trávit dny u lůžka umírajícího syna v sanatoriu a navíc onemocněl i on sám, proto bylo nutné jeho lekce přerušit. Přednášky za něj přebíral profesor Ulbrich. Otta dojalo, jak se Karel zúčastněně o profesora zajímal „s největším účastenstvím ve Vašnostiném osudu a s nejvřelejším uznáním Vašich jasných a bohatých výkladů. [...] Nemohu zamlčeti, že dobrosrdečný, upřímný tón, jakýmž p. arcikníže se vyjádřil, mne velice pohnul.“⁵⁰⁰

Emil Ott sestavil po skončení přednášek na Pražském hradě závěrečnou zprávu, kterou zaslal hofmistrovskému úřadu Františka Ferdinanda d'Este.⁵⁰¹ Následovalo pozvání profesorů na Konopiště, kde jim následník trůnu za svého synovce osobně poděkoval.⁵⁰² Poděkování jim vyjádřil také císař František Josef prostřednictvím tiskového orgánu dvora *Wiener Zeitung*.⁵⁰³ Profesori nezapomínali pravidelně posílat svému bývalému žákovi přání k narozeninám a k novému roku, jak lze opět vyčíst z Ottovy korespondence Bráfovi, a tak si stále zachovávat alespoň písemný kontakt. K osobním setkáním docházelo už zřejmě jen velmi sporadicky.

Po skončení pražských studií na počátku července 1908 odešel arcivévoda Karel František Josef k posádce dragounského pluku do Brandýsa nad Labem.

⁴⁹⁸ Tamtéž, Praha, 18. 12. 1907.

⁴⁹⁹ Tamtéž, Praha, 16. 5. 1908.

⁵⁰⁰ Tamtéž, Praha, 27. 4. 1908.

⁵⁰¹ Zpráva nebyla bohužel dohledána ani v: HHStA, fond *Depot Hohenberg, Nachlass Franz Ferdinand d'Este*, ani v: KA, fond *Militärkanzlei des Generalinspektors der gesamten bewaffneten Macht Erzherzog Franz Ferdinand (1898–1914)*.

⁵⁰² ANM, fond *Albín Bráf*, kt. 12, inv. č. 679, kor. Emil Ott, Nové Město nad Metují, 30. 8. 1908.

⁵⁰³ *Wiener Zeitung*, 10. 11. 1908, č. 260, s. 1.

4.1 Albín Bráf (1851–1912)

„Vážený pane dvorní rado! Spěchám zopakovat Vám už jednou osobně vyjádřený dík a ujistit Vás, že si budu stále rád připomínat Vaše poučné a zajímavé přednášky. Necht' Vám přiložená fotografie připomene Vašeho vděčného žáka. Arcivévoda Karel, plukovník.“⁵⁰⁴ Arcivévoda Karel František Josef se po ukončení výuky na Pražském hradě již plně soustředil na svou vojenskou službu v Brandýse nad Labem. Neopomněl však vyjádřit svým profesorům náležitý dík. Citovaná slova patřila jeho učiteli národního hospodářství – profesorovi, který poprvé přednášel tento předmět na vysoké škole v českém jazyce a českému vlastenci, jenž ale ctil habsburskou monarchii a sloužil jí jako ministr orby: Albínu Bráfovi.⁵⁰⁵

Úřednické povolání bylo v rodině Bráfů tradicí. Albínovi předci a příbuzní byli jako hospodáři ve službách hrabat z Valdštejna. Jeho otec Antonín Bráf zůstal po zrušení patrimoniálních úřadů v revolučním roce 1848 valdštejnským hospodářským úředníkem – nejprve v Třebíči, později se stěhoval po statcích tohoto šlechtického rodu do Valečova u Mnichova Hradiště, do Kláštera nad Jizerou nebo Nebylova. Jeho matka byla dcerou třebíčského měšťana a barvířského mistra Jana Trávníčka. V Třebíči se narodil roku 1851 také Albín Bráf jako jeden ze šesti bratrů. Rodinu velmi poznamenalo úmrtí otce v průběhu Bráfových vysokoškolských studií a také smrt tří jeho bratrů. Dva zemřeli v dětském věku a třetí, Emil Bráf, jako gymnazista na tuberkulózu – nemoc, která se stala později osudnou nejbližší rodině Albína Bráfa i jemu samotnému. Starší Viktor a mladší Antonín Bráfovi působili jako profesori státní průmyslové školy.

Albín Bráf byl od počátku svého vzdělávání nadaným a pilným žákem. Po odchození obecné školy ve Valečově a v Třebíči nastoupil roku 1861 na Akademické gymnázium v Praze, kde ho vyučovali významní středoškolští profesori své doby – matematik a fyzik Ignác Aksamit, filologové a spisovatelé František Šohaj, Alois Kobliska a Jan Jaroslav Javůrek, spisovatel a pedagogický teoretik Jan Lepař, filozof Josef Durdík a další. V roce 1869 Bráf nastoupil na právnickou fakultu pražské univerzity. Téhož roku však náhle zemřel jeho otec a matka musela současně živit čtyři syny na studiích pouze z vdovského důchodu.

⁵⁰⁴ ANM, fond *Albín Bráf*, kt. 10, inv. č. 455, kor. Karel arc., Brandýs, 8. 8. 1908.

⁵⁰⁵ Základní Bráfovu biografii sepsal jeho žák Josef Gruber: Josef GRUBER, *Dr. Albín Bráf. Život a dílo*, Praha 1923. Dále byly jeho osobě věnovány dva sborníky: Václav JUREČKA (ed.), *Doteky s dneškem*, Ostrava 2001; Antonie DOLEŽALOVÁ (ed.), *Albín Bráf: politik, národohospodář a jeho doba*, Praha 2013. Životopisy Bráfa přinášejí také novinové příspěvky, například: *Dr. Albín Bráf*, *Náš domov* 15, 1906, seš. 1, s. 1–4; *Profesor Dr. Albín Bráf mrtev*, *Národní politika* 30, 2. 7. 1912, č. 180, s. 1–2; *Jeho Excellence Phdr. [sic!] Albín Bráf, císař a král. tajný rada, c. k. ministr orby atd.*, *Střední Labe* 9, 1912, č. 12, s. 159–160; Karel RŮŽIČKA, *JUDr. Albín Bráf*, *Pražská lidová revue* 5, 1912, č. 9, s. 260–261; Cyril HORÁČEK, *Albín Bráf*, *Zvláštní otisk z Právníka* 51, 1912, seš. 13, s. 1–5; *JUDr. Albín Bráf*, *Hlas národa* 26, 1912, č. 180, s. 1–5.

Albín musel za svoji budoucnost převzít plnou zodpovědnost, a proto přijal místo vychovatele v rodině velícího generála v Praze, hraběte Huyna. Nějaký čas strávil s jeho rodinou také v Pešti, ale podle svých slov se rád vrátil zpět do Prahy.⁵⁰⁶

Studium práv bylo rozčleněno do dílčích oborů. Nejprve musel Bráf složit státní zkoušku z právní historie, poté přešel na studium praktické politické ekonomie. Nadějného studenta si všiml profesor Eberhard Jonák a doslova jej vybral pro místo budoucího docenta. Profesor Jonák vyučoval jednak národní hospodářství na univerzitě, jednak národní hospodářství a obchodní a průmyslovou statistiku na Českém polytechnickém ústavu. Byl to poněkud kontroverzní pedagog i odborník. Přestože byl z národnostního hlediska Čechem, závěrečné práce u něj studenti psali pouze v němčině. To bylo také důvodem, proč odmítl habilitaci Františka Ladislava Riegera,⁵⁰⁷ první ekonomicko-teoretický spis v češtině *O statcích a pracích nehmotných a jejich významu a postavení v národním hospodářství*, přestože Riegerově žádosti předcházelo důkladné studium ekonomie ve Francii, Belgii, Nizozemí a Velké Británii. Stejně výhrady měl téměř o třicet let později v roce 1879, kdy se české školství již osamostatňovalo, i vůči Josefu Kaizlovi, který ale díky posouzení ostatních členů komise práci obhájil. Jeho odborné kvality byly rovněž sporné. Jím sepsaná česká učebnice národního hospodářství není klasickou teoretickou prací, je psána beletristickou formou a líčí rozhovory vesnických obyvatel s vysloužilým vysokoškolským profesorem o zásadách národního hospodářství ke zvelebení jejich obce. Bráf si na jednu stranu profesorovy pozornosti velmi vážil. Jonák mu po složení rigorózní zkoušky pomohl získat místo praktikanta u trestního soudu a zajistil mu významné kontakty s českou šlechtou, aby mohl připravovat šlechtické syny ke státním právnickým zkouškám a rigorózům. Stýkal se tak s Černíny, Neippergy, Schwarzenbergy, Chotky a dalšími. Na druhou stranu mu vadilo, že ho Jonák viditelně protežoval a psal přehnaně oslavné posudky na jeho práce. Albín Bráf chtěl své schopnosti prokázat sám.⁵⁰⁸

Na právnické fakultě se zapojil do spolkové činnosti. Společně s dalšími studenty – Josefem Kaizlem, Bedřichem Müldnerem, Aloisem Vrtalem a Janem Javůrkem – založili při Spolku českých právníků Všechno národohospodářský odbor. Bráf byl jeho předsedou, Kaizl zapisovatelem. Díky Kaizlovým poznámkám se zachovalo torzo prvního návrhu českého národohospodářského názvosloví, které Bráf vytvořil. Velký zájem a radost mu přinášelo jeho učitelství na Československé obchodní akademii v Praze, na níž přednášel národní

⁵⁰⁶ Josef GRUBER, *Dr. Albín Bráf. Život a dílo*, Praha 1923, s. 7.

⁵⁰⁷ O Riegerově národohospodářském zaměření více: František VARADZIN, *Počátky ekonomie v českých zemích před Bráfm – F. L. Rieger*, in: Václav Jurečka (ed.), *Doteky s dneškem*, Ostrava 2001, s. 20–30.

⁵⁰⁸ Josef GRUBER, *Dr. Albín Bráf. Život a dílo*, Praha 1923, s. 10.

hospodářství a obchodní statistiku. I když neměl peněz nazbyt (habilitace, které dosáhl roku 1877, byla pouze čestnou, nehonorovanou funkcí) vyučoval bezplatně národní hospodářství na škole Ženského výrobního spolku v Praze, jehož starostkou byla Karolina Světlá. Byl hrdý na to, že může přednášet na první dívčí škole s ekonomickými předměty v Rakousko-Uhersku.

Bráf dosáhl dvojí habilitace. Nejprve s česky psanou prací *Znehodnocení tak zvané měny papírové a ažio* na Českém polytechnickém ústavu, poté s touž prací přepracovanou do němčiny na pražské univerzitě. Habilitováním Bráfa došlo k historickému okamžiku, neboť jako vůbec první vysokoškolský pedagog přednášel národní hospodářství v českém jazyce. Situace na pražské univerzitě byla tehdy z národnostního hlediska už velmi vyhrocená a v roce 1882 došlo k jejímu rozdělení. Několik měsíců před touto událostí dosáhl Bráf profesury národního hospodářství s českou vyučovací řečí, posléze přešel na českou univerzitu a předal svoje přednášky na obchodní akademii a Českém polytechnickém ústavu novému docentovi Josefu Kaizlovi. Bráfova vysokoškolská kariéra pokračovala jeho jmenováním prvním řádným profesorem národního hospodářství na české univerzitě v roce 1890. U studentů byl oblíbený, měl charisma a dokázal vzbudit zájem o předmět. Neomezoval se pouze na teorii, abstraktní vědu přibližoval příklady z praxe a nabádal k vlastnímu úsudku a přemýšlení. Způsob přednášení se dochoval ve vzpomínkách některých jeho žáků, budoucích významných ekonomů, právníků a politiků.⁵⁰⁹ Bráf například vysvětloval problém mezinárodního obchodu na příkladu svého oblečení, jehož materiál pocházel z různých koutů planety. Postupem od konkrétního k abstraktnímu vlastně dal za pravdu zásadám Jana Amose Komenského.

Dojem z Bráfových přednášek shrnuje jeden z jeho žáků, Bedřich Odstrčil, pozdější ředitel Úrazové pojišťovny dělnické pro Čechy v Praze. „Bráf byl za naší doby snad jediným profesorem na právnické fakultě, který ve svých přednáškách podával obšírnější výklady methodologické a kladl důraz i na jiné vzdělání nežli ryze odborné, což jmenovitě posluchačům po hlubším vzdělání práhnuoucím imponovalo. Mimo to vyzařovala hned z úvodní přednášky o nár. hospodářství neobyčejná vážnost v pojmání povolání učitelského, která se zračila též jako respekt a zodpovědnost vůči mladým vědychtivým duším... [...] Forma přednášek Bráfových byla skvělá. [...] Slovo Bráfovo bylo svěží, barvité, výstižné, větám jeho nedocházel dech, naopak, i když byly dlouhé, vyznamenávaly se pružností a rytmem, celek pak působil architektonickým vybudováním a učleněním. Z dramatických

⁵⁰⁹ Vzpomínky Josefa Macka, Otakara Sommera, Cyrila Horáčka, Vilibalda Mildschuha, Viléma Pospíšila a Karla Engliše. Václav JUREČKA, *Učitel slavného žáka (O pedagogické činnosti Albína Bráfa)*, in: Václav Jurečka (ed.), *Doteky s dneškem*, Ostrava 2001, s. 58–67.

postojů, živých gest, spádu hlasového i zvláštního pathosu vyzařovala zřejmě radost z učitelské práce... Ale Bráf nebyl krasořečníkem, kterému by forma byla šla nad věc, naopak jeho úsilí neslo se vždy k tomu pokud možná plně věc vystihnouti a vyčerpati.⁵¹⁰

Jeho tamější působení se neomezovalo pouze na přednášky, proslulé a oblíbené byly též Bráfovy semináře, které jsou srovnatelné se semináři Gollovými. Byly to skutečné „workshopy“, pořádané v Bráfově bytě. Profesor rozdal svým studentům témata, na jejichž základě měli vypracovat dílčí studii k nějakému komplexnějšímu problému. Na schůzkách pravidelně referovali o postupu své práce a Bráf jim dával doporučení k metodám i literatuře a správně je směřoval. Zdůrazňoval jim, že se na věc musí vždy dívat z více stránek, než zvolí vhodný postup řešení. Musí brát ohled na společenský kontext, ale i na hledisko historické a politické. Vždy kladl posluchačům otázky tak, aby v nich pěstoval tvůrčí myšlení a smysl pro toleranci k názorům druhých. Pozdější ekonom a Bráfův žák Vilibald Mildschuh vzpomínal na atmosféru studijních setkání takto: „Seminář se odbýval v Bráfově bytě ve starém domě, jež obýval dříve Palacký, a celé ovzduší bylo tu velmi intimní. Dostali jsme černou kávu a doutník a následoval pak referát o některé knize národohospodářské, popřípadě i debata o tom referátu aneb o některém jiném problému. Bráf sám zasahoval do debaty a poukazoval na některé stránky, jichž si referent snad dost nevšiml.“⁵¹¹

I když si Bráf vydobyl úctu u svých nejbližších žáků, dočkal se výpadů proti své osobě ze strany radikálních studentů české univerzity kvůli obhajobě profesora Bohuše Riegera, jenž vystoupil proti zavedení všeobecného hlasovacího práva. Staročeši uznávali všeobecné, přímé a tajné hlasovací právo, avšak poměr hlasů měl podle nich odpovídat reálné hodnotě historicko-státoprávních individualit. Sami se opírali o konzervativní pravici – české katolíky a konzervativní velkostatkáře.⁵¹² Z tohoto důvodu Bráf odmítl nabízenou funkci rektora univerzity. *Čas*, který jako orgán realistů oproti *Hlasu národa* Bráfovo vystupování kritizoval, citoval jeho vyjádření: „Za těch okolností v různých příhodách, jež se náhle dostavují, aniž se dají předvídati, vzejí by mohly vítané podněty k obvyklým hlučným výstupům na újmu spořádaných poměrů a klidné práce na universitě. I zdá se mi tedy, že nemohu naší alma mater, na níž jsem se dožil mnoho učitelského štěstí, prokázati oddanou svou lásku platněji, než když v takové nebezpečí ji neuvedu a tudíž nepřijmu úřad, jež jednou v životě zastávati bývá ušlechtilým cílem touhy akademického učitele.“⁵¹³

⁵¹⁰ Bedřich ODSTRČIL, *Prof. Albín Bráf. Úvaha k šedesátým narozeninám*, *Čas* 25, 22. 2. 1911, č. 53, s. 5–6.

⁵¹¹ Cit. V. JUREČKA, *Učitel slavného žáka*, s. 63.

⁵¹² Martin KUČERA, *Albín Bráf, reorganizace staročeské strany 1906 a její zánik*, *Český časopis historický* 92, 1994, č. 4, s. 723–728.

⁵¹³ *Čas* 22, 30. 6. 1908, č. 178, s. 3.

Albín Bráf se v roce 1887 oženil s Libuší Riegerovou, mladší dcerou vůdce staročechů Františka Ladislava Riegera. Do starého domu, o němž byla v jedné z předchozích citací řeč, se přestěhovali až o osm let později, když zemřela Marie Červinková, Libušina sestra, která se starala o domácnost starého pána. Nejen jako Riegerův zeť, ale i vlastním přesvědčením patřil Bráf ke staročeskému křídlu.⁵¹⁴ Svému strýci Otakaru Trávníčkovi napsal: „Já v pravdě ty ‚staré‘ nezbožňuji, ale ‚mladé‘ nenávidím do nejhlubší duše, tím víc, čím blíže je seznávám z bezprostředního styku.“⁵¹⁵ K politice nikdy netíhnul, byl do ní spíše vehnán. V roce 1883 mu byla nabídnuta kandidatura do zemského sněmu za soudní okresy Žamberk a Ústí nad Orlicí. Ve sněmu se začal zabývat hospodářskými a sociálními otázkami a s tímto zaměřením pokračoval také v práci jako přisedící zemského výboru. Spravoval referát pro veřejné nemocnice, chorobince, blázince, polepšovny a donucovací pracovny. Za svého působení na zemském sněmu podnítil zřízení významných institucí – České akademie věd a umění či Zemské banky a Zemského pojišťovacího fondu. Bráfova působnost na zemské úrovni se z jeho vlastní vůle uzavřela rokem 1891, kdy neuspěl pokus staročechů o vyrovnání s vídeňskou vládou, takzvané punktace, znamenající prohru tohoto křídla v české politice. Do politiky se vrátil až roku 1905, kdy byl jmenován doživotním členem panské sněmovny říšské rady. I v panské sněmovně se snažil být jejím aktivním členem. Přednesl zde například referát o osnově zákona o pensijním pojištění soukromých úředníků.⁵¹⁶

Jeho politickým vrcholem bylo dvojí jmenování ministrem orby. První se ale neobešlo bez komplikací a druhé ministrování skončilo jeho smrtí. V roce 1909, když byl osloven ministerským předsedou Bienerthem, prožíval profesor velmi těžké období. Těžce se vypořádával s úmrtím svého syna Václava, talentovaného studenta práv, se kterým trávil jeho poslední dny ve slezském sanatoriu Görbersdorf (dnešní Sokołowsko) pro pacienty trpící tuberkulózou. Tato nemoc brzy celou silou propukla i u Bráfa. Byl si vědom, že pro něj bude velmi těžké vykonávat úřad naplno. Avšak souhlasil, protože funkci chápal jako službu národu a sebe jako pokračovatele politických tradic Palackého a Riegera. Neměl ale přílišnou podporu ze strany české politické reprezentace, se kterou nebylo jeho jmenování diskutováno. Sám české poslance na říšské radě kritizoval za jejich rozhádanost, chybějící cíl a vedení.⁵¹⁷ Ve svém programu přivítal anexi Bosny a Hercegoviny roku 1908, neboť věřil, že balkánské státy mají jako agrární země v tomto odvětví budoucnost. Na svém postu ovšem vydržel jen

⁵¹⁴ Bráf se z pozice místopředsedy Národní strany snažil o její reorganizaci. Usiloval o omlazení jejího členstva a posílení volební základny o mladší podnikatele. Prosazoval sestavení volebních kandidátek společně s mladočechy a českými katolickými stranami. Martin KUČERA, *Albín Bráf, reorganizace staročeské strany 1906 a její zánik*, Český časopis historický 92, 1994, č. 4, s. 714-728.

⁵¹⁵ Cit. dle J. GRUBER, *Dr. Albín Bráf*, s. 24.

⁵¹⁶ Tamtéž, s. 30.

⁵¹⁷ Tamtéž, s. 49.

deset měsíců, poté sám podal demisi z důvodu přijetí takzvaných ochranných jazykových zákonů, které vylučovaly z vyučování na školách v Dolních Rakousích a ve Vídni češtinu.

Na čas se ještě vrátil na univerzitu. „Hrdým byl vždy Bráf na své učitelské povolání, pravou láskou k němu lnul a proto smutně a s těžkým srdcem se po dvakráte loučil se svými posluchači, když musel do Vídně odcházeti. A v tu dobu útěchou mu byla naděje, že zase brzy k svému povolání se vrátí, v němž jedině cítil se býti úplně šťastným.“⁵¹⁸ Již jako velmi nemocný přijal po dlouhém rozmyšlení post ministra orby v kabinetu Paula Gautsche. I když vykonával svoje povinnosti v podstatě z lože, zasazoval se o řadu nových opatření, týkajících se zemědělského vzdělání, zřizování ústavů pro zemědělské účetnictví u zemědělských rad či zadlužení zemědělců. Zemřel uprostřed práce ve své vile v Roztokách u Prahy.

Kromě politických funkcí byl Bráf činný přirozeně i v oblasti národohospodářské. Zemský výbor jej několikrát povolal do Zemědělské rady pro Království české a byl členem odboru pro polní a lesní hospodářství a hornictví při průmyslové a zemědělské radě ve Vídni. Jeho angažmá v oblasti bankovníctví se promítlo v jeho členství v ředitelství Hypoteční banky pro Království české a funkci prvního komisaře Zemské banky Království českého. Významná je také jeho úloha v hospodářské statistice. Městská rada pražská jej opětovně zvolila do Statistické komise královského hlavního města Prahy, zasedal v zemské Statistické komisi pro Království české a posléze se stal nejen dopisujícím členem Ústřední statistické komise ve Vídni, nýbrž i členem Mezinárodního ústavu statistického. Vznosl mnoho podnětů pro agrární, finanční a samosprávnou statistiku a pečoval o vybavení statistických úřadů a odborné vzdělání jejich úřednictva. Od roku 1902 zasedal na návrh Carla Mengera v Mezinárodním ústavu sociologickém.

Výčet Bráfových aktivit by nebyl úplný, kdybychom vynechali jeho nasazení pro rozvoj ekonomického školství. Zastával úřad vládního inspektora všech českých vyšších škol obchodních v Čechách a na Moravě a podílel se na zřízení zvláštního oddělení pro vzdělání učitelů obchodních nauk na vysokých školách technického zaměření. Staral se o personální obsazování pedagogických postů na české technice a neúspěšně se pokusil o zřízení druhé české univerzity na Moravě, což se podařilo až založením Masarykovy univerzity v roce 1919. Nejenže podněcoval zakládání nových českých obchodních akademií, ale koncipoval také strukturu zde vyučovaných předmětů. Děлил je na kmenové předměty, které vedou k finálnímu pedagogickému cíli (nauka o obchodní technice, kupecké počty, účetnictví, hospodářská korespondence, nauka o zboží), přípravu pro výuku kmenových předmětů (matematika), předměty k lepšímu zužitkování vzdělání (cizí jazyky) a všeobecně vzdělávací

⁵¹⁸ K. RŮŽIČKA, *JUDr. Albín Bráf*, s. 260.

předměty. Vysoké školství mělo podle Bráfa připravovat na povolání vyžadující vědecké znalosti a metodologii.⁵¹⁹

Protože věděl, co je to život chudého studenta a poznal i léta, kdy jako docent přednášel na univerzitě pouze „čestně“, měl silné sociální citění. Zasazoval se o zřízení pojišťovacích fondů pro dělníky – jednal v jejich prospěch i v představenstvu Úrazové pojišťovny dělnické pro Království české a stal se členem Sociálněhumanitní komise města Prahy. Neváhal se zapojovat do různých nadačních spolků a nadací – jmenujme například spolek k podpoře českých spisovatelů Svatobor, ale především Národohospodářský ústav, jehož základní kapitál pocházel z odkazu továrníka Karla Riegera. I přes nedostatečnou podporu ze strany státních úřadů se podařilo pod záštitou štědrého mecenáše Josefa Hlávky přičlenit tento ústav k České akademii věd. Bráf se po Hlávkově smrti v roce 1908 stal prezidentem Národohospodářského ústavu a získal pro něj i díky své dobré pověsti mnoho dalších sponzorů. Tato instituce podporovala nadějně studenty národního hospodářství v možnosti vyjet za dalším studiem do ciziny a získat tam cenné zkušenosti pro propagaci a rozvoj tohoto odvětví u nás.

Neopomíjel se vyjadřovat ani k aktuálním a často palčivým problémům. Byl neúnavným účastníkem mnoha debat a anket, autorem dobrozdání k hospodářským otázkám a přispíval také do odborných i populárnějších časopisů – *Právnicka*, *Obzoru národohospodářského*, *Českomoravského hospodáře*, *Osvěty*, *Pražské lidové revue*, *Hlasu*, *Zeitschrift für Sozialwissenschaft*, *Sozialpolitik und Verwaltung* a jiných. Autorsky se podílel na heslech v *Ottově slovníku naučném*.

Český ekonom Albín Bráf se samozřejmě inspiroval svými velkými zahraničními vzory. Základem mu byla cambridgeská škola, odkazující na myšlenky Adama Smitha. Zájem o hospodářské a sociální dějiny ho přiblížil německé historické škole. Nejvíce ho ovlivnil Carl Menger a další představitelé takzvané rakouské školy, Eugen Böhm-Bawerk a Friedrich Wieser, kteří charakterizovali politickou ekonomii jako společenskou vědu a soustředili se nejen na uspokojování lidských tělesných, ale i mravních a intelektuálních potřeb. Propagovali podobně jako Bráf hospodářský liberalismus, který byl ale sociálně citlivý a řídil se přirozenými společenskými zákony. Od nich převzal také nutnost kritické analýzy při posuzování ekonomických problémů. Za nejdůležitější považoval aktuální témata.⁵²⁰ Postupně odvodil tři cíle studia národohospodářství – popisovat a vysvětlovat konkrétní

⁵¹⁹ Martin JUROŠKA, *Úloha A. Bráfa v rozvoji českého ekonomického školství*, in: Václav Jurečka (ed.), *Doteky s dneškem*, Ostrava 2001, s. 52–57.

⁵²⁰ Srov. Ilona BAŽANTOVÁ, *Národohospodář Albín Bráf a jeho vztah k německé historické škole a k rakouské škole*, in: Antonie Doležalová (ed.), *Albín Bráf: Politik, národohospodář a jeho doba*, Praha 2013, s. 77–82; Jan JONÁŠ, *Albín Bráf a Carl Menger*, in: *Tamtéž*, s. 83–90.

hospodářské jevy, zkoumat pravidelně se opakující jevy a vyvozovat z historického a teoretického poznání zásady pro praktické hospodářské jednání.⁵²¹

Jak již bylo řečeno, Bráf byl upřímným českým vlastencem. Jazykové a politické národní obrození mělo podle něj završit obrození hospodářské. Snažil se povzbuzovat lásku k českému výrobku, jehož ochotný český odběratel by povzbudil podnikatelskou činnost výrobců. Rozvoji hospodářství měla přispět i odvaha k zavádění techniky a také podpora ze strany státu, například cly a veřejnými zakázkami. Prosazoval také pozitivní agrární politiku prostřednictvím levného úvěru od hypoteční banky pro široké rolnické vrstvy.

⁵²¹ Olga BŘEZINOVÁ, *Bráfova metoda – některá poučení pro dnešek*, in: Václav Jurečka (ed.), *Doteky s dneškem*, Ostrava 2001, s. 31–35.

4.2 Jaroslav Goll (1846–1929)

„Bylo nám těžko [...] loučiti se s pokoji v královském hradě pražském, odkud byla vyhlídka dolů na město a naproti na strán Petřína, a především těžko bylo loučícím se s jich mladým domácím pánem [...].“⁵²² Tak vzpomínal uprostřed první světové války na svého vznešeného žáka profesor Jaroslav Goll, jeden z nejvýznamnějších českých historiků druhé poloviny 19. století. Tyto řádky psal v okamžiku, kdy mladý císař přebíral vládu po svém zemřelém prastrýci Františku Josefovi I. Sedmdesátiletý profesor se jen těžko vyrovnával s již viditelným rozkladem starého mocnářství, se kterým spojil velkou část svého dlouhého života. Z textu je proto patrná nejistá a melancholická naděje v nového panovníka, jehož měl možnost osobně poznat.

Jaroslav Goll⁵²³ měl od dětství velké nadání a navíc pevné zázemí, které mu poskytla jeho rodina. Podle rodinné tradice přišli Gollové do Čech v 17. století s hraběcím rodem Šporků a usadili se na Královéhradecku. Patřili k vážené měšťanské vrstvě. Jaroslavův pradědeček František Goll byl úředníkem v Hradci Králové, dědeček Jan se stal advokátem a purkmistrem v Jaroměři, otec Adolf zvolil studium medicíny a působil jako úřední lékař v Chlumci nad Cidlinou, Hradci Králové a Mladé Boleslavi. Také v matčině rodině nacházíme zajímavé osobnosti – Marie Daňková byla dcerou panského sládka v Chlumci nad Cidlinou Josefa Daňka. Vlasteneckého ducha do Gollový rodiny vnesl především její bratr Josef Daněk mladší, chemik vystudovaný na pražské technice a v Berlíně, správce několika pivovarů v Čechách a na Slovensku, iniciátor vzorového moderního statku a mecenáš mnoha českých literátů, mezi něž patřili i Karel Jaromír Erben či Božena Němcová. Matka Jaroslava Golla byla velmi jemná a vzdělaná žena, která však, když byly jejímu synovi pouhé dva roky, onemocněla duševní chorobou, a proto do konce života pobývala v jednom z pražských ústavů pro choromyslné. Budoucí historik se stal snad i z důvodu této rodinné tragédie velmi citlivým chlapcem, který se ale tím více přimknul ke svému otci, jenž mu dopřál nejlepší školy.

⁵²² J. GOLL, *Z pobytu arcivévody Karla Františka Josefa*, s. 1–2.

⁵²³ Byly sepsány dva podrobné životopisy Jaroslava Golla: Jaroslav MAREK, *Jaroslav Goll*, Praha 1991; B. JIROUŠEK, *Jaroslav Goll*. Životopis dále vychází z článků: Vladimír SLAVÍK, *Jaroslav Goll. Několik gloss*, *Pražská lidová revue* 2, 1906, č. 8–9, s. 175–178; Josef PEKAŘ, *K šedesátým narozeninám Jaroslava Golla*, *Zlatá Praha* 13, 1906, č. 40, s. 477–479; Josef ŠUSTA, *Jaroslav Goll 1846–1906*, *Czechische Revue* I., 1906, s. 17–36; Josef PEKAŘ, *K osmdesátinám Jaroslava Golla*, Otisk z Českého časopisu historického, 1926; Karel STLOUKAL, *Jaroslav Goll*, *Český časopis historický* 47, 1946, č. 1, s. 106–123; František MICHÁLEK BARTOŠ, *Jaroslav Goll*, Praha 1947. O Gollovi a Gollově škole viz: Bohumil JIROUŠEK – Josef BLÜML – Dagmar BLÜMLOVÁ (edd.), *Goll a jeho žáci*, České Budějovice 2005.

Gollovi nebyli bojovnými českými patrioty, ale spíše vlastenci rakouského cítění pocházejícími z měšťanského prostředí. Obecnou školu Jaroslav absolvoval v německém jazyce, a to v Hradci Králové, středoškolská studia potom na gymnáziu tamtéž, dále v Mladé Boleslavi a Akademickém gymnáziu v Praze. Mezi jeho učitele historie na Karlo-Ferdinandově univerzitě patřili například Karl Johann Vietz, Konstantin Höfler, Jan Erazim Vocel, Václav Vladivoj Tomek a Antonín Gindely. Poslouchal také přednášky filologa Jana Kvíčaly a geografa Jana Palackého. Co se týče praktické práce s prameny, nejvíc ho v ní ovlivnil profesor Höfler, který sice ještě nezaložil klasický historický seminář, avšak do své výuky již zařadil i praktická cvičení, spočívající v analýze textů. Ačkoli Goll složil v roce 1869 státní zkoušku pro středoškolské učitele zeměpisu a dějepisu, na doporučení Höflera a Tomka se rozhodl zahájit kariéru vysokoškolského pedagoga. Politická situace té doby mu ale zatím znemožnila studium v Německu, proto přece jen na jeden rok zakusil gymnaziální prostředí v Mladé Boleslavi jako profesor dějepisu a zeměpisu.

Goll nebyl pouze studentem historie, ale i nadějným básníkem. V Praze se sblížil s Vítězslavem Hálkem, Janem Nerudou, Jaroslavem Vrchlickým, Svatoplukem Čechem, Adolfem Heydukem, Hanušem Jelínkem, Františkem Heritesem či Eliškou Krásnohorskou. V letech 1874 až 1875 byl spoluredaktorem beletristického týdeníku *Lumír*. Od roku 1866 publikoval své původní básně i překlady z němčiny, polštiny, francouzštiny, italštiny a angličtiny v *Lumíru*, *Osvětě*, *Květech*, *Rodinné kronice* a *Zlaté Praze*. Stal se jednatelem v literárním odboru Umělecké besedy, kde navázal styky s Josefem Durdíkem, Otokarem Hostinským, Antalem Staškem a Jaromírem Čelakovským.

Pražští profesori zprostředkovali další studium svého nadějného posluchače na univerzitě v Göttingenu, kde měl připravovat svoji habilitační práci. Göttingen znamenal pro Golla nejen seznámení s evropskou univerzitou, na níž studovali příslušníci různých národů, ale i s pozitivistickou historiografií, která kladla důraz na zevrubnou kritiku pramenů. „Zde jsem poznal, jak jsem malý. Věřte mně, byl jsem oslem, že jsem dříve sem neutekl a ztratil tolik času u našich lidí. Zde se jinak studuje.“⁵²⁴ Tento nový pohled do historické vědy mu poskytl zejména profesor obecných dějin Georg Waitz v rámci svého historického semináře, který Gollovi doporučil Höfler. Do této doby spadá také Gollovo seznámení se s francouzskou historiografií díky historikovi Gabrielu Monodovi. Nahlédl i do diplomatických služeb, když pomáhal vyslanci Spojených států amerických v Berlíně a historikovi Georgi Bancroftovi s tříděním materiálu pro jeho dílo o dějinách USA. Náhled do těchto pramenů byl užitečný pro jeho pozdější práce.

⁵²⁴ Cit. dle: J. MAREK, *Jaroslav Goll*, s. 88.

Golla velmi obohatilo cestování. Nejprve ho nadchla Itálie, poté dal podnět k putování Čechů ke Komenského hrobu v nizozemském Naardenu, dále navštívil Londýn a v Paříži navázal kontakt s českými umělci. Cesty přitom přizpůsoboval svým historickým zájmům. Zabýval se problematikou třicetileté války v českém, ale hlavně evropském kontextu a před širším záběrem, o který se před ním pokusil jeho bývalý profesor Antonín Gindely, dával přednost studiím menšího rozsahu, analyzujícím pouze jeden pramen podle praxe göttingenské školy. V podobném duchu byl napsán i jeho habilitační spis *Französische Heirath. Frankreich und England 1624 und 1625*, v němž se soustřeďuje na rozbor sňatku budoucího anglického krále Karla I. a Henrietty Marie Francouzské. Dotkl se v něm v souladu s Gindelym otázky světového rozměru českého povstání a vyvaroval se národní zaujatosti.

Goll byl na pražské univerzitě jmenován docentem novějších všeobecných dějin spolu s Němcem Adolfem Bachmannem, aby zde byla zachována národnostní parita. Z docentské funkce mu ale neplynula žádná finanční odměna, a proto zároveň zůstával profesorem na obchodní akademii v Praze. I když se cítil Čechem, při svých přednáškách zachovával rovnováhu mezi oběma zemskými jazyky. Orientoval se v nich na látku, kterou se intenzivně zabýval v předchozích letech – anglické a francouzské dějiny 17. a 18. století se zřetelem k revolucím, českou a německou reformaci a od roku 1878 přednášel i středověké dějiny, jejichž prameny mu posloužily jako výborná pomůcka pro praktické rozbor. Stále více se zaměřoval na bádání o Jednotě bratrské, její vztah k Petrovi Chelčickému a jiným evropským myšlenkovým proudům, zhodnotil ochranovské folianty a zabýval se ediční prací. Snažil se mezi své studenty vnést přístup, jemuž se naučil v cizině. Kriticky upozorňoval na cizí názory a prameny, po přednáškách debatoval s posluchači a především zavedl historický seminář, jež, jak bylo tehdy zvykem, pořádal ve svém bytě. V roce 1880 byl Goll jmenován profesorem se zaměřením na dějiny středověku, raného novověku a anglickou historii, o dva roky později, když došlo k rozdělení pražské univerzity, setrval na její české pokračovatelce se svými někdejšími profesory i vrstevníky – Josefem Kalouskem, Josefem Emlerem, Antonínem Rezkem a rektorem Václavem Vladivojem Tomkem. Byly mu svěřeny dějiny starověké a středověké, zatímco novověk převzal Rezek.

Zřízení samostatné české univerzity dalo jejím historikům příležitost k založení organizovaného historického semináře. Jeho iniciátory a zároveň prvními řediteli se stali Jaroslav Goll a Josef Emler. První měl zkušenosti z německého prostředí, druhý z Ústavu pro rakouský dějepis. Později se v jeho vedení vystřídal Antonín Rezek a Josef Pekař. V rámci semináře vybral jeho vedoucí vždy nějaký vhodný pramen k četbě a rozboru, přičemž studenti

si po dohodě zvolili jiný pramen, se kterým bylo možno ten původní srovnávat. V semináři přednesli samostatný rozbor tohoto zvoleného pramene, čímž byla podnícena další diskuse.⁵²⁵

Goll poskytl šance na uplatnění v oboru velkému množství studentů historie. Ze semináře vyšli nejen vysokoškolští pedagogové, ale i výborní středoškolští profesori a archiváři. Posluchači historického semináře, pro které se vžil pojem „Gollova škola“,⁵²⁶ vytvořili Historický klub. Podle francouzského vzoru Gabriela Monoda iniciovali založení *Českého časopisu historického* pod Rezkovou, Gollovou a později Pekařovou redakcí, který nabízí dodnes po vzoru moderních evropských vědeckých periodik recenze, referáty a zprávy a přibližuje nejen českou, ale i zahraniční historiografii.

Goll se vmísil také do jednoho z nejdůležitějších historických témat v českých zemích druhé poloviny 19. století, do sporu o rukopisy. Vnesl do něj kritický pohled historika, který se soustředí na vědecký zájem, nikoli jen na věc národní cti. Když však Goll rozborem rukopisů očividně dokázal, že se jedná o falza i z jakých kronik falzifikátor čerpal, uzavřel si tím cestu do mnoha českých historických periodik.⁵²⁷ Stejně se ujal i nového výkladu husitské látky po pojetí Palackého v *Dějínách národu českého*. Vydal moderní kritické edice kronik této doby.⁵²⁸ Podobným způsobem se zabýval i látkou vrcholného středověku, konkrétně křížovými a misijními výpravami českých králů do Polska a na Litvu.⁵²⁹

Neobracel se ale pouze k českému odbornému publiku. Přispíval články o otázkách české historiografie především do francouzské *Revue historique* Gabriela Monoda. Tyto statě jsou dodnes důležité nejen pro zahraničí, kterému byly přednostně určeny, aby dostalo povědomí o práci českých historiků, ale právě i pro české čtenáře. Krátce před Gollovou smrtí je vydal Josef Šusta pod názvem *Posledních padesát let české práce dějepisné*.

„Goll patřil k těm, pro něž vlastní knihy jen lemují okraj životní cesty.“⁵³⁰ Jaké byly zásady jeho historické práce? Politické dějiny byly pro něj stále základem historiografického popisu, chápal je však jako výsledek souhry všech historických činitelů – ekonomických, sociologických, kulturních, právních a zejména sociálních. Ve všech těchto speciálních oblastech by proto historik měl získat vzdělání. Nevěřil, že historii utváří jeden faktor, za nějž

⁵²⁵ Podle Karla Kazbundy, viz: B. JIROUŠEK, *Jaroslav Goll*, s. 118.

⁵²⁶ Bohumil Jiroušek ve své práci dokazuje, že pojem „Gollova škola“ je přeceňován. Goll nezaváděl nový převratný obrat v historiografii, šlo spíše o „sociální paměť“ jeho žáků a jejich úctu k velkému profesorovi, který jim v mnoha případech pomáhal i profesně. Konkurence a rivalita v obsazování míst však vedla i k případům hlubokých rozepří až nepřátelství. Goll nebyl ani původním zakladatelem semináře (ten existoval již na spojené univerzitě, kde ho vedli Tomek a Höfler) a ani na samostatné české univerzitě nebyl jediným vedoucím těchto seminářů. Srov. tamtéž, s. 17–42, 116–125.

⁵²⁷ J. MAREK, *Jaroslav Goll*, s. 170–171.

⁵²⁸ Jaroslav GOLL (ed.), *Vypsání o Mistru Jeronymovi z Prahy; Kronika o Janu Žižkovi*, Praha 1878.

⁵²⁹ Týž, *Čechy a Prusky ve středověku*, Praha 1897.

⁵³⁰ J. MAREK, *Jaroslav Goll*, s. 209.

jiní vědci pokládali například božskou prozřetelnost, ducha dějin či hospodářský vývoj – vždy uvažoval o pluralitě různých činitelů. Připouštěl historický relativismus, totiž že každý autor může mít na historii jiný pohled, přičemž záleží na jeho vzdělání, náboženství, národnosti a kulturním prostředí, ve kterém vyrůstal a žije. Historický výklad ale měl být odaktualizovaný, to znamená, že by neměl být podřízený například cílům národního snažení. Goll kladl důraz na to, aby se čeští historici učili cizím jazykům, v první řadě němčině a francouzštině, a v nich i publikovali. Chtěl, aby byl historickému oboru dodán vědecký punc a aby se historik jako vědec obracel hlavně k odborníkům, ne jako národní ideolog k laické veřejnosti.

Jaroslav Goll získal za život mnohá uznání a ocenění. V roce 1891 se stal děkanem české Filozofické fakulty Karlo-Ferdinandovy univerzity, v roce 1907 rektorem na téže univerzitě. Byl členem Akademie věd v Krakově a České akademie věd a umění a obdržel čestný titul dvorního rady. Historici, kteří se k němu hlásili jako jeho žáci, tvořili de facto celou generaci vysokoškolských učitelů dějin na české univerzitě. Vychoval i velké množství kvalitních středoškolských pedagogů a odborných archivních pracovníků.

Platil za člověka s diplomatickou, „aristokratickou“ povahou a věděl, jak reprezentovat českou vědu v zahraničí. Na druhé straně těžce nesl kritiku svých kolegů v rukopisném boji a raději se stáhnul do univerzitního prostředí. Stejně nedokázal čelit konfliktům mezi „svými žáky“. Trpěl častou duševní únavou a sám se považoval za „rozpyleného“, dlouho nevydržel u jednoho tématu.⁵³¹ I přes křehkou tělesnou konstituci byl vášnivým cestovatelem – ze svého putování psal mimochodem cestopisná pojednání, plaval, lezl po horách, jezdil na koni, zpíval a tančil. Jeho žena Amely byla výbornou klavíristkou, dcera Ada se učila malířství u Antonína Slavíčka. Více než se svými kolegy z univerzity, mezi nimi i Antonínem Rezkem a Jaromírem Čelakovským, se stýkal s uměleckými kruhy. K jeho blízkým známým patřil například básník Jaroslav Vrchlický. Vzhledem k uměleckým sklonům a nadání v jeho rodině nepřekvapí, že se Gollova vnučka Nataša stala ikonou prvorepublikového filmu. Ve svém dlouhém životě se však nevyhnul osobním tragédiím. Trpěl nervovou chorobou provázenou migrénami a často upadal do deprese. Přišel o jediného syna Marcela, který v pěti letech podlehl záškrtu.⁵³²

K angažování v politickém životě příliš ambicí neměl, přesto byl vehnán do některých sporů. Ačkoli zprvu přispíval do *Athenaea* Tomáše Garrigua Masaryka, později se s ním

⁵³¹ Srov. např. Bohumil JIROUŠEK, *Historik Jaroslav Goll a jeho místo v českém dějepisectví*, in: Bohumil Jiroušek – Josef Blüml – Dagmar Blümllová (edd.), *Jaroslav Goll a jeho žáci*, České Budějovice 2005, s. 9-24; Jaroslav ČECHURA, *Historikem z nouze? Sebereflexe šedesátky Jaroslava Golla*, in: tamtéž, s. 283-292.

⁵³² Rozbor vzpomínek Gollovy dcery Adély viz: Jiří DVOŘÁK, *K rodinnému zázemí Jaroslava Golla (Vzpomínky Ády Hodáčové)*, in: tamtéž, s. 593-633.

vědecky i lidsky rozešel. Kritikou Masarykovy *České otázky* si proti sobě počítal přívržence budoucího československého prezidenta, především redaktora *Času* Jana Herbena. Goll pojímal dějiny Františka Palackého jako podnik, v němž se autor snažil o historickou objektivitu, zatímco Masaryk na díle „Otce národa“ budoval českou národní identitu na bázi husitství a národního obrození.

V postoji k rakousko-uherské monarchii a jejímu císaři byl Goll loajální. Byl si vědom vnitřních problémů státu, ale nepřál si jeho rozpad. Po dobrovolném ukončení svého působení na univerzitě se soustředil na činnost v panské sněmovně říšské rady, do které byl jmenován roku 1909. Zasazoval se o reformu českého školství a zemských sněmů. Jako austroslavista schvaloval anexi Bosny a Hercegoviny, za což sklídl kritiku. Za první světové války se neúspěšně snažil o založení prorakouské národní strany, odsoudil také *Manifest českých spisovatelů*⁵³³ a dokonce dostal nabídku usednout do křesla ministra pro české záležitosti v poslední, Lammaschově vládě. Mnoho známých i bývalých žáků se od něj odklonilo a po skončení války se Goll definitivně stáhl do ústraní. Musel se vzdát svého protektorství v Historickém klubu i členství ve správní radě Národního muzea, do té doby Musea Království českého. Kvůli poválečné inflaci se dokonce dostal do finančních problémů a trpěl nouzí. Zemřel jako dvaosmdesátiletý v roce 1929, pohřben byl v tichosti na Olšanských hřbitovech.

⁵³³ Srov. J. MAREK, *Jaroslav Goll*, s. 278-279.

4.3 Emil Ott (1845–1924)

Karlova studia v Praze se měla orientovat na teoretické znalosti, které by byly zvláště užitečné pro budoucího vladaře a státníka. Základ proto logicky tvořila studia právní, jimž byl věnován největší prostor. Jeden z vybraných právníků, profesor české univerzity Emil Ott,⁵³⁴ měl o učení všech profesorů podávat průběžné zprávy Františku Ferdinandovi d'Este.

Ott se narodil v rodině lékaře, ale po gymnaziálních studiích v Praze zvolil dráhu právníka. Promoval roku 1868. Po studiu sice nastoupil do advokátní a soudní praxe, brzy se však rozhodl pro vědeckou a pedagogickou kariéru. Po čtyřech letech strávených mimo akademické prostředí proto předložil habilitační spis *Zur Lehre von der Nichtigkeitsbeschwerde* (K nauce o zmatečnosti). Jako soukromý docent posléze vedl přednášky o rakouském soudním řízení civilním v obou zemských jazycích. Ještě před rozdělením Karlo-Ferdinandovy univerzity byl jmenován nejdříve mimořádným (1876) a poté řádným (1879) profesorem soudního řízení. O tomto právním odvětví také přednášel, ale tentokrát v českém jazyce. Roku 1882 přirozeně přešel na českou právnickou fakultu. Byl ženatý a jeho dcera Serafina se provdala za významného prvorepublikového právníka, experta na církevní a mezinárodní právo, Antonína Hobzu, který byl též profesorem pražské univerzity.

Ott byl profesorem s širokým odborným záběrem. Zabýval se především třemi následujícími právními obory: v oblasti právní historie a kanonického práva se snažil dokázat právní tradici a vyspělost českého národa. Napovídají to už názvy jeho studií, publikovaných jak v češtině, tak němčině: *O vlivu humanismu na rozvoj právních poměrů v Čechách* (Právník, 1878), *O osudech právnických studií při univerzitě Karlo-Ferdinandské* (Právník, 1887), *Beiträge zur Rezeptionsgeschichte des römisch-kanonischen Processes in den böhmischen Ländern* (Příspěvky k dějinám přijetí římsko-kanonického ritu v českých zemích, 1879) či *Das Eindringen des kanonischen Rechts, seine Lehre und wissenschaftliche Pflege in Böhmen und Mähren während des Mittelalters* (Pronikání kanonického práva, jeho učení

⁵³⁴ Údaje k životu Emila Otta byly sesbírány z nekrologů, vzpomínkových a jiných spisů: *Neue Freie Presse*, 16. 12. 1902, s. 3; Václav HORA, *Česká škola procesualistická. Emil rytíř Ott*, in: Jaroslav Kallab (ed.), *Památník spolku českých právníků Všehrd*, Praha 1918, s. 107–110; Antonín VETEŠNÍK, *Za prof. drem Emilem Ottem*, in: kol. aut., *Výroční zpráva o Pražském soukromém ústavě pro hluchoněmé na Smíchově*, t. č. ve St. Dejvicích č. 4 za školní rok 1924–1925, Praha 1926, s. 3–6; dále z inventáře k Ottově pozůstalosti: Dagmar CULKOVÁ – Eliška ČAŇOVÁ, *Osobní fond Emila Otta, Ústřední archiv Československé akademie věd*, Praha 1986, s. I–IV; z naučných slovníků: heslo *Ott Emil*, in: *Ottův slovník naučný*, díl 18, Navary – Oživnutí, Praha 1902, s. 978–979; M. LIŠKOVÁ, *Ott Emil von*, in: *ÖBL*, Bd. 7, 1977, s. 267; *Ott Emil Dr.*, in: Michal Navrátil (ed.), *Almanach českých právníků*, Praha 1904, s. 101–102; *Ott Emil Dr.*, in: Michal Navrátil (ed.), *Almanach československých právníků*, Praha 1930, s. 317–319; a z aktů AVA, fond *Unterricht allgemein*, Univ. Prag, Jus., sign. 5, kt. 1206.

a vědecká péče v Čechách a na Moravě v průběhu středověku, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, 1913).

Jeho druhou specializací bylo právo procesní. Ott prokázal, že není pouze výborným vědcem, ale také jedinečným pedagogem, který sleduje aktuální proměny na poli zákonodárství a dokáže je pohotově předávat svým studentům. Roku 1895 byly v Předlitavsku vydány nové procesní zákony. Ott zavedl přednášky o této nové úpravě hned v zimním semestru 1895/1896 díky tomu, že si pro ně připravoval materiály již v průběhu legislativního procesu. Vzápětí svoje poznatky sepsal do první učebnice procesního práva v českém jazyce *Soustavný úvod ve studium nových zákonů procesních* (1897, 1899, 1901). Učebnice ale není pouze souhrnem teorie, její význam spočívá ve vědecko-kritickém postoji. Přihlíží k různým konkrétním situacím a případům, které mohou v praxi nastat.

Detailněji se pak zaměřoval na řízení nesporné. I k této problematice vydal několik teoretických spisů, například *O vývoji a předmětu řízení nesporného* či *Geschichte und Grundlehren des österreichischen Rechtsfürsorgeverfahrens* (Historie a základy rakouského řízení nesporného). V drobnějších statích se zabýval také exekucním a konkurzním řízením, dále veřejným a mezinárodním právem. Řadu z nich lze dohledat v odborném časopise *Právník* nebo mezi hesly z právní oblasti v *Ottově slovníku naučném*.

Emil Ott o sobě zanechal povědomí i v akademickém a veřejném životě. Po jazykovém rozštěpení univerzity zastával v prvním roce existence její samostatné české části funkci děkana právnické fakulty (znovu pak v roce 1891). Pro rok 1887 byl zvolen rektorem české univerzity. Jako člen státních judiciálních a historicko-právních zkušebních komisí měl slovo při uvádění absolventů práv do praxe.

Za svoji činnost byl poctěn členstvím v odborných institucích – Královské české společnosti nauk, České akademii věd a umění, Akademii věd v Krakově a Společnosti pro pěstění církevního práva v Göttingenu. Přestože se vědomě v politice neangažoval, z jeho postavení na univerzitě vyplývala i služba státu. Ottovo smýšlení bylo konzervativní – přikláněl se ke staročeské politice, což konstatuje i jeho medailon v *Neue Freie Presse* ke jmenování doživotním členem panské sněmovny.⁵³⁵ Kromě toho vykonával důležité justiční funkce (člen Státního soudu a viceprezident Říšského soudu). Za své zásluhy na poli státní správy a vědy obdržel řád Železné koruny III. třídy a hodnost dvorního a posléze císařského

⁵³⁵ *Neue Freie Presse*, 16. 12. 1902, s. 3.

tajného rady. Když v roce 1916 odcházel z univerzity na odpočinek, dostalo se mu od císaře Karla povýšení do rytířského stavu.⁵³⁶

Emil Ott byl celý život úzce spjat s ústavem pro hluchoněmé děti v Praze, ve kterém pracoval jako lékař jeho otec. Jednak působil ve vedení ústavu a nakonec se zde stal vrchním ředitelem, jednak byl jeho štědrým mecenášem a iniciátorem jeho dalšího rozšíření do nových prostor na Smíchově. Získával pro něj i další podporovatele. V těžkých časech první světové války, kdy byla budova ústavu zabrána pro válečné účely, se staral o zajištění ubytování i potravin pro jeho dětské chovance. Po Ottově smrti mu ústav vzdal hold ve vzpomínkovém nekrologu. „Nebyly to jen schůze, kde rozhodoval svou autoritou, svým obdivuhodným taktem a hlavně láskou a péčí o dobro hluchoněmých dítek bez rozdílu národnosti, náboženství a politické příslušnosti jejich rodičů, resp. jejich poručníků.“⁵³⁷

V Ottově životopisu pro Spolek českých právníků Všehrd vystihl jeho učitelské zásluhy profesor Václav Hora. „Základním rysem povahy Ottovy je jeho vážnost a svědomitost. S těmito vlastnostmi vstupoval mladý muž za katedru učitelskou, aby odtud po celá desetiletí nejenom co nejdůkladněji seznamoval posluchače své s poznatky svého oboru, nýbrž také, aby jim přímo vštěpoval tyto základní rysy své povahy i pro jejich celý příští život. A tak lze věru právem říci, že Ott svou učitelskou činností působil nejenom k tomu, aby s české fakulty právnické odcházeli do života nejlepší právníci, nýbrž také aby to byly co nejlepší povahy, jsa sám v obou směrech vzorem nejdokonalejším. Úřadu učitelského nebral nikdy na lehkou váhu; byl mu úřadem těžkým a zodpovědným. Ale konal ho od počátku až do konce s neutuchajícím nadšením a láskou. Nevidělť, jak sám, opouštěje stolicu učitelskou, krásně praví, ‚úřadu nádhernějšího nad úkol učitele na školách vysokých‘, ježto ‚oddán svému ideálu, pěstění vědy, sdílí poznatky vědecké svých předchůdců spolu s výtěžky vlastního badání s nadějí vlasti, s jarým výkvětem mládí‘. Jako učitel podával svým posluchačům vždy to nejlepší, způsobem živým a poutavým, svědčícím o vážnosti a lásce, již choval k svému povolání, nesen jsa snahou, aby ‚roznítil plamen zájmu pro vědu‘ u svých učňů.“⁵³⁸

Žádné Ottovy aktivity však nepřevážily jeho pedagogické zásluhy, díky nimž mohl strávit příjemné chvíle po boku mladého následníka. Svému souputníku Bráfovi po skončení

⁵³⁶ Petr MAŠEK, *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti*, 2. díl, Praha 2010, s. 44; Milan MYSLIVEČEK, *Velký erbovník. Encyklopedie rodů a erbů v zemích Koruny české*, 2. sv., Praha 2006, s. 82.

⁵³⁷ A. VETEŠNÍK, *Za prof. drem Emilem Ottem*, s. 3.

⁵³⁸ V. HORA, *Česká škola procesualistická*, s. 107.

lekcí napsal: „Tím zakončena epizoda v mé učitelské činnosti, která mi v milé paměti povždy zůstane.“⁵³⁹

⁵³⁹ ANM, fond *Albín Bráf*, kt. 12, inv. č. 679, kor. Emil Ott, Nové Město nad Metují, 30. 8. 1908.

4.4 Joseph Ulbrich (1843–1910)

„Právě revoluce však liberální naděje na německo-českou pospolitost hořce zklamala. Během jedné generace se představa o cíli veškerého snažení na české straně proměnila natolik, že pod záminkou ‚historického státního práva‘ byl požadován samostatný český národní stát. Tento požadavek zasáhl samozřejmě Němce v zemi mnohem výrazněji než všechny ostatní zástupce rakouského soustátí.“⁵⁴⁰ Tak psal Ferdinand Seibt o postavení Němců v českých zemích druhé poloviny 19. století. Jedním z těchto „českých Němců“ byl i právník Joseph Ulbrich.⁵⁴¹

Pocházel z úřednické rodiny. Jeho dědeček byl hospodářským úředníkem ve službách šlechty, jmenovitě hrabat Westphalen-Fürstenberg na jejich panství s centrem v Chlumci u Chabařovic. Ulbrichův otec a současně jmenovec Joseph Ulbrich, který studoval práva ve Vídni, dosáhl postu finančního rady v Praze. Předtím působil také jako komorní rada v Chebu, kde se narodil roku 1843 jeho syn, budoucí učitel práva posledního císaře habsburské monarchie. Ulbrichův dědeček z matčiny strany byl velmi vzdělaným člověkem. I když se živil jako hospodář a obchodník, nezapomněl na svá filozofická studia v Praze. Nejenže se zajímal o kulturu a literaturu, ale skládal také básně.

Až do smrti svého otce v roce 1863 bydlel Joseph Ulbrich se svými rodiči a třemi bratry v domě U Bílého koně na Senovážném náměstí v Praze. Elementární vzdělání získal od soukromého učitele Seidela, bývalého piaristy, poté nastoupil na piaristické gymnázium v Panské ulici, kde roku 1861 úspěšně složil maturitní zkoušku. Následovalo studium na právnické fakultě tehdy ještě spojené Karlo-Ferdinandovy univerzity, ukončené po šesti letech doktorským titulem.

Protože mu po absolvování univerzitního vzdělání chyběla praxe a finanční zajištění, vystřídal několik zaměstnání. Ještě za studií vyučoval na soukromém dívčím penzionátu Lwovsky, působil jako vychovatel ve šlechtických rodinách a stal se též profesorem na Obchodní akademii v Praze. V letech 1867 až 1879 vystřídal několik podřízených právnických funkcí v Táboře, Českých Budějovicích a v Praze. Jako soudní adjunkt a adjunkt u finanční prokuratury získal výborné praktické zkušenosti v právní oblasti.

⁵⁴⁰ Ferdinand SEIBT, *Německo a Češi. Dějiny jednoho sousedství uprostřed Evropy*, Praha 1996, s. 200–201.

⁵⁴¹ Životopis Josepha Ulbricha byl sestaven z jeho nekrologů: Ernst MISCHLER, *Josef Ulbrich. Ein Lebensbild*, in: Deutscher Verein zur Verbreitung gemeinnütziger Kenntnisse in Prag (ed.), *Sammlung Gemeinnütziger Vorträge*, Prag 1912, s. 1–16; Ludwig SPIEGEL, *Hofrat Josef Ulbrich*, *Bohemia* 83, 23. 8. 1910, č. 231, s. 1–2; s. a., *Ulbrichs Leichenbegräbnis*, tamtéž, s. 3–4; Ernst MISCHLER, *Josef Ulbrich*, *Neue Freie Presse*, 18. 10. 1910, s. 1–2. Životopisné informace lze dohledat také ve jmenováních Ulbricha do univerzitních funkcí: AVA, fond *Unterricht Allgemein*, Univ. Prag, Jus., sg. 5, kt. 1120.

V roce 1876 se na právnické fakultě pražské univerzity habilitoval jako soukromý docent pro všeobecné právo, o dva roky později pro rakouské a správní právo. Přelom v Ulbrichově životě, jak z profesní, tak z materiální stránky, znamenal jmenování mimořádným profesorem roku 1879 a o pět let později řádným profesorem, avšak již na právnické fakultě německé univerzity. Svou univerzitní činnost prokládal přednáškami z národního hospodářství, státovědy a obchodní a průmyslové statistiky.

Věnoval se nejen pedagogické činnosti, ale i univerzitní správě. Dvakrát byl zvolen rektorem německé univerzity, a to v letech 1897–1898 a 1904–1905. Byla to však doba vyhocených národnostních bouří mezi Čechy a Němci a především mezi českými a německými studenty. Z protestu vůči českým útokům na německé studentské koleje a organizace, pořádaným jako reakce na pád Badeniho vlády, Ulbrich brzy funkci rektora složil. Dva akademické roky (1891/1892 a 1906/1907) vykonával také děkanské povinnosti na právnické fakultě.⁵⁴²

Pilný profesor se nikdy neoženil, žil prostým staromládeneckým životem ve svém bytě v Mariánské a posléze Jungmannově ulici, plném knih, obrázků rodiny a suvenýrů. Studentům věnoval mnoho energie. Aby nemuseli němečtí studenti hledat ubytování v Praze, inicioval zřízení samostatných německých kolejí Bursa academica v blízkosti tehdejšího Státního, dnes Masarykova nádraží. „Všichni Pražané znali přátelského, často více než jednoduše oblečeného staršího pána, který předtím nikdy nevypadal zcela mladý, ale v pozdějším věku nikdy zcela starý; když se objevil v Modré Hvězdě, restauraci na Státním nádraží, nebo v německé kavárně, sklonilo se vše před tím prostým mužem v bezpodmínečné úctě, neboť patřil k nejznámějším, nejuctívějším a nejoblíbenějším osobnostem Prahy, a to nejen mezi německým obyvatelstvem. [...] Ulbrichovo vzezření stálo s jeho charakterem ve velkém kontrastu. Byl prototypem suchého byrokrata staré školy svým zevnějškem, svým plnovousem, jeho držení těla, pohyb paží a chůze se v důsledku tíživé vnitřní nemoci, která ho provázela v posledních letech, staly neobratnými. Jeho charakter byl zlato, ryzí zlato. Stále spravedlivý, dobrotivý, šlechetný, lidumilný, aniž by za to vyžadoval pozornost, dětsky veselý, čtverácký, plný humoru, byl věrným, bezvýhradně spolehlivým a pravdymilovným přítelem, pro děti „strýčkem“, kterého rády vídaly, zkušeným životním filozofem, zvláště ve svých posledních dnech, kdy trádal.“⁵⁴³

Ve svém životě zastával mnoho dalších veřejných a kulturních funkcí. Byl předsedou zkouškové státovědní a právněhistorické komise na právnické fakultě, členem Statistické

⁵⁴² O Ulbrichově činnosti na Karlo-Ferdinandově univerzitě srov. Akademischer Senat (ed.), *Die deutsche Karl-Ferdinands-Universität*, s. 134, 136, 144; J. HAVRÁNEK (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, s. 321.

⁵⁴³ E. MISCHLER, *Josef Ulbrich*, s. 4–5.

komise pro Čechy a Společnosti pro podporu německé vědy, umění a literatury v Čechách (Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen), přednostou Německého spolku pro rozšiřování obecně prospěšných znalostí (Deutscher Verein zur Verbreitung gemeinnütziger Kenntnisse), čestným členem Čtenářského a řečnického spolku německých studentů v Praze (Lese- und Redehalle der deutschen Studenten in Prag) a buršenshaftu Carolina, protektorem Německého akademického právnického spolku (Deutscher akademischer Juristenverein) a kurátorem nadace pro podporu německých studentů Dr. Jonaksche Freitischstiftung.

Ulbrich byl i uznávaným právním teoretikem. Specializoval se na veřejné právo, rakouské státní právo a správní právo. Z jeho odborných publikací jsou nejdůležitější *Grundzüge des österreichischen Verwaltungsrechtes* (Základy rakouského správního práva, Praha 1884) a *Handbuch der österreichischen, politischen Verwaltung für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder* (Příručka rakouské politické správy pro království a země v říšské radě zastoupené, vydaná ve třech svazcích, Vídeň 1888–1892). Významným dílem byly jeho vysokoškolské učebnice, například *Lehrbuch des österreichischen Verwaltungsrechtes* (Učebnice rakouského správního práva, Vídeň 1903–1904). Spolu s profesorem práva a statistikem Ernstem Mischlerem připravili odborný slovník *Österreichisches Staatswörterbuch* (Rakouský státní slovník, vydaný ve třech svazcích, Vídeň 1894–1897) a podílel se i na příručce editované německým právníkem Heinrichem Marquardsenem, *Handbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart in Monographien* (Příručka veřejného práva současnosti v monografiích, Freiburg 1883–1894).

Jak bylo Ulbrichovo dílo pro studenty a odbornou veřejnost důležité, líčí v jeho nekrologu profesor Ludwig Spiegel, český právník a politik německé národnosti. „Líčení státního práva nemělo být podle jeho názoru mdlou směsicí historických, statistických a filozofických poznámek. Právní obsah ústavních a správních zákonů musí být popsán mnohem více dogmaticky. Velký důraz Ulbrich neustále kladl na právní preciznost. Díky své učebnici si vydobyl nepopíratelnou zásluhu – nejenže založil moderní rakouskou státovědu, ale dal ji i do úzkého spojení s právní vědou německé říše.“⁵⁴⁴

Ulbrich neusiloval vědomě o politické posty, přesto byl z funkce rektora virilistou na českém zemském sněmu a roku 1905 byl jmenován členem panské sněmovny říšské rady. V těchto zákonodárných sborech byl však jejich aktivním účastníkem a zasahoval do tehdy aktuálních a palčivých právních otázek. Prosazoval národnostní rozdělení soudních okresů

⁵⁴⁴ Ludwig SPIEGEL, *Hofrat Josef Ulbrich*, Bohemia 83, 23. 8. 1910, č. 231, s. 2.

v českých zemích, pamatoval na právní ochranu mladistvých a po anexi Bosny a Hercegoviny navrhoval zákon o uznání islámského vyznání jako samostatné náboženské společnosti.

Nekrology sice Ulbrichovo vyučování arcivévody Karla Františka Josefa zmiňují, podrobnější informace ale kvůli nedostatku pramenů postrádáme. Kromě citovaných článků není k dispozici ani Ulbrichova pozůstalost, ani jakékoli jeho paměti nebo vzpomínka na tuto dobu. Během návštěv na Pražském hradě byl nepochybně v kontaktu s ostatními profesory, o čemž svědčí zlomky korespondence a poznámek v jejich pozůstalostech, s výjimkou domluvy o náhradu přednášek Albína Bráfa však neposkytují relevantní informace.⁵⁴⁵ Brzy po ukončení pedagogického úkolu u arcivévody Ulbrich umírá. Kvůli vážnému onemocnění (otoku páteře) ochrnl a strávil poslední měsíce svého života připoutaný na lůžku v sanatoriu pražské diakonie. Arcivévoda Karel se o jeho stav do poslední chvíle živě zajímal.⁵⁴⁶

⁵⁴⁵ ANM, fond *Albín Bráf*, kt. 16, inv. č. 986, kor. Josef Ulbrich; AAV, fond *Jaroslav Goll*, kt. 5, kor. Josef Ulbrich, inv. č. 337b; AAV, fond *Emil Ott*, kt. 2, kor. Josef Ulbrich.

⁵⁴⁶ *Hofrat Josef Ulbrich* †, *Bohemia* 83, 20. 8. 1910, č. 228, s. 1-2.

4.5 Ivo Pfaff (1864–1925)

„Ještě rád myslím na vzdálenou dobu, kdy nás spojovala společná práce na Hradčanech.“⁵⁴⁷ Tyto řádky napsal ve válečných časech Emilu Ottovi další z učitelů práva arcivévody Karla Františka Josefa, profesor německé univerzity v Praze Ivo Pfaff.⁵⁴⁸ Profesorem, konkrétně občanského práva, byl už jeho otec Leopold Pfaff. Ještě než nastoupil svou učitelskou dráhu na univerzitách v Innsbrucku a ve Vídni, působil Leopold na právní akademii (Rechtsakademie) v Hermannstadtu (dnešním Sibiu) v Sedmihradsku. Zde se roku 1864 narodil jeho syn Ivo. Ivo Pfaff vystřídal podle pracovišť svého otce několik škol. Nejprve navštěvoval lidovou školu v Innsbrucku, poté ve Vídni. V hlavním městě se vzdělával na dvou velmi významných gymnáziích – Akademickém a Skotském gymnáziu, z nichž druhé jmenované později absolvoval i arcivévoda Karel. Následovalo studium na právnické fakultě vídeňské univerzity, zakončené státní zkouškou z právní historie a aprobací pro římské a kanonické právo. Rigorózum získal roku 1887 na univerzitě v Innsbrucku.

Ačkoli nastoupil právní praxi jako auskultant (soudní čekatel) u zemského, okresního i obchodního soudu, rozhodl se nakonec pro vědeckou kariéru. Habilitoval se proto na univerzitě v Innsbrucku, kde dosáhl i mimořádné profesury. Přes poměrně krátkou dobu jeho činnosti na univerzitě ocenilo univerzitní kolegium dostatek kvalitních vědeckých publikací i úroveň habilitačního spisu *Zur Lehre des sogenannten in fraudem agere*, tedy týkajícího se případů obcházení zákona.

Roku 1898 byl Pfaff přeložen jako řádný profesor na německou Karlo-Ferdinandovu univerzitu do Prahy.⁵⁴⁹ Během pražského pobytu se stal učitelem budoucího císaře. Po první světové válce, ale i před ní, se o této záležitosti evidentně příliš nezmiňoval, o čemž vypovídají slova jeho přítele profesora Gustava Hanauska v Pfaffově nekrologu: „V době, kdy pobýval v Praze, byl Ivo Pfaff učitelem právních věd pozdějšího císaře Karla. O tomto vpravdě zajímavém čase i v éře starého Rakousko-Uherska ve své úmyslné zdrženlivosti sotva někdy mluvil.“⁵⁵⁰

Prahu ale záhy opustil, protože se ve Štýrském Hradci uvolnilo místo profesora římského práva. Zdejší kolegium požadovalo profesora, který bude nejen výborným právním

⁵⁴⁷ AAV, fond *Emil Ott*, kt. 2, kor. Ivo Pfaff, Graz 14. 7. 1917.

⁵⁴⁸ Ke zpracování životopisu byly použity nekrology: Gustav HANAUSEK, *Ivo Pfaff. Ein Nachruf*, Wien – Leipzig 1925; P. F., *Universitätsprofessor Ivo Pfaff †*, Reichpost 32, 28. 8. 1925, č. 235, s. 4; dále z aktů AVA, fond *Unterricht allgemein*, Univ. Graz, Jus., sign. 5, kt. 914, Univ. Innsbruck, Jus., sign. 5, kt. 1049; a z encyklopedických slovníků: G. WESENER, *Pfaff Ivo*, in: ÖBL, Bd. 8, 1979, s. 23–24; Elisabeth BERGER, *Pfaff Ivo*, in: NDB, Bd. 20, München 2001, s. 295–296.

⁵⁴⁹ Akademischer Senat (ed.), *Die deutsche Karl-Ferdinands-Universität*, s. 111.

⁵⁵⁰ G. HANAUSEK, *Ivo Pfaff*, s. 3.

vědcem, ale i historikem ovládajícím praktická cvičení, aby mohl na univerzitě navázat na seminář, v němž se procvičoval rozbor papyrových listin. Pfaff tyto nároky splňoval nejlépe ze všech kandidátů.

Jeho práce se týkaly zejména římského práva, například *Über den rechtlichen Schutz des wirtschaftlich Schwächeren in der römischen Kaisergesetzgebung* (O právní ochraně hospodářsky slabého v římském císařském zákonodárství, 1897) či *Zur Frage nach der Einheit des römischen Reiches* (K otázce jednoty římské říše, 1907). Spolupracoval také na encyklopedii starověku *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, vycházející od roku 1893. Byl autorem i několika literárněhistorických prací. Během svého působení na univerzitách zastával i vysoké akademické funkce. Na právnické fakultě německé univerzity v Praze byl zvolen děkanem pro akademický rok 1903/1904, stejnou funkci vykonával v akademickém roce 1911/1912 a po válce 1922/1923 v Innsbrucku. Na téže univerzitě zastával i rektorský post v akademickém roce 1914/1915. V roce 1919 mu byl udělen titul dvorního rady.

Pfaff byl ženatý s dcerou profesora a prezidenta Nejvyššího soudního a kasačního dvora Karla Habětínka Terezou. Zemřel ve věku šedesáti let. Mezi jeho žáky patřili významní romanisté Egon Weiß, Arthur Steinwenter a Mariano San Nicoló. „S Pfaffem nezemřel pouze učenec rozsáhlého vědění, spočívajícího v rozličných oblastech, ale také upřímný přítel studující mládeže, kterou podporoval, jak jen mohl; ve svých přednáškách prochnutých veselým temperamentem a poetickým smyslem dokázal nenapodobitelným způsobem vzbudit ve svých žácích zájem a nadšení pro studium právní vědy. Byl mužem, který se zdál být povolán vyučovat instituce římského práva, základy všeho právního studia. S Ivo Pfaffem klesá do hrobu učenec dobrého, starého, pravého rakouského charakteru.“⁵⁵¹

⁵⁵¹ P. F., *Universitätsprofessor Ivo Pfaff* †, Reichpost 32, 28. 8. 1925, č. 235, s. 4.

5 Závěr

Vzdělání a výchova tří následníků trůnu Rakousko-Uherska měly podobný charakter. V čele vždy stál vychovatel – šlechtic a zároveň voják, který měl předchozí vojenské zásluhy či diplomatické zkušenosti. Učitelé za svými žáky docházeli, výuka tedy byla individuální. Přesto lze pozorovat určité rozdíly.

Korunní princ Rudolf se narodil jako „státní dítě“. Veškeré jeho kroky sledoval tisk a představoval je veřejnosti, což se týkalo i jím úspěšně složených zkoušek. Na druhé straně podoba studijního plánu v podstatě závisela na vychovateli, který posílal nepřítomnému otci-císaři průběžné zprávy. Naopak výchova Františka Ferdinanda a jeho bratrů se zdá být výhradní záležitostí jejich rodiny, kterou ztělesňoval především starostlivý otec Karel Ludvík. Ten se také sám podílel na tvorbě studijního plánu. Zatímco Rudolf byl už v sedmi letech definitivně oddělen od své sestry Gisely, rodina Karla Ludvíka držela stále pohromadě a stýkala se téměř denně. Koncepce vzdělání Karla Františka Josefa se neomezila jen na arcivévodský dvůr a sbližovala člena císařské rodiny více s měšťanským prostředím, bez ohledu na to, jestli se stane v budoucnu císařem. Částečné navštěvování veřejné školy iniciovali zejména jeho rodiče. Tisk o výsledcích zkoušek obou mladších arcivévodů neinformoval. Jejich vzdělání se dostávalo do povědomí, až když se stali pretendenty trůnu.

Zajímavé je uvědomit si výběr učitelů, o němž rozhodoval otec arcivévody a vychovatel. Výchova korunního prince Rudolfa je sice stručnou, ale nedílnou součástí jeho biografii, protože se v ní hledá původ princova nevyrovnaného života a tragické smrti. Je při tom označována jako „liberální“. Jistě zaujme měšťanský původ pedagogů, kteří však patřili k nejlepším ve svém oboru. Zarazí možná také jejich revolucionářská minulost, vystřídaná ale naprostou loajalitou a oddaností vůči císařské rodině. Učitelé Františka Ferdinanda nepatřili (snad až na kontroverzního historika Onno Kloppa, kněze Gottfrieda Marschalla a právníka Maxe Wladimira von Becka) ke známým osobnostem. Ale i tři jmenovaní muži se ve veřejné sféře více prosadili v podstatě také až po výuce v rodině císařova bratra. Soukromí učitelé Karla Františka Josefa se téměř ztrácejí z historického povědomí a jejich životopisy nelze spolehlivě vypátrat. Jeho učitelé středoškolských předmětů zůstali na postu pedagogů středního vzdělávání i nadále, aniž by se stali učiteli evropského formátu. Pozoruhodná je však jeho vysokoškolská výuka – díky pražskému prostředí, v němž probíhala, a díky tomu, že odrážela reálný stav česko-německého konfliktu.

Obraz následníků trůnu ve vzpomínkách jejich učitelů je vesměs kladný. U korunního prince Rudolfa se však vyskytují i poznámky o jeho rezervované povaze a občasných

melancholických náladách. U Františka Ferdinanda a Karla Františka Josefa jsou vzpomínky nekritické, mnohdy až idealizované. Povaha Františka Ferdinanda se však nedá zcela zachytit ani z dopisů hraběte Degenfelda. Vychovatelovo upozornění, jak se má mladý arcivévoda chovat, nelze brát jako závažné výtky, ale spíše usměrňování dítěte či dospívajícího chlapce.

Je patrné, že učitelé byli možnostmi vyučovat členy panujícího rodu velmi poctěni. Nevyhýbají se chvále svého předmětu a přesvědčení, že o něj měl jejich žák opravdový zájem. Zejména čeští učitelé viděli v tomto úkolu „národní zájem“, jelikož měli v rukou šanci vzbudit v budoucím císaři, nebo alespoň arcivévodovi stojícím v blízkosti trůnu, sympatie pro českou věc. Metody, jimiž pedagogové vyučovali své vznešené studenty, byly velice moderní a splňovaly kritéria, která na ně kladli vychovatelé arcivévodů. Nikdy nechyběly pomůcky, praktické příklady z každodenního života a praxe ani diskuse o problémech, jež urození žáci sami otevřeli.

Blízkost k trůnu jejich svěřenců určovala odměnu učitelů. Udělení řádů, které neminuly bezprostředně po ukončení jejich působení pedagogy korunního prince Rudolfa, nelze u učitelů Františka Ferdinanda a Karla Františka Josefa přesně určit. Nejisté zmínky o tom, že učitelé získávali vyznamenání od císaře prostřednictvím přímlyvy Karla Ludvíka, se udávají pouze u Onno Kloppa a Ferdinanda Čenského, učitelů Františka Ferdinanda. Na základě paměti v nepublikovaném díle Eugena d'Albona lze vypožorovat, že Karel Ludvík vyjádřil učitelům za úspěšnou výuku svých synů nejvyšší uznání, stejně jako císař vysokoškolským profesorům svého prasynovce Karla Františka Josefa. Většinou jim byl udělen řád Železné koruny III. třídy. Byl to v monarchii velmi často udílený řád, a to pro různé vrstvy obyvatelstva – vojáky, politiky, průmyslníky, vědce i umělce, kteří se osvědčili ve státní službě nebo například poskytli příspěvek na dobročinné účely. V některých případech získali učitelé také Leopoldův řád. Jeho nositeli byli generálové, vysocí státní zaměstnanci a významné vědecké a kulturní osobnosti. Ojedinělý je zisk řádu Františka Josefa u Ferdinanda Čenského. Jednalo se o vyznamenání za zásluhy ve prospěch „velké vlasti“ osobám napříč společenským spektrem.⁵⁵²

Někdy následníci navázali se svými učiteli nejen profesní vztah, ale i dlouholeté přátelství. Korunní princ Rudolf udržoval stále úzké kontakty s Carlem Mengerem, který mu dokonce pomáhal se sepisováním článků. Jeho bývalí pedagogové se podíleli na kapitolách velkého historicko-etnografického díla *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*. František Ferdinand často využíval služeb Maxe Wladimira Becka, audienci po letech

⁵⁵² Srov. J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, s. 124, 138.

poskytl i Onno Kloppovi. Ve většině případů však zůstalo jen u formálních kontaktů, kupříkladu přání k životním jubileím.

Zatímco učitelé začali s nostalgií vzpomínat na své zásluhy, arcivévodům končila plnoletostí jedna epizoda jejich života, určovaná pevným režimem a pravidelností. Nyní se měli soustředit na vojenskou službu a vyrovnat se s nástrahami svobodného života. Vědecká ani jakákoli jiná civilní kariéra jim nebyla dovolena. Následníci nebyli ani historiky ani právníky či přírodovědci na vědecké úrovni, přesto získali přehled ve všech těchto oborech a navíc velmi dobré znalosti jazyků. Tyto vědomosti jim měly pomáhat nacházet národnostní, sociální a politickou toleranci pro budoucnost monarchie a vyhledávat spolehlivé spolupracovníky, kteří by v těžkém státnickém úkolu stáli po jejich boku. Vypjatá doba jim ale nedala příležitost nabyté vzdělání dostatečně zúročit.

6 Prameny a literatura

I. Prameny

1. Archivní prameny

Archiv Akademie věd

fond Jaroslav Goll

fond Hermenegild Jireček

fond Emil Ott

Archiv des Schottengymnasiums

fond Gymnasialzeugnis. Seine Kaiserliche u. Königliche Hoheit Erzherzog Karl Franz Josef, Wien, k. k. Schottengymnasium, am 27. Juni 1901

Archiv města Plzně

fond České úlohy arciknížat rakouských Ottona a Františka d'Este

Archiv Národního muzea

fond Albín Bráf

Archiv Univerzity Karlovy

fond Profesorské kolegium, Filozofická fakulta, 1849–1881

Caroline Dalberg, Archiv (soukromý)

fond Erinnerungen an die Zeit unsers Übertrittes in die kath. Kirche, 1907

Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv

fond Depot Hohenberg, Nachlass Franz Ferdinand d'Este

fond Obersthofmarschallamt

fond Obersthofmeisteramt

fond Selekt Kronprinz Rudolf

fond Onno Klopp

Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv

fond *Hofadelsakten*

fond *Unterricht Allgemein 1848–1940*

Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv

fond *Militärkanzlei des Generalinspektors der gesamten bewaffneten Macht Erzherzog Franz Ferdinand (1898–1914)*

fond *Militärkanzlei Seiner Majestät des Kaisers*

fond *Qualifikationslisten*

Národní archiv

fond *Antonín Gindely*

Národní památkový ústav, ÚPS v Praze

Knižní fond státního zámku Konopiště

Památník národního písemnictví, Literární archiv

fond *Ferdinand Čenský*

fond *Josef Jireček*

fond *František Palacký*

Privatarchiv Prof. Johann Robert Pap

Eugen d'ALBON, *Erzherzog Franz Ferdinand von Oesterreich-Este. Authentische Mittheilungen über das Studienleben des Erzherzogs. Angeregt und mit höchster Genehmigung herausgegeben von Eugen Baron d'Albon, 1892*

Schloss Artstetten

Nachlass *Franz Ferdinand d'Este*

Státní okresní archiv Benešov

fond *Ferdinand Čenský*

Wienbibliothek im Rathaus

Teilnachlass *Josef Krist*

Zámek Mělník, Lobkowiczký archiv

Rodinný archiv Lobkowiczové Mělník, *písemná pozůstalost Jiřího Kristiána z Lobkowicz*

2. Publikované prameny

Schematismy

Haus-, Hof- und Staatshandbuch des Kaiserthumes Österreich für 1859, 1866

Hof- und Staatshandbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für 1868, 1878–1889, 1896

Hofstaatskalender 1865

Edice

Brigitte HAMANN (ed.), *Kronprinz Rudolf: „Majestät, ich warne Sie...“ Geheime und private Schriften*, München – Zürich 1998

Josef KLIK (ed.), *Listy úcty a přátelství: vzájemná korespondence Jaroslava Golla a Josefa Pekaře*, Praha 1941

Leo KÖNIG (ed.), *Onno Klopp: Deutschland und die Habsburger*, Graz – Wien, 1908

Elisabeth KOVÁCS (ed.), *Untergang oder Rettung der Habsburgermonarchie. Politische Dokumente zu Kaiser und König Karl I. (IV.) aus internationalen Archiven*, Bd. 2, Wien – Köln – Weimar 2004

Josef PÁTA, (ed.), *Vzájemná korespondence J. Konstantina Jirečka a Hermenegilda Jirečka*, Praha 1947, s. 22–43

Erich W. STREISSLER – Monika STREISSLER (edd.), *Carl Menger's Lectures to Crown Prince Rudolf of Austria*, Aldershot 1994

Paměti

Ferdinand ČENSKÝ, *Český jazyk v císařské rodině*, Osvěta 16, 1886, č. 1, s. 97–105; č. 3, s. 204–211; č. 4, s. 312–322; č. 5, s. 404–415

Victor EISENMENGER, *Erzherzog Franz Ferdinand. Seinem Andenken gewidmet von seinem Leibarzt*, Zürich – Leipzig – Wien 1930

FRANZ FERDINAND, *Tagebuch meiner Reise um die Erde 1892 - 1893*, Bd. 2, Wien 1896
 Jaroslav GOLL, *Z pobytu arcivévody Karla Františka Josefa v Praze 1906–1908*, Venkov, 26. 11. 1916, s. 1–2
 Charlotte HERDER, *...schaut durch ein farbiges Glas auf die aschfarbene Welt. Kindheit und Jugend im alten Prag*, Freiburg 1954
 Hermenegild JIREČEK, *České učení korunního prince Rudolfa (1875–1877). Rozpomínky Hermenegilda Jirečka*, Osvěta, 1906, č. 4, s. 313–323; č. 5, s. 385–394
 Joseph KRIST, *Kronprinz Rudolf und sein Lehrer*, zvl. otisk z Neue Freie Presse, 11. 2. 1889
 Arthur POLZER-HODITZ, *Aus der Geheimmappe seines Kabinettchefs*, Wien 1880
 Rudolf SIEGHART, *Die letzten Jahrzehnte einer Großmacht. Menschen, Völker, Probleme des Habsburger-Reichs*, Berlin 1932

Tisk

Bohemia (Deutsche Zeitung Bohemia)
Czechische Revue
Čas
Der Österreicher
Jenauer Literaturzeitung
Göttingische gelehrte Anzeigen
Hlas národa
Hlasy od Blaníka
Humoristické listy
Literarisches Centralblatt für Deutschland
Moravská orlice
Národní listy
Národní politika
Náš domov
Neue Freie Presse
Neues Wiener Journal
Osvěta
Osvěta lidu
Právník
Pražská lidová revue

Reichpost
Ruch
Střední Labe
Sudetendeutsche Zeitung
Světobzor
Venkov
Wiener Zeitung
Zlatá Praha
Zvon

II. Literatura

- Arthur ACHLEITNER, *Kaiser Karl von Österreich. König von Ungarn*, Berlin 1917
- Wladimir AICHELBURG, *Erzherzog Franz Ferdinand und Artstetten*, Wien 1993
- Johann Christoph ALLMAYER-BECK, *Erzherzog Franz Ferdinand und Baron Max VI. Beck. Ihre Beziehung dargestellt auf Grund der beiderseitigen Nachlasse*, Dissertation, Universität Wien 1948
- Johann Christoph ALLMAYER-BECK, *Ministerpräsident Baron Beck. Ein Staatsmann des alten Österreich*, Wien 1956
- AUSTRO-HUNGARICUS, *Kaiser und König Karl. Kaiserin und Königin Zita. Der Kronprinz*, Wien 1917
- Hans-Wolfgang BÄCHLE, *Herren und Freiherren von Degenfeld. Marie Luise Raugräfin zu Pfalz. Grafen von Degenfeld-Schonburg*, Schwäbisch Gmünd 2005
- Ilsebill BARTA (ed.), *Kronprinz Rudolf Lebensspuren*, Katalog zur Ausstellung, Möbel des Hofmobiliendepots, Wien 2008
- Gertraut BAUER, *Heinrich von Zeißenberg. Lebensweg und Lebenswerk*, Dissertation, Philosophische Fakultät, Universität Wien, 1951
- Ilona BAŽANTOVÁ, *Národohospodář Albín Bráf a jeho vztah k německé historické škole a k rakouské škole*, in: Antonie Doležalová (ed.), *Albín Bráf: Politik, národohospodář a jeho doba*, Praha 2013, s. 77-82
- Helga BECKER, *Moritz Alois Ritter von Becker (1812–1887)*, in: *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich* 56, 1990

- Julius BERAN, *Die Geschichte Oesterreichs und Onno Klopp der Geschichtslehrer des Thronfolgers Erzherzog Franz Ferdinand, příspěvek přednesený 11. 4. 1930 ve spolku Verein Alt-Österreich*, *Der Österreicher* 5, 1930, č. 5–6
- Helmut BERDING, *Leopold von Ranke*, in: Hans-Ulrich Wehler (ed.), *Deutsche Historiker*, Bd. 1, Göttingen 1973, s. 7–24
- Viktor BIBL, *Kronprinz Rudolf. Die Tragödie eines sinkenden Reiches*, Leipzig – Budapest 1938
- Jean Paul BLED, *Kronprinz Rudolf*, Wien 2006
- Margarete BOOS, *Die Wissenschaftstheorie Carl Mengers. Biographische und ideengeschichtliche Zusammenhänge*, Wien – Köln – Graz 1986
- Taras von BORODAJKEWYCZ, *Leo Thun und Onno Klopp. Ein Gespräch nach Königrätz um Österreichs Wesen und Zukunft*, in: *Gesamtdeutsche Vergangenheit*, in: Wilhelm Bauer (ed.), *Festgabe für Heinrich Ritter von Srbik zum 60. Geburtstag*, München 1938, s. 320–334
- Gordon BROOK-SHEPHERD, *Um Krone und Reich. Die Tragödie des letzten Habsburgerkaisers*, Wien – München – Zürich 1968
- Olga BŘEZINOVÁ, *Bráfova metoda – některá poučení pro dnešek*, in: Václav Jurečka (ed.), *Doteky s dneškem*, Ostrava 2001, s. 31–35
- B. Evan BUKEY, *The exile Government of King George V. of Hannover 1866–1871*, *Canadian Journal of History* 5, 1970, č. 2, s. 84
- Peter CSENDES, *Geschichte Wiens*, Wien 1981, s. 115–126
- Dagmar CULKOVÁ – Eliška ČÁŇOVÁ, *Osobní fond Emila Otta, Ústřední archiv Československé akademie věd*, Praha 1986
- Jaroslav ČECHURA, *Historikem z nouze? Sebereflexe šedesátky Jaroslava Golla*, in: Bohumil JIROUŠEK – Josef BLÜML – Dagmar BLÜMLOVÁ (edd.), *Jaroslav Goll a jeho žáci*, České Budějovice 2005, s. 283–292
- Ferdinand ČENSKÝ, *Vojenský slovník německo-český*, Praha 1871
- Eva DEMMERLEOVÁ, *Císař Karel I. Blaze těm, kdo působí pokoj...*, Praha 2006
- Akademischer Senat (ed.), *Die deutsche Karl-Ferdinands Universität in Prag, unter der Regierung seiner Majestät des Kaisers Franz Josef*, Prag 1899
- Antonie DOLEŽALOVÁ (ed.), *Albín Bráf: politik, národohospodář a jeho doba*, Praha 2013
- Anton DÖRRER, *Karl Domanig. Ein Beitrag zur Erkenntnis seiner Dichterpersönlichkeit und die tyrolische Literatur ab 1800*, Kempten – München 1914
- Michel DUGAST ROUILLÉ, *Charles de Habsbourg. Le dernier empereur 1887–1922*, Paris 1991

- Marek ĎURČANSKÝ, *Hermenegild Jireček (*1827–†1909). Úvod k inventáři osobního fondu*, in: Hana Barvíková (ed.), *Archivní přehled*, Praha 2004 (Práce Archivu AV ČR, Řada D, sv. 1), s. 35–49
- Marek ĎURČANSKÝ, *Hermenegild Jireček jako učitel korunního prince Rudolfa*, in: *Marginalia Historica*, sv. 2, Sborník prací Katedry dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy, Praha 1997, s. 147–156
- Jiří DVOŘÁK, *K rodinnému zázemí Jaroslava Golla (Vzpomínky Ády Hodáčové)*, in: Bohumil JIROUŠEK – Josef BLÜML – Dagmar BLÜMLOVÁ (edd.), *Jaroslav Goll a jeho žáci*, České Budějovice 2005, s. 593–633
- Erich FEIGL, *Kaiser Karl I.: ein Leben für den Frieden seiner Völker*, Wien 1990
- Georg FRANZ, *Erzherzog Franz Ferdinand und die Pläne zur Reform der Habsburger Monarchie*, Brünn – München – Wien 1943
- Emil FRANZEL, *Franz Ferdinand d'Este. Leitbild einer konservativen Revolution*, Wien – München 1964
- Jan GALANDAUER, *František Ferdinand d'Este: následník trůnu*, Praha – Litomyšl 2000
- Jan GALANDAUER, *Karel I. Poslední český král*, Praha – Litomyšl 2004
- Josef GÖRLICH, *Der letzte Kaiser – ein Heiliger? Kaiser Karl von Österreich*, Stein am Rhein 1972
- Wilhelm GRANNER, *Franz Ferdinand, seine Entwicklung und seine politischen Ideen*, Dissertation, Universität Wien 1942
- Christine GRUBER, *Erzherzog Karl Ludwig 1833–1896. Eine Biographie*, Dissertation, Universität Wien 1982
- Josef GRUBER, *Dr. Albin Bráf. Život a dílo*, Praha 1923
- Dionys GRÜN, *Die Geographie als selbstständige Wissenschaft*, Prag 1875
- Brigitte HAMANN, *Anton Gindely – ein altösterreichisches Schicksal*, in: Erhard Busek – Gerald Stourzh (edd.), *Nationale Vielfalt und gemeinsames Erbe in Mitteleuropa*, Wien – München 1990, s. 27–37
- Brigitte HAMANNOVÁ, *Rudolf Habsburský. Princ rebel*, Praha 2006
- Gustav HANAUSEK, *Ivo Pfaff. Ein Nachruf*, Wien – Leipzig 1925
- Alma HANNIG, *Franz Ferdinand. Die Biographie*, Wien 2013
- Petr HAVEL, *C. a k. voják Ferdinand Čenský*, *Historie a vojenství* 43, 1994, č. 5, s. 90–109
- Petr HAVEL, *Osobnosti naší minulosti. Ferdinand Čenský*, *Historický obzor* VI, 1994, s. 140–142

- Jan HAVRÁNEK, *Anton Gindely, ein Historiker, der zwischen zwei Nationen stand*, AUC. Philosophica et historica 3, Studia historica XXXIX, 1993, s. 101–109
- Jan HAVRÁNEK (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy III (1802–1918)*, Praha 1997
- Vlastislav HÄUFLER, *Dějiny geografie na Univerzitě Karlově 1348–1967*, Praha 1967
- Vlastislav HÄUFLER, *Dionys W. Grün (k 150. výročí narozenin prvního profesora geografie na Univerzitě Karlově)*, AUC. Geographica 2, 1969, s. 33–41
- Hermann HELLER, *Erzherzog Karl Franz Josef der Thronfolger Österreich-Ungarns*, Brünn 1914
- Milan HLAVAČKA, *Dětství, dospívání a rodinná strategie v korespondenci dětí knížeti Jiřímu Kristiánu Lobkowicovi*, in: *Porta bohemica. Sborník historických prací 2*, Litoměřice 2003, s. 7–15
- Milan HLAVAČKA, *Sketch of a Political Biography of Prince Jiří Kristián Lobkowicz*, in: Michal Svatoš - Luboš Velek – Alice Velková (edd.), *Magister Noster. Sborník statí věnovaných in memoriam prof. PhDr. Janu Havránkovi, CSc.*, Praha 2005, s. 343–351
- Milan HLAVAČKA, *Zlatý věk české samosprávy*, Praha 2006
- Václav HORA, *Česká škola procesualistická. Emil rytíř Ott*, in: Jaroslav Kallab (ed.), *Památník spolku českých právníků Všehrd*, Praha 1918, s. 107–110
- Cyril HORÁČEK, *Albín Bráf*, Zvláštní otisk z Právníka 51, 1912, seš. 13, s. 1–5
- Jésús HUERTA DE SOTO, *Rakouská škola. Tržní řád a podnikatelská tvořivost*, Praha 2010
- Leopold von CHLUMECKY, *Erzherzog Franz Ferdinands Wirken und Wollen*, Berlin 1929
- Mojmír CHROMÝ, *Ferdinand Čenský a jedna z posledních „českých“ nobilitací*, *Obnovená tradice* 13, 2002, č. 25, s. 63–64
- Leoš JELEČEK, *Vlastislav Häufler zemřel*, *Historická geografie* 25, 1986, s. 405–406
- Bohumil JIROUŠEK, *Antonín Rezek a Sborník historický*, *Český časopis historický* 99, 2001, č. 4, s. 823–837
- Bohumil JIROUŠEK, *Antonín Rezek*, České Budějovice 2002
- Bohumil JIROUŠEK, *Historik Jaroslav Goll a jeho místo v českém dějepisectví*, in: Bohumil JIROUŠEK – Josef BLÜML – Dagmar BLÜMLOVÁ (edd.), *Jaroslav Goll a jeho žáci*, České Budějovice 2005, s. 9–24
- Bohumil JIROUŠEK, *Jaroslav Goll. Role historika v české společnosti*, České Budějovice 2006
- Jan JONÁŠ, *Albín Bráf a Carl Menger*, in: Antonie Doležalová (ed.), *Albín Bráf: Politik, národohospodář a jeho doba*, Praha 2013, s. 83–90

- Johannes JUNG (ed.), *Das Schottengymnasium in Wien. Tradition und Verpflichtung*, Wien – Köln – Weimar 1997
- Václav JUREČKA, *Učitel slavného žáka (O pedagogické činnosti Albína Bráfa)*, in: Václav Jurečka (ed.), *Doteky s dneškem*, Ostrava 2001, s. 58–67
- Martin JUROŠKA, *Úloha A. Bráfa v rozvoji českého ekonomického školství*, in: Václav Jurečka (ed.), *Doteky s dneškem*, Ostrava 2001, s. 52–57
- Karel KADLEC, *Hermenegild Jireček*, *Almanach České akademie* 21, 1911, s. 106–123
- Karel KADLEC, *Hermenegild Jireček. K padesátiletí literární činnosti jeho*, *Osvěta* 26, 1896, s. 669–684
- Karel KADLEC, *Hermenegild Jireček. Pohrobní vzpomínka*, *Právník* 24, 1910, s. 91–94
- Robert A. KANN, *Erzherzog Franz Ferdinand Studien*, Wien 1976
- Josef KARÁSEK, *Hermenegild Jireček*, *Moravská orlice* 11, 1910, s. 5–6 a 12; 1910, s. 15–16
- Rudolf KISZLING, *Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este. Leben, Pläne und Wirken am Schicksalsweg der Donaumonarchie*, Graz – Köln 1953
- Kol. aut., *Dějiny Rakouska*, Praha 2002
- Kol. aut., *Pod císařským praporem. Historie habsburské armády 1526–1918*, Praha 2003
- Josef KOLLMANN, *Antonín Gindely, historik a archivář (1829–1892), 130 let Archivu země České*, *Archivní časopis* 42, 1992, s. 193–208
- Josef KOLLMANN, *Antonín Gindely, Historiker und Archivar*, *AUC. Philosophica et historica* 3, *Studia historica* XXXIX, 1993, s. 23–41
- László KONTLER, *Dějiny Maďarska*, Praha 2001, s. 271–274
- Elisabeth KOVÁCS, *Untergang oder Rettung der Donaumonarchie? Die österreichische Frage. Kaiser und König Karl I. (IV.) und die Neuordnung Mitteleuropas (1915–1922)*, Bd. 1, Wien – Köln – Weimar 2004
- Jana KOVAŘÍKOVÁ, *Učebnice dějepisu jako nástroj formování českého historického povědomí ve druhé polovině 19. století*, *AUC. Philosophica et Historica* 5, 1976, s. 71–94.
- Kamil KROFTA, *Antonín Gindely*, Praha 1915
- Kamil KROFTA, *Gindely o českém právu korunovačním r. 1866*, *Český časopis historický* 23, 1917, č. 1–2, s. 139–156
- Martin KUČERA, *Albín Bráf, reorganizace staročeské strany 1906 a její zánik*, *Český časopis historický* 92, 1994, č. 4, s. 706–731
- František KUTNAR – Jaroslav MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, Praha 2009

- Hans KUTSCHERA, *Weihbischof Dr. Gottfried Marschall (1840–1911)*, Dissertation, Universität Wien 1957
- Hans LEITMEIER, *Ferdinand von Hochstetter. Naturforscher, Weltreisender und Organisator*, in: Fritz Knoll (ed.), *Österreichische Naturforscher, Ärzte und Techniker*, Wien 1957, s. 67–69
- Alphons LHOTSKY, *Geschichte des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, Bd. 17, Graz - Köln 1954
- Reinhold LORENZ, *Kaiser Karl und der Untergang der Donaumonarchie*, Graz – Wien – Köln 1959
- Walter LUDWIG, *Die Geographie an der Deutschen Universität in Prag seit der Begründung des geographischen Lehrstuhles. Geographisches Institut* (Neue Folge 15.), Praha 1934
- Robert LUFT, *Nationale Ultraquisten in Böhmen. Zur Problematik „nationaler Zwischenstellungen“ am Ende des 19. Jahrhunderts*, in: Maurice Codé – Jacques de Rider – Françoise Mayer (edd.), *Allemands, Juifs et Tchèques à Prague. Deutsche, Juden und Tschechen in Prag 1890-1924. Actes du colloque international de Montpellier, 8-10 décembre 1994*, Montpellier 1996, s. 37-51
- Jaroslav MAREK, *Jaroslav Goll*, Praha 1991
- Lorenz MATZINGER, *Onno Klopp, Ostfriesische Landschaft*, Band 72, Aurich 1993
- František MICHÁLEK BARTOŠ, *Jaroslav Goll*, Praha 1947
- Karl MILFORD, *Carl Menger (1840–1921)*, in: Heinz D. Kurz (ed.), *Klassiker des ökonomischen Denkens. Von Adam Smith bis Alfred Marschall*, München 2008, s. 306–325
- Ernst MISCHLER, *Josef Ulbrich. Ein Lebensbild*, in: *Deutscher Verein zur Verbreitung gemeinnütziger Kenntnisse in Prag* (ed.), *Sammlung Gemeinnütziger Vorträge*, Prag 1912, s. 1–16
- Oskar von MITIS, *Das Leben des Kronprinzen Rudolf. Mit Briefen und Schriften aus dessen Nachlass*, Leipzig 1928
- Oskar von MITIS, *Korunní princ Rudolf a český národ, Zahraniční politika*, 1925, s. 571–589
- Engelbert MÜHLBACHER, *Heinrich R. v. Zeissberg*, in: *Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*. Bd. 21, Innsbruck 1900, s. 208
- Thomas Mark NÉMETH, *Joseph Zhisman (1820–1894) und die Orthodoxie in der Donaumonarchie*, Freistadt 2012
- Antonín OKÁČ, *Rakouský problém a list Vaterland 1860–1871, I. a II. díl*, Brno 1870
- Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, Bd. 1, Wien 1887
- Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, Bd. 2, Wien 1896

- Eva B. OTTILLINGER – Lieselotte HANZL, *Kaiserliche Interieurs. Die Wohnkultur des Wiener Hofes im 19. Jahrhundert und die Wiener Kunstgewerbereform*, Wien – Köln – Weimar 1997
- Jaroslav PÁNEK, *K benešovskému zlomku písemné pozůstalosti Ferdinanda Čenského*, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 18, 1977, s. 273–286
- Lukáš PAVLÍK, *Ve službách konopištského pána. Zaměstnancem nejen na zámku Konopiště v Čechách*, Benešov 2014
- Josef PEKAŘ, *Hermenegild Jireček*, Český časopis historický 16, 1910, č. 1, s. 114–116
- Josef PEKAŘ, *K osmdesátinám Jaroslava Golla*, Otisk z Českého časopisu historického, 1926
- Jiří PERNES, *Život plný nepřátel aneb dramatický život a tragická smrt následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este*, Praha 1994
- Andreas PITTLER, *Die Bürgermeister Wiens. Die Geschichte der Stadt in Porträts*, Wien 2003, s. 35–45
- Ernst PITZ, *Deutschland und Hannover im Jahre 1866*, in: Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte, Bd. 38, Hildesheim 1966, s. 86–158
- Richard Georg PLASCHKA, *Von Palacký bis Pekař. Gewissenshaft und Nationalbewußtsein bei den Tschechen*, Graz – Köln 1935, s. 35–44
- Richard Georg PLASCHKA, *Zum hundertsten Todestag Anton Gindelys. Ein Historiker im nationalen Widerstreit*, AUC. Philosophica et historica 3, Studia historica XXXIX, 1993, s. 79–88
- Pavel R. POKORNÝ, *Ferdinand Antonín Český*, in: Heraldická ročenka 1977, s. 81–83
- Milada POLIŠENSKÁ, *Neznámá korespondence Antonína Gindelyho*, Archivní časopis 32, 1982, č. 3, s. 155–160
- Josef POLIŠENSKÝ, *Anton Gindely und die böhmische Geschichtswissenschaft*, AUC. Philosophica et historica 3, Studia historica XXXIX, 1993, s. 13–21
- Josef POLIŠENSKÝ, *Moravské počátky historika Antonína Gindelyho*, AUPO, Facultas Philosophica, Historica 31, 2002, s. 203–207
- Aurel Constantin POPOVICI, *Die Vereinigten Staaten von Groß-Österreich. Politische Studien zur Lösung der nationalen Fragen und staatsrechtlichen Krisen in Österreich-Ungarn*, Leipzig, 1906
- Jan RATAJ, *Úloha Vídeňského deníku v české publicistice a společnosti na počátku padesátých let 19. stol.*, Literární archiv, Památník národního písemnictví, 17/18, 1988, s. 67–124

- Oswald REDLICH, *Zeissberg, Heinrich Ritter von*, in: Anton Bettelheim (ed.), *Biographisches Jahrbuch und deutscher Nekrolog*. Bd. 4, 1900, Berlin 1902, s. 317
- Torsten RIOTTE, *Hanoverian Exile and Prussian Governance: King Georg V of Hanover and his Successor in Austria, 1866–1913*, in: Philip Mansel (ed.), *Monarchy and exile: The Politics of Legitimacy from Marie de Médicis to Wilhelm II.*, New York 2011, s. 313
- Heinz ROEDER, *Kaiser Karl. Der letzte Monarch Österreich-Ungarns 1887–1922*, München 1981
- Kateřina ŘEZNÍČKOVÁ, *Študáci a kantoři za starého Rakouska. České střední školy v letech 1867–1918*, Praha 2007
- Karl Adalbert SEDLMEYER, *Wilhelm Dionys Ritter von Grün. Geograph an der Prager Universität, sein Leben und Wirken*, Bohemia. Jahrbuch des Collegium Carolinum, Bd. 11, 1970, s. 388–417
- Ferdinand SEIBT, *Německo a Češi. Dějiny jednoho sousedství uprostřed Evropy*, Praha 1996
- Martin SEKERA, *Čeština v rakouské armádě a v císařské rodině*, *Dějiny a současnost* 16, 1994, č. 2, s. 15–18
- Franz SCHNABEL (ed.), *Wiard von Kloppe: Onno Kloppe. Leben und Wirken*, München 1950
- Franz M. SCHWARZ, *Johann Baptist Edler von Weiss*, Dissertation, Universität Wien 1949
- F. SIEGEL, *Hermenegild Jireček (1827–1909)*, *Archiv für slavische Philologie*, Bd. 31, 1910, s. 635–639
- Leo SMOLLE, *Kaiser Karl I. Ein Bild seines Lebens. Der Jugend und dem Volke dargestellt*, Wien – Prag 1917
- Theodor von SOSNOSKY, *Franz Ferdinand. Der Erzherzog-Thronfolger. Ein Lebensbild*, München – Berlin 1929
- Peter STACHEL – Nikola ORNIG – Bernd WEILER, *Die Habsburgermonarchie, die USA und Kanada als multinationale Staaten. Eine vergleichende Untersuchung*, in: Moritz Csáky – Astrid Kury – Ulrich Tragatschnig (edd.), *Kultur – Identität – Differenz. Wien und Zentraleuropa in der Moderne*, Innsbruck – Wien – München – Bozen 2004, s. 63–100
- Karel STLOUKAL, *Jaroslav Goll*, *Český časopis historický*, 1946, č. 47, s. 106–123
- Eduard STUMMER, *Dionys v. Grün*, Bericht über das XXII. Vereinsjahr 1895/96, Wien 1897, s. VI–X
- Jiří ŠTAIF, *Antonín Gindely a František Palacký*, *AUC. Philosophica et historica* 3, *Studia historica* XXXIX, 1993, s. 44–45
- Jiří ŠTAIF, *Historici, dějiny a společnost. Historiografie v českých zemích od Palackého a jeho předchůdců po Gollovu školu 1790–1900, část I.*, Praha 1997

- Josef ŠUSTA, *Jaroslav Goll 1846–1906*, Czechische Revue I., 1906, s. 17–36
- Norbert TOPLITSCH, *Habsburger in Reichenau*, Ternitz – Pottschach 2003
- Rudolf TSCHORN, *Bouřliváci*, Praha 1928
- Gerda UNTERMÖHLEN, *Leibniz‘ Schriften im politischen Spannungsfeld von Reichsgründung und Kulturkampf: die Edition Onno Klopp*, in: Albert Heinekamp (ed.), *Beiträge zur Wirkungs- und Rezeptionsgeschichte von Gottfried Wilhelm Leibniz*, Stuttgart 1986, s. 65–78
- Otto URBAN, *Česká společnost 1848–1918*, Praha 1982
- František VARADZIN, *Počátky ekonomie v českých zemích před Bráfm – F. L. Rieger*, in: Václav Jurečka (ed.), *Doteky s dneškem*, Ostrava 2001, s. 20–30
- Karel VAVŘÍNEK, *Almanach českých šlechtických a rytířských rodů 2008*, Praha 2007
- Luboš VELEK, *Ve službách „Vysokého pána“ I.*, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 38, 1998, s. 221–244
- Luboš VELEK, *Ve službách „Vysokého pána“ II.*, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 39, 1999, s. 211–235
- Antonín VETEŠNÍK, *Za prof. drem Emilem Ottem*, in: Kol. aut. (ed.), *Výroční zpráva o Pražském soukromém ústavě pro hluchoněmé na Smíchově, t. č. ve St. Dejvicích č. 4 za školní rok 1924–1925*, Praha 1926, s. 3–6
- Ferdinand VOCKENHUBER, *Hofrath Dr. Joh. Bapt. V. Weiß*, Graz 1899
- Sabine WEISS, *Zur Herrschaft geboren. Kindheit und Jugend im Haus Habsburg von Kaiser Maximilian bis Kronprinz Rudolf*, Innsbruck – Wien 2008
- Friedrich WEISSENSTEINER, *Franz Ferdinand. Der verhinderte Herrscher. Zum 70. Jahrestag von Sarajewo*, Wien 1983
- Friedrich WEISSENSTEINER, *Frauen um Kronprinz Rudolf. Von Kaiserin Elisabeth zu Mary Vetsera*, Wien – München – Zürich 1991
- Sophie Katharina WOEGINGER, *Die Erziehung der österreichischen Kaiser*, Diplomarbeit, Universität Wien 1996
- Wilhelm WOLKENHAUER, *Grün, Dionysius von*, in: Anton Bettelheim (ed.), *Biographisches Jahrbuch und deutscher Nekrolog*, II. Bd., Berlin 1898, s. 437–438
- Hans Karl ZESSNER-SPITZENBERG, *Kaiser Karl*, Salzburg 1953
- Jan ŽUPANIČ, *Nová šlechta rakouského císařství*, Praha 2006
- Jan ŽUPANIČ, *Židovská šlechta podunajské monarchie*, Praha 2012

Encyklopedie a slovníky

Allgemeine Deutsche Biographie, Bd. 1–56, München – Leipzig 1875–1912

Deutsche biographische Enzyklopädie, Bd. 1–13, München – Leipzig 1995–2003

Petr MAŠEK, *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti*, díl I., II., Praha 2008, 2010

Vladimír MINÁČ (ed.), *Slovenský biografický slovník: od roku 833 do roku 1900*, sv. 1–6, Martin 1886–1994

Milan MYSLIVEČEK, *Velký erbovník. Encyklopedie rodů a erbů v zemích Koruny české*, sv. 1–2, Plzeň 2005–2006

Michal NAVRÁTIL (ed.), *Almanach československých právníků*, Praha 1930

Michal NAVRÁTIL (ed.), *Almanach českých právníků*, Praha 1904

Neue Deutsche Biographie, Bd. 1–25, Berlin 1953–2013

Österreichisches biographisches Lexikon, Bd. 1–64, Wien 1957–2013

Jan OTTO (ed.), *Ottův slovník naučný*, sv. 1–28, Praha 1888–1909

František Ladislav RIEGER – Jakub MALÝ (edd.), *Slovník naučný*, sv. 1–12, Praha 1860–1890

Luboš VELEK, *Sestavení vlády Ernesta von Koerbera a obnovení úřadu českého ministra krajana roku 1900*, *Paginae historiae* 6, 1998, s. 38–63

Jaroslav Stanislav VOPRAVIL (ed.), *Slovník pseudonymů v české a slovenské literatuře*, Praha 1873

Salomon WININGER (ed.), *Große jüdische National-Biographie*, Bd. 1–7, Chernivtsi 1925–1936

Constantin von WURZBACH (ed.), *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*, Bd. 1–60, Wien 1856–1891

Internetové zdroje

Anton Gindely-Preis

www.idm.at/projekte/projektfoerderung/anton_gindely_preis/Anton-GindelyPreis--a321.html

[náhled 31. 3. 2014]

Jan MAREŠ, *Karl Adalbert Sedlmeyer*, Kohoutí kříž, Jihočeská vědecká knihovna 2001–2011, dostupné z www.khoutikriz.org/data/w_sedlm.php [náhled 31. 3. 2014]

Selekt Kronprinz Rudolf

www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=902 [náhled 31. 3. 2014]

7 Seznam zkratek

AAV	Archiv Akademie věd
ADB	Allgemeine deutsche Biographie
ANM	Archiv Národního muzea
AUC	Acta Universitatis Carolinae
AUK	Archiv Univerzity Karlovy
AUPO	Acta Universitatis Palackinae Olomucensis
AVA	Allgemeines Verwaltungsarchiv
BLKÖ	Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich
DBE	Deutsche biographische Enzyklopädie
HHStA	Haus-, Hof- und Staatsarchiv
KA	Kriegsarchiv
MKSM	Militärische Kanzlei Seiner Majestät
NDB	Neue deutsche Biographie
ÖBL	Österreichisches Biographisches Lexikon
OMaA	Obersthofmarschallamt
OMeA	Obersthofmeisteramt
PNP LA	Památník národního písemnictví, Literární archiv

8 **Resumé**

Several potential successors were growing up during the lengthy reign of Emperor Franz Joseph I. But two of them, the Emperor's own son Crown Prince Rudolph and his nephew Franz Ferdinand, could never ascend to the throne due to their premature deaths. His grandnephew, Archduke Charles Franz Joseph, claimed the throne in the tense times of the First World War. For a would-be successor, not only military education was essential, but also language skills and such subjects as history, law and economy that the future ruler of a vast and ethnically diverse state was expected to have a good command of. This paper focuses on the lives of teachers who attended both the Emperor's and the Archduke's courts.

The education and the upbringing of the three Austrian-Hungarian imperial heirs were similar. A tutor was always in charge – a noble and a soldier at the same time, with former military or diplomatic experience. Students were visited by their teachers, so the education was highly individual. Several divergences can be observed in spite of this fact. The education of Crown Prince Rudolph could be monitored by the public via official court journal *Wiener Zeitung*. In case of Archdukes Franz Ferdinand and Charles Franz Joseph, the education was solely a matter of a close circle of their families. While the education of Rudolph and Franz Ferdinand was exclusively private, Charles Franz Joseph's parents had made arrangements to allow for their son to study the vocational grammar school subjects and to take a lower grade grammar school examination at a public institution – the Scots College of Vienna.

Teachers were chosen by the Archduke's tutor based on the references from experts and state officials and following consultations with his parents. Rudolph's pedagogues were the greatest minds in their fields of that time and, with the exception of military instructors, they were of a bourgeois origin. Historiography describes their political views as being "liberal"; a few of them even had had a revolutionary past. With the exceptions of historian Onno Klopp, priest Gottfried Marschall and lawyer Max Wladimir Beck, Franz Ferdinand's teachers did not rank among prominent personalities. The private teachers of Charles Franz Joseph have almost disappeared from the historical awareness and their lives cannot be tracked reliably. His grammar school teachers pursued their careers in secondary education also afterwards. However, during his stay in Prague, he was taught by both Czech and German professors from Charles-Ferdinand University as part of his university-level education.

In addition to the official learning progress reports, the teachers were also writing diaries and memoirs. Further information can be also retrieved from the correspondence maintained by

the teachers and the Archdukes' tutors. They usually describe their pupils and protégés in a positive manner, several memories are uncritical or even idealized, and we can also come across assessments of the successors' characters. Teachers were generally honoured to be able to teach members of the imperial court, with especially the Czech ones considering this to be also "a matter of national interest".

The teachers were rewarded for their merits. Rudolph's educators received honours, particularly the Order of the Iron Crown. Several teachers of Franz Ferdinand and Charles Ferdinand Joseph were awarded orders and imperial recognitions, too. The pedagogues would sometimes maintain longer-lasting relationships with their former noble students, acting as their advisers. In most cases, however, their contacts remained rather formal, taking e.g. the form of jubilee greetings. The acquired knowledge should have helped the imperial heirs seek paths to national, social and political tolerance for a better future of the monarchy. Yet the strained situation in both the interior and foreign politics on the brink of the First World War actually never made it possible to put their knowledge to an adequate practical use.

9 Zusammenfassung

Unter der langen Regierung des Kaisers Franz Josef I. wuchsen seine möglichen Nachfolger heran. Zwei von diesen, der Kronprinz Rudolf und der Neffe des Kaisers Franz Ferdinand, sollten aufgrund ihres tragischen vorzeitigen Todes niemals den Thron besteigen. Daher übernahm der Großneffe des Kaisers, Erzherzog Karl Franz Josef als Kaiser Karl I. die Regierungsgeschäfte in der angespannten Zeit des Ersten Weltkrieges. Vorbereitet auf die potenzielle Thronfolge wurde er mit militärischer Erziehung sowie auch durch das Erlernen von Sprachen und Geschichte, Recht und Ökonomie, um die Herrschaft über den territorial großen und ethnisch diversifizierten Staat zu ermöglichen. Die vorliegende Studie beleuchtet die Lebensschicksale der Lehrer, die am kaiserlichen und erzherzoglichen Hof wirkten und die Kaiser von morgen unterrichteten.

Die Ausbildung und Erziehung der drei Thronfolger Österreich-Ungarns folgte nach ähnlichem Muster. An der Spitze stand immer der Erzieher – ein Adeliger und zugleich Soldat, der einige militärische Verdienste bzw. diplomatische Erfahrungen vorzuweisen hatte. Die Lehrer besuchten ihre Schüler, der Unterricht war also individuell. Trotzdem können bestimmte Unterschiede festgestellt werden. Die Öffentlichkeit verfolgte die Erziehung des Kronprinzen Rudolf dank der *Wiener Zeitung* als offizielle Zeitung des Hofes. Im Fall der Erzherzoge Franz Ferdinand und Karl Franz Josef fiel die Erziehung unter das Vorrecht ihrer engen Familie. Im Gegensatz zur privaten Ausbildung von Rudolf und Franz Ferdinand bestimmten die Eltern von Karl Franz Josef, dass ihr Sohn das Curriculum samt Prüfungen des Untergymnasiums an einer öffentlichen Institution – dem Schottengymnasium in Wien – durchlaufen sollte.

Der Erzieher des Erzherzogs wählte die Lehrer nach Beratung mit den Eltern und aufgrund der Referenzen von Fachleuten und Vertretern der Staatsverwaltung. Rudolfs Lehrer waren in der Zeit des Unterrichtes die bedeutenden Spezialisten in ihren Fächern und – außer den Lehrern der militärischen Fächer – von bürgerlicher Herkunft. Die Fachliteratur bezeichnet ihre politische Stellung als „liberal“, einige von ihnen waren vorher Revolutionäre. Die Lehrer von Franz Ferdinand stellten hingegen keine berühmten Persönlichkeiten dar, bis auf den Historiker Onno Klopp, den Priester Gottfried Marschall und den Juristen Max Wladimir Beck. Die Namen der Privatlehrer von Karl Franz Josef befinden sich auch nicht in historischen Quellen und es ist nicht möglich, ihre Lebensläufe vertrauenswürdig zu

rekonstruieren. Seine Lehrer in Mittelschulfächern blieben auf ihren Arbeitsstellen tätig. Während seines Prag-Aufenthaltes wurde Karl auf dem Niveau des Universitätsstudiums von Professoren aus der tschechischen und auch der deutschen Karl-Ferdinands-Universität ausgebildet.

Die Lehrer schrieben nebst der offiziellen Berichten auch Tagebücher und Erinnerungen nieder. Die Informationen können gleichermaßen in ihrer Korrespondenz wie in der Korrespondenz des Erziehers der Thronfolger aufgefunden werden. Sie beschreiben ihre Schüler und Pfleglinge meistens positiv, einige Berichte sind kritiklos und idealisiert, es gibt jedoch auch die Beurteilung des Charakters von Thronfolgern. Die Lehrer fühlten sich geehrt, dass sie die Mitglieder des kaiserlichen Hauses unterrichten können und besonders die Tschechen sahen in dieser Aufgabe politische Vorteile für die Tschechen.

Die Lehrer wurden für ihre Verdienste ausgezeichnet. Rudolfs Pädagogen gewannen Orden – vor allem den Österreichisch-Kaiserlichen Orden der Eisernen Krone. Ebenfalls einige Lehrer von Franz Ferdinand und Karl Franz Josef wurden mit einem Orden oder der Wertschätzung des Kaisers gewürdigt. Manchmal blieben die Lehrer mit ihren ehemaligen „Sonderschülern“ in Kontakt und wirkten fortan als ihre Berater. In den meisten Fällen blieben die Kontakte nur formal, was sich etwa in Jubiläumswünschen niederschlug. Die erworbenen Kenntnissen sollten den Thronfolgern helfen, den nationalen, sozialen und politischen Kompromiss für die Zukunft der Monarchie zu gestalten. Die gespannte innen- und außenpolitische Situation vor dem Ersten Weltkrieg bot ihnen jedoch nicht die Chance, ihre vergleichsweise moderne Ausbildung in der Praxis anzuwenden.

10 Obrazová příloha

Korunní princ Rudolf ve věku 10 let (veřejný zdroj)

Georg Martin Ignaz Raab – Portrét korunního prince Rudolfa ve věku 16 let (veřejný zdroj)

[illegible]

frei der Zeit vom 2. November

Dec 21 December 1893 in Meic.

Kleinblumen					5
jung. Größe	jung. Höhe	jung. Größe	jung. Höhe	jung. Größe	5 1/4 - 5 3/4
Dinner					6
Kuchen f. Tafel zu den Majestäten					
Abendgebak - zu 600					9 1/2

Studijní plán korunního prince
Rudolfa z roku 1873
(Österreichisches Staatsarchiv –
Haus-, Hof- und Staatsarchiv)

Vychovatel korunního prince Rudolfa hrabě Joseph Latour von Thurmburg (veřejný zdroj)

Rudolfův učitel českých dějin Antonín Gindely (veřejný zdroj)

Calathea bylae without the hairy network
may be seen all over here as in the
plate to the extreme left.

1840
 1841
 1842
 1843
 1844
 1845
 1846
 1847
 1848
 1849
 1850
 1851
 1852
 1853
 1854
 1855
 1856
 1857
 1858
 1859
 1860
 1861
 1862
 1863
 1864
 1865
 1866
 1867
 1868
 1869
 1870
 1871
 1872
 1873
 1874
 1875
 1876
 1877
 1878
 1879
 1880
 1881
 1882
 1883
 1884
 1885
 1886
 1887
 1888
 1889
 1890
 1891
 1892
 1893
 1894
 1895
 1896
 1897
 1898
 1899
 1900
 1901
 1902
 1903
 1904
 1905
 1906
 1907
 1908
 1909
 1910
 1911
 1912
 1913
 1914
 1915
 1916
 1917
 1918
 1919
 1920
 1921
 1922
 1923
 1924
 1925
 1926
 1927
 1928
 1929
 1930
 1931
 1932
 1933
 1934
 1935
 1936
 1937
 1938
 1939
 1940
 1941
 1942
 1943
 1944
 1945
 1946
 1947
 1948
 1949
 1950
 1951
 1952
 1953
 1954
 1955
 1956
 1957
 1958
 1959
 1960
 1961
 1962
 1963
 1964
 1965
 1966
 1967
 1968
 1969
 1970
 1971
 1972
 1973
 1974
 1975
 1976
 1977
 1978
 1979
 1980
 1981
 1982
 1983
 1984
 1985
 1986
 1987
 1988
 1989
 1990
 1991
 1992
 1993
 1994
 1995
 1996
 1997
 1998
 1999
 2000
 2001
 2002
 2003
 2004
 2005
 2006
 2007
 2008
 2009
 2010
 2011
 2012
 2013
 2014
 2015
 2016
 2017
 2018
 2019
 2020
 2021
 2022
 2023
 2024
 2025
 2026
 2027
 2028
 2029
 2030
 2031
 2032
 2033
 2034
 2035
 2036
 2037
 2038
 2039
 2040
 2041
 2042
 2043
 2044
 2045
 2046
 2047
 2048
 2049
 2050
 2051
 2052
 2053
 2054
 2055
 2056
 2057
 2058
 2059
 2060
 2061
 2062
 2063
 2064
 2065
 2066
 2067
 2068
 2069
 2070
 2071
 2072
 2073
 2074
 2075
 2076
 2077
 2078
 2079
 2080
 2081
 2082
 2083
 2084
 2085
 2086
 2087
 2088
 2089
 2090
 2091
 2092
 2093
 2094
 2095
 2096
 2097
 2098
 2099
 2100
 2101
 2102
 2103
 2104
 2105
 2106
 2107
 2108
 2109
 2110
 2111
 2112
 2113
 2114
 2115
 2116
 2117
 2118
 2119
 2120
 2121
 2122
 2123
 2124
 2125
 2126
 2127
 2128
 2129
 2130
 2131
 2132
 2133
 2134
 2135
 2136
 2137
 2138
 2139
 2140
 2141
 2142
 2143
 2144
 2145
 2146
 2147
 2148
 2149
 2150
 2151
 2152
 2153
 2154
 2155
 2156
 2157
 2158
 2159
 2160
 2161
 2162
 2163
 2164
 2165
 2166
 2167
 2168
 2169
 2170
 2171
 2172
 2173
 2174
 2175
 2176
 2177
 2178
 2179
 2180
 2181
 2182
 2183
 2184
 2185
 2186
 2187
 2188
 2189
 2190
 2191
 2192
 2193
 2194
 2195
 2196
 2197
 2198
 2199
 2200
 2201
 2202
 2203
 2204
 2205
 2206
 2207
 2208
 2209
 2210
 2211
 2212
 2213
 2214
 2215
 2216
 2217
 2218
 2219
 2220
 2221
 2222
 2223
 2224
 2225
 2226
 2227
 2228
 2229
 2230
 2231
 2232
 2233
 2234
 2235
 2236
 2237
 2238
 2239
 2240
 2241
 2242
 2243
 2244
 2245
 2246
 2247
 2248
 2249
 2250
 2251
 2252
 2253
 2254
 2255
 2256
 2257
 2258
 2259
 2260
 2261
 2262
 2263
 2264
 2265
 2266
 2267
 2268
 2269
 2270
 2271
 2272
 2273
 2274
 2275
 2276
 2277
 2278
 2279
 2280
 2281
 2282
 2283
 2284
 2285
 2286
 2287
 2288
 2289
 2290
 2291
 2292
 2293
 2294

[illegible][illegible]

Ukázka ze sešitu se zápisky z českých dějin korunního prince Rudolfa (Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv)

Rudolfův učitel českého jazyka Hermenegild Jireček (veřejný zdroj)

Rudolfův učitel národního hospodářství Carl Menger (veřejný zdroj)

Dr. Heinrich Ritter v. Zeißberg

Rudolfův učitel obecných dějin Heinrich Zeißberg (veřejný zdroj)

Joseph von Zhisman

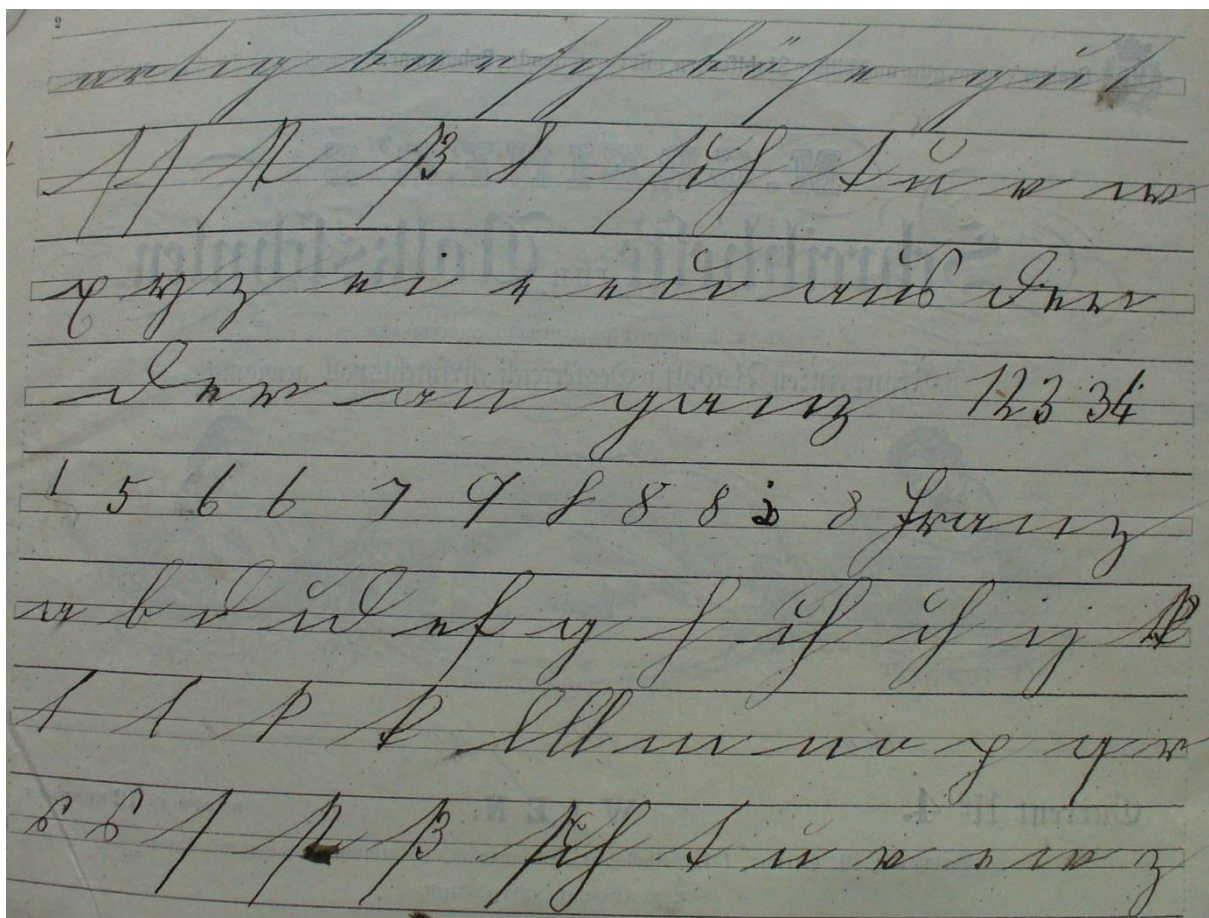
Rudolfův učitel dějepisu, zeměpisu, latiny a církevního práva Joseph Zhisman (veřejný zdroj)

Vychovatel Františka Ferdinanda d'Este Ferdinand hrabě Degenfeld (Caroline Dalberg Archiv)

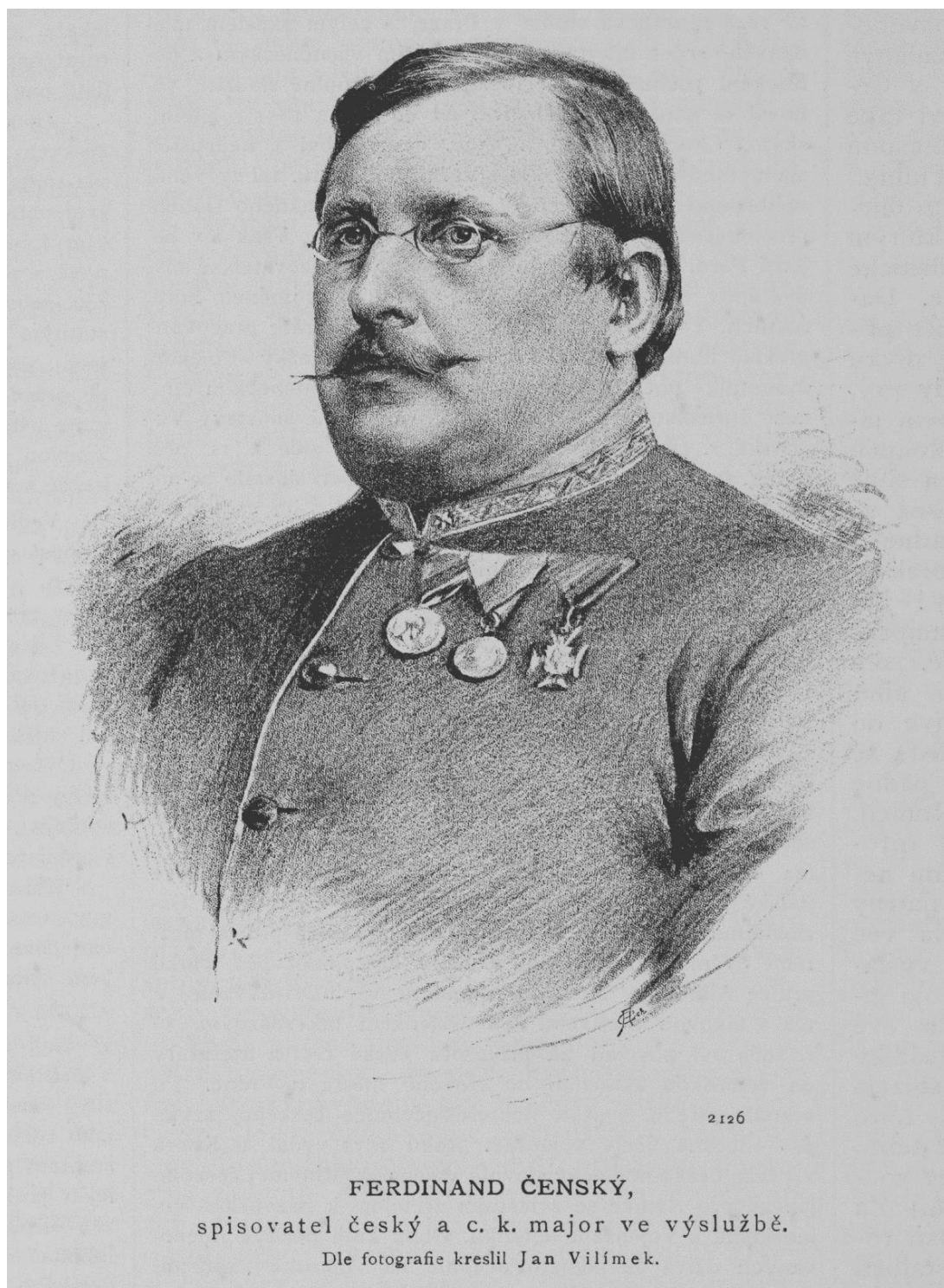
Rodina arcivévody Karla Ludvíka – jeho třetí žena Marie Terezie Portugalská, děti zleva: František Ferdinand, Otto, Markéta, Ferdinand Karel (veřejný zdroj)

Strana z písanky Františka Ferdinanda d'Este (Archiv Schloss Artstetten)

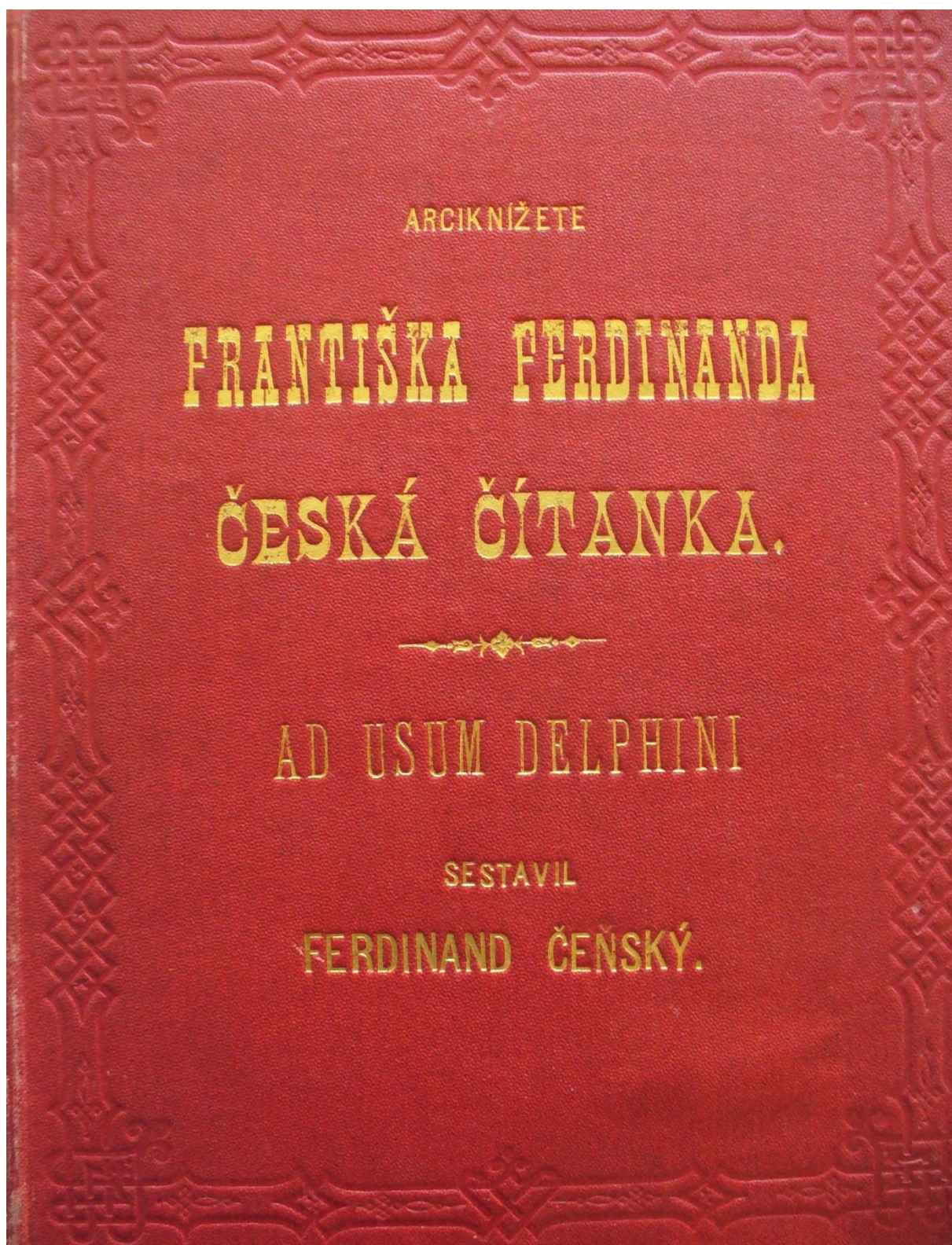

Učitel Františka Ferdinanda v právních odvětvích Max Wladimir von Beck (veřejný zdroj)

FERDINAND ČENSKÝ,
spisovatel český a c. k. major ve výslužbě.
Dle fotografie kreslil Jan Vilímek.

Učitel češtiny Františka Ferdinanda Ferdinand Čenský (veřejný zdroj)

Obálka čítanky Ferdinanda Čenského pro arcivévodu Františka Ferdinanda d'Este (Národní památkový ústav, ÚPS v Praze, Knižní fond zámku Konopiště)

Učitel dějin Františka Ferdinanda Onno Klopp (veřejný zdroj)

Učitel náboženství Františka Ferdinanda Gottfried Marschall (veřejný zdroj)

Arcivévoda Karel František Josef (pozdější císař Karel I.) v dětství (veřejný zdroj)

Učitel národního hospodářství Karla Františka Josefa Albín Bráf (veřejný zdroj)

Učitel dějin Karla Františka Josefa Jaroslav Goll (veřejný zdroj)